

ISSN: 2548-088X

E-ISSN: 2548-088X

Bilecik Şeyh Edebalı Őniversitesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

Cilt/Volume 5

Sayı/Issue 1

Haziran/June 2020

Bilecik Şeyh Edebalı Őniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

ISSN/E-ISSN: 2548-088X

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Sahibi/Owner

*Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Adına
(on Behalf of Bilecik Şeyh Edebali University)*

Prof. Dr. Şükrü BEYDEMİR
(Rektör/Rector))

Editörler/Editorial Staff

Baş Editör/Editor in Chief

Doç. Dr. Birol AKYÜZ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Yardımcı Editörler/Co-Editors

Dr. Öğr. Üyesi Serdar ŞİMŞEK
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Arş. Gör. Ertuğrul ÇAM
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ali Murat YEL
(Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)

Prof. Dr. Aykut EKİNCİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Erdal KARAKAŞ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Filiz EKİNCİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Feride HAYIRSEVER BAŞTÜRK
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. İlhami YURDAKUL
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER
(İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)

Prof. Dr. Ümmühan ASLAN
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Mehmet ALPTEKİN
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis-Türkiye)

Doç. Dr. Murat TÜRKTEKİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Mustafa Serhan YÜCEL
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Ercüment BALCI
(İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)

Alan Editörleri/Field Editors

Prof. Dr. Filiz EKİNCİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. İsmail Hakkı İŞCAN
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Murat TÜRKTEKİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Mustafa Serhan YÜCEL
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Sevgi GÖNÜLLÜOĞLU
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Cihan YEMİŞÇİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi İrfan DÖNMEZ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Serap KAMIŞLI
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Yakup ÖZTÜRK
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Zafer BAŞKAYA
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Correspondence Address / Yazışma Adresi

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Pelitözü Mah. Fatih Sultan Mehmet Bulvarı No: 27,
11230,
Merkez/Bilecik-Türkiye
Phone/Telefon: 0228 214 11 37
E-mail: ertugrul.cam@bilecik.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/pub/bseusbed>

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

(Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.)

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

(This is a scholarly, peer-reviewed, open-access journal published two times a year in June and December.)

Tarandığımız İndeksler/Indexes

Academic Resource Index (ResearchBib), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific Index Service, Journal Factor, Cite Factor, Director of Research Journals Indexing (DRJI), Infobase Index, İdeal Online, Sobiad, International Institute of Organized Research (I2OR), İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veri Tabanı

Derginin Eski Adı/Journal's Past Title

ISSN/E-ISSN: 2548-088X
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Bilecik Şeyh Edebali University Journal of Social Sciences Institute) (2016-2019)

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

- Prof. Dr. Burhan ÖZKAN - Akdeniz Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü
- Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
- Prof. Dr. Deniz YENGİN - İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Sistemleri Bölümü
- Prof. Dr. Ekrem GÜL - Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü
- Prof. Dr. Handan AKÇAÖZ - Akdeniz Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü
- Prof. Dr. Kaya BAYRAKTAR - Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
- Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN - Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
- Prof. Dr. Murat ERCAN - Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
- Prof. Dr. Nilgün SARIKAYA - Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü
- Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü
- Prof. Dr. Tahir KODAL - Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
- Prof. Dr. Uğur YOZGAT - İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
- Prof. Dr. Yusuf SÜRMEK - Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
- Doç. Dr. Levent ERDOĞAN - Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
- Doç. Dr. Meral EROL FİDAN - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
- Doç. Dr. Sabit DOKUYAN - Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Adnan Veysel ERTEMEL - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU - Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Esen ŞAHİN - Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Eyüp BOZKURT - Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Fatih TOPALOĞLU - Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Gözde KOCA - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Habib KARTALOĞLU - Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi İlyas TOPÇU - Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Samet ERDEM - Sinop Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Muhammed BENLİ - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Murat KORALTÜRK - Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Can SAMIRKAŞ - Mersin Üniversitesi, Erdemli Meslek Yüksek Okulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Emre CİVELEK - İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Nasrullah UZMAN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Okan DEMİR - Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Özer ÖZÇELİK - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Özüm EĞİLMEZ - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Semih OKUTAN - Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Serkan NAKTİYOK - Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Sezer AYVAZ - İstanbul Rumeli Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Sibel KOCAER - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Sinem YÜKSEL ÇENDEK - İstanbul Rumeli Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Şefik ÖZDEMİR - Aksaray Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Yahya Han ERBAŞ - Çanakkale Onsekiz Martı Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
- Dr. Öğr. Üyesi Yunus Zengin - Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
- Öğr. Gör. Dr. Yunus ŞAHİN - Yalova Üniversitesi, Rektörlük

İçindekiler/Contents

1. **Şara İBRAŞEVA & Süleyman ÖZMEN** - Forced Relocation of Caucasian Turks to Kazakhstan (*Kafkas Türklerinin Kazakistan'a Zorla Göç Ettirilmesi*)1-14
2. **Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA** - Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu ve Jandarma Merkezli Yardımlar (1992-2014) (*Military Dimension of Turkey-Azerbaijan Relations and Gendarmerie-Centered Aids (1992-2014)*).....15-40
3. **Derya GÜLLÜK** - İktidarın Dilinden Dilin İktidarına: Oğuz Atay'ın "Tutunamayanlar" Romanı Üzerinden Bir Okuma (*From The Language Of Power To The Power Of Language: A Reading From Oğuz Atay's Novel "Tutunamayanlar"*).....41-53
4. **Fatih ÖZCAN & Nermin AKYEL** - Muhasebe ve Finansman Eğitimi Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Vergi Ahlakı, Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Farklılıklarının İncelenmesi: Bir Uygulama Örneği (*The Examination of Differences in Tax Ethics, Tax Perception and Tax Awareness of High School Students With and Without Accounting and Finance Education: A Research Sample*).....54-67
5. **Ümmühan DEMİR & Atıl TAŞER** - Havalimanlarındaki Hizmet Yeniliklerinin Hizmet Kalite Algısı ve Yolcu Memnuniyetine Etkileri (*The Impacts of Service Innovations at Airports on Service Quality Perception and Passenger Satisfaction*).....68-87
6. **Hülya UZUN** - İşletmelerin Blok Zinciri (*Blockchain*) Uygulamalarında Ticari Birliklerin Rolü (*The Role Of Business Associations In Blockchain Applications of Businesses*).....88-109
7. **Girayalp KARAKUŞ** - İran Real Politics and Political Motivation of Shiite (*İran Reel Politiki ve Şiiliğin Motivasyonu*).....110-124
8. **Fatih Mehmet CİĞERCİ** - Multiculturalism and Multicultural Education in the Eyes of Teachers and Directors at Primary Schools (*İlkokullarda Görev Yapan Öğretmenler ve Yöneticilerin Gözünden Çok Kültürlülük ve Çok Kültürlü Eğitim*).....125-139
9. **Sinan KIYANÇ** - Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'a İadeitibar Süreci (*Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu And Hasan Polatkan To Refundable Credit Process*).....140-162
10. **Koray ÇİFTÇİ & Mehmet GÜNGÖR & Necati ÇİFTÇİ** - Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi Verileri Kullanılarak Ülkelerin Sınıflandırılmasının Diskriminant Analizi İle Karşılaştırılması (*Comparison Of Classification Of Countries Using The United Nations Human Development Index Data*).....163-177
11. **Bahar GÜRDİN** - Sosyal VR Ve Tüketicilerin Güvenirlik Algısı: Facebook Horizon (*Social VR And Reliability Perception Of Consumers: Facebook Horizon*).....178-193
12. **Muzaffer AYDEMİR** - Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi: Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu (*The First Izmir Economic Congress In Turkish Business History And Management Science: The Formation Of Bank-Centred Business Groups*).....194-213
13. **Saadet ELA PELENK** - İş Güvencesizliğinin Görev Performansına Etkisi: Yenilikçi Davranışın Düzenleyici Rolü (*The Effect of Job Insecurity on Task Performance: The Moderator Role of Innovative Behaviour*).....214-233

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Forced Relocation of Caucasian Turks to Kazakhstan

Kafkas Türklerinin Kazakistan'a Zorla Göç Ettirilmesi

Şara İBREŞEVA¹ & Süleyman ÖZMEN²

Abstract

In this article, you can get information about the tragic fate of Meskhetian Turks, which survived the persecution, both from the Russian Empire and Soviet power. Also, it will prove evidence of obstructing the solution of the national issue by post-Soviet Georgia against the forcibly displaced Turks in 1944 to Kazakhstan. In the fate of each people, its history occupies an important place. The share of the Turkish people, which is part of the ethnic groups of Turkish origin, has suffered a lot of undeserved trials. In the Soviet era, official politics, the so-called "national structure", was a mess about the Meskhetian Muslims: the government at certain periods attributed them to Georgians, but in most cases - they were viewed as "Turks" or "Azerbaijanis". In 1944, in special documents on the resettlement of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, mainly the Meskhetian Turks were recorded as "Turks", and a small ethnic group - as "Azerbaijanis".

Key Words: Caucasian Turks, USSR, Soviet, Georgia, Kazakhstan.

Öz

Bu makalede, hem Rus İmparatorluğu hem de Sovyet iktidarından zulümden kurtulan Ahıska Türklerin trajik kaderi hakkında bilgi edinebilirsiniz. Ayrıca, 1944'te Kazakistan'a zorla göç ettirilmiş Ahıska Türklerine karşı Sovyet sonrası Gürcistan'ın ulusal sorununun çözümünü engellediğine dair düşüncelerde bulunmaktadır. Her insanın kaderinde tarihi önemli bir yer tutar. Türk kökenli etnik grupların bir parçası olan Türk halkının payı, pek çok hak edilmemiş acılardan etkilenmiştir. Sovyet döneminde, "ulusal yapı" olarak adlandırılan resmi siyaset, Ahıskalı Müslümanlar hakkında bir karışıklık meydana getirdi. Belirli dönemlerde Sovyet hükümeti onları Gürcülere bağladı. Ancak çoğu durumda Onlar "Türkler" veya Azerbaycanlılar olarak görülüyordu. 1944 yılında Gürcistan İçişleri Bakanlığı'nın yeniden yerleştirilmesine ilişkin özel belgelerde, çoğunlukla Kafkas/Ahıska Türkleri çoğunlukla "Türkler" olarak, bir başka küçük etnik grup ise "Azeriler" olarak kaydedildi.

Anahtar Kelimeler: Kafkas Türkleri, SSCB, Sovyet, Gürcistan, Kazakistan.

¹ Doç. Dr., Kazakh National Agrarian University, sharanurhan@mail.ru,

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, suleyman.ozmen@rumeli.edu.tr

Introduction

Until now, the Turks of Akhysk have been bowed to the totalitarian system. Politics of I.V.Stalin and K. E. Voroshilov through the repression of this ethnos opened the way to the prosperity of the Russian and Georgian ethnic groups. Firstly - this is the territory of the Caucasus, including Georgia, and secondly - the border with this region of the state and the republic. Despite this, the contradictory consequences of the colonial policy of the Russian Empire and the Soviet totalitarian regime failed to destroy their history, their roots, and the future (Osipov, 1993: 15).

Thirdly, both sides united customs-traditions and general concepts, including the proximity of ethno-cultural relations, such as the similarity of languages. It is well known that Kazakhstan, starting from the first half of the 17th century - the beginning of the 18th century, began to take on its territory on the European pattern other ethnic groups. In the second half of the nineteenth century this system was thought to have a unique, forced character and the idea was planned and carried out democratically (Osipov, 1993: 17). However, with the victory of the Soviet government, this strategy turned out to be an out-balance, inclined to the use of force; our republic was turned into a “polygon” of various nationalities. In the end, the “selective” resettlement policy and other undesirable social and economic aspects of the Soviet state led to a decrease in the proportion of Kazakhs in their historical homeland. According to the final data of demographic studies, the count of the people who were forcibly relocated to Kazakhstan in 1937-1938, 1941-1945 was 1 million 500 thousand (Tatimov, 1993: 23).

1. Number of Forcibly Displaced Turks

Such seizure in 1934-1944 was called labor migration, and since 1944 - special resettlement. In 1944, 81,026 inhabitants (Turks of Meskhetian/Akhysk) were expelled from Georgia, and according to the data of January 1, 1949, 2.300.535 people were listed as specially resettled. Of this number, 1.835.078 people were classified as permanently resettled. Of these, 365.173 Chechen-Ingush, 57.491 Karachais, 31.873 Balkarians, 77.279 Kalmucks, 186.535 Crimean Tatars, 1.035.701 Germans were forcibly relocated. About 17 thousand people died in the railway echelons when they were settling on new land (Zemskov, 1990: 27).

The history of deportation began with the special resettlement of a group of wealthy peasants (kulaks) in 1929. Another name for this resettlement was “peasant resettlement.” It

intensified before the beginning of the Great Patriotic War and in the war years, continued until the end of 1950. Peasants susceptible to “Kulak resettlement”: were called as special settlers until 1934, 1934-1944 as “Labor settlers”, and since 1944 as special settlers. For more than 50 years, since the Great Patriotic War, the secret labor army in the USSR, as well as forced relocation based on its functioning, has resumed with special force in the war years. In the USPD data, in the section “Communication on the resettlement of peasants of 1930-1931”, it is indicated that, according to general estimates, 381.026 families, including 1.803.392 people were resettled. These documents show the number of inhabitants of each region. In 1930-1931, the state forced the rich peasants to move from their places of exile to other republics and regions, beyond the homeland, to a foreign land (Zemskov, 1990: 47).

In turn, the tragic fate of one of the small ethnic groups of Kazakhstan, the Turks of Meskhetian, who survived the situation, is a whole different story.

In 1921, the Soviet power was completely restored in Georgia, in connection with this, a new period began in the history of the Akhysk Turks. The state structure of the Akhyskians was completely annulled. Among the peoples of the USSR, the first cruel, two-faced national policy of the Communists during the period of 1928-1937 was experienced by the Georgian Turks. The proclaimed national policy really was directed against small nations (Tatimov, 1993: 27). Along with this, its threatening consequences were visible in the multinational regions of the Caucasus, Central Asia and Kazakhstan. For example, in the first place, this policy was optimal for large ethnic groups, that is, for those who have their own union republic. This was clearly seen in the example of Georgia and Azerbaijan, as small ethnic groups were oppressed and assimilated gradually. In the end, the implementation of this policy led to the development of large nationalities and the reduction of small ethnic groups. The results of the policy of this direction are clearly visible from the comparison of the censuses of 1926 and 1939. Secondly, the whole intelligentsia, the best representatives of this people was repressed and arrested (Panesh, 1991: 212).

In 1939, in all educational institutions of the regions where the Turks lived, education was conducted only in the Georgian language. During this period, they were forced to become Georgians, forcibly changing their nationality in the passport. At one time, Stalin in 1924 proposed Omar Fayk to change his nationality, to become a model for the Abkhaz, Adzharian and other nationalities living in Georgia. Omar Fayk was previously subjected to repression by the tsarist government. In the end, he joined the Military Revolutionary Committee of Georgia, headed by Filipp Makharadze (Jones, 2014: 47). In tragic times, when his nation was

in danger, he refused to change his nationality, “to become non-Turk”, and also ignored the sign of respect had given him that the “leader of the people”. To change the surname meant to become a coward, to commit treason. Set up against the Turks, the Soviet government was afraid of their unification with the Azerbaijanis, because they had similar languages and one roots. In 1925-1940 the government forcibly changed their nationality, turning them into Georgians, thereby trying to eradicate this nationality. The atrocities were not limited to this, later the Azerbaijanis, who were recorded as Georgians, were forcibly expelled from their native places. In those days, if the parents had indicated the nationality of the “Turks” in the document, the children could not get a passport (Panesh, 1991: 220)

The Turkish people, who for many years peacefully resided on the territory of modern Georgia and neighboring regions, stand out for their cultural, historical and ethnic characteristics. However, their ethnogenesis and ethnic history are considered in their connection with the ancient Turks and Georgians. But, in spite of this, the Turks of modern Georgia and Georgia of modern times never considered themselves Georgians for their ethno-confessional features. They did not forget that they stand apart from the Georgians and, in connection with this, preserved their culture, language and ethnic self-awareness. The peculiar ethnic identification of the people with a special destiny, as well as their rejection of mixing, assimilation with the Georgians, created certain difficulties for them (Jones, 2014: 53).

The totalitarian Soviet system and also aimed at chauvinism. The Georgian government, for the territory of Javakhetia and Meskheta to become purely Georgian, sought only an excuse for expelling the Turks from their historical homeland. Proof of this is that the arriving settlers were mixed thanks to mixed marriages, they lived in unsanitary conditions, in premises not adapted for winter residence. Even worse was the lack of food and, as a consequence; poor nutrition. All these factors eventually led to massive colds, there were also cases of typhoid and chronic typhus. The situation has deteriorated so much that the prosecutor’s office of the republic and the Ili district of the Almaty region of the Council of People’s Commissars of the KazSSR interfered in this matter on January 29, 1939, a special resolution was adopted No. 13 (TGA of the RK. Ф.1137; Op. 1, d 48; Op. (3) 6. - L.19).

For the greater part of the public, including for numerous representatives of the Turkish ethnos in Kazakhstan, it is believed that the indisputable evidence of the completion of forced relocation is the events of November 14, 1944. The archival documents of the Central Executive Committee of the RK prove that the resettlement of the first group of Turks of Akhysk to our republic against their will, together with the Kurds and Armenians at the end

of 1938. For example, they were registered at the Kuchuk state farm No. 13 in the Ili district of the Almaty region (TGA of the RK. Ф.1137; Op. 1, d 48; Op. (3) 6. - L.20).

Residential houses and housing conditions of immigrants could only be compared with prisons and camps, which represented a very serious picture. During the Great Patriotic War, Georgian territory was not damaged by the attack of German troops. Despite this, by accusing the Turks of Akhysk, that they supported the German government, the Soviet government began to persecute the people. Now we know the reason for the unlawful actions of the Georgian government, which was openly supported by I.V. Stalin. It was the desire to clear the territory of Georgia for them. Before that, in the second half of 1930, in the neighboring Azerbaijan and Armenia, there was a similar purge directed against the Kurds. Now this “practice” has been implemented in Georgia. In those years, 150.000 Turks lived in the southern region of Georgia. More than forty thousand of them fought in the ranks of the Red Army, of which 26.000 died heroically in bloody battles. Hundreds of Akhyskians were awarded with various orders, medals, and eight of them: Bekir Mustafayev, Agaly Mamedov, Badyr Muradov, Karim Ismailov, Ibrahim Budzhigal, Mafiz Zhulfayev, Murtaz Carsliev received the title of Hero of the Soviet Union (Atabaki ve Mehendale, 2005: 23).

The resettlement of the Turks of Akhysk was based on a peculiar ideology and was carried out flawlessly. On April 12, 1944, the chairman of the NKVD of Georgia G. Karanadze wrote to the chairman of the NKVD of the USSR L. Beriya that part of the Kurds and Azerbaijanis left their settlements and arrived in Tbilisi, where they carried out illegal actions. L. Beria on July 24, 1944 in his letter wrote to I. Stalin about the necessity of forced relocation of 16.700 families of Turks and Kurds from the regions of Akhaltsykh, Adigen, Akhalkalak, Aspindzi, Bogdanov and Adzhar and other settlements of the USSR in order to improve Georgia’s border security (Atabaki ve Mehendale, 2005: 25). And they also wanted to get rid of all Muslims in the areas indicated by the Georgian government. Forcibly relocating the Muslims of Meskheta, that is, the Turks of Akhysk began on November 14, 1944, ended in January 1945. In the process, it was planned to relocate 86.000 Muslims from 220 settlements, and in fact, 96 367 people were forcibly resettled. In this list, the Turks made 66.823, Kurds 8.843, Hemshins 13.997 inhabitants. Unfortunately, the tragedy of these peoples did not end there. 15.432 Turks or 16% died in the first month on the road or in the place of exile (Panesh, 1991: 170).

As it was mentioned above, the fate of many forcibly relocated peoples was equally tragic. All of them were resettled to the east, mainly to Kazakhstan, Central Asia and Siberia.

Such a cruel policy led by the Soviet totalitarian regime was not something new. This policy at one time was widely applied to the colonial peoples of tsarist Russia. For example, in the nineteenth century, those who participated in the uprising in Poland and were unable to achieve national independence moved to Kazakhstan and Siberia (Galiev, 1971: 112).

It was such punitive measures that were later taken against the people from Bessarabia and Moldova (Valikhanov, 1998: 73), Western Ukraine and Western Belorussia, the Baltic countries, whose nationality and ethnocultural environment was completely foreign to them, was applied to foreigners in the outlying lands of the Russian Empire (Relocation of Lithuanians, Latvians, Estonians to the East // Joseph Stalin-Lawrence Beria, “They must be deported ...”: Documents, facts, comments / Entry. article, comp. and afterword by N.F. Bugating, Moskow, 1992: 201).

The Soviet government applied the same imperialistic method to the Turks, which had previously been applied to representatives of small ethnic groups (Galiev, 1971: 114). The reason for using this method is the desire of Stalin to mix representatives of resettled ethnoses in places of settlement with Muslim peoples, in order to assimilate them. However, this policy was not fully implemented, as the people subject to deportation had their own language, religion, culture, customs and traditions. On July 31, 1944, according to the OMK decree “top secret”, an order was given to the Kazakh government to resettle 40.000 migrants from Georgia in different places. 110-120 thousand forcibly relocated were distributed to ten families in various regions, districts, villages of Central Asia and Kazakhstan (Panesh, 1991: 173). This political strategy was deeply thought out and aimed at assimilation of these peoples, the fact that the younger generation, and in particular, children will forget their history, culture, customs, traditions and language. Kazakhstan was resettled by 6.300 Turkish families; the total number of people was 27.833. The exact quantitative indicator of the People’s Commissariat of the Kazakh Soviet Socialist Republic, forcibly relocated from the Internal Affairs of Georgia, was as follows: in the Almaty region - 2.544 families (11.004 people), Zhambyl region - 822 families (3.415 people), Kyzylorda region - 373 families 1.826 people), the Taldykorgan region - 337 families (1.441 people), the South Kazakhstan region - 2.233 families (10.147 people) (Galiev, 1971: 176).

Azerbaijani writer A. Nazily was one of the first to draw public attention to the problem of the Turks of Akhysk being investigated. In the section of his work on the 1944 census, the number of people who were secretly relocated was approximately: from Akhysk - 64 villages, 30.000 people; from Adygon - 72 villages, 40.000 people; from Aspindza - 59

villages, 35.000 people; from Akhelkalek - 11 villages, 5.000 people; from Bogdanov - 2 villages, 5.000 people. That is, of the 208 villages, 115.000 people were resettled (Panesh, 1991: 175). The data of L. Beria about the settlers indicated the number of 91.000 inhabitants. And in one of the magazines in Almaniac, it is stated that 180.000 people were resettled from 220 villages (Nacili, 1992: 210).

2. Two-Faced National Policy of the USSR

In 1944, before the migration, the Turks peacefully resided on the southern Georgia bordering with Turkey. November 19, 1944, in the city of Moscow, at a time when their fathers, spouses and children shed blood, defending the fatherland, their parents, relatives, and children raised on alert. Here the Soviet totalitarian system in practice realized its cruel policy directed against nationalities. Pursuing their own selfish goals and despite the basic merits of this people during the Great Patriotic War, a decision was made in favor of Georgian chauvinism - to free the territory of Georgia from Muslim people. The locals could not even understand what was happening, since the military, trying to fulfill the order ahead of schedule, without explaining anything, drove them out of the house. All Turks were gathered in the square. In order that no one could return home, soldiers armed with submachine guns were placed near the doors. Pushing people into crowded cars, several trucks were loaded into each truck (Panesh, 1991: 178). For families whose relatives died at the front, as well as families where there were no men, there was no pity. Nobody had the opportunity to ask about anything, the order was executed in a hurry. So, for a few hours unaware civilians were loaded into cold wagons, in which cargo and livestock were transported, depriving their native land and hearth and were taken to foreign lands. People could not understand what was happening to them, they were at a loss for action for resettlement. Thus, on a cold night of November 11, 1944, more than 100.000 Turks were resettled from 220 villages from the districts of Akhysk, Akhalkelek, Aspindza, Adygon and Bogdanov of Meskheti-Javakheti, which are located in the south of Georgia between two rivers Chorokha and Kura. At a time when the Turks, accusing of false betrayal, were expelled from their native places, many representatives of this people shed their blood in the war (Panesh, 1991: 179).

The English writer Robert Konguste wrote about this: "Depriving the Turkish people, numbering 200.000 people, the homeland, was forcibly expelled from their native places to a foreign land," he also sums up that "until 1968 nobody in the West knew about it. He writes about the fact that this event can be imagined so that at one point mysteriously disappear completely all residents of Iceland or New Zealand, Kuwait or Alaska (Nacili, 1992: 60).

Twenty-five years in this event and it is still not understood by geographers. In their opinion, the Turks still live in their former places, in the same regions. In official publications until 1945-1958, a ban was imposed on real information about immigrants. Now, in conditions of independence, in the conditions of democratic Kazakhstan, it is difficult to understand how one can hide the truth about the people's general hunger, it is impossible to understand the deportation directed against their own people, crimes committed from terrorist positions. If to tell the truth, then, according to the ideology of the totalitarian Soviet state, strict control was established over all. Such control was carried out not only from the position of the NKVD, but also with the participation of all state organizations and institutions. Along with this, the state, first of all, took under control this negative information, sought that they did not get on the pages of the press. In the Soviet encyclopedias about the Akhysk Turks wrote: "Anatolian Turks, their languages belong to the Oguz group, the people are Turkish. These people love the Turks, establishes ties with them." Besides, two Georgian professors wrote pseudoscientific articles stating that the regions of Akhysk-Akhalkelek were strategic regions, and unreliable, unstable Turks were expelled from these places (Zeyrek, 2005: 68).

For the Turks and other deported peoples, a curfew was established, beginning with the day of their arrival in Kazakhstan, that is, without special permission issued by the commandant's office it was forbidden to visit relatives, acquaintances and other public places. Persons subjected to compulsory relocation were to be noted monthly in the above commandant's office. In total, in these years, 24 such special correctional institutions operated on the territory of Kazakhstan. The exhausting curfew lasted 12 years. For immigrants under the decree of L. Beria, a special regime was established - an artificial barrier was built between the settlers and local residents (Zeyrek, 2005: 72). Near each residential area, district, region, on the road where pedestrians and vehicles pass through the railway bridge, near the buildings that close the passage, before the arrival of the train, the commandant's office delivered armed guards from the soldiers of the internal troops. In order that no immigrant, without the permission of the NKVD commandant's office, should leave his place of residence, even if there is a need for work; all trains, buses, vehicles and even carts were constantly inspected. However, the measures taken in relation to the deported Turks and other people, the victims of repression could not be restricted of their freedom. For example, in the reference on the struggle against refugees among the internally displaced people in the course of their resettlement in the territory of South Kazakhstan, the flight of tens of thousands of people was recorded. According to the event on October 1, 1948, 2.310 Turks, Hamshins and

Kurds fled, most of them are representatives of the ethnos under study (People deported to Kazakhstan: time and fate, Almaty, 1998: 362).

If the commandant, stopping any bus with passengers moving along the way of the train, by asking question “Are there strangers here?”, did not receive a proper answer, he checked all the passengers. And if in the course of the inspection there was an illegal migrant - he removed it from transport, took him under arrest, and as usual he was repressed. Another example, in early 1950 in the village of Karakundiz, Zhambyl region, in the same place where the wedding of young Turkish couple was taking place, the bride was arrested for not having received permission from the commandant. Forcibly relocated and fit for work were used in various industries as cheap labor. This work was specifically monitored by the Resettlement Department, local parties and Soviet institutions. The standard of living of the resettled was very low. The government paid no particular attention to their material and living conditions (Zeyrek, 2005: 73). For example, in order to receive the necessary credit, compulsorily resettled on a mandatory basis: “They were required to submit a certificate of the MIA’s commandant’s office, their guarantee obligation, a guarantee from the organization, township or institution that the special settler would be on time to pay the loan, permission to receive a loan from the executive committee and a certificate from the kolkhoz, that the recipient of the loan has a specific workday. Because of the variety of securities that needed to be collected, because of the location of agricultural banks that issued loans, 70-100 km from populated areas, special settlers lost hope of obtaining a loan after ineffective work” (Panesh, 1991: 173).

3. For Immigrants Under the Decree of L. Beria

Under the influence of such difficulties forcibly relocated, outrage and hatred for the regime overwhelmed them, they tried to counteract this. But from their actions there was no result. They each separately and collectively wrote letters addressed to Stalin, asked to stop mockery of people, to free national groups from oppression and to save themselves from punitive measures. The authors of such letters were considered enemies of the people, who opposed the party and government, and they were again repressed. Thus, for writing a letter to Stalin, an officer of the Soviet army, awarded numerous military orders and medals during the Great Patriotic War, Alym Sottaev was detained for 25 years and brought to justice (People deported to Kazakhstan: time and fate, Almaty, 1998: 355).

On November 26, 1948, the Supreme Soviet of the USSR adopted the Decree “On Criminal Responsibility for Escape from the Turkish Regions of the Soviet Union during the

Patriotic War.” This decree determined that especially resettled during the war will remain for life in this position. For an escape from the place of settlement, a punitive measure was used - twenty years of hard labor and five years of imprisonment. The above decision was put into force in June 1949. According to this decree of November 26, 1948, the resettled Karachais, Germans, Chechens, Ingush, Balkars, Kalmucks, Crimean Tatars, Crimean Greeks, Crimean Bulgarians, Crimean Armenians, Turks, Kurds, Hamshins and resettled in 1949 from the Baltic coast (Estonians , Latvians and Lithuanians) were resettled for life (Kozybayev, 1992: 7). They were denied the right to return to their native lands. For this reason, a receipt was received from the settlers: “I ... on November 26, 1948, I got acquainted with the Decree of the Supreme Soviet of the USSR. According to this resolution, I realized that I was deprived of the right to return to my former place of residence, I remained forever in a special settlement: in case of self-willed departure from this place, I will go to penal servitude for twenty years” (Kozybayev, 1992: 9).

According to information from January 1, 1949, 2.300.223 people were especially resettled to the eastern regions of the USSR, of which 1.835.078 were registered as permanently settled. For example, 81.026 people were resettled from Georgia in 1944. On November 1, 1953, there were 974.900 special settlers in Kazakhstan, of which 13.143 people were in camps, colonies and prisons. 32.619 of the above, forcibly arrived from Georgia (Kozybayev, 1992: 11).

Underage adolescents who were specially resettled were placed on family records, and from the age of 16 they were put on special account in the commandant’s office. This situation was valid for “the children of the Germans, the North Caucasians, the Crimean Tatars, the Kalmyks, the Turks of the Akhysk” (Nacili, 1992: 72).

4. After the Death of Stalin

After the death of I.V. Stalin and the release of the posts of L. Beria and his other minions, the destiny of the deported peoples began to change. It should be noted that the Council of Ministers of the USSR, July 5, 1954 adopted a special Decree No. 1439-649 “On abolition of certain restrictions on the legal status of forcibly displaced.” Here, in connection with changes in the life of the deportees, on the legal position of the measures that have been applied to them before, are canceled (Mjskow, 1993: 123). Migrants, to take account of and engaged in socially useful work, given the right to stay in the vicinity of the area, region, the country, and in connection with the operational needs of departure beyond them, have the right to move freely in any locality. It was decided to forcibly resettle once a year in the

department of the Ministry of Internal Affairs. Children under 16 years of special resettles were removed from the accounting department of the Ministry of Internal Affairs. Later they were released from administrative control and they did not need to be noted. At the same time, punitive measures, such as the imposition of a fine, imprisonment in custody were annulled in the framework of administrative measures for various disciplinary violations in places of settlement of special settlers (Mjskow, 1993: 126).

Only in 1956 the Turks of Achiska were released from the curfew. In the indicated year, the regime established for the special resettlers was annulled, however, the Turks did not achieve their return to their homeland in Georgia. Many of them unwillingly stayed in places of settlement (Baymakhanov, 2003: 145).

Summarizing the above, it should be noted that it is important to consider national interests from the perspective of today, without forgetting the history of the people. A thorough study of the past is of great importance in the effective formation of modern public consciousness, which is confirmed by the words of President N.A. Nazarbayev: “This period of Soviet history shows how the rights of peoples were everywhere violated and facts of direct genocide took place. This is the years of the famine of 1920-1930, when millions of citizens died. The number of Kazakhs has halved, the Russian and other peoples have lost millions of honestly working people, educated people and professionals in their field. The genetic fund of many nationalities suffered irreparable damage. This is the general expulsion and execution of the best representatives of culture, science, literature and social thought. This is the general migration of people and the destruction of national structures. There was no guilt for those who came against their will in our republic (Baymakhanov, 2003: 148). Therefore, the reason for the resettlement lies not only in economic problems, but also in the desire of the descendants of the forcibly resettled Russians, Ukrainians, Byelorussians, Germans and other peoples to return to their historical homeland in their desire to participate in the construction of a national state” (Nazarbayev, 1998: 102).

Conclusion

Thus, the tragic fate of the representatives of the investigated nationality Caucasian Turks proves that the Soviet totalitarian system pursued a punitive policy against small nationalities. The Soviet government pursued several goals in the process of their expulsion and forced relocation. According to our opinion, the main fault is the fault of I. Stalin, L. Beria and other leaders of the Soviet totalitarian government, who, without agreeing with them, began to address issues relating to the freedom and destiny of the whole people. In

order to give their lands to numerous nationalities, such as Russians and Georgians, they were expelled from their native places. Secondly, this was done in order to convert forcibly displaced peoples into small nationalities, in this case they used the previously tried method of colonialism. In other words, these methods were used by the Ancient Roman Empire against the Jews, Spanish tortures in the Middle Ages - against the Moors, Great Britain in the 18-20 centuries - against the peoples of Africa and Asia. Along with this, they used such a colonial policy in Georgia of the Soviet era, forcibly resettled, scattering peoples as millet throughout the territory of Central Asia and Kazakhstan.

In short, have been carried out gross violations of the law of the state - the USSR Constitution violated not only the rights of peoples and their statehood as liquidated autonomous republics, oblasts (an administrative division or region in Russia and the former Soviet Union, and in some of its former constituent republics). Simultaneously, the war highlighted the negatives and state policy in the sphere of national relations, showed that the society was not all smooth as it seemed for a long time the official state propaganda. The wounds of the people could not be forgotten.

For many years it took to correct the serious errors committed in national politics during the Great Patriotic War. They are now much more impact. The RSFSR Law “On the Rehabilitation of Repressed Peoples” from April 26, 1991, and “the victims of political repression” (1991) was not only a critical evaluation of these shares in respect of people, but also sets out measures for their rehabilitation.

We should never forget oppression on the basis of nationality in the former Russian Empire and what later the totalitarian Soviet state, according to the Stalin regime, turned into a people’s prison.

References

- Asylbek, Malik-Aidar., Kudaibergenova, Aijamal, (2005), “*Socio-Demographic Population of Kazakhstann Situation (1939-1959)*”, Almaty.
- Arzumanlı, Vagif., Mustafa, Nazim., (1988), “*Tarihin Kara Sahifeleri*” (*Depotasiya, Soykırım, Gaçgınlık*), Bakü.
- Atabaki, Touraj ve Mehendale, Sanjyot, (2005), “*Central Asia and the Caucasus: Transnationalism and Diaspora*”, Routledge Taylor&Francis Group, London&New York.
- Azimbai, Galiev, (1971), “*Theorising Social Change in Post-Soviet Countries: Critical Approaches*”, Almaty.
- Baymakhanov, Murat, (2003), “*From Mass Political Repression to the Rehabilitation of the Innocent: Evolution of the Law // Scientific works*” “*Adilet*”, Almaty.
- Bugay, Nikolai, (1989), “*On the Question of Deportation of Peoples in the 30-40’s // History of the Soviet Union*”, Almaty.
- Eleukhanova, Svetlana, (1998), “*Poles in Kazakhstan // The People Deported to Kazakhstan: Time and of Destiny*”, Almaty.
- Kozybayev, Manash, (1992), “*Aktandaktar Akikaty*”, Almaty.
- Kurashvili, Bladimir, (1989), “*The Political Doctrine of Stalin // History of the Soviet Union*”, Moscow.
- Panesh, Ermolov, (1991), “*Meskhetian Turks // Questions of History*”, Almaty, № 9-10. P. 223-246.
- Jones, Stephen F., (2014), “*The Making of Modern Georgia, 1918-2012: The First Georgian Republic and its Successors*”, Routledge Taylor&Francis Group, London.
- Mezmalis, Andrejs, (1998), “*People Deported to Kazakhstan*”, Almaty.
- Mjskow, Jacop, (1993), “*Collection of Legislative and Normative Acts on Repression and Rehabilitation of Victims Political Repression*”, Almaty.
- Nacili, Asif, (1992), “*Geribem Bu Vetende-Ahıska Turklerinin Etnik Medeniyyeti*”, Bakü.
- Nazarbayev, Nursultan, (1998), “*Gasirlar Togsynda*”, Almaty.
- Osipov, Alexander, (1993), “*The main directions in the self-knowledge and culture of Akhaltsikhe (Meskhetian) Turks*”, Moscow.
- Tatimov, Makash, (1993), “*Khazak Alemi*”, Almaty.
- Valikhanov, Chokan Chingisovich, (1965), “*The Russians in Central Asia: Their Occupation of the Kirghiz Steppe and the Line of Syr-Daria*”, Translate: Robert Mitchell, Stanford Publish, London.
- Zemskov, Viktor, (1990), “*Special settlers (according to documents of the NKVD and the Ministry of Internal Affairs of the USSR) // Sociological study*”, Almaty, № 11. P.19.
- Zeyrek, Yunus, (2005), “*Dünden Bugüne Ahıska Türklüğü*”, Türk Federasyon Yayınları, Frankfurt.

Other References

TGA of the RK. Ф.1137; Op. 1, d 48; Op. (3) 6. - L.19.

TGA of the RK. Ф.1137; Op. 1, d 48; Op. (3) 6. - L.20.

Relocation of Lithuanians, Latvians, Estonians to the East // Joseph Stalin-Lawrence Beria ... *"They must be deported ..."*: Documents, facts, comments / Entry, article, comp. and afterword by N.F. Bugating, Moskow, 1992, s. 201.

Link Forums: How it was. Elista, 1993, Proceedings of the series *"The People and Culture"*. No. XII // Deportation of peoples in the Soviet Union (1930-1950's). Moscow, 1992. Part 1.

Dzhanaev U.H. The question of the deportation of the peoples in the 30's and 40's //

<http://www.vainahkrk.kz/e/2889324-u-h-dzhanaev-k-voprosu-o-deportatsii-narodov> (Erişim tarihi: 9.11.2019)

State Archive of the Russian Federation. F.R.-9401. Op. 2. D. 64. L. 165.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu ve Jandarma Merkezli Yardımlar (1992-2014)

Military Dimension of Turkey-Azerbaijan Relations and Gendarmerie-Centered Aids (1992-2014)

Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA¹

Öz

1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşması sonrası kendisini ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. İki kardeş ülkenin bu tarihte başlayan iyi ilişkileri siyaset, ekonomi, enerji, eğitim, sağlık ve turizm gibi pek çok farklı alanda kendini göstermiştir. Ayrıca ülkenin tehditlere açık bir coğrafyada yer alması, güvenlik noktasında da birlikte hareket etmeleri gerekliliğini doğurmuştur. Bu minval üzere yeni yapılanan Azerbaycan'ı askeri açıdan destekleyen Türkiye, iç güvenlikle ilgili olarak da eğitim ve ekonomi temelli yardımlarını esirgememiştir. Askeri eğitim noktasında Türkiye ile Azerbaycan arasında 1992'de imzalanan Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması, bu alandaki desteğin başlangıcıdır. Ayrıca dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1993'te Azerbaycan ziyareti esnasında Dağlık Karabağ sorusunda Ermeniler savaşı durdurmadığı takdirde Türkiye ile Azerbaycan arasında askeri ittifakın oluşturulmasının gerekliliğine vurgu yapması bu bağlamda okunmalıdır. Nitekim Özal'ın açıklamasıyla eş zamanlı TBMM'de onaylanmış olan Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması'nın gereğince 1994 itibarıyla Azerbaycan iç güvenliğini sağlayacak askeri statüdeki kolluk kuvvetlerinin eğitimine başlanmıştır.

İki ülke arasındaki işbirliği, 2013'te Kırgızistan'ın da katılımıyla Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı'nın kurulmasını beraberinde getirmiştir. Jandarma Genel Komutanlığı ile Dahili Koşunlar Komutanlığı'nın münasebetlerini on iki yıllık zaman dilimi içerisinde değerlendiren makale, Türkiye-Azerbaycan askeri yönlü ilişkilerinin jandarma eksenli çalışmada yeterince ele alınmamış olması nedeniyle hazırlanmıştır. Makale, var olan eksikliği doldurmak ve yapılacak çalışmalara rehberlik etmek gayesiyle hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkas Türkiye, Azerbaycan, Jandarma Genel Komutanlığı, Azerbaycan Dâhili Koşunlar Komutanlığı, Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı.

Abstract

In 1991, Azerbaijan gained its independence. It was the first country to recognize the Republic of Turkey. The good relations of the two friendly countries starting from this date have been seen in many different fields such as politics, economy, education, health and tourism. In addition, the fact that both countries are located in a geography open to threats has led to the necessity of acting together at the security point. Therefore, Turkey has supported Azerbaijan in military terms the new structure. Turkey, as the internal security related training requirements, as well as help the way the economy has been spared. Military Training Cooperation Agreement signed by the middle of 1992, the beginning of military training cooperation of Azerbaijan with Turkey. Turkey's support for Azerbaijan began with this deal. In addition, Turgut Özal, the president of the period, went to Azerbaijan in April 1993. Özal, Armenians in Nagorno-Karabakh said it was necessary to establish a military alliance between Azerbaijan and Turkey does not

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, selma.gokturk@bilecik.edu.tr

stop the war. As a matter of fact, the Military Education Cooperation Agreement approved in the Turkish Grand National Assembly was approved simultaneously with the statement of Özal. Within the scope of this agreement, as of 1994, training of law enforcement officers with military status that will ensure the internal security of Azerbaijan started. In 1994, the Security Cooperation Agreement was also signed by the Interior Ministers of the two countries.

Cooperation between the two countries was transformed into a restructuring in 2013, and with the participation of Kyrgyzstan, the Eurasia Military Status Law Enforcement Agency (TAKM) was established. This article evaluates the mutual relations of the Gendarmerie General Command and Internal Combinations Command within a period of twelve years. Military relations between Turkey and Azerbaijan, the gendarmerie axis has been adequately dealt with in a study. For this reason, this article has been prepared. The article has been prepared with the aim of filling the existing deficiency and guiding the future studies.

Key Words: Turkey, Azerbaijan, Gendarmerie General Command, the Command of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan, the Association of the Eurasian Law Enforcement Military Status Law Enforcement Forces with Military Status.

Giriş

Soğuk Savaş Döneminin SSCB'nin yıkılışıyla daha doğru ifadeyle Sovyet Bloğunun dağılmasıyla sona ermesi, kuruluşunu yeni sağlamış ülkelerin nasıl bir politika izleyecekleri sorusunu da beraberinde getirmiştir. Doksanlı yıllarda, bir yandan dünya siyaseti küreselleşmeye doğru gidişi desteklerken bir yandan da henüz kurulmuş olan devletler güçlenmeye çalışmaktaydılar. SSCB'nin yıkılışıyla eş zamanlı kurulan devletlerden olan Azerbaycan da aynı süreçte gücünü artırmak için çaba sarf etmesi gerekirken Ermenistan'ın Rusya destekli saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle askeri yönden yetersiz durumda olan Azerbaycan'ın bağımsızlığı itibariyle bu sorunlarla uğraşmak zorunda kalması oldukça zorlanmasına neden olmuştur. Türkiye'nin askeri boyutlu yardımlara mesafeli durması, yaşananları iç mesele olarak görmesi muhalefetin ve Azerbaycan'ın eleştirilerini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte kendi sınırları dahilindeki terör hareketliliğinin göz önünde bulundurulması gerekliliğini de belirterek Türkiye'nin üye olduğu devletlerarası teşkilatlar ve anlaşmalara bağlılığını gerekçe olarak sunduğu durumları da görmek mümkün. Bu durumların zamanla azaldığını ve Azerbaycan'a yönelik desteğin askeri boyutta da verilmeye başlandığını söyleyebiliriz. Nitekim Azerbaycan'ı kardeş ülke söylemiyle destekleyen Türkiye'nin bölgesel ve küresel kapsamlı münasebetlerindeki rolü oldukça fazladır. Millet mefhumunun öne çıkarılmasıyla bölgesel birlikteliğe giden Türkiye ve Azerbaycan, otuz yıla yaklaşan süre zarfında ilişkilerini çok yönlü ve olumlu açıda geliştirmiştir. İlişkilerin bir yönünün de askeri boyutlu olduğu, stratejik yönden tehdiye açık bir dönem ve coğrafyada olan iki ülkenin bu doğrultuda da yakın münasebet sergilediği bilinmektedir. Askeri boyutlu ilişkiler içinde oldukça önemli yer tutan askeri kolluk kuvvetlerinin birlikteliği de iki ülkenin diplomasisinin gelişmeye başlamasından hemen sonra kendisini göstermiştir. Türkiye'nin, Karabağ'da yaşananlar üzerinden Azerbaycan'ın iç güvenlik, savunma, strateji belirleme gibi askeri konulardaki eksikliğini fazlalığını fark etmesi ikili ilişkilerin bu yönde de hızla ilerleme kaydetmesini sağlamıştır.

1. Azerbaycan'ın Askeri Boyutlu Sorunları ve Türkiye'nin Tutumu

İki ülke arasındaki ilişkilerin başlangıcı, Azerbaycan'ın kuruluşuna dayanmaktadır. 18 Ekim 1991'de bağımsızlığına kesin olarak kavuşan Azerbaycan (Saray, 2010: 181), 9 Kasım 1991 tarihinde Türkiye tarafından resmen tanınmış² (Türkiye, Azerbaycan'ı Resmen Tanıdı, Cumhuriyet, 10 Kasım 1991; TBMM, 12 Aralık 1991: 570; Armaoğlu, 2005: 938), 25 Mayıs 1991'de açılan Türk Konsolosluğu, 14 Ocak 1992'de imzalanan diploması içerikli anlaşmanın ardından büyükelçilik³ haline getirilmiştir (Bilgin, 2016: 147-148). Moskova tarafından Azeri Komünist Partisi liderliğine getirilen Ayaz Muttalibov, 1990 Mayıs ayında Azeri Yüksek Sovyeti tarafından başkan seçilmiştir. Muttalibov'un 21 Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğuna katılımı imzalaması⁴, Azerbaycan'ın Rusya ve Ermenistan ile beraber hareket ettiği gerekçesiyle milliyetçi kesim tarafından tenkit edilmiştir. Aynı şekilde Şubat 1992'de Dağlık Karabağ'da Azeri sivillere Hocalı'da yapılan katliamda Muttalibov'un yetersiz kalması da Azeri Halk Cephesi tarafından eleştirilmiştir. Her ne kadar 14 Mayıs 1992 tarihinde Dağlık Karabağ'daki yenilgi Muttalibov'un otoritesini iyice zayıflatsa da, Yüksek Sovyet, başkanlığının devamına karar vermiştir. Ancak Yüksek Sovyet Binasıyla başkanlık sarayının iki gün kuşatma altında kalması ile yönetim değişmiştir (Harp Akademileri Komutanlığı, 1993a: 2-3).⁵

Bahsedilen süreçte Azerbaycan'ın güçlü bir ordusu bulunmamaktadır⁶. Her ne kadar düzenli bir milis kuvveti yapılmasına gidilmesi düşünülmüşse de Muttalibov'un kabul etmemesi nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Dolayısıyla Karabağ'daki çatışmalar için Halk Cephesi'nin desteğiyle bir güç

² Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 1, Birleşim: 16, 17 Aralık 1991, s. 629. Azerbaycan'da ilk büyükelçilik de Türkiye tarafından açılmış, daha doğrusu var olan başkonsolosluk büyükelçiliğe dönüştürülmüştür. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 3, Birleşim: 29, 22 Ocak 1992, s. 83. Azerbaycan'da Bakü Büyükelçiliğinden ayrı Nahcivan ve Gence Başkonsoloslukları bulunmaktadır. Azerbaycan'ın ise Ankara Büyükelçiliğinden başka İstanbul ve Kars Başkonsoloslukları vardır. Bkz. Nesrin Sarıahmetoğlu, Okan Yeşilot, "Azerbaycan Cumhuriyeti", *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Edt. Abdulvahap Kara, Fahri Solak, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2017, ss. 7-72, s. 29.

³ İlk Bakü elçimiz Memduh Şevket Esendal (1920-1924) olup Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Bakü Büyükelçimiz ise Altan Karamanoğlu (1992-1995)'dur. Bkz. BCA, Fon: 30.18.1.2. Kutu: 703. Gömlek: 268. Sıra: 4. "Bakü'de Coşku Var", *Milliyet*, 23 Ocak 1992, s. 17. <http://baku.emb.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>

⁴ Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldavya, Kazakistan, Azerbaycan, Ermenistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katıldığı Alma Ata Toplantısında eski SSCB'ye bağlı 11 Cumhuriyetin lideri Bağımsız Devletler Topluluğunu kurmuştur. Bkz. "SSCB Resmen Yok Oldu", *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1991, s. 1-14.

⁵ "Azerbaycan Yüksek Sovyeti, 19 Mayıs 1992'de kendini feshederek, tüm yetkilerini, adı değiştirilen ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin milli meclisi olan Milli Şuraya devretmiştir. Halk Cephesi milletvekillerinden İsa Kamberov, bu meclis tarafından Cumhurbaşkanı vekili olarak seçilmiş ve göreve başlamıştır. Eski yönetimle şimdilik bir uzlaşma sağlandığı söylenerek Başbakan eski yardımcısı Rahim Hüseyinov da Başbakanlık görevine getirilmiştir." Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 11, Birleşim: 78, 20 Mayıs 1992, s. 204.

⁶ Demirel'in Türk Cumhuriyetlerine gerçekleştirdiği geziden sonra TBMM'de yaptığı konuşmadaki şu sözleri bu bilgiyi destekler niteliktedir: "...Bu ülkelerin henüz hiç birisinde -Azerbaycan hariç- kendi kendilerini koruyacak güvenlik kuvveti falan da yoktur. Yani, bizi bando, mızıkla, askerle falan karşıladılar; ama, oradaki eski Sovyet garnizonundan ödünç alınmış askerlerle karşıladılar!.. Henüz kendilerinin güvenlik kuvvetleri yok. Zaten altı ay içerisinde kendilerinin bir şeyi olabileceğini de farz etmek yanlış..." Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 1, C: 10, Birleşim: 74, 7 Mayıs 1992, s. 414.

oluşturulmuştur. Ancak bu yapı hem düzen sağlayamamış, hem de maddi destek alamadığından teçhizat da zayıf kalmıştır ve Elçibey Dönemine değin Karabağ'ın kaderi Karabağlılara bırakılmıştır. (TBMM, 1993: 21). Öyle ki Karabağ'da yaşananların Azerbaycan'daki siyasi istikrarsızlığın devamlılığına yol açtığı; iç bütünlük, güvenlik ve ortak strateji noktasında da sorunların çözülemediği; ayrıca her ne kadar 28 Şubat 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın (AGİK) Prag toplantısında Karabağ Azerbaycan'ın bir parçası olarak tescil edilmişse de Karabağ'da askeri üstünlüğün Ermenilere geçtiği⁷ bu dönemde Türkiye'den de okunmaktadır. Nitekim SHP İstanbul Milletvekili Algan Hacaloğlu, Azerbaycan'ın bu realitesinin 7 Haziran 1992'de yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar da düzelemeyeceğini dile getirerek *“Karabağ'ın silahlardan arındırılması, Karabağ'da askeri aktivitelerin durdurulması, her iki taraftan mültecilerin Karabağ'a geri dönmesi, yıkılan kentlerin onarılması için gerekli ekonomik desteğin, AGİK'in katkısıyla dışarıdan sağlanması; bu çerçevede, Azerbaycan'ın, hukuken ve uluslararası kurallar çerçevesinde bir parçası olan Karabağ'da, kalıcı bir barışın zemini içinde, demokrasi açısından özgürlüklerin beşiği olacak din ve kültür özgürlüğünü tüm kesimlere tanıyacak ve içişlerinde, iç yönetiminde belirli bir otonomi altında; ama Azerbaycan'a bağlı bir yapı içinde, bölgede huzur getirecek siyasi bir çözümün sağlanması”* içerikli hazırladıkları raporun AGİK'e sunulduğunu ifade etmiştir (TBMM, 14 Nisan 1992: 39-40). Bu süreçte Türkiye'nin Azerbaycan'da yaşananlara dair bağlı olduğu teşkilatların dikkatini çekmeye çalıştığı ve onlar aracılığıyla Karabağ'ın huzur bulmasına çaba sarf ettiği söylenebilir. Bu tutumu nedeniyle DYP-SHP Koalisyon Hükümetinin muhalefetin tepkisini fazlasıyla çektiği de görülmektedir. Eş zamanlı olarak Azerbaycan'da ise yönetimde değişikliğe gidilmiş ve Ebulfez Elçibey dönemi başlamıştır.

Azerbaycan'da Muttalibov'dan sonra ilk olarak Prof. Yakup Memmedov vekaleten devlet başkanlığına getirilmiş, ardından 7 Haziran 1992 tarihli seçimle Ebulfez Elçibey idareyi ele almıştır (Elçibey Yemin Etti, Cumhuriyet, 17 Haziran 1992; Harp Akademileri Komutanlığı, 1993b: 23). Sovyet Rusya politikalarıyla uyumlu ve fakat halktan kopuk bir profil çizen Ayaz Muttalibov'un ardından 1992 senesinin haziran ayında cumhurbaşkanlığına seçilen Ebulfez Elçibey, stratejik hassasiyeti de göz önünde bulundurarak yönünü Türkiye'ye dönmüştür. Buradan hareketle Elçibey döneminde Türkiye ile diplomatik ilişkilerin geliştirildiği görülmektedir (Mardanov, 2013: 60; Aydın, 2018: 40). Diğer taraftan Halk Cephesi Başkanı Elçibey'in cumhurbaşkanlığı seçiminde Türkiye tarafından desteklendiği belirtilmelidir. Dönem basınında bu desteğe dair getirilen yorumda

⁷ Askeri üstünlüğün Ermenilere geçmesi şaşılacak bir durum değildir. Rusya ve Batılı devletlerin desteğini alan Ermenilerin ve diğer Hıristiyanların SSCB Döneminde askeri işlevselliği vardır. Oysaki SSCB Döneminde Müslüman toplulukların askerleri (er ve rütbeli ayırt etmeksizin) muharip sınıflarda görevlendirilmemiş; geri hizmetlerde, destek hizmetlerinde, inşaat hizmetlerinde görevlendirilmişlerdir. Benzer durum Yugoslavya ordusunda da söz konusudur. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 34, Birleşim: 92, 15 Nisan 1993, s. 205. Dolayısıyla savaş yetisine sahip olmayan Azerbaycan, savunmada kalmış ancak Ermeni ve Rus saldırılarına nasıl karşı koyacağını da bilememiştir. Bu durum da başarısızlıkları beraberinde getirmiştir. Ayrıca Azerbaycan ordusunun gerekli silah ve mühimmattan yoksun olması, taburların dağınık, disiplinden ve düzenden uzak bulunması, askeri operasyonların uyumsuzluğu, özel birliklerin azlığı, bazı askeri birliklerin siyaseten bağımlılığı da Azerbaycan'ı olumsuz etkilemiştir. Bkz. Sarıahmetoğlu, Yeşilot, s. 10.

“Moskova’dan ne kadar ürküyorlarsa bize de o kadar güveniyorlar” ifadesi kayda değerdir (Hürriyet, 5 Mayıs 1992). Bu minval üzere Elçibey’in “*Türkiye Azerbaycan’ın dış politikasının başköşesinde yer alacaktır*” ifadesi de (Bilgin, 2016: 148) iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin dayanak noktası olarak görülebilir. Nitekim yine Elçibey’in “*Azerbaycan Türkiye için Türk alemine, aynı zamanda Doğu’ya, Türkiye ise Azerbaycan için Avrupa’ya ve Batı’ya açılan kapıdır*” (Harp Akademileri Komutanlığı, 1993b: 12) sözlerinin de doğruluğu muhakkaktır. Azerbaycan’ın Türkiye ile münasebetini olumlu tuttuğu bu dönemde sınırlarının halen BDT Antlaşması kapsamında Rusya Federasyonu tarafından korunduğunu da belirtmek gerekmektedir. İç güvenlikte ise milis olarak adlandırılan kır ve kent polisleri ve ayrıca trafik görevlileri ile sınırlı kalan Azerbaycan’da Halk Cephesinin ordu kurulmasına dair talepleri bu dönemde de devam etmiştir (TBMM, 1993, 20-21). Bundan ayrı Türkiye’deki emekli subayların bir kısmının Azerbaycan’a giderek askeri eğitim konusunda yardımcı olduklarını, Azerbaycan’dan gelen 200 öğrencinin de Türkiye’de askeri okullarda eğitildiğini söyleyebiliriz (Babayeva, 2013: 76).

Azerbaycan’da Ebülfez Elçibey’in bir isyan/darbe sonrası⁸ yerine geçen (Azerbaycan’da Aliyev Darbesi, Hürriyet, 19 Haziran 1993; Elçibey Krizi, Milliyet, 19 Haziran 1993) ve Elçibey’in başkanlığı döneminde Nahçıvan Yüksek Meclis Başkanlığı yapan (Harp Akademileri Komutanlığı, 1993a: 4), Haydar Aliyev’in cumhurbaşkanlığının ilk döneminde, izlemek durumunda kaldığı denge politikası Türkiye açısından şüphe uyandırmışsa da bir süre sonra “*bir millet iki devlet*” söyleminde bulunması, bu şüphenin yersizliğini kısa sürede göstermiştir (Aydın, 2018: 41). Esasen Muttalibov’un Rusya’ya, Elçibey’in ise Batı’ya ve bu bağlamda Türkiye’ye dönük diplomasi geliştirmesinin ardından Aliyev ile denge politikası başlamıştır (Yılmaz ve Sayın, 2013: 39). 20 Eylül 1994 tarihli Petrol Antlaşması, Azerbaycan’ın ekonomik ve siyasi bağlamda Batı’ya açılması ve Rusya’yı bir nebze de olsa kısıtlaması açısından önemlidir. Öte yandan anlaşmanın ardından Clinton ve Major’un Dağlık Karabağ ile ilgili açıklamaları Aliyev’in Batı’ya bakışında askeri yönün bulunduğunu da göstermektedir (Arslan,1994: 213). Diplomatik açıdan küresel ve bölgesel manada düşünülerek başlatılan ve Türkiye ile de geliştirilen bu politika, Haydar Aliyev’den sonra da devam etmiştir. Bundan ayrı önceki dönemden devralınan milli hissiyat politikaları Haydar Aliyev döneminde de varlığını sürdürmüş, aynı zamanda Türkiye’den giden subayların verdiği eğitimlerle Azerbaycan ordusu toparlanıp Ermeni işgalindeki toprakların kurtarılması sağlanmıştır (Azeri Şahlanışı, Hürriyet,

⁸ Azerbaycan’daki gelişmelerle ilgili TBMM’de uzun tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle Mesut Yılmaz ve Hikmet Çetin arasında yaşanan tartışmada Yılmaz’ın “*Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasından bugüne kadar geçen devrede, muhtelif aşamalarda, Türk Hükümeti, üstüne düşen görevi yerine getirmemiştir, Ermeni saldırısı karşısında Azerbaycan’a yardımcı olmamıştır. Türkiye’nin, Ermeni saldırısına uğrayan Azerbaycan’a her türlü yardımı askeri yardım, silah yardımı, lojistik yardım sağlamasına engel hiçbir uluslararası hukuk kuralı yoktur, bunu engelleyecek hiçbir husus yoktur; ama Ermeni saldırısı karşısında siz, Azerbaycan’ın sizden beklediği desteğin binde birini bile sağlamazsanız, Azerbaycan’ın bugün içine düştüğü iç kaosta sizin de sorumluluğunuz olur ve ondan sonra, bu sorumluluğunuzu yerine getirememenin ezikliği içerisinde buraya gelip, işler bu sayfaya geldikten sonra, sizin sorumluluğunuzla bu sayfaya geldikten sonra, ellerinizi açar, ‘ne yapabiliriz?’ diye Meclise sorarsınız!*” sözleri muhalefetin genel bakışı olarak değerlendirilebilir. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 37, Birleşim: 115, 22 Haziran 1993, s. 22-23

15 Ocak 1994). Bununla ilgili olarak Aliyev, 9 Şubat 1994'te TBMM'de yaptığı konuşmada şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Bu devirde; yani, Azerbaycan Halkı, ilk demokratik devlet yarattığı bir devirde (1918), Türkiye, Azerbaycan ile yan yana olmuş, beraber olmuş, Türkiye'nin Azerbaycan'a çok yardımı, kömeği olmuştur. Bunu, Azerbaycan Halkı hiçbir vakit unutmamıştır ve unutmayacaktır. O vakit, Azerbaycan Halkı ayrı ayrı düşmanlar tarafından tecavüze kalmıştır. Türk Ordusunun Azerbaycan'a gelmesi, Bakü'ye gelmesi, Azerbaycan'ı, o vakit, Ermeni Taşnaklarının tecavüzünden halas etmesi (kurtarması) her bir Azerbaycanlının kalbinde yaşıyor ve Azerbaycan halkı, Türk halkının, Azerbaycan'a o ağır devirdeki kömeğini ve yardımını hiçbir vakit unutmayacaktır. Teessüf ki, bu devlet, sükûta girmiştir. O vakit bütün geçmiş Rusya İmparatorluğunda Sovyetler Birliği yer almış, Azerbaycan, 70 yıl Sovyetler Birliği terkinde olmuştur... Ben kaydettim ki, 1918'inci yılda ilk Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yer aldığı da, Türkiye, ilk defa Azerbaycan'ı tanıyan devletlerden olupdur. Azerbaycan öz müstakilliği uğrunda mübareze aparırken (verirken) hele Sovyetler ittifakının terkinde olduğu bir vakıtta, 1992'nci yılın Noyabır (Kasım) ayında, Türkiye Cumhuriyeti, dünyada ilk devlettir ki, Azerbaycan'ın müstakilliğini tanımış ve Türkiye'nin bu cesaretli adımı, Azerbaycan'a gardaşlık münasebeti, Azerbaycan'ın müstakilliğini elde etmek için bütün dünya devletleri tarafından Azerbaycan'ın tanınması için çok büyük köme (destek) olmuştur. Buna göre ve ondan sonra Azerbaycan'ın müstakilliginde Azerbaycan'a ettiğiniz yardımlara göre, Azerbaycan halkı adına ben sizlere teşekkür edirem. O vakıttan 2 yıl geçir. 2 yıl, o kadar büyük müddet değil. Bu 2 yıl içerisinde Azerbaycan'ın başına çok belalar gelmiştir. Bir bu 2 yıl değil, ondan gabakkı (evvelki) devirde de –bilirsiniz tahminen 1987'nci yılın sonunda, 1988'inci yılda Azerbaycan'ı parçalamak, dağıtmak niyetinde olan düşman kuvveler, Karabağ problemini ortaya atmışlar ve sürekli olarak Ermenistan'ın, Azerbaycan'a tecavüzü devam etmiştir. Bu devirde, biz, daima, Türkiye'nin tarafından yardımlar almışık. Manevî yardım, devlet kuruculuğunda yardım, beynel halk âlemde yardım ve başka yardımlar ve bugün itiraf etmeliyim ki, teessüf ki, biz, Türkiye'nin, Azerbaycan'a, bu devirde gösterdiği gaygı ve münasetin karşısında lazımı tedbirler görebilmemişik ve olabilir ki, eğer bizim faaliyetimiz, bize gösterilen gaygı ve tedbirler seviyesinde olsaydı, Azerbaycan'ın vaziyeti bugün bundan da yahşi (iyi) olardı. Ancak, bir şey hagigattir ki, 6 yıldır Azerbaycan muharebe şeraitindedir. Bu muharebe şeraitinde, Azerbaycan'ın içinde de çok büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu müddette Azerbaycan'ın içerisinde, ayrı ayrı siyasî kuvveler tarafından hâkimiyet mübarezesi getmiş, o hâkimiyet mübarezesi Azerbaycan'ın devletçiliğini zeyifletmiş, Azerbaycan'ın ordusunu, gurulmamış, yaranmamış ordusunu zeyifletmiş, müdafaa imkânlarını zeyifletmiş ve bunlardan istifade eden Ermeni Silahlı Kuvvetleri, Ermeni tecavüzkârları Azerbaycan'a devamlı hücumlarına devam etmiş ve bunun neticesinde, artık, Azerbaycan topraklarının yüzde 20 faizi Ermeni Silahlı Kuvvelerinin işgali altındadır. Eğer, başlangıç devrinde, sohbet Dağlık Karabağ'dan gedilse, indi artık Dağlık Karabağ tamamıyla Ermeni Silahlı Kuvvelerinin, Ermenistan'ın kontrolü altındadır. Ondan sonra, Dağlık Karabağ etrafında olan rayonlar, (bölgeler) bildiğiniz gibi, Ermenistan'ın işgali altına geçmiştir ve gaydettim ki, bir milyon Azerbaycanlı, öz yerlerinden köçüp kaçgın vaziyetinde yaşıyorlar. Bunlar hamsi (hepsi) Azerbaycan'ın müstakilliğine, müstakil devlet gibi süratle inkişaf etmesine çok büyük manilikler türedir. Ancak biz, nikbin ehvadi ülkedeyik. Biz hesap edirik ki, bizim müstakilligimiz ebedidir bu müstakilliği heç vakt, her berçle biz elden veremeyeceğiz ve Azerbaycan halkı daimi müstekillik yoluyla gidecek, demokratya yoluyla gidecek, millî azatlık yoluyla gidecektir. (Alkışlar) Bu bakımdan, Türkiye indiyeye kadar bize ettiği kardaşlık, dostluk gaygısı ve kömeğiyle (yardımıyla) beraber, bundan sonra da bizim yanımızdadır ve yanımızda olmalıdır ve bizim sizinlen, bir yerde bugün beraber olmamız, buna eyani sübuttur...” (TBMM, 2012: 87-90).

Haydar Aliyev'in 1997'de gerçekleştirdiği ziyaretinde de Türkiye'nin yardımlarından bahsettiği görülecektir: “...Böyük memnuniyet, minnettarlık hissiyle demek istirem ki, Azerbaycan'a Ermenistan tecavüzü başlayandan indiyeye kadar, Türkiye, Türkiye'nin halkı, Türkiye'nin devleti, Türkiye'nin Cumhuriyeti, hamisi Azerbaycan'ın yanındadırlar, Azerbaycan'la bir yeredirler. Bizim derdimize siz hemşe şerihsiniz ve bu meseleyi tek dert gam çekmek değil, bu meseleden Azerbaycan'ı hılas etmek için, biz, Türkiye'nin desteğini, emeli yardımını daimi hissetmişik ve hissederik...” (TBMM, 6 Mayıs 1997: 14). Aliyev'in Türkiye'den destek gördüğünü söylediği süreçte, yani Ermeni saldırılarının yaşandığı zaman diliminde iç politikada belki de en çok konuşulan mevzuunun Azerbaycan'a yardım edilmemesidir, bu farklılığın oldukça ilginç

olduğu ifade edilmelidir. Diğer taraftan bugün de Azerbaycan Haydar Aliyev'in hislerini benimsemektedir.⁹

Haydar Aliyev'in on yıllık cumhurbaşkanlığının ardından yerine seçilen ve halen cumhurbaşkanlığı makamında bulunan oğlu İlham Aliyev döneminde devam ettirilen denge politikası daha da geliştirilmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan, işbirliği çerçevesinde ve milli menfaatler gözetilerek, yine de tehditlerin varlığı unutulmadan geliştirdiği çok yönlü diplomasisinde Türkiye'yi ayrı bir yere oturtmuştur. Var olan manevi yakınlıktan ayrı; köprü vazifesinde olan Türkiye'nin Azerbaycan'ın uluslararası sahada tanınırlığını sağlamak, kuruluşunda yaşadığı yapısal problemlere çözüm bulmak ve Karabağ Savaşı'nın hasarlarını gidermek gibi bir misyona sahip olduğu da unutulmamalıdır (Yılmaz ve Sayın, 2013: 33, 36). Aynı şekilde Azerbaycan da Türkiye ile Türk dünyası arasında bir köprü işlevi görmektedir. Atatürk'ün 18 Ekim 1921 tarihinde Ankara'daki Azerbaycan Büyükelçiliğinde yaptığı konuşmada belirttiği gibi *"Azerbaycan, Asya'daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve kavuşma noktasıdır. Azerbaycan'ın bu mevki-i mahsus, vazifesini pek mühim kılmaktadır"* (TBMM, 4 Mart 1992: 590). Bu minval üzere karşılıklı şekilde önem içeren iki ülke, 1992 yılından itibaren devam eden süreçte genel manada iyi ilişkiler kurmuştur ki giderek gelişen bu diplomaside Türkiye ile Azerbaycan'ın özellikle stratejik ortaklığından bahsetmek mümkündür. Sahip olduğu doğalgaz ve petrol¹⁰ nedeniyle global ve bölgesel güçlerin odağındaki Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkisinde ise aynı soydan geliyor olmaları ve tarihi münasebetleri belirleyici rol oynarken Nahçıvan ve Dağlık Karabağ ile Ermeni Meselesi de bu ilişkideki temel konular arasında yer almaktadır (Yalçınkaya, 2018: 573-577). Nitekim dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal, 1993'te Azerbaycan ziyareti¹¹ esnasında Dağlık Karabağ sorununda Ermeniler savaşı durdurmadığı takdirde¹² Türkiye ile Azerbaycan arasında askeri ittifakın oluşturulmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır (Özal, Bakü'ye Askeri İttifak Önerdi, Cumhuriyet, 15 Nisan 1993: 1-17). Bu konuşmanın iç politikadaki çok sesliliği susturmaya yönelik olduğu da söylenebilir. Öte yandan bu geziden dönüşünün ertesi günü

⁹ *"Türkiyə Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınan ərazi bütövlüyünü və Ermənistanın tarixi ərazilərimizin işğalı nəticəsində yaranmış münaqişədə Azərbaycanın ədalətli mövqeyini hər zaman müdafiə edir və iki ölkə arasında beynəlxalq arenada qarşılıqlı dəstək ənənəsi davam etdirilir."* Bkz. <http://www.mfa.gov.az/az/content/151/turkiye>

¹⁰ İlham Aliyev'in *"asrın kontratı"* dediği ve Özal Dönemi itibarıyla planlamaları yapılan Bakü-Ceyhan Boru Hattının temeli 2002'de atılmıştır. Bkz. "Rüya Gerçek Oldu", *Hürriyet*, 19 Eylül 2002, s. 1-11.

¹¹ 27 Nisan-4 Mayıs 1992 tarihleri arasında da başbakan Süleyman Demirel Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'a ziyaret gerçekleştirmiştir. Beraberinde giden heyette Mahmut Öztürk (Aksaray), Hasan Çakır (Antalya), Bahattin Alagöz (Gaziantep), Mehmet Dönen (Hatay), Halit Dumankaya (İstanbul), H. Hüsamettin Özkan (İstanbul), Ömer Ekinci (Ankara), Oktay Öztürk (Erzurum), Ayvaz Gökdemir (Gaziantep), Bedrettin Dalan (İstanbul), İ. Safa Giray (İstanbul), Abdülkerim Doğru (Kars), A. Münif İslamoğlu (Kastamonu), İ. Hakkı Amasyalı (Kocaeli), Abdüllatif Şener (Sivas), Seyfi Şahin (Kayseri), Muzaffer Arıkan (Mardin), Hüseyin Erdal (Yozgat), Alparslan Türkeş (Yozgat) vardır. 19 milletvekilinin altısı Doğru Yol Partisi'nden, üçü Sosyal demokrat Halkçı Parti'den, üçü Anavatan Partisi'nden, üçü Refah Partisi'nden, üçü Milliyetçi Çalışma Partisi'nden ve biri de Demokratik Sol Parti'dendir. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 9, Birleşim: 69, 28 Nisan 1992, s. 385-386.

¹² Karabağ Savaşının hücum ve savunma planları Moskova'da hazırlandığına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Yasin Arslan, "Azerbaycan Bilmececi, Petrol, Darbeler ve Gerçekler", *Avrasya Dosyası*, Kış 1994, S. 95, C. 1, 211-218, s. 212.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın hayatını kaybetmesi iç politikanın seyrini belli bir süreliğine değiştirecektir.

1992'nin başına dönecek olursak, Karabağ olayları kapsamında konuşan DSP Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit *"Azerbaycan'a insani yardımın yanı sıra, her türlü askeri araç ve gereç yardımını da yapmalıdır. Türkiye, savaşa katılmaksızın, bu ülke yönetiminin, Azerbaycan yönetiminin gereksinime duyabileceği askeri eğitimi de sağlamalıdır"* (TBMM, 4 Mart 1992: 589) cümleleriyle askeri eğitim ve teçhizat yardımının önemine dikkat çekmiştir. Benzer şekilde RP Konya Milletvekili Necmettin Erbakan da Azerbaycan'a hem ekonomik hem de askeri yardımın yapılması gerekliliğine dair açıklamalarda bulunmuş ve bu gerekliliğin aksiyon planında mutlak suretle yer almasını istemiştir (TBMM, 10 Mart 1992: 50). Ancak dönemin başbakanı Süleyman Demirel¹³, bu görüşlere cevaben Azerbaycan'ın Karabağ sorununu barış yoluyla çözmek istediğini söyleyerek Türkiye'den askeri yönde desteğin olmamasının nedenine açıklama getirmiştir. (TBMM, 10 Mart 1992: 135). Yine de sonraki günlerde de Mecliste benzer taleplerde bulunulduğunu görmekteyiz. Örneğin Demirel'in konuşmasından dokuz gün sonra RP Kayseri Milletvekili Aykut Edibali, *"Karabağ'ın muhtariyetinin her türlü sulhçu veya askeri güç kullanarak çözümlenmesine kararlı olduğumuz gösterilmelidir. Ülkemiz, bir Hatay ve Kıbrıs kararlılığını beklemektedir"* şeklinde görüş bildirmiştir (TBMM, 19 Mart 1992: 390). Bu süreçte Ermenistan'dan da Türkiye'nin askeri müdahalesine yönelik tehditkâr söylemler gündeme geldiğini belirtelim. Nitekim Ermeni Dışişleri Bakanı Rafi Hovanisyan, Türkiye'nin Karabağ'a askeri müdahalede bulunması halinde bölgesel savaşın çıkabileceğini ifade etmiştir (Erivan'dan Bakü'ye Savaş Sinyalleri, Cumhuriyet, 20 Mart 1992: 1-19). Ayrıca Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov'un Ankara'ya gönderdiği mektupta Türkiye'den asker istemediğini de Demirel'in gazetecilerin sorularına verdiği cevaplar arasında görebilmekteyiz¹⁴. Aynı tarihli gazetede Ankara'daki Batılı diplomatların Türkiye'nin Azerbaycan'a silah yahut askeri yardım göndermeye dayalı bir hazırlığının olmadığını içeren bir haber de bulunmaktadır (Azerbaycan'a Yardım Yok, Cumhuriyet, 20 Mart 1992: 11).

Bu haberin ardından muhalefetin askeri desteğin yapılmamasına dair eleştirilerinin arttığını TBMM tutanaklarında görmek mümkündür. Bu eleştirilere yanıt verenlerden birisi de DYP Adana Milletvekili Uğur Aksöz olmuştur ve ulusal hukuk kapsamında Azerbaycan'a gereken desteğin verildiğini, uluslararası hukukun ise dışına çıkılamayacağını, dünya devletlerine ve milletlerine karşı sorumlu

¹³ Süleyman Demirel'in konuşmasında muhalefetin tenkitlerine verdiği yanıt oldukça düşündürücüdür: *"...Azerbaycan işini kimse istismara kalkmasın. Rus tankları Azerbaycan'da 800 kişinin hayatına kastettiği zaman, Türkiye'de yüksek yerlerden ses çıktı. Burada gazete kupürleri de var, ses şöyle çıktı: "Zaten onlar bizim mezhebimizden değildir" biçiminde. Şimdi bunları unutup da, buraya gelip gecenin bu saatinde Azerbaycan kahramanlığı yapmanın anlamı yoktur; eğri oturalım, doğru konuşalım..."* Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 5, Birleşim: 46, 10 Mart 1992, s. 137. Demirel'in Turgut Özal'ın 1992'de ABD'de *"onlar Şii, Türkiye'den ziyade İran'a yakın... Biz Sünniyiz"* sözlerine gönderme yaptığı görülmektedir ki bu konu daha sonra da Meclis'e taşınmıştır. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 7, Birleşim: 54, 18 Mart 1992, s. 274. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 7, Birleşim: 55, 19 Mart 1992, s. 353.

¹⁴ Hasanov'un yardım talep eden mektubundan Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in haberinin olmadığına dair ANAP Rize Milletvekili Mesut Yılmaz'ın konuşması için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 8, Birleşim: 61, 25 Mart 1992, s. 628.

olunulduğunu söyleyerek bu konuya açıklık getirmiştir (TBMM, 25 Mart 1992: 602). Aynı oturumda MÇP Yozgat Milletvekili Alparslan Türkeş ise dünyadaki tüm Türklerle ilgilenilmesi ve meselelerinin çözümlenmesi gerekliliği, bunun için de Türk Dünyası Bakanlığı'nın kurulmasının zarureti üzerinde durmuştur (TBMM, 25 Mart 1992: 665). Türkeş'in bir diğer talebi de Yüksek Türk Cumhuriyetleri Konseyi'nin kurulması yönündedir.¹⁵ Buradan hareketle “Türkiye'nin stratejik konumu, geniş topraklara yayılan Türk devletleri arasında bir Türk birliği fikri yaratarak gelecekte büyük bir güç olarak ortaya çıkmasına müsaittir” (Sarıahmetoğlu, 2011: 165-166) cümlesi üzerinde durmak gerekir. İlerleyen dönemde samimiyet çerçevesinde pek çok sahada görülen Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin özellikle ekonomi ve enerji kapsamında derinleştiğini söylemek yerinde olacaktır. Böyle olmakla beraber asıl önemli olan elbette stratejik ortaklık olmalıdır. Bu nedenle güvenlik konusundaki ilişkilerin ve bu yönde yaşanan gelişmelerin de üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. Coğrafi yönden zorlu bir yerde bulunan Türkiye ve Azerbaycan bu bilinçle jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik hareketliliklerinde güçlü durabilmek ve küreselleşme noktasında da hasar almamak adına genel çerçevede birlikte görülmelidir. Esasen Karabağ'a karşı takınılan tutum da bu kapsamda hem eleştirilmiş, hem de savunulmuştur.

Karabağ'da yaşananları Türkiye, siyasal bağlamda yoğun bir şekilde gündeminde tutmuştur. Muhalefetin bölgeye yetersiz ilgi gösterildiğine ve askeri yardımda bulunulmadığına dair tenkitleri, iktidar tarafından görmezden gelinmeyerek yanıtlanmıştır. Örnek olması açısından DSP Genel Başkanı Zonguldak milletvekili Bülent Ecevit'in yedi maddelik soru önergesinin askeri destekle ilgili kısmı ile Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in cevapları şu şekilde verilebilir:

“2. Batılı bazı ülkelerin Ermenistan'a, askeri araç ve gereç dahil, her türlü yardımı, Türkiye'nin hava ve kara sahasından ve limanlarından yararlanılarak gönderilmektedir. Bu yardımlarla Ermenistan'ın saldırganlığı ve Azerbaycan Türklerine karşı zalimce soykırımı, Türkiye bir köprü gibi kullanılarak, etkin biçimde desteklenip özendirilmiş olmaktadır. Bu durumda, 28 Şubat günü AGİK çerçevesinde alınan Prag kararlarına tam olarak uyuluncaya ve Karabağ'ın işgaline son verilinceye kadar, Ermenistan'a Türkiye üzerinden her türlü sevkiyatı ve ulaşımı durdurmayı ve Ermenistan'la sınırımızı kesin biçimde kapatmayı düşünüyor musunuz?”

3. Ermenistan'ın, dış destekle, düzenli birliklerle ve gelişmiş silahlarla Karabağ'a yönelttiği ve Prag kararlarına karşın sürdürdüğü saldırılar karşısında, bağımsızlığına yeni kavuşan Azerbaycan'ın, askeri donanım ve hazırlık bakımından son derecede yetersiz kaldığı bellidir. Bu durumda Türkiye Azerbaycan'a, Ermenistan'ın saldırısına karşı kendini savunabilmesi için gerekli askeri araç ve gereç yardımı ve savunma eğitimi desteği önermiş midir veya önerecek midir?”

¹⁵ “Bağımsızlık almış olan Türk Cumhuriyetleriyle Türkiye, organik teşkilatlanmaya gitmelidir. Bu teşkilatlanma nasıl olabilir? Bunu, Türk cumhuriyetlerine yaptığımız ziyaretler sırasında onların yetkililerine de anlatmıştım. Şöyle bir çözüm sunabiliriz: Bağımsızlık almış olan Türk Cumhuriyetlerinin cumhurbaşkanları, başbakanları ve dışişleri bakanlarının katılımıyla, bir “Yüksek Türk Cumhuriyetleri Konsey” meydana getirmek... Bu Konseye, alfabe sırasına göre, her cumhuriyetin cumhurbaşkanı, birer yıl süreyle başkanlık eder. Alfabe sırasına göre Azerbaycan başta geliyor, Azerbaycan Cumhurbaşkanı bir yıl başkanlık eder; ondan sonra Kazakistan geliyor, Kazakistan Cumhurbaşkanı; sırayla, bu şekilde başkanlık ederler, ihtiyaç gördükleri kadar ve çeşitli yerlerde toplantılarını düzenleyebilirler, bir araya gelebilirler. Bunların altında da, her cumhuriyetten 25 uzmandan meydana gelen, 25 uzmanın katılımıyla bir ‘Türk Cumhuriyetleri İşbirliği Daimi Meclisi’ teşkil edilebilir. Böylece, bu cumhuriyetler arasında ekonomik işbirliği, kültür işbirliği gibi, her yönden sıkı bir dayanışma, safha safha kurulabilir, meydana getirilebilir. Bu, Türkiye'mizin de gücünü artırır, o cumhuriyetlerin de gücünü artırır...” Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C:16, Birleşim: 94, 25 Ağustos 1992, s. 112.

2. Ülkemiz ile Ermenistan arasındaki Markara Sınır Kapısı esasen kapalı durumdadır. Halihazırda bu kapıdan istisnai koşullarda ve sadece insani amaçlı ilaç ve gıda maddelerinin geçişine izin verilmektedir. Kapı bunun dışındaki tüm geçişlere kapalıdır. Söz konusu sınır kapısının açılması, belirli koşulların sağlanmasından sonra Ermenistan ile ülkemiz arasında diplomatik ilişki kurulmasından sonra mümkün olabilecektir. Öte yandan, AGİK/KMK'nın 28 Şubat tarihli kararında belirtilen silah ambargosunun uygulanması için hükümetimizce, hava sahamızdan bölgeye doğru uçan tüm kargo uçaklarının yüklerinin kontrol edileceği ve bu amaçla uçakların havaalanlarımızdan birine teknik iniş yapmasının isteneceği açıklanmış ve bu doğrultuda hareket edilmeye başlanmıştır. Aynı denetim bölgeye karayolundan yapılan sevkியatta da uygulanmaktadır.

3. AGİK/KMK'nın 28 Şubat tarihli kararı uyarınca taraflara silah ambargosu uygulanması için Hükümetimizce yoğun çaba gösterildiği ve bu yönde çeşitli kararların alındığı bir dönemde, Azerbaycan'a askeri araç gereç yardımı yapılarak söz konusu ambargonun tarafımızdan delinmesi, yukarıda belirtilen tutumumuzla çelişir ve bazı üçüncü ülkelerin Ermenistan'a açık ve yoğun bir şekilde silah yardımı yapmaları için mazeret olarak kullanılabilir." (TBMM, 21 Nisan 1992: 311-314).

Hükümetin yanıtlarının tatmin edici olmadığını sonraki görüşmelerde eleştirilerin ve askeri yardım taleplerinin devam etmesinden anlamaktayız. Nitekim RP Malatya Milletvekili Oğuzhan Asiltürk Karabağ'daki Ermenilerin elinde Fransız, Amerikan¹⁶, Avrupa silahlarının bulunduğunu, kendilerinden yana olan topluluklara Batı ülkelerinin silah verdiğini, Türkiye'nin ise yaşananları AGİK'e şikayet etmekle yetindiğini, savaşa girmek zorunda olmadığımızı ama silah yardımı yapmak zorunda olduğumuzu, silah dahil her türlü yardımın yapılmasının zaruretini¹⁷ dile getirmiştir (TBMM, 7 Mayıs 1992: 482-483). Karabağ için Türkiye'nin askeri desteği noktasında değerlendirilmeli midir tartışılır ancak Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey'in 26 Haziran 1992'de TBMM'de yaptığı konuşmasını bitirirken kurduğu cümleler oldukça manidardır: "...Eğer biz de özgür olursak, bu

¹⁶ RP Kocaeli Milletvekili Şevket Kazan'ın sözleri bu bağlamdadır: "...Amerika Birleşik Devletleri Erivan'da bir hastane yaptı, diğerini de yapıyor; Azerbaycan'a petrol için baskı yapmaya başladı. Şimdi de Avacs uçaklarıyla, Azerilere karşı savaşan Ermeni kuvvetlerini takviye etmek için, yine Amerika desteği Ermenilerin arkasında!.. İşin üzülmeyecek tarafı, Batı bunları yaparken, Türkiye'yi de kullandı. Azerbaycan'da hem soy hem din kardeşlerimizin maruz kaldığı bu felaket karşısında biz, Türkiye olarak ne yapabiliriz?.. En başta ekonomik ambargo uygulayabiliriz; ama uygulamadık. Diplomatik ilişkilerimizi kesebiliriz, kesmedik; tam tersine, güçlendirdik. Azeri kardeşlerimize, Nahcivan'daki kardeşlerimize askeri teçhizat gönderebiliriz; ama göndermedik. Sesler yükseldi, 'Hiç değilse bir Türk Bayrağı gönderin' denildi de, bu çağrıya bile sağır kaldık, cevap vermedik. Askeri müdahalede bulunabiliriz, bulunmadık; hem de özellikle Nahcivan'da askeri müdahaleye hakkımız bulunduğu halde (Moskova Antlaşma'nın üçüncü maddesinden bahsedilmekte) müdahalede bulunmadık. Bu konuda iktidar partisinin yetkilileri, günlerce, 'Müdahaleye hakkımız yok' dediler..." RP'li Asiltürk ve Kazan'ın "Ermenistan ile milli menfaatlerimize zarar verecek şekilde bir politika izleyen hükümet hakkında gensoru açılması taleplerinde de benzer konuya değindikleri görülmektedir: "...Batı, aynı inancı paylaştığı Ermenistan'ı ve Gürcistan'ı desteklerken; Türkiye, İslam inancını paylaştığı halde, ne Azerbaycan'a ne Yukarı Karabağ'a ne de Nahcivan'a hiçbir fiili ve askeri destekte bulunmamıştır. O kadar ki, Türkiye ile Rusya arasında imzalanan 1920 Moskova Anlaşması Türkiye'ye Nahcivan'ı himaye hakkı tanıdığı ve Nahcivan'dan ısrarla askeri destek istendiği halde, Türk Hükümeti bu vecibeyi yerine getirmemiştir... Netice olarak "1. Milletimizin menfaatlerini korumakta aciz kalan, 2. Askeri müdahalede bulunmayacağız diye, caydırıcılık imkanını sıfıra indirerek Ermenistan'a meydanı boş bırakan, 3. Ermenistan'a ekonomik ambargo koymaya bile cesaret edemeyen, 4. Bütün bunlara ilaveten Ermenistan'la diplomatik münasebetleri kesme yerine, bu münasebetleri güçlendirdikten başka 100 bin ton da buğday yardımı yapan, 5. Aynı yardımı, Abhazya'daki Müslümanları yok etmeye kararlı Gürcistan'a da taahhüt eden, 6. Bu davranışlarıyla Orta Asya Cumhuriyetleri nezdinde itibarımızı koruyamayan, Süleyman Demirel Başkanlığındaki DYP-SHP Koalisyon Hükümeti hakkında Anayasanın 99 ve İçtüzüğü'nün 107 nci maddesi gereği gensoru açılmasını talep etmek zaruret halini almıştır" Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 20, Birleşim: 21, 3 Kasım 1992, s. 19-21, 28.

¹⁷ 2 Nisan 1993'te başlayan Kelbecer'in işgalinde de yardım konusu gündeme gelmiştir. Elçibey'in sivil insanların kurtarılması için istediği helikopterleri Türkiye vermemiştir. Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=5G7qRrekx-k>, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 34, Birleşim: 92, 15 Nisan 1993, s. 216.

özgürlüğümüzde teç dayanıp durmayacağız, özgür olmak uğrunda mücadele yapan bütün Türk Müslüman dünyasına elimizden geleni edeceğiz, bir asker gibi onlara koşacağız...” (TBMM, 26 Haziran 1992: 178).

Azerbaycan’a bu süreçte Karabağ noktasında askeri yönden destek olunmadığı ortadadır. Öte yandan yaşananların Türkiye’nin güvenliği açısından da tehdit içerdiği unutulmamalıdır. Nitekim bu süreçte hem Ermenilerin Türkiye-Ermenistan sınırını tanımadıklarına dair söylemleri söz konusudur hem de PKK-ASALA işbirliği devam etmekte ve Türkiye’nin doğusunda terör artmaktadır (TBMM, 28 Ağustos 1992: 277, 310; TBMM, 16 Eylül 1992: 113). Üstelik Manisa Milletvekili Tevfik Diker’in ifade ettiği üzere “1974 Kıbrıs askeri müdahalesinin uluslararası forumlarda diplomatik müzakereleri hala sürerken, Kuzey Irak’taki sınır ötesi müdahalelerimiz dünya kamuoyunda yankılanmaya devam ederken, bunlara, zamanı ve koşulları iyi hesaplanmamış bir hareketle Nahcivan topraklarına girmemiz eklenirse, saldırgan bir ülke olarak nitelendirileceğimiz aşikardır” Dolayısıyla Türkiye’nin alacağı tutum; toprak işgaline seyirci kalmamakla beraber, barışçı yolları sonuna kadar zorlamak, netice alınmazsa ve müdahale kaçınılmaz hale gelirse orduyu harekete geçirmek şeklinde çizilmiştir (TBMM, 22 Eylül 1992:231). Ancak planın son ayağına yani orduyu harekete geçirme kısmına geçilmemiştir. Nitekim 2009 tarihli BM Genel Sekreterliği raporlarında Türkiye’nin BM kararlarına uygun hareket ederek resmi ya da sivil olarak işgal altındaki topraklarda faaliyet göstermediği belirtilmiştir. Rapora göre Türkiye, Dağlık Karabağ sorununun Güney Kafkasya’da barışın ve istikrarın inşa edilmesini önleyen faktör olarak görmektedir (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan Department for Analysis and Strategic Studies, 2017: 37). Türkiye’nin yeni sorunların doğmaması ve var olanların artmaması adına takındığı ve dışarıdan da gözlemlenen bu politik duruşun muhalefet tarafından eleştirildiği muhakkaktır. Ancak milli güvenlik noktasının önce sınırlar dahilinde, akabinde sınırın ötesinde düşünüldüğü gerçekliği de göz ardı edilmemelidir ve bu gerçeklik sadece Türkiye için de geçerli değildir.

Dünya üzerindeki en problemliler arasında olan Kafkasya’nın da, bölge dışı güçler tarafından şekillendirilen politikalarından negatif etkilenmemek amacıyla milli güvenlik konusuna daha çok dikkat etmesi gerekmektedir (Sariahmetoğlu, 2011: 191). Biraz daha genelleştirerek alanı Avrasya olarak göreceğimiz olursak, bu coğrafyanın öncelikle enerji sahası ve aslında genel manada var olan önemi; Rusya, ABD, Çin, AB ve İran başta olmak üzere küresel ve bölgesel güçlerin nüfuz mücadelesini beraberinde getirmektedir (Haydaroğlu, 2018: 601). Buradan hareketle bu mücadeleden etkilenmemek yahut etkiyi azaltmak adına tehdide açık ülkelerin birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Bu ortak hareket, jeostratejik yönden sadece dışarıya karşı bir savunma mekanizması oluşturmakla kalmayıp iç güvenliğinin de güçlendirilmesini içermelidir. Nitekim kuruluş sürecinde Azerbaycan’da var olan ve dağınmışlığa neden olan farklı grupların çokluğu (TBMM, 19 Mart 1992: 383) iç güvenlik problemlerine yol açabilecek mahiyettedir ve böylesi problemlerin önlenmesi gerekmektedir.

Bu gereklilikten yola çıkarak Türkiye, henüz kurulmuş olan Azerbaycan'ın iç güvenlik açısından desteklenmesi görevini 1992 itibariyle üstlenmiştir. 1992'nin nisan ayında sadece Azerbaycan değil, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın devlet başkanlarıyla da görüşen dönemin başbakanı Süleyman Demirel (BCA, Fon: 30.18.1.2. Kutu: 714. Gömlek: 312. Sıra: 10); ekonomi, eğitim, kültür ve ulaşım başta olmak üzere neredeyse her sahada işbirliği içerikli anlaşmalar imzalamıştır. Aynı yılın ekim ayında ise Ankara'da ilk Türk Devletleri zirvesi gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ev sahipliğinde Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan cumhurbaşkanlarının imzaladığı ortak deklarasyonla her alanda işbirliği yapılacağına dair bir önceki karar tekrar imza edilmiştir (Saray, 2003: 123-124). ANAP Bitlis Milletvekili Kamran İnan'ın ifadesiyle "*Orta Asya'daki Cumhuriyetlerin güvendikleri bir kutup olan Türkiye'den başka bölgede ekonomik, teknolojik, sanayi ve askeri bakımdan bir güç yoktur*" (TBMM, 18 Aralık 1991: 69). Bu nedenle doksanların başında Türkiye bölgesel olarak Türk devletlerini destekleyen mahiyette bir rol üstlenmiştir.

Türkiye'nin öncülük ettiği ortak hareket etmeye dair bölgesel politikalardan ayrı Azerbaycan ile ikili ilişkiler de yine her sahada olmak üzere uygulanmıştır ve uygulanagelmektedir. 24 Ocak 1992 tarihli Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması'ndan (TBMM, 17 Kasım 1992: 470) ayrı 1-5 Kasım 1992 tarihleri arasında Ebulfez Elçibey'in Türkiye'yi ilk resmi ziyaretinde gerçekleştirilen Azerbaycan Büyükelçiliğinin resmi açılışı ile beraber 15 siyasi belge de karşılıklı imza edilmiştir. Bu belgeler arasında en mühimi ise İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması olmuştur (Azerbaycan ile İlişkiler Geliştirildi, Cumhuriyet, 2 Kasım 1992; Harp Akademileri Komutanlığı, 1993b: 25). Ayrıca bu ziyaret esnasında ekonomik ve teknik içerikli çeşitli belgelerden ibaret 250 milyon ABD dolarlık bir kredi anlaşması da imza edilmiştir (TBMM, 17 Kasım 1992: 470). Esasen kuruluşundan kısa bir süre sonra Türkiye ve Azerbaycan arasında başlayan ilişkileri askeri sahada da görebilmek mümkündür¹⁸ ve bu doğrultuda ilk olarak 1992 senesinde iki ülke arasında anlaşma yapılmıştır. Aşağıdaki bölümde ayrıntıları verileceği üzere bu anlaşmanın gereği olarak 1994 yılı itibariyle Azerbaycan iç güvenliğini sağlayacak askeri statüdeki kolluk kuvvetlerinin eğitimine başlanmıştır. Bu eğitimlerin bir kısmı Türkiye'den gönderilen jandarma personeli tarafından Azerbaycan'da verilirken Türkiye'de verilen eğitimler de olmuştur. Ayrıca Jandarma Genel Komutanlığı ve Dahili Koşunlar Komutanlığı arasında gerçekleşen karşılıklı ziyaretlerle de iki ülkenin iç güvenlik teşkilatlarının arasındaki iletişim sağlamlaştırılmıştır. Böylece küresel tehditlere açık bir bölgenin iki kardeş devleti, milli güvenlik noktasında ilişkilerini geliştirmiştir.

¹⁸ 8 Ekim 1992'de dönemin Milli Savunma Bakanı Nevzat Ayaz, Silahlı Kuvvetler Gününe katılmak için Azerbaycan'a gitmiştir. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 19, Birleşim: 14, 13 Ekim 1992, s. 11-12.

2. Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanlığı'nın Kurulması ve Jandarma Genel Komutanlığı ile İlişkileri

6 Eylül 1991 tarihinde Savunma Bakanlığı'nı kurmuş olan Azerbaycan, milli bir ordunun teşekkülüne ise hemen gitmemiş, önceleri Azerbaycan Halk Cephesi ve gönüllülerle yetinilmiştir. Ancak Ebulfez Elçibey, Ağustos 1992'de milli ordu için çalışmalara başlamış; Azerbaycan milli ordusunun yarısının gönüllülerden, yarısının ise zorunlu askere alınanlardan meydana geleceğini açıklamıştır (Harp Akademileri Komutanlığı, 1993a: 7). “Kafkasya'nın kilit ülkesi Azerbaycan” (Yalçınkaya, 2018: 573) ile Türkiye arasında ilk olarak 11 Ağustos 1992¹⁹ tarihinde beş yıl süreliğine (eğer bitimine üç ay kala feshi istenmezse devam etmek üzere) Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır ki bu anlaşmayı TBMM yaklaşık sekiz ay sonra²⁰ onaylamıştır (Resmi Gazete, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, 21 Nisan 1993: 1). Anlaşmanın imzalanmasından önce Meclis'te konuyla ilgili görüşmeler de yaşanmış, SHP Ankara Milletvekili Ali Dinçer'in de belirttiği üzere tüm eğitim kurumları gibi askeri okulların da öğrenci ve araştırmacılara açılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Savunma gereksinimlerinin doğacak olması, savunma teşkilatlanmasına gidecek olmaları nedeniyle de Türkiye'nin nitelikli insan yetiştirme noktasında destek vermesi elzendir (TBMM, 12 Aralık 1991: 575).

Onay tarihinden önce de TBMM'de görüşülen Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması için ANAP Ankara Milletvekili Vehbi Dinçerler “Ermenilerin, öz Azerbaycan, münakaşasız Azerbaycan topraklarında - Karabağ'ın dışında- kendilerine yakın olan topraklarda, üç tane koridor açma durumunda oldukları bu bölgede, onların, askeri güce, desteğe en çok muhtaç oldukları bir zamanda aslında düşünülmesi gereken, askeri eğitim anlaşması değil, onun çok daha ötesinde, mesela bizim Amerika Birleşik Devletleriyle yaptığımız gibi, savunma işbirliği anlaşmasıdır. Nerede savunma işbirliği anlaşması? Bunun da düşünüldüğünün ve yürütülmekte olduğunun bilgisi bende yok. İnşallah vardır; ama, her halükârda, savunma işbirliği anlaşmasına giden yolların açılması gerekir. Aksi halde, yalnız Hükümeti değil, bu millet, bu Parlamentoyu affetmeyecektir” demiştir.

¹⁹ Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclis Başkanı Haydar Aliyev'in Ankara ziyareti esnasında da 24 Mart 1992'de Türkiye ile Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında yapılan anlaşmayla “Nahçıvan'ın tarım, sanayi, gıda ve tüketim malları, ulaşım, telekomünikasyon, inşaat ve turizm gibi alanlardaki acil ihtiyaçlarının karşılanması için toplam 100 milyon dolarlık bir kredinin Türkiye tarafından tahsis edilmesine” karar verilmiştir. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 9, Birleşim: 63, 14 Nisan 1992, s. 114-115.

²⁰ Gecikmeye dair RP Sakarya Milletvekili Cevat Ayhan'ın eleştiride bulunmuştur: “...Anlaşmanın Meclise sevkinin çok geç olduğunu ifade etmek istiyorum. Hatırlarsanız, Azerbaycan'da, 1990 yılının Ocak ayında Ruslarla birtakım çatışmalar olmuş, Bakü'de vahim birtakım olaylar meydana gelmiş, Rus tankları Azerileri ezmiş, katletmiş ve ardından da hemen, Azerbaycan Meclisi bağımsızlık ilan etmişti. Yani, olayları daha önceden tahmin edip gelişmesini değerlendirip tedbir almak da hükümetlerin görevidir; ancak, olayların ayan beyan olduğu 1990 Ocak ayından bu yana, hatırlarsanız, üç seneden fazla zaman geçmiştir. Üç yıllık bir dönemde bu tip anlaşmaları yapmayan, bu tedbirleri getirmeyen bir hükümetin veya hükümetlerin, bu meselede ne kadar lakayt, ilgisiz, gaflet içinde olduğunu burada üzümlere ifa ediyorum. Bakınız, bugünkü gazetelerde, ‘Azerilere roket gönderdik’ denmektedir. Yine bugünkü gazetelerde, ‘Türkiye, resmen açıklanmasına rağmen, Azerbaycan'a yardım taahhüdü altına girdi. Söz konusu yardımın, subay eğitimi, silah ve mühimmat olacağı bildirildi’ denmekte ve buna dair birtakım zevatin beyanları... Türkçemizde bir söz var: ‘Ba'de harâb-ül-Basra’ Yani, Basra harap olduktan sonra siz bunları yapıyorsunuz; bunların bir kıymeti yoktur...” Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 34, Birleşim: 92, 15 Nisan 1993, s. 203-204.

Benzer şekilde CHP İçel Milletvekili İstemihan Talay da bu anlaşmanın gecikmiş olduğunu ve içeriğinin de yetersiz kaldığını belirtmiştir. Talay'a göre karşılıklı güvenlik savunma ve askeri yardımlaşma içerikli bir anlaşma yapılması gereklidir. Çünkü Azerbaycan, "*Türkiye'nin uzun dönemli Kafkasya ve Orta Asya politikası açısından da bir eşittir, vazgeçilmez bir ülke konumundadır*" (TBMM, 15 Nisan 1993: 192, 209). Gecikmeler noktasında eleştirileri yanıtlayan Başbakan yardımcısı Erdal İnönü, anlaşmanın yeni onaylanacak olmasının işleyişi geciktirdiği algısına neden olduğunu, oysaki Azerbaycan'dan Türkiye'ye askeri öğrencilerin zaten gelmiş olduğunu ve eğitimlerinin de başladığını, bundan ayrı 2 bin öğrencinin de eğitimini Türkiye'de sürdürdüğünü, Azerbaycan'a sadece uçakla gönderilen insani yardımın tutarının 290 milyar lira olduğunu, Azerbaycan ve Nahcivan'a sürekli yardım yapıldığını söylemiştir (TBMM, 15 Nisan 1993: 219-220). Yapılan yardım ve verilen desteklerin hükümet tarafından sonradan açıklanmış olmasının nedenleri üzerinde durulması gerekmektedir. Türkiye'nin kendine yönelik tehditleri, iç ve dış tehlikeleri önlemek adına yardımları vaktinde söylememiş olması olasılığı fazladır. Eleştirilerin yoğun olduğu bu süreçte Türkiye'nin savunma işbirliğinden ziyade ülkesini savunacak Azerbaycan askerinin eğitimini amaçladığını da görmek gerekir. Buradan hareketle bahsi geçen anlaşma dokuz alanı kapsar mahiyette hazırlanmıştır. Buna göre eğitimler "*Birlik, karargâh ve kurumlara askeri ziyaretler; Tatbikatlara gözlemci gönderme; Askeri lise eğitimi; Harp Okulu eğitimi; Sınıf Okulu eğitimi; Harp Akademileri eğitimi; Askeri Tıp Akademisi ve Askeri Sağlık Okulları eğitimi; çeşitli kısa süreli kurslar; Birlik, Karargâh ve Kurumlarda Görevbaşı eğitimi*" konularını içermektedir (TBMM Tutanak Dergisi, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması, C. 34, 15 Nisan 1993: 12).

Sonrasındaki süreçte bu anlaşma, hava harp eğitimi hususunda da Azerbaycan'a eğitim desteği verilmesi kapsamında örnek teşkil etmiş ve 2008'de "*Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Arasında Azerbaycan Ali Harbi Tayyarecilik Mektebi'ne Eğitim-Öğretim Desteğine İlişkin Protokol*" imzalanmıştır (Resmi Gazete, "*Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Arasında Azerbaycan Ali Harbi Tayyarecilik Mektebi'ne Eğitim-Öğretim Desteğine İlişkin Protokol*", 6 Şubat 2009: 1). 1992 tarihli anlaşma çerçevesinde 1994 senesinden itibaren Jandarma Genel Komutanlığına bağlı eğitim kurumlarında Azerbaycan'daki askeri personele eğitimler vermeye başlanmıştır (Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, C. 1, 2002: 488). 2009 tarihli protokole göre Azerbaycan Ali Harbi Tayyarecilik Mektebi'ne TSK tarafından atama/görevlendirme yapılması; görevlendirilecek personelin kadro ve teşkilat yapısıyla görev süresinin de okulun eğitim ve öğretime yönelik ihtiyaçları veya Azerbaycan Savunma Bakanlığının bildireceği teklifler üzerine, TSK tarafından belirlenmesi uygun görülmüştür. Ayrıca Azerbaycan Ali Harbi Tayyarecilik Mektebi'nde görev yapacak Azerbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerine mensup personelin görevlendirilmesinde, TSK'ya mensup subaylarla birlikte görev yapmış, TSK Eğitim Kurumları'nda eğitim görmüş, eğitim ve öğretim sistemine vakıf olmuş personele öncelik verilmiştir. Bundan ayrı Azerbaycan Ali Harbi Tayyarecilik Mektebi'nde görev yapacak TSK'ya mensup personelin seçiminde de buna benzer görevleri TSK'da yapmış olanlara

öncelik verilmesi uygun görülmüştür. (Resmi Gazete, “Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Arasında Azerbaycan Ali Harbi Tayyarecilik Mektebi’ne Eğitim-Öğretim Desteğine İlişkin Protokol”, 6 Şubat 2009: 1).

Bu bağlamda daha sonraki süreçte de iki ülke arasında pek çok anlaşma imzalanmıştır. Örneğin “Azerbaycan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Jandarma Komutanlığı Personeline Türkiye Jandarma Komutanlığı Tarafından Verilecek Eğitim ve Araç Gereç Desteğine İlişkin Protokol” imzalanmıştır. Yine “Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı’na Türkiye Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı Tarafından Maliye Yardımı Yapılmasına İlişkin Protokol” vardır. “Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine Karşılıksız Askeri Yardım Yapılmasına İlişkin Anlaşmalar”, “Kosova Türk Taburu Görev Kuvvetleri Bünyesinde Kosova’ya Gidecek Azerbaycan Birliğinin Çalışmalarına İlişkin Anlaşma”, “Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Askeri Birimlerinin Eğitim Okullarının Oluşturulmasına İlişkin Protokol”, “Azerbaycan, Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı Arasında Nahçıvan’daki 5ci Ordunun Geliştirilmesine İlişkin Protokol” de bu kapsamda iki ülke arasında imzalanmıştır (Askerzade, 2009: 5; Darıcılı, 2018: 52).

Bu işbirliği ve yardım içerikli anlaşmalar Azerbaycan’ın askeri statülü kolluk kuvveti olan Daxili Qoşunlar Komandanlığı (Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanlığı) ile yürütülmüş ve yürütülmeye devam etmektedir. Bu yapı, 1919’da “Azerbaycan Respublikası Daxili Qoşunları” (Azerbaycan Cumhuriyeti İç Birlikleri) adıyla Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Parlamentosu tarafından kurulmuştur. Azerbaycan’da Sovyet iktidarının kurulması sonrasında Dahili Koşunlar SSCB’ye devredilmiştir. Sovyet Rusya’nın çöküşünün ardından 1991 senesi Aralık ayında Bileceri kasabasında Azerbaycan’a bağlı 2500 asker ile Dahili Koşunlar kurulmaya başlanmıştır. Ancak 9 Mart 1995 tarihinde alınan karar doğrultusunda, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü uğrunda Ermenistan’ın saldırılarına karşı mücadeleye başladığı gün olan 12 Mart tarihi, Dahili Koşunlar Günü olarak kabul edilmektedir (Azerbaycan Respublikası Daxili İşler Nazirliyinin Daxili Qoşunları. “Daxili Qoşunların Tarihi”, 2019). (Bkz. Ekler-Resim 1).Kısaca Karabağ Savaşı’na katılmış olduğu 12 Mart 1992, kuruluş tarihi olarak kabul edilmiş (Arıkan ve Hayal, 2015: 60) ve bu tarihten sonra Jandarma Genel Komutanlığı ile Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanlığı arasında çok yönlü temaslar başlamıştır. Bu temasların eğitim temelinde şekillenmiş olduğu muhakkaktır. Öyle ki Türkiye’nin gönderdiği askeri personeli vasıtasıyla Azerbaycan askeri okul ve birliklerinde verdiği eğitimler, genel olarak Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin NATO ile işbirliğini artırması ve Azerbaycan askerlerinin Türkiye ve NATO eğitim merkezlerinde özel eğitimler alması amaçlıdır denilebilir (Askerzade, 2009: 7).

Kuruluşu itibariyle Azerbaycan’a desteğini sunan Türkiye, askeri yardımlarını da giderek artırmıştır. 4 Ekim 1994’te iki ülkenin İçişleri Bakanları tarafından imzalanan Güvenlik İşbirliği Anlaşması kapsamında 6 Eylül 1996’da Türkiye ve Azerbaycan İçişleri Bakanları görüşmelerde bulunmuşlardır ve Jandarma Genel Komutanlığının Azerbaycan Dahili Koşunlar Teşkilatına destek vermesi kararlaştırılmıştır. 10 Haziran 1996’da ise Genelkurmay Başkanlığı, Azerbaycan Hükümeti ile

Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması'nı imzalamıştır (Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, C. 1, 2002: 488). Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması çerçevesinde 15 Kasım 1996 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı şu direktifi vermiştir:

“Öncelikle Azerbaycan'dan bir heyetin davet edilerek Jandarma Genel Komutanlığına ait birlik, kurum ve karargahları ziyaret etmelerinin sağlanması, müteakiben Jandarma Genel Komutanlığından bir heyetin Azerbaycan'a gönderilerek birliklerin yerinde görülmesi; eğitim plan ve programlarının incelenip muhtemel eğitim vazife ve görevleri ile ihtiyaçlarının tespit edilmesi ve Azerbaycan'da görevlendirilecek bir Jandarma Eğitim Timi ile Dahili Koşunlar Teşkilatına gerekli desteğin sağlanması” (Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, C. 1, 2002: 489).

Verilen direktif doğrultusunda 7-12 Nisan 1997 tarihleri arasında Azerbaycan'dan gelen askeri heyet Jandarma Genel Komutanlığı karargahıyla bağlı birlikleri ziyaret etmiştir. Yine direktife uygun olarak 16-21 Haziran 1997'de Jandarma Genel Komutanlığından iade-i ziyaret yapılmış ve Azerbaycan Dahili Koşunlar Teşkilatına dair incelemelerde bulunulmuştur. Bu ziyaretlerin sonrasında Bakü'de 31 Ekim 1997'de Jandarma Genel Komutanlığı personeli tarafından Azerbaycan Dahili Koşunlar Teşkilatı personeline eğitim-öğretim ve lojistik destek verilmesine dair protokol imzalanmıştır. Sonrasında bu eğitimleri verecek Türk Jandarma Eğitim Timi oluşturulmuş ve bu tim 28 Kasım 1997'de Bakü'ye gönderilmiştir. Aynı tarih itibarıyla Bakü, Qala'da (Gala) Türkiye standartlarında modern bir okul yapılmaya başlanmış ve bu bina 29 Haziran 1998'de eğitim-öğretime açılmıştır (Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, C. 1, 2002: 489). 31 Ekim 1997 tarihli protokol kapsamında açılan Gala Eğitim Merkezi'ndeki personele Türk Jandarma Eğitim Timi tarafından eğitimler vermeye başlanmıştır. Öncelikle iki sene süreli olarak zabıt (subay) eğitimi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca daha kısa süreli olmak üzere gizir (astsubay) ve mahe (uzman jandarma) eğitimleri de Gala bünyesinde Türkiye'den giden jandarma personeli tarafından verilmiştir. Bu kapsamda 1559 Azerbaycan askeri personeli eğitime tabi tutulmuştur. Bundan ayrı Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanlığından 406 personel de Türkiye'de eğitim almıştır (Arıkan ve Hayal, 2015: 60).

Türkiye'den gönderilen ve Gala'da eğitim veren personelin başkanlığını albay rütbesinde olan ve *“Dahili Koşunlar Komutanının Müşaviri”* olarak görev yapan Jandarma Genel Komutanlığından bir subay üstlenmiştir. Verilen eğitimlerin bir kısmı da Türkiye'de gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan'dan özellikle *“Jandarma Subay Temel, Jandarma Komando, Keskin Nişancı Eğitimi, Muhabere Kursu, İngilizce Hazırlık, Askeri Köpek Timleri Eğitimcilerinin Hazırlığı, Liderlik ve İstihbarat Eğitimi”* kurslarına daha fazla askeri yetkili gönderilmiştir (Novruzov, 2019: 45-46). Ayrıca 1998'den 2001'e kadar Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanlığına 2.054.625 doları nakdi, 2.814.000 doları malzeme olmak üzere toplamda 4.868.625 dolar yardımda bulunulmuştur (Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, C. 1, 2002: 489). 2009 verilerine göre Türkiye'nin askeri reform için Azerbaycan'a 170 milyon ABD doları tutarında yardımı söz konusudur. Askeri teknik malzeme noktasında da Azerbaycan'dan desteğini esirgemeyen Türkiye'nin ürettiği ulaşım sistemlerini bugün Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin Jandarma ve Milli Ordu'daki çoğu birlikleri, Nahçıvan'daki ordunun tümü kullanmaktadır. Ayrıca Azerbaycan asker ve gazileri Türkiye'deki askeri kurumlarda sağlık

hizmetlerinden faydalanmaktadır. Türkiye'deki askeri düzene göre Azerbaycan'da oluşuma gidilmesi de önemli bir ayrıntıdır. Askeri yasama süreci, tüzükler, rütbeler Türkiye sistemine uygun şekilde geliştirilmektedir (Askerzade, 2009: 7, 10).

İlişkilerin geliştirilmesi noktasında askeri personelin karşılıklı ziyaretleri de oldukça önemlidir. Bu doğrultuda Jandarma Genel Komutanlığı ile Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanlığı arasında pek çok ziyaret gerçekleştirilmiştir. Buna göre 11-13 Mayıs 1998'de Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Fikret Ö. Boztepe Azerbaycan'a gitmiş (BCA, Fon: 30.18.1.2. Kutu: 930. Gömlek: 145. Sıra: 5), 20-25 Temmuz 1998 tarihleri arasında ise Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanı Elşan Kazımov iade-i ziyarette bulunmuştur. Bu süreçte eğitim konusunda da gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim 7-14 Haziran 1998 ve 22 Ağustos-1 Eylül 1998 arasında Azerbaycan Karaheybet Eğitim Merkezinde lider eğitime tabi tutulan kursiyerler, Türkiye'ye gelmişler ve bu heyetteki Dahili Koşunlar Teşkilatında görevli subaylar Jandarma Genel Komutanlığına ait okul, kıta ve karargahları da incelemişlerdir. Yaklaşık bir buçuk ay sonra ise, 24 Ekim'de Gala Dahili Koşunlar Eğitim Merkezinde eğitim gören altısı yönetim kadrosundan geri kalanı kursiyer olmak üzere 67 kişi Türkiye'ye gelmiştir. İzmir/Foça, Manisa, Afyon ve Ankara'daki jandarma birliklerini ziyaret eden heyet 31 Ekim 1998'de Türkiye'den ayrılmıştır. Aynı sene içinde, 30 Kasım-4 Aralık 1998 tarihlerinde Jandarma Genel Komutanlığı Harekat Başkanı Tümgeneral Mehmet Çavdaroğlu başkanlığındaki bir heyet, Gala Dahili Koşunlar Eğitim Merkezini ziyaret etmiştir (Novruzov, 2019: 46).

3-5 Mayıs 1999 tarihleri arasında Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Rasim Betir Azerbaycan'a gitmiştir. Bu tarihten yaklaşık bir sene sonra da Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanı Elşan Kazımov'un 26 Haziran 2000'de Türkiye'ye geldiğini ve 1 Temmuz'a kadar ziyaretlerini devam ettirdiğini görmekteyiz. 16-20 Ekim 2000 tarihleri arasında ise Jandarma Genel Komutanlığı Harekat Başkanı Tümgeneral Osman Özbek Gala'da denetleme gerçekleştirmiştir. 30 Nisan 2001'de Azerbaycan'a giden Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Aytaç Yalman'ın bu ziyareti 2 Mayıs'a kadar devam etmiştir. Dahili Koşunlar Komutanlığından da 2001 senesi içinde 16-23 Temmuz, 18-25 Haziran ve 3-10 Aralık tarihleri arasında Türkiye'ye ziyaretler gerçekleştirilmiştir. (Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi I 2002: 490-491). 21 Ağustos 2001'de ise Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu Azerbaycan'ın ilk askeri öğrencilerinin mezuniyetine katılmak için on savaş uçağıyla Bakü'ye gitmiştir. 24 Ağustos'ta Türk Yıldızları Hazar'ın kıyısında gösteri uçuşu gerçekleştirmiştir (Babayeva, 2013: 79). Sonrasındaki yıllarda da gerek ziyaretler gerekse eğitimler iki ülke arasında devam etmiştir. Örneğin Dahili Koşunların Komando birliklerine 1-3 Haziran 2008 tarihleri arasında Jandarma Komando Özel Asayiş Komutanlığı Mobil Eğitim Birliği tarafından "Rehine Kurtarma ve Terörle Mücadele" eğitimi verilmiştir (Novruzov, 2019: 46).

3. Dahili Koşunların Âli Harbi Mektebi'nin Kurulması ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Özellikle Gala Eğitim Merkezi kapsamında daha da güçlendiğini gördüğümüz iki ülke arasındaki askeri eğitime dair ilişkilerin 2011'e değin devam ettiğini söyleyelim. Bu tarihten sonra ise Gala'nın yapısında değişikliğe gidilmiştir. Nitekim 25 Şubat 2011'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in imzaladığı 1358 sayılı fermanla Gala Eğitim Merkezi, Dahili Koşunlar Komutanlığı Âli Harbi Mektebi'ne dönüştürülmüştür. Bu değişikliğe bağlı olarak 15 Eylül 2014'te Âli Harbi Mektebi'nde eğitim öğretim süreci dört yıla çıkarılmış ve bu tarihte ilk öğrencilerini almıştır. Aynı gün İçişleri Bakan Yardımcısı ve Dahili Koşunlar Komutanı olan Tümgeneral Şahin Memmedov'un yaptığı konuşmasında Türkiye'nin verdiği destekten şu şekilde bahsettiğini görmekteyiz:

“Âli Harbi Mektebinde görev yapan Türkiye Cumhuriyeti Jandarma Genel Komutanlığı subaylarının faaliyetlerini özel olarak belirtmek istiyorum. Onlar, Azerbaycan Cumhuriyeti Dahili Koşunlar Komutanlığı subayları ile birlikte Azerbaycan'ın gelecekteki gelişimi için gerekli olan bir amaca hizmet ederek profesyonel subay kadrosu hazırlıyorlar. Türkiye Cumhuriyeti Jandarma Genel Komutanlığına ve Âli Harbi Mektebinde çalışan tüm jandarma subaylarına içten saygılarımı bildiriyorum...” (Arıkan ve Hayal, 2015: 61).

Dahili Koşunlar Komutanlığı Âli Harbi Mektebi Komutanı Tuğgeneral İlqar Memmedov ise Türkiye'nin desteğini aynı gün şu sözlerle anlatmıştır:

“1997 yılından başlayarak Türkiye'den görevlendirilen jandarma personeli, tecrübelerini bizimle paylaşmakta, Âli Harbi Mektebi'nde eğitimin daha iyi yapılabilmesi için tüm gayretleri ile çalışmaktadırlar. Biz de öğretmenlerimizi değişik zamanlarda pedagoji tecrübesini arttırmak için Türkiye'ye kursa göndermekteyiz. Yeni kurulan Âli Harbi Mektebi'nde kısa zamanda gelişmiş eğitim sisteminin kurulmasında Türk Jandarma Subaylarının büyük rolü vardır. Bugüne kadar hizmeti geçen Türk subaylarına teşekkür ederim...” (Arıkan ve Hayal, 2015: 62).

Âli Harbi Mektebi'nin açılmasından sonra da Türkiye ile Azerbaycan arasında askeri eğitimler verilmeye devam edilmiştir. Ayrıca ikili ziyaretler de sıklıkla süregelmiştir. Örneğin 14-17 Mayıs 2012 tarihlerinde Azerbaycan Devlet Serhat Hizmeti ve Azerbaycan Hususi Devlet Muhafaza Hizmeti Komutanlıklarından gelen dört kişilik askeri heyet, Jandarma Genel Komutanlığı Genel Plan Prensipler Başkanlığını, Jandarma Lojistik Komutanlığını ve Jandarma Özel Asayiş Komutanlığı'nı ziyaret etmiştir (Azerbaycan Heyeti J. Gn. K.lığını Ziyaret Etti, Jandarma Dergisi, Eylül 2012: 71). Yaklaşık bir ay sonra da Azerbaycan İçişleri Bakanlığı'nın resmi davetlisi olarak 10-13 Haziran 2012 tarihlerinde Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Bekir Kalyoncu başkanlığındaki heyet Azerbaycan'a gitmiştir. Orgeneral Kalyoncu; Azerbaycan İçişleri Bakanı Korgeneral Rami Usubov, Savunma Bakanı Korgeneral Sefer Abiyev ve Dahili Koşunlar Komutanı Tümgeneral Zakir Hasanov'u ziyaret etmiştir. Kalyoncu ayrıca Kuba şehrindeki Operasyon Alayı'na ve Bakü'deki Gala Eğitim Merkezi'ne de gitmiştir (Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Bekir Kalyoncu Azerbaycan'ı Ziyaret Etti, Jandarma Dergisi, Eylül 2012: 67).

Bu dönemde de jandarma personeli tarafından gerçekleştirilen ziyaretlerin sadece inceleme temelli olmadığını, eğitsel manada da faaliyetlerin gerçekleştiğini yine belirtelim. Nitekim 24-27 Eylül 2012 tarihleri arasında Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanlığından dört kişilik heyet “*Terörle Mücadele*

Alanında Tecrübe Akartımı” amacıyla Foça Jandarma Okul Komutanlığında incelemeler yapmıştır. Ayrıca aynı tarihlerde Jandarma Komando Özel Asayiş Komutanlığı tarafından 11 subay, 19 astsubay ve 17 erbaş ve er olmak üzere Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanlığından 47 personele Ahmetli Motorlu Tugay Komutanlığında “*Toplumsal Olaylara Müdahale Aracı (TOMA) Taktik Kullanımı Eğitimi*” verilmiştir (Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanlığı Personeline Yerinde Eğitim Verildi”, Jandarma Dergisi, Ocak 2013: 70; Azerbaycan Heyeti Jandarma Komando Okulunda İncelemelerde Bulundu, Jandarma Dergisi, Ocak 2013: 73). 4-8 Kasım 2013 tarihlerinceyse Jandarma Havacılık Komutanlığında Azerbaycan Dahili Koşunlar ve Hususi Devlet Muhafaza Hizmeti Komutanlıkları personelinden oluşan heyet, helikopter uçuş eğitimi ve bakım çalışmalarıyla ilgili incelemelerde bulunmuştur (Azerbaycan Heyeti Jandarma Havacılık Komutanlığında İncelemede Bulundu, Jandarma Dergisi, Ocak 2014: 71).

4. Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı-TAKM Kapsamında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği ülkeler arasındaki işbirliğine dayalı yapılanmalar arasında jandarma ile ilgili teşkilatları da görmek mümkündür. Bu bağlamda 2013 yılında Türkiye ve Azerbaycan arasındaki jandarma teşkilatlarıyla ilgili ilişkilerinde önemli bir gelişme yaşanmıştır. Avrupa ve Akdeniz Jandarmalar ve Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Birliği (FIEP) ve Avrupa Jandarma Kuvveti (AJK) üyeliklerinde edindiği deneyimle hareket eden Jandarma Genel Komutanlığı, Kasım 2009’da Orta Asya’daki askeri statülü kolluk kuvvetleri arasındaki ilişkileri güçlendirmek, karşılıklı dayanışma ve işbirliğini artırmak için çalışmalara başlamıştır (Mavuş, 2013: 19). Öncelikle Jandarma Genel Komutanlığı tarafından 2010’da Azerbaycan, Kırgızistan, Moğolistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan’a gönderilen mektupla Türk dünyasının askeri bir teşkilat kurmasına dair davette bulunulmuştur. Davete Azerbaycan, Kırgızistan, Moğolistan ve Kazakistan’dan olumlu dönüş yapılmış, akabinde bu dört devletle 2 Mart 2011’de Türkiye’de ilk toplantı gerçekleştirilmiştir (Özalp, 2015: 129-130). Bu süreçte, 10 Mart 2011’de Türkiye ile Azerbaycan’ın 16 Ağustos 2010 Bakü’de imzaladığı Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması da kabul edilmiştir (TBMM, 10 Mart 2011: 80-81). 23 maddelik bu anlaşmanın ilk altı maddesi askeri, siyasi ve güvenlik konularına dahilken 7, 8 ve 9. Maddeleri ise askeri ve askeri teknik işbirliği konuları kapsamındadır. Buna göre ilk altı maddede karşılıklı toprak bütünlüğünün ve devlet sınırlarının dokunulmazlığının teyidi üzerinde durulmuş, silahlı kuvvetlerin karşılıklı olarak ilişkilerinin geliştirilmesine odaklanılmıştır. Silahlı saldırı, askeri tecavüz, her çeşit terör, kitle imha silahlarının yayılması, örgütlü suçlar, kara paranın aklanması, yasadışı uyuşturucu ve insan ticareti, yasadışı göçle mücadelede ortak çaba ve işbirliği içinde olması amaçlanmıştır. Sonraki üç maddede ise savunma ve karşılıklı yardım kapsamında ortak askeri hareketlerin icra edilmesi amacıyla askeri altyapılarının geliştirilmesi, silahlı kuvvetlerin her yönden hazırlığı ve zaruri silah ve askeri araçlarla donatılması için gerekli tüm ulusal önemlerin alınması söz

konusudur. Ayrıca savunma işbirliği çerçevesinde iki tarafın savunma ihtiyaçları ve güvenliği için savunma amaçlı ürünler ve maddi-teknik araçlar sağlanacak, savunma amaçlı ürünlerin tasarlanıp üretilecek, savunma hedefli hizmetler sağlanacak, ortak askeri tatbikatlar ve savunma hazırlığı ile ilgili faaliyetler gerçekleştirilecek, silahlı kuvvetler için uzmanlar yetiştirilecek, silahlı kuvvetlerin lojistik desteği sağlanacak, askeri tıp ve sihiye konusunda önlemler alınacaktır. (TBMM, 2011: 4-8).

2 Mart tarihli toplantıdan yaklaşık üç ay sonra ise, 7-10 Haziran 2011 tarihleri arasında Komutanlar Toplantısı düzenlenerek Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı kurulmasına dair “*Niyet Beyanı*” imzalanmıştır (“Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı (TAKM)”, 28 Aralık 2015). 25 Ekim 2011’de ise Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev arasında İzmir’de Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi’nin ilk toplantısı yapılmış ve bölgesel istikrarın öne çıkarıldığı yaklaşık yirmi belge imza edilmiştir (Sariahmetoğlu, Yeşilot, 2017: 30; <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>).

Bölgesel düzenin sürekliliğini arzu eden Türkiye, Azerbaycan ve Kırgızistan arasında 25 Ocak 2013’te Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı kurulmuştur (Alpar, 2013: 97). 25 Ocak 2013 tarihli toplantıya katılamamakla beraber nota teatisi ile Moğolistan da bu yapıya katıldığını ifade etmiş, ancak sonrasında da Mutabakat Muhtırasını imzalayamamıştır. Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı (TAKM) ile ilk olarak Orta Asya’daki jandarmaların işbirliği amaçlanmış olsa da ilerleyen süreçte Akdeniz ve Avrupa Jandarmalarıyla da birlikte hareket edilmesi; bir nevi Türkiye’nin Asya ile Avrupa arasında köprü görevi görmesi planlanmıştır. Bu noktada suçla mücadele, hareket, personel, teşkilatlanma ve eğitim işbirliği; teknoloji, lojistik, araştırma ve geliştirme alanlarında deneyimlerin ve bilgilerin paylaşımı ve değişimi de hedeflenmiştir (Mavuş, 2013: 19-20). Yirmi maddelik mutabakat metni ile kurulan TAKM’in dört komisyon ile faaliyet göstermesi hedeflenmiştir. Buna göre Harekat ve Teşkilatlanma Konuları Komisyonu, Suçla Mücadele Komisyonu, Personel ve Eğitim İşbirliği Komisyonu ile Lojistik, Teknoloji ve Araştırma-Geliştirme Konuları Komisyonu oluşturulmuştur (Özalp, 2015: 155-156).

Adı, kurucusu olan ülkelerin baş harfinden oluşan TAKM, üyeler arasında karşılıklı olarak bilgi ve deneyim değişimini hedeflerken bölgedeki tüm ülkelere de açık olduğunu kuruluşunda belirtmiştir. TAKM’in sembolü olarak üye ülkelerin kültürlerinde önemli bir yeri olan at seçilmiştir. At resminin üzerindeki dört yıldız ise kurucu üyeler olan Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan ve Moğolistan’ı simgelemektedir (Bkz. Ekler-Resim 2). Sembolik at heykelinin dönem başkanlığına getirilen ülkede muhafaza edilmesi de uygun görülmüştür. Böylece bu heykel ilk olarak Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanı tarafından Jandarma Genel Komutanlığına verilmiştir. Yani TAKM’in ilk dönem başkanlığı için Türkiye uygun görülmüştür. (Türkiye TAKM’nin İlk Dönem Başkanı Oldu, Cumhuriyet, 30 Ocak 2013: 9).

Türkiye, aynı zamanda Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı'nın daimi sekreteryalığı görevine de, üyelerin oy birliği ile getirilmiştir. Mayıs 2014'e kadar dönem başkanı olacak olan Türkiye'nin bu tarihte görevini Kırgızistan'a bırakmasına da 2013'ün Mayıs ayında karar verilmiştir. TAKM, katılımcı olan ülkelerin askeri statülü kolluk kuvvetleri arasında işbirliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu teşkilat hiçbir ülkeye ya da kuruluşa karşı oluşturulmamıştır ve hedeflenen sadece barışa hizmet etmek, vatandaşlarına çağdaş kolluk hizmeti vermek olarak belirtilmiştir. Karşılıklı olarak ilişkilerin güçlendirilmesine de hizmet eden TAKM kapsamında taraf ülkelerin katılımıyla gerçekleştirilen toplantılar olmuştur. (Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri (TAKM) Kuruldu, Jandarma Dergisi, Mayıs 2013: 4).

Bunlardan biri 3-6 Temmuz 2013'te Kırgızistan'ın Bişkek kentinde yapılan TAKM Komisyon toplantısıdır. Bu toplantıda “*Dünyadaki Jandarmalar ve Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri ile Barışı Koruma Harekâtında Kullanımı*” konusu gündemi oluşturmuştur (Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı Komisyon Toplantısı Kırgızistan'da Yapıldı”, Jandarma Dergisi, Eylül 2013: 71). TAKM ile ilgili tüm bu gelişmelere rağmen yukarıda da belirtildiği üzere Moğolistan, Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı'na katılacak olan askeri yapısını lağvettiği için mutabakat muhtırasını imzalayamamıştır. Bundan ayrı hazırlıklarını tamamlayamadığı için muhtırayı imzalayamayan Kazakistan da teşkilata girebilmek için sonrasında müracaat etmiştir. Bu sebeple Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatının gözden geçilerek yenilenmesine dair karar alınmıştır. Ancak halen bu teşkilatın faal hale gelmesi durumu söz konusu olmamıştır (Özalp, 2015: 151-153). Bu durumun küresel ve bölgesel tehditlerden kaynaklandığına dair bir yorum yapılabilir. Öte yandan yapılan araştırmalarda bununla ilgili herhangi bir bilgiye yahut bulguya ulaşılamadığı da belirtilmelidir.

TAKM merkezli görüşmelerden ayrı Türkiye ile Azerbaycan'ın ikili ilişkileri de bu süreçte devam edegelmiştir. Bu kapsamda 3-6 Şubat 2014 tarihleri arasında Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Servet Yörük'ün resmi davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanı Tuğgeneral Şahin Memmedov ve beraberindeki heyet; Jandarma Eğitim Komutanlığı, Jandarma Lojistik Komutanlığı, Ankara Jandarma Bölge Komutanlığı, Jandarma Kriminal Daire Başkanlığı, Jandarma ve beraberindeki heyet, Jandarma Eğitim Komutanlığı, Jandarma Lojistik Komutanlığı, Ankara Jandarma Bölge Komutanlığı, Jandarma Kriminal Daire Başkanlığı, Jandarma Komando Özel Asayiş Komutanlığı ve Ankara İl Jandarma Komutanlığı'nı ziyaret etmiştir (Dahili Koşunlar Komutanı Ülkemizde İncelemelerde Bulundu, Jandarma Dergisi, Haziran 2014: 11). Azerbaycan İçişleri Bakanı Korgeneral Ramil Usubov'un resmi davetlisi olan Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Abdullah Atay ve beraberindeki heyet ise, 11-14 Kasım 2014 tarihleri arasında Azerbaycan'a gitmiştir. Usubov'dan ayrı Savunma Bakanı Korgeneral Zakir Hasanov, Devlet Serhat Hizmetleri Komutanı Korgeneral Elçin Guliyev ve Dahili Koşunlar Baş İdaresi Komutanı Tuğgeneral Şahin Memmedov ile görüşülmüş ve Dahili Koşunlar Baş İdaresi birliklerinde incelemelerde

bulunulmuştur (Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Abdullah Atay, Katar ve Azerbaycan'da İncelemelerde Bulundu, Jandarma Dergisi, Ocak 2015: 73).

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti, kardeş ülke Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurulduğu andan itibaren her konuda desteklemeye gayret göstermiştir. Tarımdan ekonomiye, ulaşımdan sağlığa çok yönlü olarak resmi temaslarda bulunan iki ülke, Karabağ Meselesi nedeniyle askeri sahada birlikte hareket etmeyi oldukça yavaş ele almışlar, hatta sonraya bırakmışlardır. Coğrafi konumlarının verdiği gereklilikle Türkiye'nin ihtiyatlı duruşu ve fakat milli hissiyattan doğan birlikte hareket etme duygusu, ilk günden beri birbiriyle çarpışma yaşayarak gelişme göstermiştir. Doksanlı yıllarda Türkiye'de iç politikada en çok konuşulan meselelerin başında gelen Azerbaycan'a askeri yardım yapılması, zaman içerisinde gerçeğe dönüşmüştür. Bu bilgidен hareketle Azerbaycan'ın askeri yapılanmasında Türkiye'nin teorik ve pratik bilgilerle sağladığı desteği görmek gerekmektedir. Türkiye'den görevlendirilen askeri uzmanlar ve ağırlıklı olarak Jandarma Genel Komutanlığı personelleri; gerek Azerbaycan'a giderek verdikleri eğitimler, gerekse Türkiye'ye gelen ekiplere yönelik uyguladıkları kurslar ile Azerbaycan'ın kolluk kuvvetlerinin gelişiminde büyük rol oynamışlardır.

Askeri eğitime ilaveten Türkiye sağladığı askeri kapsamdaki teçhizat, sistem ürünleri ve maddi yardımlarla da Azerbaycan'a destek vermiştir. Bu eğitim ve yardımlar iç güvenliği de sağlayabilmek gayesiyle askeri kolluk kuvvetlerinin gelişimini de kapsar mahiyettedir. İki kardeş ülkenin buldukları coğrafyanın tehditlerine ve tehlikelerine karşı birlikte hareket ederek güçlü durabileceklerinin bilincinde bulunmaları, işbirliği konusunda daha da istekli olmalarını beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin desteğiyle Azerbaycan'ın uluslararası teşkilatlar içerisindeki yeri sağlam temeller üzerinde şekillenmiştir. Büyük boyutlu yapılanmaların haricinde Türkiye ve Azerbaycan tarafından bölgesel oluşumlara da gereksinim duyulmuştur. Öyle ki iki ülke Avrasya merkezli bir teşkilatla yardımlaşmaya dayalı bir teşkilata gitmeyi de düşünmüşlerdir. Bu düşünce doğrultusunda oluşumu sağlanan TAKM, Moğolistan ve Kazakistan'ın gerekçeleri nedeniyle aktif hale getirilememekle beraber plan doğrultusunda karşılıklı faaliyetler günümüzde de devam edegelmektedir. Örneğin 2017'de ilk kez Azerbaycan'dan Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi'ne öğrenci gelmiştir ve bu öğrenciler mezuniyetleri sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Dahili Koşunlarında görevlerine teğmen rütbesiyle başlayacaklardır. Benzer şekilde Foça Jandarma Komando Okulu ve Eğitim Merkezi Komutanlığı'nda da misafir askeri personel olarak Azerbaycan'dan gelen subay adayları 43 haftalık komando temel kursunda eğitim faaliyetlerini devam ettire gelmektedirler. Ayrıca yerinde eğitim desteğini devam ettiren Türk Jandarma Eğitim Timi, Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanlığında 25 jandarma personeli ile görevini sürdürmektedir. Bundan ayrı Azerbaycan-Türkiye (Şahdeniz) Doğal Gaz Boru Hattı da genel emniyet ve asayiş hizmetleri kapsamında korunmaktadır.

Özetle Türkiye'nin Azerbaycan'a destek ve yardımları, karşılıklı güvenliğe dayalı işbirliği çalışmaları günümüzde de devam etmektedir. İki tarafın askeri statülü kolluk kuvvetlerinin karşılıklı olarak üst düzeyde ziyaretleriyle bu ilişkiler daha da güçlenmektedir. En yaygın harp türü olarak değerlendirilebileceğimiz Vekalet Savaşları kapsamında büyük güçlerin bölgesel çatışmalarına karşı kendinin ve dost ülkelerin güvenliğini sağlamak gerekliliğinin bilinciyle hareket eden Türkiye Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti ile diğer sahalarda olduğu üzere askeri alanda da yardım ve desteğe dayalı işbirliği, coğrafyanın barışını belirlemesi yönünden de dikkate değerdir. Dolayısıyla ilişkilerin devamlılığı için tarihi sürecin bilinmesi zorunluluğu söz konusudur. Bu minval üzere konuyla ilgili pek çok akademik çalışma yapılmalıdır. Hazırlanan makale, yapılabilecek çalışmalar için örnek teşkil etme ve yol gösterici olma gayesi taşımaktadır.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

BCA, Fon: 30.18.1.2. Kutu: 703. Gömlek: 268.
Sıra: 4. 14 Ocak 1992.

BCA, Fon: 30.18.1.2. Kutu: 714. Gömlek: 312.
Sıra: 10. 27 Nisan 1992.

BCA, Fon: 30.18.1.2. Kutu: 930. Gömlek: 145.
Sıra: 5. 3 Nisan 1998.

Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun", S. 21559, 21 Nisan 1993, s. 1.

Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Arasında Azerbaycan Ali Harbi Tayyarecilik Mektebi'ne Eğitim-Öğretim Desteğine İlişkin Protokol", S. 27133, 6 Şubat 2009, s. 1.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C. 1,
Birleşim: 15, 12 Aralık 1991.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 1,
Birleşim: 16, 17 Aralık 1991.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 2,
Birleşim: 17, 18 Aralık 1991.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 3,
Birleşim: 29, 22 Ocak 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 4,
Birleşim: 44, 4 Mart 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 5,
Birleşim: 46, 10 Mart 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 7,
Birleşim: 54, 18 Mart 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 7,
Birleşim: 55, 19 Mart 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 8,
Birleşim: 61, 25 Mart 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 9,
Birleşim: 63, 14 Nisan 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 9,
Birleşim: 66, 21 Nisan 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 9,
Birleşim: 69, 28 Nisan 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 1, C: 10,
Birleşim: 74, 7 Mayıs 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 11,
Birleşim: 78, 20 Mayıs 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 14,
Birleşim: 89, 26 Haziran 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C:16,
Birleşim: 94, 25 Ağustos 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 16,
Birleşim: 97 (Olağanüstü), 28 Ağustos 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 17,
Birleşim: 3, 16 Eylül 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 17,
Birleşim: 5, 22 Eylül 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 19,
Birleşim: 14, 13 Ekim 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 20,
Birleşim: 21, 3 Kasım 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 20,
Birleşim: 27, 17 Kasım 1992.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 34,
Birleşim: 92, 15 Nisan 1993.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 19, C: 37,
Birleşim: 115, 22 Haziran 1993.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 20, C: 26, Birleşim: 89, 6 Mayıs 1997.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 23, C: 96, Birleşim: 76, 10 Mart 2011.

TBMM Tutanak Dergisi, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması”, C. 34, 15 Nisan 1993, ss. 8-16.

TBMM Tutanak Dergisi, “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık Ve Karşılıklı Yardım Anlaşması”, C. 96, 10 Mart 2011, ss. 4-8.

Kurum Yayınları

Harp Akademileri Komutanlığı (1993a), ABD Bakış Açısı ile Kafkaslar ve Orta Asya Devletleri, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

Harp Akademileri Komutanlığı (1993b), Güney Kafkasya'nın Dünü-Bugünü-Yarını, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

Jandarma Genel Komutanlığı (2002), Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, cilt: 1. (Asayiş ve Kolluk Tarihi İçerisinde Türk Jandarma Teşkilatı), Jandarma Genel Komutanlığı Yayınları, Ankara.

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan Department for Analysis and Strategic Studies (2017), Documents of International Organizations on the Armenia-Azerbaijan Conflict, Baku.

TBMM (1993), Yeni Bir Yüzyıla Doğru Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri İlişkileri, Haz. Zakir Avşar, Ferruh Solak, Ayşe Yorulmaz, Ferhan Yorulmaz, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara.

TBMM (2012), Tarihe Düşülen Notlar-2, Yabancı Devlet Adamlarının Genel Kurul Konuşmaları, Koordinatör: Rüçhan Akıncıoğlu, Editör: Hasan Yılmaz, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet (10 Kasım 1991). “Türkiye, Azerbaycan'ı Resmen Tanıdı”, s. 1-19.

Cumhuriyet (22 Aralık 1991). “SSCB Resmen Yok Oldu”, s. 1-14.

Cumhuriyet (20 Mart 1992). “Erivan'dan Bakü'ye Savaş Sinyalleri”, s. 1-19.

Cumhuriyet (20 Mart 1992). “Azerbaycan'a Yardım Yok”, s. 11.

Cumhuriyet (17 Haziran 1992). “Elçibey Yemin Etti”, s. 8.

Cumhuriyet (2 Kasım 1992). “Azerbaycan ile İlişkiler Geliştirildi”, s. 17.

Cumhuriyet (15 Nisan 1993). “Özal, Bakü'ye Askeri İttifak Önerdi”, s. 1-17

Cumhuriyet (30 Ocak 2013). “Türkiye TAKM'nin İlk Dönem Başkanı Oldu”, s. 9.

Hürriyet (5 Mayıs 1992). “Türkeş Azerbaycan Seçim Kampanyasında”, s. 1-30.

Hürriyet (19 Haziran 1993). “Azerbaycan'da Aliyev Darbesi”, s. 1.

Hürriyet (15 Ocak 1994). “Azeri Şahlanışı”, s. 1-19.

Hürriyet (19 Eylül 2002). “Rüya Gerçek Oldu”, s. 1-11.

Milliyet (23 Ocak 1992). “Bakü'de Coşku Var”, s. 17.

Milliyet (19 Haziran 1993). “Elçibey Krizi”, s. 1.

Jandarma Dergisi (Eylül 2012). “Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Bekir Kalyoncu Azerbaycan'ı Ziyaret Etti” 134: 67.

Jandarma Dergisi (Eylül 2012). “Azerbaycan Heyeti J. Gn. K.lığını Ziyaret Etti” 134: 71.

Jandarma Dergisi (Ocak 2013). “Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanlığı Personeline Yerde Eğitim Verildi” 135: 70.

Jandarma Dergisi (Ocak 2013). “Azerbaycan Heyeti Jandarma Komando Okulunda İncelemelerde Bulundu” 135: 73.

Jandarma Dergisi (Mayıs 2013). “Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri (TAKM) Teşkilatı Kuruldu” 136: 4.

Jandarma Dergisi (Eylül 2013). “Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı Komisyon Toplantısı Kırgızistan'da Yapıldı” 137: 71.

Jandarma Dergisi (Ocak 2014). “Azerbaycan Heyeti Jandarma Havacılık Komutanlığında İncelemede Bulundu” 138: 71.

Jandarma Dergisi (Haziran 2014). “Dahili Koşunlar Komutanı Ülkemizde İncelemelerde Bulundu” 139: 11.

Jandarma Dergisi (Ocak 2015). “Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Abdullah Atay, Katar ve Azerbaycan'da İncelemelerde Bulundu” 141: 73.

Tetkik Eserler

Alpar, Güray. (Mayıs 2013). “Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu”, Güvenlik Bilimleri Dergisi, cilt: 1, s. 79-106.

Arıkan, Hidayet & Hayal, Ünal. (2015). “Azerbaycan Dahili Koşunlar Komutanlığı Âli Harbi Mektebi (DQAHM)”, Jandarma Dergisi, sayı: 142, s. 58-65.

Armaoğlu, Fahir. 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2005.

Arslan, Yasin. (Kış 1994). “Azerbaycan Bilmececi, Petrol, Darbeler ve Gerçekler”, Avrasya Dosyası, cilt: 1, sayı: 95, s. 211-218.

Askerzade, Aygün. (Kış 2009). “NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askeri Siyasi İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları”, Karadeniz Araştırmaları, sayı: 20, s. 1-17.

Aydın, Ulviye. (2018). “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, cilt: 13, sayı: 6, s. 38-62.

Babayeva, Vefa. (2013). Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Bilgin, Taner. Bir Türk Beyi Ebulfez Elçibey, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılık, 2016.

Darıcı, Ali Burak. “Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Askeri İşbirliği Süreçlerinin Analizi”, Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri ‘Politik ve Ekonomik Boyut’, Edt: İlyas Topsakal, Sema Ay, Bursa, Ekin Yayınevi, 2018, s. 49-61.

Haydaroğlu, Ceyhan. “Türkiye Avrasya İlişkileri Bağlamında Enerjinin Jeopolitiği”, 21. Yüzyılda Küresel ve Bölgesel Aktörler Bağlamında Türk Dış Politikası, Edt: Murat Ercan, İstanbul, Efe Akademi Yayınları, 2018, s. 595-618.

Mardanov, Samir. “Azerbaycan Dış Politikalarının Temelleri (1991-2003)”, Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan, Edt: Çağrı Erhan, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s. 47-102.

Mavuş, Polat. (2013). “Dünya Jandarmaları ve Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Arasında İşbirliği Faaliyetleri”, Jandarma Dergisi, sayı: 136, s. 16-23.

Novruzov, Tural. (2019). “Bir Azerbaycanlı Subayın Kaleminden: Azerbaycan-Türkiye Jandarma İlişkileri”, Jandarma Dergisi, sayı: 153, s. 42-47.

Özalp, Görkem Ozan. (2015). Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı (TAKM), Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

Saray, Mehmet. Türk Dünyasında Dil ve Kültür İşbirliği, İstanbul, Çantay Kitabevi, 2003.

Saray, Mehmet. Türkiye ve Yakın Komşuları, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

Sarıahmetoğlu, Nesrin. Karabağ, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.

Sarıahmetoğlu, Nesrin & Yeşilot, Okan, “Azerbaycan Cumhuriyeti”, Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Edt. Abdulvahap Kara, Fahri Solak, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2017, s. 7-72.

Yalçınkaya, Alaeddin. “Türk Dış Politikasında Kafkasya”, 21. Yüzyılda Küresel ve Bölgesel Aktörler Bağlamında Türk Dış Politikası, Edt: Murat Ercan, İstanbul, Efe Akademi Yayınları, 2018, s. 565-594.

Yılmaz, Reha & Sayın, Fatih Mehmet. (2013). “Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt: 4, sayı: 1, s. 23-42.

Elektronik Kaynaklar

Azerbaycan Respublikası Daxili İşler Nazirliyinin Daxili Qoşunları. “Daxili Qoşunların Tarixi” <https://dq.mia.gov.az/?/az/menu/13/>, [Erişim tarihi: 20.11.2019].

Milliyet. “Türk Dünyası Ortak Ordusunu Kuruyor” <http://www.milliyet.com.tr/gundem/turk-dunyasi-ortak-ordusunu-kuruyor-2571475>, [Erişim tarihi: 20.11.2019].

“Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı (TAKM)” <http://web.archive.org/web/20151228225435/http://www.jandarma.tsk.tr:80/dis/takm.htm>, [Erişim tarihi: 20.11.2019].

“Ortak Türk Ordusu Kuruldu” <https://www.stratejikortak.com/2017/12/ortak-turk-ordusu-kuruldu.html>, [Erişim tarihi: 20.11.2019].

Azerinfo. “12 Mart – Daxili Qoşunlar Günüdür” <http://azerinfo.az/gundem/10335-12-mart-daxili-qoshunlar-gunudur.html>, [Erişim tarihi: 21.11.2019].

Türkiye Cumhuriyeti Bakü Büyükelçiliği. “Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz” <http://baku.emb.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>, [Erişim tarihi: 24.02.2020].

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri” <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-ilişkileri.tr.mfa>, [Erişim tarihi: 25.02.2020].

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. “Türkiyə Respublikası” <http://www.mfa.gov.az/az/content/151/turkiye>, [Erişim tarihi: 25. 02. 2020].

32. Gün. “Ebulfez Elçibey: Türkiye’den dörd helikopter istedim vermediler” <https://www.youtube.com/watch?v=5G7qRrekx-k>, [Erişim tarihi: 28.02.2020].

Ekler

Resim 1: Azerinfo, “12 Mart – Daxili Qoşunlar Günüdür”, 12 Mart 2016.

Resim 2. Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı'nın Amblemi.
Milliyet, “Türk Dünyası Ortak Ordusunu Kuruyor” 13 Aralık 2017.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

**İktidarın Dilinden Dilin İktidarına:
Oğuz Atay'ın "Tutunamayanlar" Romanı Üzerinden Bir Okuma¹
From The Language Of Power To The Power Of Language:
A Reading From Oğuz Atay's Novel "Tutunamayanlar"**

Derya GÜLLÜK²

Öz

İnsanoğlunun var olduğu ilk günden bugüne kadar sahip olduğu -ona güç, otorite, iktidar alanı açan, öteki üzerinde tahakküm kurma olanağını sunan, kimi zaman insanı yücelten kimi zaman ise canına kasteden-en güçlü silahı şüphesiz ki dilidir. Söz konusu sanat ve edebiyat olduğunda ise dilin özerklik alanı yüzyıllardır tartışmaların odağı olmuş ve bu alanda geniş bir literatür oluşmuştur. Bunun içindir ki her ideoloji kurduğu kendi iktidar alanında sanatı, edebiyatı ve elbette ki dili kullanmıştır. Bu kimi zaman iktidarın dili ya da iktidarın edebiyatı olarak tezahür etse de dil ve edebiyat da kendine özerk bir alanı açabilmiş ve dilin iktidarı ya da edebiyatın iktidarı diyebileceğimiz bir yapıya bürünmüştür. Tarih içerisinde baktığımızda da bunun aksülamellerini görmüş, özellikle de ideolojik sesin hâkim olduğu dönemlerde kendini iktidarın sesine, rengine, biçimine bürüyerek var olmuş sanat eserlerine şahit olmuşuzdur. Elbette aksi durumlar da söz konusu olmuş ve dil kendi iktidarını kurabilmiştir. Bu süreçte de kendi iktidarını kuran dil, döneminin hâkim dili tarafından duyulmak istenmemiş ya da göz ardı edilmiştir. 1970'lerin katı gerçekçiliği içerisinde kendine yer edinmek isteyen ve hâkim tüm seslerin karşısında duran Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*'ı da bundan nasibini almış ve dönemin otoriteleri tarafından görmezden gelinmiştir. Her türlü siyasî, edebî, dilsel iktidarın karşısında duran *Tutunamayanlar*'ın dili de verili olan bu dilin reddi ile kendini kurmuş ve Atay, ironik diliyle Türk modernleşmesinin bir parodisini okuyucuya sunmuştur.

Bu çalışmadaki temel amacımız, modernleşme projesinin bilimsel akılcılığa dayalı mutlakçı dilinin Atay'ın ironik anlatımıyla yıkıma uğratılmasının yanı sıra bu zihniyetin de detaylı bir şekilde ele alınarak sorunsallaştırıldığını, okuyucuya göstermeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Tutunamayanlar; iktidar; dil; ironi; modernleşme

Abstract

The most powerful weapon that mankind has ever possessed from the very first day of existence-opening up power, authority and power to him, offering him the opportunity to dominate over the other, sometimes glorifying man and sometimes wanting his life - is undoubtedly his tongue. When it comes to art and literature, the area of autonomy of language has been the focus of debate for centuries and a broad literature has been formed in this area. That is why every ideology has used art, literature and, of course, language in its own sphere of power. Although this is sometimes manifested as the language of power or the literature of power, language and literature have also been able to open an autonomous space for itself

¹ Bu makale Uluslararası Akademik Filoloji Çalışmaları Konferansı (International Conference on Academic Studies in Philology) BICOASP, 27-29 Eylül 2019, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, "İktidarın Dilinden Dilin İktidarına: Oğuz Atay'ın "Tutunamayanlar" Romanı Üzerine Bir Okuma" başlıklı bildirdiden üretilmiştir.

² Arş. Gör., Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı ABD, dgulluk@bandirma.edu.tr

and have taken on a structure that we can call the power of language or the power of literature. When we look at it in history, we have seen the axulamels of it, and we have witnessed the works of art that have existed by covering itself with the voice, color and form of power, especially during the periods when the ideological voice prevailed. Of course, there have been other situations and the language has been able to establish its own power. In this process, the language that established its own power was not wanted to be heard or ignored by the prevailing language of its era. Oğuz Atay's novel "Tutunamayanlar", who wanted to take their place in the rigid realism of the 1970s and stood in the face of all the dominant voices, also got their share of this and were ignored by the authorities of the period. The language of the "Tutunamayanlar", who stood against all kinds of political, literary and linguistic power, established itself with the rejection of this language, and Atay presented a parody of the Turkish modernization with his ironic language to the reader.

Our main aim in this study is to show to the reader that the absolutist language based on scientific rationality of the modernization project has been destroyed by Atay's ironic expression, as well as this mentality has been problematized by taking a detailed account of it.

Key Words: Tutunamayanalar; power; language; irony; modernization

Giriş

Tarih boyunca güç, ideoloji, tahakküm denildiğinde akla ilk gelen kavramlardan birisi de iktidar kavramı olmuştur. Bu olgu da yüzyıllar boyunca insanların birbiri üzerinde dayatma, yönetme ve yönlendirme gibi baskıcı mefhumları doğurarak bireyin yaşamını baskı altına almıştır. İktidarı, sürekli olarak merkezinde hükümetin ya da devletin bulunduğu, bir kral, padişah ya da yöneticilerin bedeninde mücessem bir hal alarak bütün bir düzeni kuran bir odak noktası olarak düşünmüşüzdür. İktidar, gücü elinde bulunduranlar ve bu güce sahip olmak isteyenler arasında vuku bulan bir kavram olmanın ötesindedir. Toplumsal ilişkilerden kişinin özel yaşamına kadar sirayet eden, yaşam içerisinde hissedemediğimiz ya da farkına varamadığımız birçok alanda kendisini var etmiş ve insan yaşamını kendi çizmiş olduğu alan çerçevesinde dizayn etmeye çalışırken kendi düzenini de bütün bir yaşam üzerinde kuran bir yapıdır. Nihai olarak, iktidar, toplumsal yaşamı oluşturan tüm ilişkilere ve bu yapıyı kuran en küçük kuruma kadar sızmış, gerek kamusal gerekse de özel yaşamı kendi güdümünde kontrol altına almış olan girift bir yapıdır.

Türkçe sözlükte "bir işi yapabilme gücü, erk, kudret", "devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma", "bir işi başarabilme yetki ve yeteneği" gibi anlamlarla verilen iktidar mefhumu, Felsefe Sözlüğünde ise "*insanların ya da bireylerin eylemde bulunma, yapıp etme yetisi; belli bir işi başarma, ortaya birtakım etkiler ya da sonuçlar çıkarabilme yeteneği; doğrudan ya da dolaylı yollarla değişimi meydana getirme ya da olası değişimleri önleyip önüne geçme kapasitesi; devletlerin, hükümetlerin ya da kurumların ellerinde bulunan yönetme yetkisi; toplumu yönetenlerin siyasal, hukuksal, toplumsal yapılıp etmelerinin en temel dayanağı (Ulaş 2002: 628).*" olarak tanımlanır. Temelinde "güç" kavramını barındıran iktidar mefhumu tarihsel süreç içerisinde gerek bireylere gerekse de devletlere geniş olanaklar sunarak, bir sınıf ya da toplum üzerinde tahakküm kurma olanağı sağlamıştır. Daha güçlü olanın tahakkümde bulunan bu baskı aygıtı ise dönemler içerisinde düşünürler tarafından çeşitli taraflarıyla ele alınmış, devletin varlığı için elzem bir kavram olarak irdelenmiş ve her dönemde insanlar üzerinde oluşturmuş olduğu otorite kavramı etrafında mutlakçı bir ses olarak varlığını

hissetirmiştir. Devletlerin yapılanmasında ve halkın disipline edilmesinde başvurulan bir yapı olarak iktidar kavramı modern yaşamla birlikte ise bambaşka bir yapıya bürünerek kendi güç alanını koruyabilmiştir.

“*Edebiyat Ne İşe Yarar?*” isimli eserinde Rita Felski, edebiyatın bizlere kendimizi tanıma fırsatı sunarak “geleneksel bağlardan ve katı toplumsal hiyerarşilerden kurtulmuş bireyler” yaratıp, bizi özgürlüğe davet ettiğini, büyü bozulmuş bir dünyada bize büyüle(n)me olanağı verdiğini, edebiyat metinlerinde hakikatin çok farklı kılıklarda karşımıza çıkmakla birlikte edebiyatın toplumsal bir bilgi aracı olarak görülebileceğini ve son olarak da bilinci allak bullak ederek bizi şoka uğrattığını söyler (Felski, 2010: 21-34). Edebiyata yüklenen bu dört unsur –“tanıma, büyülenme, bilgi, şok”- bize edebiyatın toplumsal alanda ne kadar içimizde olduğunu gösterdiği kadar, edebiyatın kendi estetik alanını kurarak bir iktidar alanı açtığına da göstergesidir. “*Edebiyat, hayatı dönüştürücü ve bir gelecek kurabilen gücünü, oluşturduğu biçim ve içerikle gerçek bir iktidarın yapı sökülümünü (hem toplumsal hem de zihinsel düzlemde iktidarı bozma istencini), piyasaya tabi olan bir kamu oluşsa da namevcut bir kamunun yaratılabilmesi için gündelik yaşamın ötesindeki bir hayat potansiyelini açığa çıkarmaya çabalamalıdır (Demirtaş 2015: 22).*” Edebiyat, dili en uçlara taşıyarak hâkim sesin otoritesini yıkmalı, verili kalıpları aşarak bizi özgürleştirmeli, bize başka dünyalar sunarken kendini yeni bir dilde kurabilmelidir. Edebiyatın kurduğu bu yeni dil bütün güç odakları karşısında kendisini var edebilmelidir. Genel anlamda sanatın, özelde edebiyatın her türlü iktidar odağını hedef aldığı, yıkıma uğratma çabası içinde olduğu, güç odakları karşısında bireyi ön plana çıkardığı, bireyi öncelediği, hatta bu iktidar odakları karşısında ezilen, anlamsız hale gelen bireyi yeniden var etmeyi amaçlayan metinler şüphesiz aydınlanmacı modernizm eleştirisi üzerine yazılmış olan modernist metinlerdir. Edebiyatımızda modernist roman örneklerinden biri olan *Tutunamayanlar*'a bu açıdan yaklaştığımızda edebiyatın ihlal edici bir dil olarak Atay tarafından başarılı bir şekilde kullanımını görüyoruz.

Tutunamayanlar, klasik romanın katı formlarını kırmasının yanı sıra kullandığı çeşitli üsluplar ve ironik dille edebî geleneğin içerisinden bize kadar gelen kanonik metinlerle diyaloga girmiş, kullandığı parodi ve pastiş gibi postmodernist tekniklerle de çeşitli dillerin hâkimiyetini yıkarken kendi dilini de var etme çabası içerisinde olmuştur. Yıldız Ecevit, Atay biyografisinde, *Tutunamayanlar*'da kullanılan dilin çoğulcu yapısına dikkat çekerek, o güne değin yazılmış romanlar içerisinde, kullanmış olduğu ‘özgün’ ve ‘benzersiz’ diliyle Atay'ın dile bilinçli olarak yaklaştığını, dille her düzlemde oynadığının ve metnin dil parodileriyle dolu bir yapısı olduğunun altını çizmiştir (Ecevit 2016: 260-263).

XX. yüzyılın önemli eleştirmenlerinden Rus düşünür Mihail Bahtin, “*Romanda Söylem*” başlıklı yazısında romanı, biçem bakımından çok-biçimli, söz ve ses bakımından da çeşitlilik sergileyen -çok sesli- bir fenomen olarak tanımlayarak romanın biçimini, içerdiği biçemlerin bileşiminde, dilini ise içerdiği “diller”in bir sistemi olarak tanımlar. Roman sanatsal olarak düzenlenmiş toplumsal dillerin çeşitliliği ve bireysel diller çeşitliliğini içeren bir yapı olarak, dilin,

“toplumsal lehçelere, tipik grup davranışlarına, mesleki jargonlara, tür dillerine, nesillerin ve yaş grupların dillerine, taraflı dillere, otoritelerin, çeşitli çevrelerin ve geçici modaların dillerine, günün hatta saatin özel sosyopolitik amaçlarına hizmet eden dillere bölünecek şekilde katmanlaştığını (Bakhtin 2001: 38) ve romanın birden fazla türün, dilin ve söylemin bir araya gelerek oluşturduğu çoksesli yapısının altını çizer. “*Dostoyevski Poetikasının Sorunları*” başlıklı çalışmasında da çoksesli romanın yaratıcısı olarak gördüğü Dostoyevski’nin dünyasını “bağımsız ve kaynaşmış seslerin ve bilinçlerin çokluğu, tamamen meşru seslerin sahici bir çoksesliliğidir (Bakhtin 2015: 48).” şeklinde ifade ederek Dostoyevski’nin bu başarısını, romanının çoksesli diyaloglar olarak kurulmasında görür. “*Dostoyevski’nin yapıtlarında açılanan, tek bir yazar bilincinin aydınlatığı tek bir nesnel dünyadaki karakterlerin ve yazgıların çokluğu değildir; daha çok, her biri eşit haklara ve kendi dünyalarına sahip bir bilinçler çoğulluğu olayın bütünlüğü içinde birleşir ama kaynaşmazlar. Dostoyevski’nin yaratıcı tasarımının doğası gereği, yazar söyleminin nesnesi değildir yalnızca, bunun yanı sıra kendi dolaysız anlamlandırıcı söylemlerinin öznesidirler de. ... Bir karakterin bilinci bir başkasının bilinci olarak, başka bir bilinç olarak verilir, ama aynı zamanda bir nesneye dönüştürülmez, kapatılmaz ve yazarın bilincinin basit bir nesnesi haline gelmez. Bu anlamda Dostoyevski’de bir karakterin imgesi, geleneksel bir roman kahramanın alışıldık nesneleşmiş imgesi değildir (Bakhtin 2015: 48-49).*” *Tutunamayanlar’a* da bu açıdan yaklaştığımızda roman kahramanlarının ve kullandıkları dillerin alışılmışın dışında kendilerini var ettiklerini, çoksesli bir yapıya bürünerek birbiriyle diyaloga girerken kendi söylemlerini de oluşturduklarını söyleyebiliriz. Bu da kuşkusuz ki *Tutunamayanlar’ı* çoksesli ve çok üsluplu bir yapıya bürüyerek, Bakhtin’in roman kavramı içerisinde değerlendirmeye olanak sağlamaktadır.

Tutunamayanlar, Berna Moran’ın da belirttiği gibi çeşitli üsluplara (Osmanlıca, Türkçe, Öztürkçe) ve biyografi, ansiklopedi, günlük, şiir, tiyatro, mektup gibi çeşitli söylemlere yer vermiş bu da Atay’ın ironisine hizmet etmiştir (Moran 2014: 270). Bu çeşitliliği Jale Parla “*Don Kişot’tan Bugüne Roman*” başlıklı kitabında “söylemler curcunası” olarak değerlendirerek, kimsenin kimseyi dinlemediği, bir sözün diğer bir sözü duymadığı, hiçbir dilin diğerinin varlığının farkına varmadığı bir alanda, bir diyalog olmadığı için, bir çeşitlilikten söz etmemizin olanaksız olduğunu aksi söylenecekse dil ve söylemlerin birbirine kulak vermesi gerektiğini söyleyerek romanda kahramanlar arası bir diyalogu kabul etmez (Parla 2012: 213). Gürbilek ise, “Oyun ve Adalet” başlıklı yazısında, Atay’ın romanlarında hep bir söz fazlasıyla, bir laf kalabalığıyla karşı karşıya olduğumuzu belirterek sözün durmadan çoğaldığı, sözün anlamını tüketip konuşanı yorgun düşürdüğü konuşma biçimi olarak tanımlar ve Atay’ın dilinin birbirine eklenmiş çeşitli seslerden ve üst üste yığılmış çeşitli söylemlerden oluştuğunun altını çizer. “Farklı düzeylerde de olsa bütün bu dillerle oynayarak, bu dilleri eğip bükerek, başkalarının dilinin bir parodisi, abartılmış bir taklidi olarak kurabilmiştir Atay kendi dilini (Gürbilek 2016: 13-14).”

Sibel Irzık da “*Tutunamayanlar’da Çokseslilik ve Sınırları*” başlıklı makalesinde, Bakhtin’in çoksesli roman kavramından yola çıkarak okuduğu romanı, “*Tutunamayanlar* romanında ödünsüz birçok sesliliğe ulaşmış; sesler, söylemler arasında dinamik bir eşitlik üzerine kurulu açık bir metinle

karşı karşıya olduğumuz sonucu çıkarılabilir (Irzık 2008: 262)." diyerek değerlendirmiş ve romanın çoksesli yapısına dikkat çekmiştir.

Modernleşme projesiyle birlikte "öteki cehennemdir" algısının merkeze oturtulduğu 1970'li yılların ikliminde, meselesini sanat haline getiren Atay, kendisinden başkasına tahammülü olmayan iktidar algısını kullandığı dille ustaca eleştirebilmiştir. Terakki fikri ile hep ileriye bakan, ilerlemeci bir ideoloji ve toplumu yönlendirici bir zihniyetle yazan, hâkim iktidarın söylemini barındıran "toplumsal gerçekçi" romana başkaldırmıştır. Bu da döneminde kendisinin sesinin duyulmamasına, anlaşılmamasına daha da kötüsü görülmemesine sebebiyet vermiştir. Edebiyatını icra ederken mevcut edebiyat kanonunun dışına çıkmış olması, yeni anlamlar, yeni dünyalar ve yeni bir dil yaratmış olması görülmemekle birlikte çeşitli eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Genel olarak "Bazı bölümler, okuruna gereğinden uzun ve sıkıcı geliyordur. Lüzumsuz bazı tekrarlar vardır, özellikle de altmış dokuz sayfa tutan (...) nokta ve virgül, hiçbir imla işareti kullanılmadan yazılan bölüm okuru sıkıyordur (Ecevit 2016: 319)." Atay bu gibi söylemlere maruz kalarak adeta yalnızlığa itilmiştir. Kendisi de bunu "neden yazdıklarımı anlamıyorlar, neden çevrede kimse yok (Atay 2016: 220)." diyerek haykırmıştır adeta. Yapılan bu eleştirilerin sebebini de 1972'de Pakize Kutlu'nun kendisi ile yaptığı söyleşide şöyle dile getirmiştir; "Eleştirmenlerimizin kafasında belirlenmiş sınırları çizilmiş bir roman tanımı var sanıyorum. Bu yüzden bir kitabı bu ölçülere uyup uymamasına göre değerlendiriyorlar. Belki de benim yazdığım, bir bakıma karmaşık ve alışılmadık sayfalar için henüz yeni bir kalıp bulamadılar (Kutlu 2008: 339)." Dönemin aydınları o günün romanı içerisinde bir kalıba sığdıramadıkları ya da hâkim söylemin dışına çıkmaktan beri durdukları içindir ki susmayı ya da hiç görmemeyi tercih etmiş görünmektedirler. Oysaki Nurdan Gürbilek'in de belirttiği gibi "Türkçe ya da başka bir dilde yazılmış en güzel romanlardan biridir *Tutunamayanlar* (Gürbilek 2016: 188)." O, dili tüketerek mevcut bütün otoritelerin dilini yıkmak ister ve yeni bir dünya ile birlikte yeni bir dil yaratmayı amaçlar. Bunu yaparken de bir şeyleri dayatmak yerine kelimelerle bize göstermek ister. Burjuva insanın yalnızlığını, içe dönüşünü, dört bir yanının madde ile kuşatılışını, toplumdan kopuşunu ve kendine bile yabancılaşmasını kelimelerle zihnimize çizer. Onun içindir ki kelimeler bazı anlamlara gelmezler onda ve her dem tehlikeli bir oyun oynarlar muhataplarıyla.

Tutunamayanlar, "dil üzerine düşünen, onun felsefesini yapan bir romandır (Ecevit 2016: 265)." Dille her düzlemde oynayan, ironik anlatımıyla dili kaygan bir zemine taşıyan, dili parodilerle dönüştüren ve dönüştürülen bu dilin her satırına yazarın duyarlılığının sinmiş olduğu bir anlatıdır. Atay da Doğan Hızlan'la yaptığı röportajda, romanın dili konusundaki soruya "Bir bölüm var, sırf Öztürkçe yazılmış; bir bölüm de var, sırf Osmanlıca yazılmış. Eğer okunursa, bu dillerle nasıl yazabildiğim görülecektir. Bir de kendi dilim var tabii (Hızlan, 2008: 395)." diyerek dil noktasındaki hassasiyetini ortaya koymuştur. Bu da bize *Tutunamayanlar*'ın dilin kullanımı konusunda önemli bir roman olduğu gerçeğini verir. Atay dilini, bütün dillerle oynayarak, dili ironik bir düzleme taşıyarak

ve oynadığı bu dili bozarak, parodik bir dile çevirmiş ve kurmuştur. “Türkiye’nin Ruhunu”nu yazmak isteyen Atay tüm bu dillerin dünyasında kendi dili ile var olma çabası içerisinde.

Edebiyat, “dili, okurda belli etkiler uyandırmak için belli uzlaşmalar çerçevesinde kullanır. Söyleyerek bir şey yapar. Kendi içinde bir tür maddi pratik olarak dil, toplumsal eylem olarak söylemdir (Eagleton 2014: 129).” Her metin doğası gereği bir söylem olduğuna göre, aynı zamanda bir iktidar alanına da sahiptir. Bunun içindir ki, ideolojik veya sosyal, siyasi ya da ekonomik devletin bütün ideolojik aygıtları oluşturdukları sınırsız söylemle bu metinler üzerinde de bir iktidar kurmak için kendi söylemelerini üretirler. Metinler de buna karşılık ya bu söylemin yanında, iktidarı elinde tutan gücün kontrolünde ya da ona karşıt yeni bir söylem üretme içerisinde. Yazar metninde ya da eserinde kendi dilini kurgular ve bununla bir iktidar alanı oluşturur. Kurgulanan bu dil de resmî söylemin ötesinde, sanatkarca belirlenmiş bir üslup olduğundan kendi söylemini yaratır. Bundan dolayıdır ki resmî söylemi dışarıda bırakarak “söz” söylemeye çalışan sanatkarlar da çoğu zaman görmezden gelinmiş ve “dışarıda” bırakılmıştır.

Mevcut otoriteler, ideolojileri doğrultusunda çeşitli söylemler oluşturarak kendilerine iktidar alanı yaratırken, kendine has bir söylem üreten yazılar da metinleri aracılığı ile ürettikleri söylemler üzerinden bir iktidar alanı yaratırlar. Onun içindir ki her metin içinden çıktığı dönemin hâkim söyleminin ya aksülamelidir ya da ona bir başkaldırıdır.

Her dönem kendi dilini kurarak bu dil çerçevesinde bir söylem de yaratır. Tanzimat ürettiği söylem üzerinden konuşabilir ve bu söylem elbette onun dünyasının bir yansıması olduğu gibi bu dünyayı kuran güç ilişkilerinin de bir göstergesidir. Üretilen bu yeni söylem yeni bir iktidarın habercisidir. Tıpkı modernizm veya postmodernizm gibi. Bu kavramların içeri dolduran söylemler yarattıkları bilgi ile var olurken, yaratılan bu yeni bilgi ile insanlar üzerinde bir baskı aygıtına da dönüşürler.

“Her türlü iktidara mesafeli duran, Atay’ın metni, içinde bulunduğu kültüre hâkim anlayışın karşısında yer almayı tercih eder ve “uyumsuz olanın sesi” ile bağlantı kurar. Tutunamayanlar’a hâkim olan ses de, diyaloga girdiği metinlerle benzer bir ilişki kuracak ve dildeki merkezîleşmenin iktidarını kırmak isteyecektir (Gürle 2016: 20).” Bunun içindir ki kendi dilini kurarken de tartışılmaz bir otoriter söylem içerisine girmekten sakınan Atay, ironinin kayganlaştırdığı zeminde eleştirisini gerçekleştirir. Karşısında durduğu baskılayan dil karşısında daha esnek, daha savruk ve alaycıdır.

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Edebî Şahsiyetler ve Akımlar Çevresinde Oluşan Dil-Üslup-Biçim Tartışmalarına Getirilen Eleştiriler

Batılılaşma serüvenimizle birlikte edebiyatımızda oldukça tartışılacak bir konu olarak; dil, üslup, biçim tartışmaları, döneme hâkim olan güç odaklarına göre yön değiştirecek ve her defasında ciddi tartışmalara sahne olacaktır. Edebiyatımız da bu tartışmalar çevresinde bir değişim ve dönüşüm yaşayacaktır. Bu noktada edebiyatın temel aracı olarak dil de tartışmalardan nasibini alacak ve

dönemin hâkim sesine bürünecektir. *Tutunamayanlar*'da sıklıkla karşımıza çıkan dil parodileri de bu noktada oldukça önemlidir. Otoriteler tarafından oluşturulan tüm dillerin karşısında konumlanan Atay da sıklıkla o dillerin parodisi ve pastışı ile onları taklit ederek komikleştirecek ve onları alay konusu edecektir. Eser üzerinden örneklerimizi vermeden önce dönemi ana hatlarıyla çizmeye çalışalım.

Tanzimat'la beraber yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı'nın, entegre olmaya çalıştığı bu yeni dünya onu var eden Doğu medeniyetinden oldukça farklı bir yapıya sahipti. Arka planında Osmanlı'nın deneyimlemediği birçok tecrübeyi yaşamış olan Batı dünyası, pozitivist bir yapıya dayanan ve merkezinde aklın olduğu bir dille kendini var eden dünya görüşü olarak Osmanlı için yabancı bir dildi. Tanzimat'la birlikte batılılaşma devletin resmi ideolojisi olarak yüksek sesle kendini hissettirmeye başlar ve terakki adına bir yenileşme projesi tavandan tabana doğru bir söylem geliştirir. Zamanla bu söylemin sesi sivrilir ve her dönemde daha da katı çizgilerle kendi sınırlarını çizerek toplumsal hayatı yeni zihniyet doğrultusunda düzenlemeye çalışırken edebî hayatı da aynı ideoloji çevresinde şekillendirmek ister. Medeniyeti kuran temel bir yapı olarak dil de bu noktada nasibini alacak ve sırtını Doğu medeniyetini kuran iki büyük dile dayamış olan Osmanlı, resmi ideolojisi doğrultusunda, artık bu dilleri yıkarak kendini yeni ideolojisinin diline bürünecektir. Her iktidar, ideolojisinin gücü ve ihtişamını, kendini kuran dille vereceği içindir ki yüzünü Batıya dönen Osmanlı da içerisine girdiği yeni dünya görüşü ile birlikte, kendisini bu yeni dil içerisinde ifade etmeye çalışacaktır.

Divan edebiyatı, “Türk edebiyatının umumi gelişimi içerisinde, nazari ve estetik esaslarını İslâmî kültürden alarak meydana gelen ve özellikle örnek kabul ettiği Fars edebiyatının her yönden kuvvetli ve sürekli tesiri altında şekillenip belirli örneklerini vermeye başladığı XIII. yüzyılın sonlarından, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar, bünyesini sarsıcı ve zayıflatıcı bir tepki ve değişikliğe uğramadan Arapça-Farsça kelimelerin geniş ölçüde yer aldığı bir dille varlığını altı asır sürdürmüş bir edebiyat geleneğidir (Akün 1994: 389) ve bu gelenek içerisinde dil önemli bir yere sahiptir. Bunun içindir ki batılılaşma hareketimizle birlikte girişilen reformist hareketler içerisinde edebî mirasını reddederek yeni bir edebiyat oluşturmak isteyen Tanzimat'ın ilk dönem aydınları, edebiyatımızın temel meselesi olarak dili göreceklendir. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Cumhuriyet'ten günümüze tartışma meselesi olan dil, her dönemde iktidarlar tarafından kendi ideolojileri doğrultusunda kullanılmış, her zihniyet toplumu kendi tahakkümü altına almak ve bir güç odağı olarak otoritelerini sağlamak adına kendilerinden önceki dili yıkmakla işe koyulmuştur. Tanzimat'ın ilk dönem aydınları olarak Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat, Recaizade Mahmut Ekrem gibi isimler de eski edebiyatımıza eleştirel yaklaşacak, tartışmalar ise muhteva, üslup ve dil noktasında düğümlenecektir. A. Hamdi Tanpınar'ın “*XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*” başlıklı çalışmasında dikkatleri üzerine çektiği gibi dil, Şinasi ile beraber değilse bile ondan sonra günün meselesi olur(Tanpınar 2010: 201).

Şinasi'nin Reşid Paşa'ya verdiği kasidenin başına ilave ettiği “tarz-ı atîk üzre söylenmiştir” sözüyle muhteva olarak da eski şiirimizden ayrılan bir yapıya sahip olduğunu belirten Tanpınar, Şinasi'nin :

“Huzûrun encümen-i dâniş olmuş ehl-i dile

.....

Eyâ ahâli-i fazlın reis-i cumhuru

.....

Aceb midir medeniyet resulü dense sana

Vücûd-ı mu'cizin eyler taassubu tahzîr

.....

Bir ıtıknâmedir insana senin kanunun

Bildirir haddini sultana senin kanunun”

gibi beyit ve mısraları ile cemiyet hayatımıza yeni bir ideolojinin geldiğini gösterdiğinin altını çizer. Bu ideoloji çerçevesinde oluşturulmaya başlayan yeni edebiyatımızın dili de etkisine girdiğimiz iklimin havasını soluyacaktır. Bu noktada Şinasi'nin Tercümân-ı Ahvâl Mukaddimesi” dilde varmak ve yapmak istediklerini göstermesi açısından önemli olmasının yanı sıra toplumu dönüştürmek isterken –halkın kolaylıkla anlayabileceği dil teklifi sunması - ideolojilerin kullandıkları dille var olabileceklerinin bilincini göstermesi açısından da önemlidir.

Namık Kemal de Tasvir-i Efkâr'da yayımlanan “Lisan-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir” başlıklı makalesinde dil ve edebiyatımız hakkındaki görüşlerini verirken eskinin tümüyle karşısındadır. Bu makalesinde, Türkçe bir gramer yapılmasını, ecnebi dillerden alınan kelimelere bir sınırlandırma getirilerek yeni bir lügat hazırlanması, dilimize mahsus bir belâgat kitabının telifi gibi teklifleri getirmesinin yanı sıra İran şivesi dediği üslup ve şiir dilinden de şikayetlerini belirtir. Türkçe ile halkın kullandığı dil arasında büyük bir fark olduğunu ve bu yüzden de Türkçenin kültür mücadelesinde mağlup bir duruma düştüğünü belirtmiştir (Tanpınar 2010: 378-379). Dil ve üslubun yanı sıra eski şiirimizin hayal ve imaj dünyasını da olabildiğince eleştiren Namık Kemal kurulmak istenen yeni düzenin sesi gibidir. Aynı zamanda “Kemal, Osmanlı halkına düşüncelerini açıklayabilmek için, eski sözcüklere yeni anlamlar verilmesiyle oluşturulan ve 19. yüzyıl liberalizminin terminolojisine karşılık gelen yeni bir sözcük dağarcığı yaratmıştı. Arapça “vatan” sözcüğü Fransızcadaki patrie, “hürriyet” sözcüğü hation sözcüklerinin eşdeğerleri haline geldi. Bu yeni terminoloji, sonraki özgürlükçü ve milliyetçi Müslüman kuşakların ideolojik araçları olacaktı.” Yeni anlamlar yüklediği kavramlarla, edebiyata dair getirdiği yeni tekliflerle ve dil üzerine girmiş olduğu münakaşalarla Namık Kemal yenileşme devrimizin öncülerindendir. “Şiir ve İnşa” makalesinde şiiri, “kelâm-ı mevzun” diye tarif ederek başlayan Ziya Paşa da şiirin her kavimde tabii olduğunu vurgular ve Osmanlı'nın şiirinin ne Necâti, Bâkî, Nef'î divanları ne de Hoca ve İtrî'nin besteledikleri Nedîm ve Vasîf şarkıları olduğunu, bunların hiçbirinin Osmanlı şiiri olmadığını söyler.

“Ona göre şairlerimiz Acem ve Arap şiirini hem şekil, üslûp hem de fikir ve manada taklit etmişlerdir (Yetiş, 2012: 125).” Bu dönemde tartışmalar eski edebiyatımızın dili üzerinde yoğunlaşacak ve kullanılan üslup, vezin, kafiye gibi konular aydınlarımız tarafından tartışmaya açılacaktır. Tüm bunlarla yapılmak istenen Osmanlı'nın sosyal, toplumsal, siyasî ve edebî hayatını var eden Şark medeniyetinin izlerini silmektir ve bu da o medeniyeti var eden dili yıkmakla elde edileceği içindir ki tartışmaların odağı dil olmuştur. Jale Parla'nın da belirttiği gibi “Eskiye başkaldırı, belki de en kolay ve kökten bir biçimde, edebiyat geleneği içinde yapılır (Parla 2011: 57).”

Genç Kalemler mecmuasında Ömer Seyfettin'in tarafından kaleme alınan “Yeni Lisan” makalesiyle birlikte edebiyatımız artık başka bir mecrağa girmiş, lisan ve edebiyattaki millîleşme söyleminin bir beyannameyi olarak görebileceğimiz bu makale, edebiyatımızda yeni tartışmalara yol açmıştır. Ömer Seyfettin bu makalesinde, millî bir edebiyatımızın olmadığını, bunun sebeplerinden birinin de dilimizin sun'îliği olduğunu belirtir. Ona göre “yeni, tabî bir lisan”la, kendi lisanımızla millî bir edebiyat meydana getirmek mümkündür. Millî bir edebiyat için de öncelikli olarak dilin sadeleşmesi gerektiğini söyler. Dilin sadeleşmesi için de “Buhara-ı şerifteki henüz mebnâî bir hayat süren, müthiş bir vukufsuzluğun, korkunç bir taassubun karanlıkları içinde uyuyan bundan bir düzine asır evvelki günleri yaşayan kavimdaşlarımızın yanına” gitmenin “bir intihar” olduğunu söyleyen yazarımız, “Beş asırdan beri konuştuğumuz kelimeleri, menus denilen Arabî ve Farisî kelimeleri mümkün değil terk edemeyiz der. “Konuştuğumuz lisan, İstanbul Türkçesi en tabî bir lisandır. Klişe olmuş terkiplerden başka lüzumsuz zinetler asla mükâmemize girmez. Yazı lisanıyla, konuşmak lisanını birleştirirsek edebiyatımızı, ihya yahut icat etmiş olacağız (Yetiş, 2013: 62).” diyerek millî bir edebiyatın ancak millî bir lisanla gerçekleşebileceğini savunur.

Ziya Gökalp de Yeni Hayat'ta “Sanat” başlığı ile yayımladığı şiiriyle Millî edebiyatın poetikasına yeni unsurlar katacaktır. Yeni şairlere seslendiği şiirinde:

“Aruz sizin olsun, hece bizimdir,
Halkın söylediği Türkçe bizimdir,
Leyl sizin, şeb sizin, gece bizimdir,
Değildir bir mana üç ada muhtaç.”

Diyerek aruza karşı hece veznini tercih ettiğini belirterek, halkın konuştuğu Türkçeyi ön plana çıkarmaktadır (Yetiş 2013: 60).” Türkçülüğün Esasları'nda da “Eski Türklerin şiir ölçüsü hece ölçüsüydü (Gökalp 2012: 110).” diyerek millî ölçümüz olarak heceyi görecektir. Mehmet Emin Yurdakul da hece vezniyle yazdığı “Biz Nasıl Şiir İsteriz” başlıklı şiiriyle dönemin poetikası içerisinde ve hâkim sesin diliyle seslenir okuyucuya. Bu dönemde dil, vezin, kafiye, nazım şekli gibi mevzular aydınlarımız tarafından “millî” bir çerçevede ele alınacak ve aksi bir sesi duymayacaklardır.

Cumhuriyet'le birlikte, muasır medeniyet seviyesine çıkarılmak istenen bir toplum için kültür kurumları inşa edilecek ve bu kurumlar oluşturulmak istenen yeni düzenin “dil”i olacaktır. 1931'de Türk Tarih Kurumu, 1932'de Türk Dil Kurumu'nun açılması ile birlikte Cumhuriyet ideolojisinin

otoriter diline hizmet edecek kurumlar yaratılmış olur. Mustafa Kemal'in isteğiyle açılan bu iki kurum da Osmanlı'dan arda kalan hafızayı bütünüyle silmek için hizmet verecek ve ortaya attıkları çeşitli teorilerle ideolojik bir yapı kazanarak, baskıcı ve tek sesli bir yapıya bürünecektir. Osmanlı'nın dili ve aruz vezni şiddetli bir şekilde eleştirilerek, Cumhuriyet'in tahayyül ettiği şiir sade bir Türkçe ve hece vezni etrafında teşekkül edecektir.

Ana hatlarıyla çizmeye çalıştığımız Tanzimat'tan Cumhuriyet'e dilimizin serüvenine baktığımızda, sistemin nasıl işlediğini de görebilmekteyiz. Fikrî, zihnî ve toplumsal değişimlerde, gücü ele geçirmeye çalışan iktidar odakları kendilerini bir dil çevresinde örgütlemeye çalışırken kendilerinden önceki hâkim sesi silmek için de yeni bir dil yaratır ve bütün söylemlerini o dil üzerinden vererek, edebî dünyada da bu sesin hâkim olmasını isterler. Şark bizim için kadim bir geleneğin dili olarak -kendimizi ifade ederken kullandığımız bir söylem şeklinde- nasıl var oldu ise yüzümüzü Batı'ya döndüğümüz andan itibaren de Batı medeniyetinin konuştuğu dille kendimizi var etme çabası içerisine girdiğimizi görüyoruz. “Atay da kahramanı Turgut aracılığıyla “Hiçbir geleneğin takipçisi değilim.” diyerek okura seslenirken yapmak istediği, kendisinden önce var olan bütün bir edebî geleneğin dilini yıkarken kendi dilini var etme çabasıdır. Atay, kendisine kadar gelmiş olan tüm söylemlerin karşısında konumlanıp, bütün bir edebî geleneği silerek, yeni bir söylem –iktidar- yaratır. Tutunamayanlar'da sıklıkla karşılaştığımız dil parodileri ve kullanılan ironik dille Atay'ın yapmak istediği, kendisinden önce var olan tüm iktidar odaklarının kullanmış oldukları, insanları sınırlayan, baskı altına alan, gerçekliği vadeden o mutlakçı sesi komik unsurunu kullanarak taklit etmek ve onların sert zemininde bir kırılma yaratarak, o hâkim söylemi yıkmaktır.

Dil, biçim, üslup tartışmalarının yoğun bir şekilde işlendiği “Dün Bugün Yarın” üst başlığını taşıyan şarkılar ve “Süleyman Kargı'nın Açıklamaları” bölümünde dilin parodiler ve pastişlerle ne şekilde dönüştürüldüğünü de görürüz. Atay şarkılara başlamadan bir “İthaf ve Mukaddime” bölümü yazar bu da bize Divan edebiyatını hatırlatır. Divan edebiyatındaki mukaddimelerin bir parodisi olarak görebileceğimiz bu başlıkla beraber “Birinci Şarkı”yı “Dokuz yüz altı. Tarih düşüldü. Niçin? / Doğumu önemlidir-yani kendisi için.” şeklinde, 7+7=14'lü hece vezni ve düz kafiye ile yazarak bu defa Cumhuriyet döneminde yaygın olarak kullanılan bu yapının bir parodisini gerçekleştirmiştir. Şarkının devamında “Bağlı hece vezniyle, taş kesildi sağ elim. / Hecenin çarmihına çivilenmiş ellerim” diyerek de dayatılan bu tarzı ironik dille eleştirir. Şarkılarda sıklıkla dönemin kanonik isimlerine de göndermeler yapan Atay, yeni edebiyatın önde gelen isimlerinden Abdülhak Hamid'in “Makber” şiirinin “Çıkarsın bedeninden. Ey ölü ruh! Kıyam et! / Beğendin mi Süleyman? “Beğenmedim, devam et.” şeklinde parodisini yaparak, dönemin kanonik bir metnini taklit edip komikleştirecek ve onun otoritesini sarsacaktır. Pastişlere de başvuran Atay, On Kasım'ın ritüelleşen şiirlerinden birinin pastişini yaparak gülünç duruma düşürür ve o hâkim sesi alaya alır “Topal doktor kalksana, lâmbaları yaksana, / Selim elden gidiyor, çaresine baksana.” şeklinde dönüştürmesiyle. Daha sonra ise çocukları toplumsal normlar çerçevesinde yetiştirmek, devlete iyi birer vatandaş olmaları için

eğitmek adına yazılan çocuk şiirlerinin bir pastişini yapar. “ Öğlen olur yemek yerim / Fırçalanmaz hiç dişlerim / Acaba ne yapsam derim / Kovboy filmine giderim / Dönünce kızar pederim.” şeklinde yapılan bu pastişte taklit edilen üslupla beraber, bu şiirler de eleştiriye tabi tutulmuş olur.

“Şol cennetin ırmakları, akar Allah deyu deyu. / Öğle namazında güneş, yakar Allah deyu deyu. / Geç katıldı bu kervana, Allahım yakındır sana , / Bir o yana bir bu yana, bakar Allah deyu deyu.” şeklinde Yunus Emre'nin ilahisinin parodisini yapan Atay, dinlerin ve inançların bir parçası olarak görülen ve din eğitimi noktasında da önemli bir yere sahip olan ilahileri komik bir şekilde ele aldığı anda kutsala ait bir alana da girmiş oluyor, onu o alandan koparıp çıkararak bütün içeriğini de boşaltmış oluyor.

Servet-i Fünûn edebiyatı döneminde “abes-muktebes” tartışması çerçevesinde kafiyenin “göz için mi yoksa kulak için mi” olduğu tartışması başlamış ve bu tartışma özellikle Muallim Naci ile Recaizâde Mahmut Ekrem ikilisinin çekişmesine dönüşmüştür. Kafiyenin göz için olduğunu savunan Naci ile aksini savunan Recaizâde karşı karşıya gelmiştir. Bir döneme damgasını vuran her türlü söylemi eleştiren Atay, bu meseleyi de alay konusu yapacaktır. Turgut ve Selim arasında geçen bir diyalogda;

“ Osmanlı kafasında mantık ne gezer? Aman tahtaya vur değmesin nazar.”

“ Yarım kafiye,” dedi Turgut ilgisizce.

“ Hayır efendim, göz kafiyesi. Ben sizi Muallim Nacici zannediyordum cici çocuk. Bu meselenin derinine girelim mi?”

Turgut: “Girmeyelim,” dedi(Atay 2015: 59).”

dönemin tartışmasına gönderme yapan Atay, alaya alan tavrıyla dönemin tartışmasını değersizleştirerek o sesi yıkıma uğratmıştır.

Ahmet Mithat Efendinin tarzı da Atay tarafından eleştiriye tabi tutulacaktır. “Ahmet Mithat Efendi gibi, kısa bir süre için de olsa, okuyucularımızdan izin alarak mevzumuzu bir yana bırakmamıza rağmen, bize bu fırsatı verenlere, bu arada bu satırların yazarına, ayrıca bizzat gelemeyerek yarı yolda kalanlara bilhassa teşekkür ederiz.” diyerek Ahmet Mithat'ın romana bakışını ve üslubunu ironik bir dille eleştirir. Ahmet Mithat, romanı bir toplumu eğitmekte temel bir araç olarak görür ve romanlarının önsözünde de bu düşüncesini işler. Roman okumaktan maksadın “hem eğlenmek, hem de öğrenmek” olduğunu savunan Ahmet Mithat, okuyucu için faydalı bulduğu bilgileri ön plana alır, hayal gücünü olaya sık sık karıştırır, hayallerinin yanı sıra sağdan soldan işittikleri ve şahsî gözlemlerini de eser içerisinde araya girerek işler. Kültür seviyesini yükseltmek için de romanlarında ansiklopedik ve basit bilgiler vererek de araya girer, vakaya üçüncü bir şahıs olarak karışır, olaylar hakkında şahsî düşüncesini söyler, okuyucuya sorular sorup onları yine kendi cevaplandırır(Akyüz, 72-75) . M. Foucault, Tanrı'nın geri dönülemez bir şekilde öldüğü ve artık mutlu olamayacağımız bir dünyada dili bizim tek çaremiz ve membaımız olarak görür(Foucault 2015: 45).” Atay da Foucault gibi tek çare olarak dili görmüş ve her türlü otoritenin sesini duyduğumuz romanında kendi dilini oluştururken verili bütün dillerin de karşısında konumlanır.

Sonuç

Tanzimat'la beraber yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı'nın, entegre olmaya çalıştığı bu yeni dünya onu var eden Doğu medeniyetinden oldukça farklı bir yapıya sahipti. Arka planında Osmanlı'nın deneyimlemediği birçok tecrübeyi yaşamış olan Batı dünyası, pozitivist bir yapıya dayanan ve merkezinde aklın olduğu bir dille kendini var eden dünya görüşü olarak Osmanlı için yabancı bir dildi. Tanzimat'la birlikte Batılılaşma devletin resmi ideolojisi olarak yüksek sesle kendini hissettirmeye başlar ve terakki adına bir yenileşme projesi tavandan tabana doğru bir söylem geliştirir. Zamanla bu söylemin sesi sivrilir ve her dönemde daha da katı çizgilerle kendi sınırlarını çizerek toplumsal hayatı yeni zihniyet doğrultusunda düzenlemeye çalışırken edebî hayatı da aynı ideoloji çevresinde şekillendirmek ister. Medeniyeti kuran temel bir yapı olarak dil de bu noktada nasibini alacak ve sırtını Doğu medeniyetini kuran iki büyük dile dayamış olan Osmanlı, resmi ideolojisi doğrultusunda, artık bu dilleri yıkarak kendini yeni ideolojisinin diline bürüyecektir. Her iktidar, ideolojisinin gücü ve ihtişamını, kendini kuran dille vereceği içindir ki yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı da içerisine girdiği yeni dünya görüşü ile birlikte, kendisini bu yeni dil içerisinde ifade etmeye çalışacaktır.

Oğuz Atay, bizde geleneği olmayan bir roman yazarak, tek bir sesin iktidarını reddetmiş ve ortaya çok-sesli ve üsluplu diyebileceğimiz bir roman koymuştur. Tek bir anlam ve gerçeklik sunan iktidarın ciddi diline karşılık çok-sesli diliyle bir başkaldırı gerçekleştirmiştir de diyebiliriz. Atay'ın *Tutunamayanlar'daki* çıkış noktasının dil olduğunu düşündüğümüzde ve kendine yeni bir dil yaratmak istediğini kahramanının ağzından haykıran Atay'ın derdinin de mutlak doğru olduğu kanaatiyle ortaya çıkan otoriter dille olduğunu görmüş oluruz. Dilin ideolojik bir yapı olduğunun farkında olan Atay, bu bağlamda iktidarın mutlakçı diline karşıtlık oluşturacak bir biçimde konumlanarak kendisine uygun bir dil yaratabilmiştir. Bu dilin de *Tutunamayanlar'da* vücut bulduğunu söyleyebiliriz.

Genel itibariyle bakmaya çalıştığımız “dil-biçim-üslup” meselesinde, Atay'ın yapmak istediği, döneminde kendine bir iktidar alanı açmış olan her türlü söylemi, hedef aldığı dilin içerisinden yıkıma uğratmaya çalışmasıdır. Bunu gerçekleştirirken de çoğunlukla ironik bir dil kullanmış ve ironinin kendisine sunmuş olduğu bütün olanaklardan faydalanarak, her türlü otoritenin karşısında konumlanmıştır. Atay, içinde yaşadığı modern çağın karmaşasında ironinin “anlamı aşındırma” özelliğini sonuna kadar kullanmış ve Türk edebiyatı kanonu içerisinde var olmuş bütün söylemleri yıkıma uğratabilmiştir.

Kaynakça

- Akün, Ömer Faruk (1994) “*Divan Edebiyatı*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C: 9 ss.389-427). Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- Akyüz, Kenan (2015) *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
- Atay, Oğuz (2016) *Günlük*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Atay, Oğuz (2015) *Tutunamayanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bakhtin, Mihail (2015) *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, Çev. Cem Soydemir, Metis Yayınları, İstanbul.
- Bakhtin, Mihail (2001) *Karnavaldan Romana*, Çev. Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Demirtaş, Mustafa (2015) *Postyapısalcı Edebiyat Kuramı Sevim Burak, Edebiyatta Bir Tekillik Düşünürü*, Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- Ecevit, Yıldız (2016) *Ben Buradayım... Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Eagleton, Terry (2014) *Edebiyat Kuramı*, Çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Felski, Rita (2010) *Edebiyat Ne İşe Yarar?* Çev. Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Foucault, Michel (2015) *Büyük Yabancı Dil, Delilik ve Edebiyat Üstüne Konuşmalar*, Çev. Savaş Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Ziya (2012) *Türkçülüğün Esasları*, Anonim Yayıncılık, İstanbul.
- Gürbilek, Nurdan (2016) *Ev Ödevi*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Gürbilek, Nurdan (2016) *Kör Ayna, Kayıp Şark*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Gürle, Meltem (2016) *Ölümlerle Konuşmak Shakespeare'den Joyce'a Tutunamayanlar'da Edebi Miras Meselesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hızlan, Doğan (2008) “*Romanda Şive Taklidine Karşı*”, Haz. Handan İnci, Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Irzık, Sibel (2008) “*Tutunamayanlar'da Çokseslilik ve Sınırları*”, Haz. Handan İnci, Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kutlu, Pakize (2008) “*Tutunamayanlar Üstüne Oğuz Atay İle Konuşma*”, Haz: Handan İnci, Oğuz Atay'a Armağan Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Moran, Berna (2014) *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Parla, Jale (2011) *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Parla, Jale (2012) *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2010) *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, YKY, İstanbul.
- Terry Eagleton, (2014) *Edebiyat Kuramı*, Çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ulaş, Sap Erk (2002) *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Yetiş, Kazım (2012) *Dönemler, Problemler, Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı I*, Kitabevi, İstanbul.
- Yetiş, Kazım (2013) *Dönemler, Problemler, Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı II/1*, Kitabevi, İstanbul.

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

Fatih ÖZCAN, Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü,
Muhasebe ve Finansman ABD, Tezli Yüksek Lisans Programı
fatihozzcan@gmail.com

Orcid: 0000-0002-7484-042X

Citation/Atf: ÖZCAN, F., AKYEL, N. (2020). Muhasebe ve Finansman Eğitimi Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Vergi Ahlakı, Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Farklılıklarının İncelenmesi: Bir Uygulama Örneği. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1, 54-67. DOI: 10.33905/bseusbed.709290

*Bu çalışmada Araştırma ve Yayın Etiği ilkeleri gözlemlenmiştir. Etik Kurul kararı mevcuttur.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Muhasebe ve Finansman Eğitimi Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Vergi Ahlakı, Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Farklılıklarının İncelenmesi: Bir Uygulama Örneği

The Examination of Differences in Tax Ethics, Tax Perception and Tax Awareness of High School Students With and Without Accounting and Finance Education: A Research Sample

Fatih ÖZCAN¹ & Nermin AKYEL²

Öz

Vatandaşların, vergi ahlakına, olumlu vergi algısına ve vergi bilincine sahip olmaları devletin vergi toplamasını kolaylaştıracak ve vergi kaçırmanın önüne geçecektir. Muhasebe ve finansman eğitimi alan lise öğrencilerinin hem vergi mükellefi adayları hem de vergilendirme sürecinde etkin rol oynayan muhasebe meslek mensubu adayları olması, bu öğrencilerin vergi ahlakı, vergi algısı ve vergi bilinci düzeylerini ayrıca önemli kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, muhasebe ve finansman alanında eğitim alan lise öğrencileriyle muhasebe ve finansman eğitimi almayan lise öğrencilerinin vergi ahlakı, vergi algısı ve vergi bilinci farklılıklarını ortaya koymaktır. Verilerin elde edilmesi için yüz yüze anket yöntemi kullanılmış ve öğrencilerin vergi ahlakı, vergi algısı ve vergi bilinci farklılıklarını tespit etmek için farklılık analizleri yapılmıştır. Yapılan analizlerin sonucunda, muhasebe eğitimi alan lise öğrencileriyle muhasebe eğitimi almayan lise öğrencileri arasında vergi ahlakı, vergi algısı ve vergi bilinci bakımından anlamlı farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir. Liselerde verilen muhasebe ve finansman eğitiminin, vergi ahlakı, vergi algısı ve vergi bilincini oluşturmaya katkısının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Algısı, Vergi Ahlakı, Vergi Bilinci, Muhasebe Eğitimi, Lise

Abstract

Citizens having tax morality, positive tax perception and tax awareness will make it easier for the government to collect taxes and will avert tax evading. The fact that high school students who have received accounting and finance education are both taxpayer candidates and professional accountant candidates who play an active role in the taxation process also make these students' level of tax morality, tax perception and tax awareness important as well. The purpose of this study is to reveal the differences in tax morality, tax perception and tax awareness of high school students who are trained in accounting and finance and high school students who do not receive accounting and finance education. To obtain the data, face-to-face survey method was used and discriminant analysis were carried out to determine the students' tax morality, tax perception and tax awareness differences. As a result of the analysis, it was determined that there was no significant difference between high school students who received accounting education and high school students who did not receive accounting education in terms of tax morality, tax perception and tax awareness. It is concluded that accounting and finance education in high schools does not have a contribution on tax morality, tax perception and raising tax awareness.

Key Words: Tax Perception, Tax Morality, Tax Awareness, Accounting Education, High School

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Muhasebe ve Finansman ABD, fatihozzcan@gmail.com, Orcid: 0000-0002-7484-042X

² Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Geyve Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, nakyel@subu.edu.tr

Giriş

Devletin, harcamalarını karşılayabilmesi için para basma, borçlanma, harç, menkul ve gayri menkul satışı, bağışlar, vergiler gibi çok sayıda gelir kalemi mevcuttur. Bunların içinde en çok kullanılanı vergi enstrümanıdır. Verginin, bütçedeki gelir kalemleri içinden en fazla payı almasının başlıca sebebi, harcamaları finanse etmek için kullanılacak seçenekler arasında en makul olanı olmasıdır. Vergiye alternatif finansman yolu olarak borçlanmanın faizleri yükseltmesi, para bastırmanın enflasyona sebep olması gibi durumlar göz önünde bulundurulduğunda, verginin ilk önce başvurulacak finansman kaynağı olması kaçınılmazdır. Bunlara paralel olarak, Türkiye’de 2018 yılında vergi gelirlerinin bütçedeki payının %87 olduğu görülmektedir (Gelirler İdaresi Başkanlığı, 2020).

Bütçedeki payı göz önüne alındığında, vergi gelirlerinin kamu hizmetlerinin finansmanındaki en önemli unsur olduğunu söylenebilir. Dolayısıyla bu önemli gelir kaleminin kamuya aktarımı noktasında sıkıntılar yaşanması kamu hizmetlerini aksatabilir veya daha farklı finansman yollarına başvurulmasına (borçlanma, para basma gibi) sebep olabilir.

Vergilerin tahsili aşamasında devletin ilgili birimlerinin işlevselliği önemli olsa da mükelleflerin vergi ödeme isteği de çok önemli bir faktördür. Bireylerin vergi ile ilgili yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmesinde, vergiye karşı olan tutum ve davranışların önemli bir yeri vardır. Olumlu bir vergi algısına, vergi ahlâkına ve vergi bilincine sahip bireyler, vergiyle ilgili yükümlülüklerini tam ve zamanında yerine getireceğinden, kamu hizmetlerinin finansmanında sıkıntı yaşanmayacaktır.

Muhasebe ve finansman eğitimi alan lise öğrencileri, gelecekte hem birer vergi mükellefi hem de muhasebe meslek mensubu aday olduklarından, bu öğrencilerin vergi algısı, vergi ahlâkı ve vergi bilinci düzeyleri ayrıca önem taşımaktadır. Bu öğrenciler, vergi konusuyla iç içe bir eğitim almaları sebebiyle diğer lise öğrencilerine göre vergi hakkında daha çok bilgi sahibidirler (Mesleki Eğitim ve Öğretim Sistemini Güçlendirme Projesi (MEGEP), 2020).

Bu çalışmada öncelikle vergi, vergi ahlâkı, vergi algısı ve vergi bilinci kavramları açıklanmıştır. Ayrıca muhasebe ve finansman alanının ders müfredatı, vergi konusu açısından irdelenmiştir. Son kısımda ise muhasebe ve finansman eğitimi alan lise öğrencileriyle bu eğitimi almayan lise öğrencilerinin vergi ahlâkı, vergi algısı ve vergi bilinci farklılıklarının incelenmesi için yapılan anket çalışmasının analizine yer verilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Devletin var olma nedeni vatandaşlarının ortak ihtiyaçlarını karşılamaktır. Vatandaşların müşterek ihtiyaçlarının karşılanması için en uygun kaynak yine vatandaşlardan toplanan vergilerdir. Vergi; *“kamu hizmetlerine harcanmak için hükûmetin, yerel yönetimlerin yasalara göre doğrudan doğruya veya bazı*

Muhasebe ve Finansman Eğitimi Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Vergi Ahlâkı, Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Farklılıklarının İncelenmesi: Bir Uygulama Örneği

malların fiyatlarının üstüne koyarak dolaylı yoldan herkesten topladığı paradır” (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2020). Akdoğan’a (2011:119) göre vergi; devletin sunacağı hizmetler için gerekli olan giderler ile devletin borçlarından doğan giderleri karşılamak için, devletin egemenlik gücüyle karşılık olmaksızın kişilerden zorla alınan parasal ödemelerdir.

Vergilendirme sürecinin başarıya ulaşması için mükelleflerde vergi bilincinin oluşması gerekmektedir (Sürmen, 1992:26-27). Vergi bilinci, vatandaşların vergi yükümlülükleriyle alakalı görev ve sorumluluk anlayışına sahip olmasıdır (Dura, 2019). Vatandaşların, devlet tarafından kendisine sunulan hizmetlerin finansman kaynağı olarak vergiyi görmesi vergi bilinci kavramıyla alakalıdır (Taytak, 2010:498-499).

Bireylerde vergi bilincinin meydana gelmesi için bireylerin olumlu bir vergi algısına sahip olması gerekmektedir. Taytak’a (2016:1936) göre vergi algısı; duyu organlarımız aracılığıyla kaydedilmiş olan duyuların, zihnimizde yeniden şekillenerek vergiye ilişkin ortaya çıkardığı fikirler ve yorumlardır. Bireyler, vergiyi bir külfet, parasal bir ceza veya her vatandaşın yerine getirmesi gereken bir görev olarak algılayabilmektedir. Olumlu algı, olumlu tutuma sebep olup bireylerin vergiyle ilgili sorumluluklarını yerine getirmesini sağlamaktadır.

Bireylerin vergiyle ilgili görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi, vergi ahlâkının bir sonucudur. Vergi ahlâkı, bireyin vergi ödemesiyle alakalı içsel bir motivasyon kaynağıdır ve bireyin vergi kaçırmaması, vergi borcunu zamanında ve eksiksiz ödemesi, borcunu ödemeyen kişilere karşı tepki göstermesi gibi davranışları ifade etmektedir (Edizdoğan, Çetinkaya ve Gümüş, 2013:221).

2. Vergi İçeriği Bakımından Muhasebe ve Finansman Alanı Müfredatı

Vergilendirme sürecinde çok önemli işlemlere sahip olan muhasebe meslek mensupları, gerek vergiyi ortaya çıkaran mali işlemlerin kaydı ve verginin hesaplanmasında gerekse hesaplanan verginin vergi dairesine ödenmesi aşamasında çok önemli bir konumda yer almaktadırlar. Dolayısıyla muhasebe meslek mensubu yetiştirmek amacıyla öğrenci kabul eden liselerde muhasebe ve finansman alanında vergi konusuyla iç içe olan pek çok ders mevcuttur. Aşağıda her sınıf düzeyindeki derslerin vergiyle ilgili içerikleri irdelenmiştir (MEGEP, 2020).

Dört yıllık lise eğitiminin ilk senesinde yani 9. sınıfta muhasebe ve finansman alanı dersi mevcut değildir. Yalnızca ortak alan dersi olarak mesleki gelişim dersi okutulmaktadır. Haftada iki ders saati olarak okutulan ve yedi modülden oluşan bu dersin sadece bir modülünde vergi konusuna yer verilmiş ve vergi türleri kısaca tanıtılmıştır.

10. sınıfta, özellikle haftada yedi saat olarak okutulan “Temel Muhasebe” dersinin içeriğinde vergiyle ilgili çok fazla konu mevcuttur. Vergiyle ilgili suç ve cezalar, mükelleflerin vergi dairesine karşı sorumlulukları, fatura düzenleme, vergi türleri, beyannameler, stopaj gibi pek çok vergi içeriğinin olduğu “Temel Muhasebe” dersinin uygulamasına yönelik açıklamasında “*“vergilendirilmiş kazancın kutsallığıyla ilgili değer, tutum ve davranışları ön plana çıkaran etkinliklere yer verilmelidir”* ifadesine yer

verilmiştir. İki saatlik “Mesleki Matematik”, üç saatlik “Standart Türk Klavyesi” ve iki saatlik “Ofis Programları” derslerinde ise vergi içeriği mevcut değildir.

11. sınıfta, yedi saatlik “Genel Muhasebe”, altı saatlik “Bilgisayarlı Muhasebe” ve iki saatlik “Şirketler Muhasebesi” derslerinde verginin hesaplanması ve kaydedilmesiyle ilgili içerikler mevcuttur. Üç saatlik “Mesleki Yabancı Dil” dersinde vergi içeriği yoktur.

12. sınıftaki öğrenciler, haftada üç gün işletmelerde staj yapmakta ve vergiyle ilgili iş ve işlemleri uygulamalı olarak takip etmektedirler. Bunun dışında iki saatlik “Maliyet Muhasebesi” dersinde vergi içeriği mevcut değildir.

3. Literatür Taraması

Türkiye’de vergi ahlâkı, vergi algısı ve vergi bilinciyle ilgili pek çok araştırma yapılmıştır. Bu kavramları eğitimle ilişkilendiren bazı çalışmalar aşağıda sıralanmıştır.

Karaot (2010), ilköğretim seviyesindeki öğrencilerin vergi bilincini tespit etmeye yönelik İzmir ili Aliğa ilçesinde bir çalışma yapmıştır. Öğrencilere mülakat ve anket yöntemi uygulanan çalışmada, okulda vergi içerikli eğitim almamalarına rağmen, kamu hizmetleri için verginin öneminin farkında oldukları tespit edilmiştir. Velilerin eğitim seviyesiyle, öğrencilerin vergi ödeme isteğinin doğru orantılı olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin, devletin vergi almasıyla ilgili kararsız olduğu, alışveriş sırasında fiş fatura almama görüşünde oldukları sonucuna varılmıştır. Öğrencilerin vergi bilinci düzeylerini arttırmaya yönelik daha aktif çalışmalar yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

Erge (2016), muhasebe alanında eğitim gören hem lise hem de ön lisans öğrencilerinin vergi bilinci ve vergi ahlâkını tespit etmeye yönelik olarak bir çalışma yapmıştır. Konya ili Akşehir ilçesinde görüşme yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada, lise öğrencilerinin, ön lisans öğrencilerine kıyasla vergi konusunda daha az bilgiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Lise eğitiminde, Türk Vergi Sistemi, Vergi Uygulamaları, Vergi Hukuku gibi derslerin müfredatta yer alması önerisi getirilmiştir.

Gür (2019), Bingöl ilinde ortaöğretim öğrencilerinin vergi bilinci ve vergi ahlâkı üzerine yapmış olduğu çalışmada yaşları 14 ile 19 arasında değişen 6.021 öğrenciye anket yapılmıştır. Anket sonucunda elde edilen verilere Ki-Kare, Kruskal Wallis H ve Medyan testleri uygulanmıştır. Testlerin sonuçlarına göre, yaş, cinsiyet ve sınıfa göre vergi ahlâkı ve vergi bilincinin farklılık gösterdiği, velilerin mesleği, öğrenim durumları ve aylık gelirlerine göre vergi ahlâkı ve vergi bilinci bakımından öğrenciler arasında farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca vergi, vergisini ödeyen ve ödemeyen vatandaş tanımlama, verginin gerekli olası konularında olumlu bakış açısının çok yüksek olduğu belirlenmiştir.

Karacan (2019), Sakarya ilinde ön lisans öğrencilerinin vergi bilinci seviyelerini ve vergiye bakış açılarını tespitiye yönelik bir çalışma ortaya koymuştur. Kolayda Örneklem Yöntemini

Muhasebe ve Finansman Eğitimi Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Vergi Ahlakı, Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Farklılıklarının İncelenmesi: Bir Uygulama Örneği

kullanarak öğrencilere anket uygulamış ve öğrencilerin vergi skorunu 3,22 olarak tespit etmiştir. Anne mesleğinin ve sınıf seviyesinin vergi algısında etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Vergi skoru ortalamasının üstünde olan öğrencilerin, vergi sistemiyle ilgili algılarının olumsuz olduğu belirlenmiştir. Vergiyle ilgili ders almış öğrencilerin, vergiyle ilgili ders almayanlara göre vergi bilinci düzeylerinin daha fazla olduğu ortaya konmuştur.

Yıldız ve Bakır (2019), Eskişehir’de 123 lise öğrencisine, vergi bilinç seviyelerini tespit etmek amacıyla anket uygulamıştır. Ankete katılan öğrencilerin %66’sı vergi oranların çok yüksek olduğunu ve vergi oranlarının düşürülmesi halinde vergi kaçakçılığının azalacağını belirtmiştir. Öğrencilerin %61,8’i vergilerin ödenmediği takdirde kamu hizmetlerinde aksama olacağı görüşündedir. Öğrenciler arasında %8’lik bir kısım, veri kaçırma davranışını normal olarak kabul etmiştir. Yapılan analizlerin sonucunda, üniversite eğitimi öncesinde öğrencilere ekonomi ve vergiyle ilgili eğitimler verilmesi gerekliliği tespit edilmiştir.

Türkiye’de yapılan çalışmaların yanı sıra yurtdışında da yapılan birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların bazılarını aşağıda yer verilmiştir.

Dubin, Graetz ve Wilde, 1990 yılında bir çalışma yapmışlar ve vergi bilinciyle eğitim arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma sonucunda vergi bilinciyle eğitim arasında negatif bir ilişkinin olduğunu belirlemişlerdir. Eğitim düzeyi arttıkça vergiyle ilgili pozitif tutum ve algının azaldığını tespit etmişlerdir.

Torgler ve Murphy (2004) tarafından Avustralya’da yapılan çalışmada, 1981 ve 1995 yıllarındaki Dünya Değerler Anketi çalışmasının verileri kullanılmış, demografik faktörlerin ve hukuka güvenin, yıllar içinde vergi ahlakına etkileri incelenmiştir. Çalışmada, demografik faktörlerin ve hukuka güvenin yıllar itibarıyla vergi ahlakına etkilerinin fazla değişkenlik göstermediği tespit edilmiştir. Ayrıca, yaş artışı ile vergi ahlakının doğru orantılı olduğu, kadınların vergi ahlakının erkeklere oranla daha yüksek olduğu, meslek ve eğitimin ise vergi ahlakına etkisinin olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Hastuti (2014), Endonezya’da yapmış olduğu çalışmada, işletme dersi alan ve almayan üniversite öğrencilerine, etik vergi bilinci farklılıklarını tespit etmek amacıyla anket uygulamıştır. İşletme dersi alan ve almayan öğrencilerin etik vergi bilinci arasında farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

4. Araştırmanın Hipotezleri

Yapılan literatür taramasında, özellikle vergi bilinciyle ilgili birçok çalışma olduğu görülmüştür. Muhasebe ve finansman eğitimi alan lise öğrencilerine yönelik yapılan çalışmalar olsa da lise düzeyinde muhasebe ve finansman eğitiminin vergi bilincine, vergi ahlakına ve vergi algısına katkısını ortaya koyan çalışmalara rastlanmamıştır. Yapılan çalışmada, anket uygulanan öğrencilerin bir kısmı muhasebe ve finansman eğitimi verilen liselerde eğitim gören öğrencilerden oluşmakta, diğer

kısmı da muhasebe ve finansman eğitimi verilmeyen liselerde eğitim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki hipotezler test edilecektir.

H₁: Vergi algısı açısından muhasebe eğitimi verilen lise öğrencileriyle muhasebe eğitimi verilmeyen lise öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Vergi ahlâkı açısından muhasebe eğitimi verilen lise öğrencileriyle muhasebe eğitimi verilmeyen lise öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Vergi bilinci açısından muhasebe eğitimi verilen lise öğrencileriyle muhasebe eğitimi verilmeyen lise öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Vergi bilinci açısından muhasebe eğitimi verilen liselerde sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

5. Yöntem

5.1. Amaç

Çalışmanın amacı, muhasebe eğitimi verilen liselerdeki öğrencilerle muhasebe eğitimi verilmeyen liselerdeki öğrencilerin vergi bilinci, vergi ahlâkı ve vergi algısı bakımından farklılıklarını tespit edip muhasebe ve finansman eğitiminin vergi bilinci, vergi ahlâkı ve vergi algısına katkısını irdelemektir.

5.2. Kapsam

Çalışmanın kapsamını Kocaeli'nin Gebze ilçesindeki dört lise oluşturmaktadır. Bu okullardan ikisinde muhasebe eğitimi verilmekte olup diğer ikisinde ise muhasebe eğitimine yer verilmemektedir. Araştırma kapsamını, adı geçen okullarda yer alan 9., 10., 11. ve 12. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır.

5.3. Araştırmanın Örnekleme ve Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplaması için anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formunun hazırlanması sırasında Karacan'ın (2019), Kumbaşı'nın (2016) ve Karaca'nın (2015) çalışmalarında yer alan anket formlarından yararlanılmıştır. Muhasebe eğitimi verilen liselerde görev yapan muhasebe ve finansman öğretmenleriyle okul yöneticilerinin görüşleri alınarak anket sorularının son şekli verilmiştir. Anketin uygulanabilmesi için Kocaeli İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden gerekli izinler alınmıştır.

Gebze'de 2019 yılı itibariyle resmi ve özel olmak üzere toplam 32 lise mevcuttur. Bu liselerden ikisinde muhasebe ve finansman eğitimi verilmektedir ve toplam öğrenci sayıları 1.776'dır. Liselerde eğitim gören öğrenci sayısı 21.772'dir (Gebze İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, 2020). Çalışmada, muhasebe ve finansman eğitimi verilen iki liseden her sınıf düzeyinde toplam 329 öğrenciye, muhasebe ve finansman eğitimi verilmeyen biri Anadolu Lisesi, diğeri meslek lisesi olmak üzere iki liseden her sınıf düzeyinde toplam 392 öğrenciye anket uygulanmıştır. Anket sonucunda elde edilen veriler SPSS 22.0 programında analiz edilmiştir. Hipotezlerin test edilmesinde, iki bağımsız değişkeni olan hipotezler için "Bağımsız Örneklem T Testi", ikiden daha çok bağımsız değişkeni olan hipotez için "ANOVA (Tek Yönlü Varyans Analizi)" kullanılmıştır. Testlerin uygulanabilirliğini

Muhasebe ve Finansman Eğitimi Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Vergi Ahlakı, Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Farklılıklarının İncelenmesi: Bir Uygulama Örneği

tespit etmek amacıyla, güvenilirlik analizi ve normallik testi yapılmış ve Tablo: 1’de yer alan veriler elde edilmiştir.

Tablo: 1 *Normallik Testi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları*

İfadeler	İfade Sayısı	N	Ortalama	Normallik Testi		Güvenilirlik Analizi
				Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)	Cronbach’s Alpha
Vergi Algısı	9	721	3,05	-,252	-,134	.773
Vergi Ahlakı	7	721	3,78	-,952	,822	.785
Vergi Bilinci	19	721	3,40	-,607	,472	.867

Tablo: 1’de yer alan verilere göre, çarpıklık ve basıklık katsayıları, ifadelerin tamamında +1,00 ile -1,00 arasında yer aldığından elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir (Morgan vd., 2011:51). İfadelerin tamamında, Cronbach’s Alpha katsayısı .700’den büyük olduğu için çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilir olduğu belirlenmiştir (Kılıç,2016:47).

5.4. Araştırmanın Kısıtları

Araştırmanın sadece Kocaeli iline bağlı Gebze ilçesinde yapılması, ilçedeki 32 liseden yalnızca dördünü kapsamaması ve eğitim-öğretim yılı tamamlanmadan yapılmış olması araştırmanın kısıtlarıdır.

6. Analiz ve Bulgular

6.1. Demografik Bulgular

Tablo: 2’de yer alan verilere göre, ankete katılan öğrencilerin %45,6’sı muhasebe eğitimi verilen liselerde, %54,4’ü ise muhasebe eğitimi verilmeyen liselerde eğitim almaktadır. Öğrencilerin, %27,2’si 9. sınıf, %24,1’i 10. sınıf, %26,2’si 11. sınıf ve %22,5’i 12. sınıf öğrencisidir.

Tablo: 2 *Demografik Bulgular*

		n	%
Lise Türü	Muhasebe Eğitimi Verilen	329	45,6
	Muhasebe Eğitimi Verilmeyen	392	54,4
	Toplam	721	100
Sınıf Düzeyi	9	196	27,2
	10	174	24,1
	11	189	26,2
	12	162	22,5
	Toplam	721	100

6.2. Vergi Algısıyla İlgili Sorulara Verilen Cevapların Değerlendirilmesi

Öğrencilere, vergi algısını tespit etmek amacıyla beşli likert ölçeği kullanılarak toplam dokuz ifade sunulmuş ve bu ifadelere katılım düzeyleri sorulmuştur. Tablo: 3’de, öğrencilerin vergi algısıyla ilgili ifadelere katılım düzeyleri görülmektedir. En az katılma düzeyi “Kesinlikle Katılmıyorum”, en çok katılma düzeyi “Kesinlikle Katılıyorum” seçenekleridir. Ortalaması üçten fazla olan ifadelerin öğrenciler tarafından kabul gördüğü, ortalaması üçten az olan ifadelerin ise öğrenciler tarafından kabul görmediği kabul edilmiştir.

Tablo: 3’de yer alan verilere göre, 1-6-7-9 numaralı ifadelerin ortalaması üçten büyük olduğu için öğrenciler bu ifadelere olumlu katılım göstermiştir. 2-3-4-5-8 numaralı ifadelerin ortalaması üçten küçük olduğundan, öğrenciler bu ifadelere olumlu katılım göstermemiştir. “Devletin varlığı için vergi çok önemli bir kavramdır” ifadesi, 3,53 ortalama ile en çok katılımın olduğu ifadedir. “Kişilerin ödediği her bir kuruş verginin mutlaka hizmet olarak karşılığı olmak zorunda değildir” ifadesi ise 1,98 ortalama ile katılımın en az olduğu ifadedir.

Tablo: 3 Öğrencilerin Vergi Algısına İlişkin Bulgular

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama	Standart Sapma
1- Vergi ödemek en önemli vatandaşlık görevlerindedir.	n	69	95	156	245	155	3,45	1,2316
	%	9,6	13,3	21,6	34,0	21,5		
2- Vergilendirilen kazanç kutsaldır.	n	104	176	296	110	35	2,72	1,0436
	%	14,4	24,3	41,1	15,3	4,9		
3- Vergi vermek gurur duyulacak bir davranıştır.	n	131	198	218	123	51	2,67	1,1621
	%	18,2	27,5	30,2	17,1	7,0		
4- Vergi, vatandaşın üstünde ekonomik (parasal, maddi) bir yük değildir.	n	203	220	168	91	39	2,37	1,1722
	%	28,2	30,5	23,3	12,6	5,4		
5- Vergi dairesine karşı sorumluluklar (verginin ödenmesi, takip edilmesi, diğer işler) vatandaşlar için zaman kaybı değildir.	n	105	137	229	179	71	2,96	1,1897
	%	14,6	19,0	31,8	24,7	9,9		
6- Devlet, şirketlerden ve vatandaşlardan ne kadar çok vergi alırsa, altyapı, ulaşım, eğitim, adalet, sağlık gibi hizmetleri daha kaliteli verebilir.	n	97	101	168	212	143	3,28	1,2995
	%	13,5	14,0	23,3	29,4	19,8		
7- Vergi ödemesi gereken her vatandaş vergisini eksiksiz ve zamanında öderse, vatandaşlar devletten daha kaliteli hizmet (eğitim, adalet, ulaşım, altyapı, sağlık gibi) alabilirler.	n	87	81	158	242	153	3,41	1,2714
	%	12,1	11,2	21,9	33,6	21,2		
8- Kişilerin ödediği her bir kuruş verginin mutlaka hizmet olarak karşılığı olmak zorunda değildir.	n	340	173	126	46	36	1,98	1,1629
	%	47,1	24,0	17,5	6,4	5,0		
9- Devletin varlığı için vergi çok önemli bir kavramdır.	n	56	71	182	259	153	3,53	1,1569
	%	7,8	9,8	25,2	35,9	21,3		

6.3. Vergi Ahlâkıyla İlgili Sorulara Verilen Cevapların Değerlendirilmesi

Öğrencilere, vergi ahlâkı seviyelerini tespit etmek amacıyla yedi ifade sunulmuş ve bu ifadelere katılım düzeyleri beşli likert ölçeğiyle tespit edilmiştir.

Tablo: 4’de yer alan verilere göre, ifadelerin tamamının ortalaması üçten büyük olduğu için öğrencilerin ifadelerin tamamına olumlu katılım göstermiştir. En çok katılım, 4,30 ortalama ile “Alışveriş sırasında mutlaka fatura ya da fiş alınmalıdır” ifadesine aittir. En az katılım ise 3,18 ortalama ile “Vergi, zorunlu olduğundan değil gönüllü olarak ödenmelidir” ifadesine olmuştur.

Tablo: 4 Öğrencilerin Vergi Ahlâkına İlişkin Bulgular

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama	Standart Sapma
1- Vatandaşlar vergi kaçırdığında suç işlemişlerdir.	n	63	40	78	210	330	3,98	1,2553
	%	8,7	5,5	10,8	29,2	45,8		
2- Vergi kaçırınların Alo Maliye 189, vergi daireleri, Maliye Bakanlığı gibi ilgili yerlere şikâyet edilmesi doğru bir davranıştır.	n	40	44	87	230	320	4,03	1,1439
	%	5,5	6,1	12,1	31,9	44,4		
3- Suçun niteliğine göre vergi kaçırınlara mutlaka hapis veya para cezası verilmelidir.	n	57	50	151	215	248	3,76	1,2191
	%	7,9	6,9	20,9	29,8	34,5		
4- Cezalar ve denetim olmasa bile vatandaşlar vergi borcunu mutlaka ödemelidir.	n	66	66	128	282	179	3,61	1,2117
	%	9,2	9,2	17,8	39,1	24,7		
5- Vergiyi daha az ödemek için yasalardaki açıklardan yararlanmak doğru bir davranış değildir.	n	60	82	137	231	211	3,63	1,2444
	%	8,3	11,4	19,0	32,0	29,3		
6- Vergi, zorunlu olduğundan değil gönüllü olarak ödenmelidir.	n	120	104	181	160	156	3,18	1,3669
	%	16,6	14,4	25,1	22,2	21,6		
7- Alışveriş sırasında mutlaka fatura ya da fiş alınmalıdır.	n	46	24	39	172	440	4,30	1,1334
	%	6,4	3,3	5,4	23,9	61,0		

6.4. Vergi Sistemi Farkındalığıyla İlgili Sorulara Verilen Cevapların Değerlendirilmesi

Öğrencilere, Türkiye’deki vergiler hakkında farkındalığı tespit etmek amacıyla üç ifade sunulmuştur. Beşli likert ölçeğiyle kendilerine sunulan bu ifadelere katılım düzeyleri ölçülmüştür.

Tablo: 5’de yer alan verilere göre, ifadelerin tamamının ortalaması üçten büyük olduğu için öğrenciler ifadelerin tamamına olumlu katılım göstermişlerdir. En çok katılım 4,03 ortalama ile “Alışveriş sırasında ödemiş olduğum vergi ya da vergiler hakkında genel olarak bilgi sahibiyim” ifadesine aittir. Öğrencilerin en az katıldığı ifade ise 3,73 ortalama ile “Türkiye’de, çok kazananın çok, az kazananın az vergi ödediği adil bir vergi sistemi vardır” ifadesidir.

Tablo: 5 Öğrencilerin Vergi Sistemi Farkındalığına İlişkin Bulgular

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama	Standart Sapma
1- Devletin, topladığı vergileri hangi hizmetler sunmak için harcadığını bilmek isterim.	n	62	41	94	209	315	3,93	1,2516
	%	8,6	5,7	13,0	29,0	43,7		
2- Alışveriş sırasında ödemiş olduğum vergi ya da vergiler hakkında genel olarak bilgi sahibiyim.	n	42	44	87	230	320	4,03	1,1439
	%	5,5	6,1	12,1	31,9	44,4		
3- Türkiye’de, çok kazananın çok, az kazananın az vergi ödediği adil bir vergi sistemi vardır.	n	58	53	154	216	240	3,73	1,2224
	%	3,0	7,4	21,4	30,0	33,2		

6.5. Hipotezlerin Test Edilmesi

İki bağımsız değişkeni olan hipotezler, “Bağımsız Örneklem T Testi” ile, ikiden fazla bağımsız değişkeni olan hipotez ise “Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)” kullanılarak test edilmiştir. Analiz edilen hipotezlerin bulguları aşağıda verilmiştir.

H₁: Vergi algısı açısından muhasebe eğitimi verilen lise öğrencileriyle muhasebe eğitimi verilmeyen lise öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo: 6’da yer alan verilere göre, muhasebe eğitimi verilen liselerde eğitim gören öğrencilerle muhasebe eğitimi verilmeyen liselerde eğitimi gören öğrenciler arasında vergi algısı bakımından anlamlı bir farklılık yoktur ($p>0,05$). H_1 reddedilmiştir.

Tablo: 6 Vergi Algısı İfadelerine İlişkin Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Lise Türü	N	Ortalama	Standart Sapma	t	Sd	p	Sonuç
Muhasebe Eğitimi Verilmeyen	392	3,0204	,76099	-1,068	719	,286	H_1 reddedilmiştir
Muhasebe Eğitimi Verilen	329	3,0813	,76418				

H₂: Vergi ahlâkı açısından muhasebe eğitimi verilen lise öğrencileriyle muhasebe eğitimi verilmeyen lise öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Muhasebe ve Finansman Eğitimi Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Vergi Ahlakı, Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Farklılıklarının İncelenmesi: Bir Uygulama Örneği

Tablo: 7’de yer alan verilere göre, vergi ahlakı açısından muhasebe eğitimi verilen liselerde eğitim gören öğrencilerle muhasebe eğitimi verilmeyen liselerde eğitim gören öğrenciler arasında, anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). H_2 reddedilmiştir.

Tablo: 7 Vergi Ahlakı İfadelerine İlişkin Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Lise Türü	N	Ortalama	Standart Sapma	t	Sd	p	Sonuç
Muhasebe Eğitimi Verilmeyen	392	3,8207	,79774	1,347	719	,178	H_2 reddedilmiştir
Muhasebe Eğitimi Verilen	329	3,7390	,82583				

H_3 : Vergi bilinci açısından muhasebe eğitimi verilen lise öğrencileriyle muhasebe eğitimi verilmeyen lise öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Anket soruları, vergi algısı, vergi ahlakı ve vergi sistemiyle ilgili ifadelerden oluşmaktadır. Öğrencilerin vergi bilincini ölçmek amacıyla vergi algısı, vergi ahlakı ve vergi sistemiyle ilgili ifadeler (Toplam 19 ifade) bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

Tablo: 8’deki verilere göre, vergi bilinci açısından muhasebe eğitimi verilen liselerde eğitim gören öğrencilerle, muhasebe eğitimi verilmeyen liselerde eğitim gören öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). H_3 reddedilmiştir.

Tablo: 8 Vergi Bilinci İfadelerine İlişkin Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Lise	N	Ortalama	Standart Sapma	t	Sd	p	Sonuç
Muhasebe Eğitimi Verilmeyen	392	3,4019	,63585	,199	719	,842	H_3 reddedilmiştir
Muhasebe Eğitimi Verilen	329	3,3921	,67599				

H_4 : Vergi bilinci açısından muhasebe eğitimi verilen liselerde sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Muhasebe eğitimi verilen liselerde anket uygulanan 329 öğrencinin sınıf seviyelerine göre dağılımı şu şekildedir;

- 9. Sınıf: 96 öğrenci
- 10. Sınıf: 75 öğrenci
- 11. Sınıf: 94 öğrenci
- 12. Sınıf: 64 öğrenci.

Tablo: 9’daki verilere göre, muhasebe eğitimi verilen liselerdeki 9., 10., 11. ve 12. sınıf öğrencileri arasında vergi bilinci açısından herhangi bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). H_4 reddedilmiştir.

Tablo: 9 Farklı Sınıf Seviyelerinin Vergi Bilincine İlişkin ANOVA Sonuçları

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p*	Sonuç
Gruplar Arası	3,612	3	1,204	2,675	,060	H ₄ reddedilmiştir
Grup İçi	146,270	325	,450			
Toplam	149,882	328				

*Levene <0,05 olduğu için Welch testindeki değer kullanılmıştır (IBM, 2020).

Test edilen 4 hipotez de reddedilmiştir. Muhasebe eğitimi verilen liselerde eğitim gören öğrencilerle muhasebe eğitimi verilmeyen liselerde eğitim gören öğrenciler arasında vergi algısı, vergi ahlâkı ve vergi bilinci bakımından anlamlı farklılıklar bulunamamıştır. Ayrıca, muhasebe eğitimi verilen liselerde 9., 10., 11. ve 12. sınıf öğrencileri arasında vergi bilinci bakımından da anlamlı bir farklılık yoktur.

Tartışma ve Sonuç

Vergi, devletin amaçlarını gerçekleştirebilmesi için kullandığı en önemli finansman kaynağıdır. Bu önemli kaynağın vatandaşlardan verimli bir şekilde toplanabilmesi için, vatandaşların vergiye gönüllü uyum göstermesi kaçınılmaz bir gerçektir. Bu uyumun sağlanabilmesi için olumlu bir vergi algısına, vergi ahlâkına ve vergi bilincine ihtiyaç vardır.

Her vatandaşın vergiye karşı olumlu algısı, vergi ahlâkı ve vergi bilinci önemli olmakla birlikte, vergilendirme sürecinin içinde aktif olarak yer alan muhasebe çalışanlarının vergi algısı, vergi ahlâkı ve vergi bilinci ayrıca önem taşımaktadır. Bu sebeple çalışmamızda, muhasebe eğitimi verilen liselerde eğitim gören ve her biri muhasebe meslek mensubu adayları olan lise öğrencilerinin vergi algısı, vergi ahlâkı ve vergi bilinci düzeyleri incelenmiştir. Bu öğrencilerle birlikte, muhasebe eğitimi almayan lise öğrencileri de çalışmanın bir parçasını oluşturmaktadır.

İki öğrenci grubunun (muhasebe eğitimi alan ve almayan) vergi algısı, vergi ahlâkı ve vergi bilinci düzeyleri karşılaştırılmış, yapılan analizler sonucunda aralarında vergi bilinci, vergi ahlâkı ve vergi bilinci bakımından farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, muhasebe eğitimi verilen liselerdeki her sınıf seviyesi arasındaki vergi bilinci farklılığı analiz edilmiş ve farklılık olmadığı görülmüştür.

Muhasebe alanının ders içerikleri incelendiğinde, 9. sınıflar hariç 10., 11. ve 12. sınıf öğrencilerinin vergiyle ilgili içeriği olan birçok ders gördüğü, öğrencilerin vergi konusunda diğer lise öğrencilerine göre daha fazla bilgiye sahip olduğu söylenebilmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, muhasebe eğitimi almayan lise öğrencileriyle muhasebe eğitimi alan lise öğrencileri arasında vergi algısı, vergi ahlâkı ve vergi bilinci açısından farklılık olmaması, aynı zamanda muhasebe alanı dersi görmeyen 9. sınıf öğrencileriyle muhasebe alanı dersi gören 10., 11. ve 12. sınıf öğrencileri arasında

Muhasebe ve Finansman Eğitimi Alan ve Almayan Lise Öğrencilerinin Vergi Ahlâkı, Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Farklılıklarının İncelenmesi: Bir Uygulama Örneği

da farklılık olmaması, lise düzeyindeki muhasebe eğitiminin, vergi algısına, vergi ahlâkına ve vergi bilincine katkısının olmadığını göstermektedir.

Muhasebeyle ilgili bir mesleği icra etme potansiyeli yüksek olan muhasebe alanı öğrencilerinin vergi algısı, vergi ahlâkı ve vergi bilinci düzeylerini arttırmak için;

- Muhasebe alanının ders içeriklerinde vergi bilinci konusu mutlaka yer almalı,
- Vergi haftası gibi etkinlikler daha verimli ve bütün yılı kapsayacak şekilde icra edilmeli,
- Okul ve vergi dairesi arasında öğrencilerin vergi bilincini arttırmak için eşgüdüm sağlanmalı,
- Muhasebe meslek mensupları tarafından da öğrencilere vergi, vergi bilinci, vergi ahlâkı gibi konularda bilgiler verilmelidir.

Çalışma, Kocaeli ilinin Gebze ilçesinde yapılmıştır. Başka il veya ilçelerde yapılacak çalışmalarda, muhasebe eğitimi alan ve muhasebe eğitimi almayan lise öğrencilerinin, vergi algısı, vergi ahlâkı ve vergi bilinci düzeyleri karşılaştırılarak ortaya çıkan sonuçların farklılık gösterip göstermediği araştırılabilir.

Kaynakça

- Akdoğan, Abdurrahman (2011) *Kamu Maliyesi, 11. Baskı*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Dubin, Jeffrey A., Michael J. Graetz ve Louis L. Wilde (1990) "The Effect Of Audit Rates On The Federal Individual Income Tax: 1977-1986", *National Tax Journal*, 43.4, ss. 395-409, <https://www.ntanet.org/NTJ/43/4/ntj-v43n04p395-409-effect-audit-rates-federal.pdf> [Erişim Tarihi: 31.03.2020].
- Dura, İsmail Hakkı (2019) "Vergi Bilinci Nedir, Nelerden Etkilenir?", *Vergi Sorunları Dergisi*, <http://www.vergisorunlari.com.tr/yazi/i-hakki-dura/vergi-bilinci-nedir-nelerden-etkilenir/137> [Erişim Tarihi: 09.03.2020].
- Edizdoğan, Nihat ve diğerleri (2013) *Kamu Maliyesi, 5. Baskı*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Erge, Sultan (2016) "Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı; Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Lise ve Ön Lisans Öğrencileri Üzerinde Nitel Bir Çalışma". *Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 12, ss. 232-244.
- Gebze İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü (2020) http://gebze.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_03/15111532_2018-2019_sayYsal_bilgiler_2.pdf [Erişim Tarihi: 10.03.2020].
- Gelirler İdaresi Başkanlığı (GİB) (2019) "Tablo: 1 Genel Bütçe Gelirleri Tahsilatı (1923- 2018)" https://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_1.xls.htm [Erişim Tarihi: 08.03.2020].
- Gür, Esra (2019) *Ortaöğretim Öğrencilerinde Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı: Bingöl İli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Hastuti, Rini (2014) "Tax Awareness And Tax Education: A Perception Of Potential Taxpayers", *International Journal of Business, Economics and Law*, 5.1, ss. 83-91, <https://www.ijbel.com/wp-content/uploads/2014/12/ACC-37-Tax-awareness-and-tax-education-a-perception-of-potential-taxpayers.pdf> [Erişim Tarihi: 30.03.2020].
- IBM (2020) "ANOVA Seçenekleri" https://www.ibm.com/support/knowledgecenter/tr/SSEP7J_10.1.1/com.ibm.swg.ba.cognos.ug_cr_rptstd_10.1.1.doc/c_id_obj_anova.html [Erişim Tarihi: 12.03.2020].
- Karaca, Rukiye (2015) *Vergi Bilinci ve Vergi Algısı: Kütahya İlinde İlköğretim Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Karacan, Can İlker (2019) *Ön Lisans Öğrencilerinin Vergiye Bakışı ve Vergi Bilinç Düzeyi: Sakarya İli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Karaot, Ali (2010) *İlköğretim Çağındaki Öğrencilerin Vergi Bilinç Düzeyi; İzmir İli Aliğa İlçesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Kılıç, Selim (2016) "Cronbach'ın Alfa Güvenirlik Katsayısı". *Journal of Mood Disorders (JMOOD)*, 6.1, ss. 47-48.
- Kumbaşlı, Ensar (2016) *Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitiminin Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Mesleki Eğitim ve Öğretim Sistemini Güçlendirme Projesi (MEGEP) (2020) "Haftalık Ders Çizelgeleri ve Öğretim Programları", <http://www.megep.meb.gov.tr/?page=ogretimProgramlari> [Erişim Tarihi: 08.03.2020].
- Morgan, George A. ve diğerleri (2011) *IBM SPSS For Introductory Statistics: Use And Interpretation*, Routledge, New York.
- Sürmen, Yusuf (1992) "Vergi Bilincinin Geliştirilmesinde Muhasebecinin Rolü". *Sayıştay Dergisi*, 7, ss. 25-29.
- Taytak, Mustafa (2010) "İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinde Vergi Bilincinin Tespiti: Ampirik Bir Araştırma". *Maliye Dergisi*, 158, ss.496-512.
- Taytak, Mustafa (2016) "Vergi Kültürünü Belirleyen Faktörler ve Mükelleflerin Demografik Özelliklerinin Vergi Kültürü Üzerindeki Etkisi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5.7, ss.1933-1957.
- Torgler, Benno ve Kristina Murphy (2004) "Tax Morale In Australia: What Shapes it and Has it Changed Over Time", *Journal of Australian Taxation*, 7.2, ss. 298-335, <https://core.ac.uk/download/pdf/143848112.pdf> [Erişim Tarihi: 30.03.2020].
- Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlükleri (2020). <https://sozluk.gov.tr/?kelime=>
- Yıldız, Gülşah ve Zeynep Bakır (2019) "Lise Öğrencilerine Yönelik Vergi Bilinci: Eskişehir Örneği". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6.4, ss. 294-307.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Havalimanlarındaki Hizmet Yeniliklerinin Hizmet Kalite Algısı ve Yolcu Memnuniyetine Etkileri¹

The Impacts of Service Innovations at Airports on Service Quality Perception and Passenger Satisfaction

Ümmühan DEMİR² & Atıl TAŞER³

Öz

Dünyada artan teknolojik gelişmeler rekabetin de artmasıyla işletmeleri yenilik yapmaya zorlamaktadır. Havayolu taşımacılığında hizmet kalitesi ile birlikte hizmet alanında yenilik beklentileri de artmaktadır. Yolcu beklentilerinin artışı, havalimanı yönetimlerini hizmet alanında teknolojik ve personel yeniliklere sevk etmektedir. Günümüzde rekabetin avantaja dönüştürülebilmesi için hizmet işletmeleri hizmet kalitesini arttırmak ve müşteri memnuniyetini sağlamak amacıyla bir takım hizmet yenilikleri uygulamaktadır. Yolcu beklentilerinin değişmesiyle havayolu taşımacılığının önemli hizmet sürecini oluşturan havalimanı hizmetlerinin geliştirilmesi gereken yönü belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın amacı; havalimanından hizmet alan yolcuların hizmet yeniliklerinden ne kadar memnun olduğu ve havalimanlarında uygulanan hizmet yeniliklerinin hizmet kalite algısına ve yolcu memnuniyetine etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın örneklemini 29 Mayıs-15 Haziran tarihleri arasında İstanbul Havalimanından hizmet almış 341 yolcu oluşturmaktadır. Örneklemin oluşturulmasında tesadüfi olmayan kasti örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada yüz yüze anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 22 programında analize tabi tutulmuştur. Ankette Chen, Yu ve Batnasan (2014)'ın hizmet yenilik ölçeği, Türkçeye çevrilen Seyran (2004) ve Öznalbant(2010)'ın hizmet kalite ölçeği(servqual) uyarlanarak kullanılmıştır. Analizler sonucunda hizmet yeniliklerinin hizmet kalite algısına ve yolcu memnuniyetine etkisi bulunmuştur. Havalimanında uygulanan hizmetlerde kalite algısının yolcu memnuniyetine etkisi tespit edilmiştir. Bu çalışmayla teorik açıdan literatürde olan havalimanı hizmet yenilik boyutuna hizmet yenilik ifadeleri kazandırılmıştır. Pratik açıdan ise hizmet yeniliklerinin hizmet kalite algısı ve yolcu memnuniyetine etkisine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Havalimanı Hizmetleri, Hizmet Yenilikleri, Hizmet Kalite Algısı, Yolcu Memnuniyeti

Abstract

The increasing technological developments in the world, with the increasing competition, force businesses to innovate. Along with the quality of service in air transport, the expectations for innovation in the field of service are also increasing. The increase in passenger expectations leads the airport management to technological and personnel innovations in the field of service. Nowadays, in order to transform the competition into advantage, service companies are applying a number of service

¹ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD'da Dr. Öğr. Üyesi Atıl TAŞER danışmanlığında hazırlanan "Sivil Havacılık Sektöründeki Hizmet Yeniliklerinin Algılanan Hizmet Kalitesi ve Yolcu Memnuniyetine Etkileri" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, Yüksek Lisans Programı, udem12@gmail.com

³ Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, atil.taser@bilecik.edu.tr

innovations in order to increase service quality and provide customer satisfaction. The development of the airport services, which constitute the important service process of airline transportation with the change of passenger expectations, has been tried to be determined. The aim of the study, how satisfied the passengers who receive service from the airport with their service innovations, the effect of service innovations applied at airports on service quality perception and passenger satisfaction is investigated. The sample of the research was constituted on served 341 passengers at İstanbul Airport in between 29 may-15 june 2019. Intentional sampling was chosen from the non-random easy sampling methods. At the research was applied face to face questionnaire application. The data obtained were subjected to factor analysis in SPSS 22 program. The questionnaire was also used by adapting the scale of service innovation of Chen, Yu and Batnasan(2014) and the scale of service quality translated into Turkish of Seyran(2004) and Öznalbant(2010). As a result of the analyzes, It is observed that service innovations have an impact on service quality perception and passenger satisfaction. The effect of service quality perception applied at the airport on passenger satisfaction was determined. With this study, Service innovation statements have been added to the airport service innovation dimension, which is theoretically in the literature. Pratically, The impact of service innovations on service quality perception and passenger satisfaction is mentioned.

Key Words: Airport Services, Service innovations, Perceived Service Quality, Passenger Satisfaction

1. GİRİŞ

Havalimanları havayolu ulaştırma sürecinin temel elemanlarından biridir. Havalimanı; uçak ve yolcu trafiğinin düzenlenmesinde havalimanı hizmetlerinde gerekli binalar, uçakların uçuşa hazırlanmasında gerekli altyapıları kapsayan, uçakların kalkış ve inişinin sağlanması amacıyla özel şekilde düzenlenen alan olarak tanımlanmaktadır. Havalimanları fiziksel altyapı imkanları sunan teknik oluşum olarak görülür. Havalimanı hizmetleri; güvenlikten geçişle başlayan, havalimanı hava tarafı, kara tarafı hizmetlerle devam eden ve uçağın havalanmasıyla tamamlanan bir süreçtir. Havayolu taşımacılığında özel sektör uygulamalarına izin verilmesi, ulusal ulaştırma politikalarının havayolu işletmelerinin maliyetlerini düşürmesi, mevcut yolcuların havayolunu daha fazla kullanmalarına ve yeni yolcuların da havayolu taşımacılığı ile tanışmasını sağlamıştır.

Yolcu sayısının çoğalmasıyla havalimanı hizmetlerinde oluşan hizmet beklentileri havalimanı hizmetlerinin önemini arttırmıştır. Havalimanlarında sunulan hizmetler yolcuların beklentilerini karşılamak ve yolcu memnuniyetini sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Yolcu memnuniyeti hizmet arzı sonucunda oluşan müşteri beklentisi ve performans algısı arasındaki süreçtir. Havalimanı hizmetlerinde yolcu memnuniyetinin artırılması hizmet kalitesine ve uygulanan hizmet yeniliklerine bağlıdır. Hizmetlerde kalite ve yenilik uygulamaları artık havalimanı işletmelerinin ana amaçlarından biri haline gelmeye başlamıştır. Yolcu beklentilerini belirlemek istek ve taleplerini karşılayabilmek için hizmet yeniliği uygulamaları, hizmet kalitesinin artırılması ve yolcu memnuniyetinin sağlanmasında belirleyici unsurdur.

Havalimanı hizmetleri, havayolu yolcu taşımacılığında hizmet kalitesinin değerlendirilmesi için tamamlayıcı ve önemli bir unsurdur. Havalimanı işletmelerinin başarısı, yolcuların istek ve ihtiyaçlarının hizmet yenilikleriyle desteklenmesi, kalite anlayışı ve yolcu memnuniyetini karşılayabilme derecesiyle ölçülebilmektedir.

Havalimanlarında uygulanan hizmet yeniliklerinin yolcuların hizmet kalite algısına ve yolcu memnuniyetine etkileri araştırılmıştır. Havalimanlarında uygulanan hizmet yeniliklerinin havalimanı hizmet kalitesini değerlendirmedeki ölçütleri araştırılarak havalimanı hizmetlerinin geliştirilmesi gereken yönü belirlenmiştir. Analizler sonucunda hizmet yeniliklerinin hizmet kalite algısına ve yolcu memnuniyetine, hizmet kalite algısının yolcu memnuniyetine etkisi bulunmuştur. Sonuç kısmında analiz bulguları değerlendirilmiş, araştırılan konuyla ilgili yapılacak çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Hizmet Yeniliği

Hizmetlerde yenilik anlayışının birkaç tanımı vardır. Genel olarak performans artırımı ve diğer firmaları geride bırakma işletme kapasitesinin iyileştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Çoğu durumda hizmet sağlama üründen daha değerli olmaktadır çünkü ürünler hızlı bir şekilde emtia olma eğilimindedir. Hizmet inovasyonu şimdi ve gelecekte hem müşteri değeri yaratmada hem de yeni ve faydalı bir ürün veya hizmetin kullanıma sunulması olarak anlaşılmalıdır (Chen, Yu ve Batnasan, 2014: 3347).

Başarılı hizmet yenilik uygulamaları, engellerin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleştirilir. Hizmetle ilgili çalışmalarda; hizmet yeniliğini yönetme prosedürleri, hizmet yeniliği uygulama süreçleri, hizmet yeniliklerinde kullanıcı katılımı ve hizmet yeniliği uygulama süreçlerini kapsar (Chen, Yu ve Batnasan, 2014: 3347).

İşletmenin yeni değişik ve farklı hizmet geliştirerek müşterilerine sunması hizmet yeniliğidir. Ürün yeniliklerinde olduğu gibi hizmet yeniliklerinde de önceden sunulmayan hizmetin sunulması şart değildir. Sunulan hizmetlerin daha fazla müşteriye çekecek şekilde değiştirilmesi ve farklılaştırılması hizmet yeniliği yapmak anlamına gelmektedir (Karaca, 2009: 201).

Havayolu firmalarının müşterilerine elden sattığı uçak biletlerini internet aracılığıyla vermesi hizmet yeniliğidir. Böylece müşterilerin bilet alımı kolaylaşmış, uçak bileti almak için hava limanına ya da bilet satış noktalarına gitmelerine gerek kalmamıştır. Uzak mesafede oturan veya işleri yoğun olan müşteriler internet aracılığıyla sunulan bu hizmeti tercih edecektir.

Hizmet yeniliği, ürün ya da hizmetin müşteriye daha cazip hale getirilmesi sırasındaki faaliyetlerde oluşan yeni gelişmeler olarak tanımlanmaktadır. Hizmet yeniliğinin üç temel özelliğinden bahsedilmektedir (Karaca, 2009: 202):

- Hizmet yeniliği süreklilik gösterir. Bu sebeple yeniliklerin gerçekleştirildiği belirli bir zaman aralığını belirlemek zordur.
- Hizmet yeniliği, teknolojik ve kurumsal değişim, insan kaynakları ve teknik girdi arasında güçlü tamamlayıcılık özelliği göstermektedir. Dolayısıyla hizmet yeniliği, teknoloji ve kurumsal değişimlerin doğru kombinasyonu bulma ve mevcut teknolojiyle birleştirme şeklinde gerçekleşmektedir.
- Hizmet yeniliği, katılımcı üretim şekli gerektirir.

Farklı ürün ve karmaşıklığı artıkça ürün kurulumu, çalışabilir durumda olması, güncellenmesi gibi durumlar için gerekli kaynak miktarı ve zaman artmaktadır. Bunlar, hizmet inovasyonu için büyük bir fırsat doğurmaktadır. Hizmet sektöründe yapılacak inovasyonlar kademeli bir şekilde olabileceği gibi radikal değişimler halinde de gerçekleşebilir. Hizmet inovasyonunun faydaları aşağıda belirtilmiştir (Karaca, 2009: 203):

- Müşteri ve işletme arasındaki etkileşimi düzenler.
- Kurumların değer yaratma kapasitesini artırır.
- Daha iyi self servis sunulmasını sağlar (mobil telefonlar ve internetin 7/24 erişim imkanı sağlaması)
- İstihdam olanakları, verimlilik artışı ve hizmetlerde kalite ile sürdürülebilir ve çevreye dost faaliyetler
- Kentleşme oranında artış
- Teknolojik gelişmelere destek olması
- Bireyler, işletmeler ve hükümetler için yeni fırsatlar sunar.

Hizmet yenilikleri kavramının özel sektörde kullanılmasına rağmen, araştırmacılar devletin sahip olduğu havalimanlarının aynı zamanda bunu misyon edinmeleri gerektiğine inanmaktadır. Havalimanlarında "müşteri odaklılık" hizmet düzeyi kavramı ile ilgili stratejidir. Müşteri odaklı şirketler müşteri akışı yaratmak için hizmet yenilikleri yapmaktadır. Havalimanı işletmeleri de bunu yapabilir (Chen, Yu ve Batnasan, 2014: 3347).

2.1.1. Havalimanı Hizmet Yenilikleri Kiosk

Kiosk; self servis teknolojisi (SST) olarak adlandırılan yeni bir teknolojidir. SST yolcuların self servis ile etkileşime girmesini sağlayan yazılımdır. Kiosklar havalimanının çeşitli yerlerinde bulunur ve müşterilerin ulaşabileceği bir alana yerleştirilmektedir. Bilgisayara yüklü yazılım ve koruyucu bir kasanın içine yerleştirilmiş masa veya bilgisayardan oluşmaktadır. İnternet tabanlı self servis erişimi belirli bir bilgi teknolojisi gerektirmektedir. Sadece farklı fonksiyonların entegrasyonunu içermektedir. Örneğin; elektronik ödeme, dijital imza, tek hizmet, sınırsız hizmetleri içermektedir (Chen, Yu ve Batnasan, 2014: 3347).

Self servisin düşük maliyet ve verimliliği arttırmak, Check-in kontuarlarında işleyici personelinin azaltılması, Check-in sırasında yolcu işlem süresini azaltma, süreç iyileştirme gibi yararları vardır (www.igairport.com/tr, 2019). Self servis müşteri işlemlerini daha kolaylaştırmakta ve kontrol atına almaktadır. Yolcuların kiosklar'da işlem yapma deneyimlerine daha açık olduğu gözlenmektedir. Kiosklar finans, otel vs gibi endüstrilerde kullanılmaktadır. Hatta kütüphanelerde dahi self servis hizmeti verilmektedir (Chen, Yu ve Batnasan, 2014: 3347). Havalimanlarında, örneğin self servis bagaj drop; havalimanı tarafından, yolculara işleyici yardımı olmadan ya da çok az yardım alarak çantalarını teslim etme fırsatı vermektedir. Bagaj giriş süresi, bagaj başına yaklaşık 17 saniyedir ve hızlı yolcu akışının sağlanmasına yardımcı olmaktadır (www.igairport.com/tr,2019).

Yolcular self servisi kullandıklarında hizmet memnuniyeti artmaktadır. Bazı tüketici grupları servis teknolojisi hizmet alımı sürecinde kaygı yaşadıklarını belirtmiştir. Çünkü işlemlerin ve yeni

teknolojilerin müşterilere bir maliyetinin olduğunu düşünmektedirler. Birçok self servis teknolojisiyle ilgili çalışma yapılmıştır. Çoğu self servis teknolojisinin hizmet kalite performansının özelliklerine odaklanılmış ve self servis teknolojilerinin performans faktörlerini tartışan çalışmalar yapılmıştır (Chen, Yu ve Batnasan, 2014: 3347).

X-Ray

X ışını tarayıcıları havalimanı güvenliğini sağlamak için kullanılmaktadır. Kontrol noktasında yolcunun bagajının görüntüsünü alarak güvenlik personelinin görüntüyü incelemesiyle gerçekleşir. Bu tür uygulamalar seyahatlerin yoğun olduğu zamanlarda gecikmelere yol açabilir. Birçok havalimanı güvenlik noktalarının yoğun olduğu dönemlerde güvenlik önlemlerini artırır örneğin ayakkabıların çıkartılması gibi. Ek gecikmelerin olabileceği endişesi güvenlik personeli üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. X ışını tarayıcıları backscatter ışınına sahiptir. Backscatter X ışınları hastanelerde kullanılanlardan daha zayıftır. Bu ışınlar insan eti ve kemiğinden geçmemektedir. Bunun yerine ışınlar vücudun 1 inç (2,54 cm) kadar içine kadar etki eder ve ışınları sensöre doğru geri iter (Chen, Yu ve Batnasan, 2014: 3347).

Havalimanı Otelleri

1. Otel

Havalimanı otel hizmetleri; yolcuların havalimanından ayrılmadan konaklama ihtiyacını karşılamaya yönelik sunulan hizmettir. Örneğin İstanbul Hava Limanı otel işletmesini Londra merkezli otel grubu Yotel üstlenmiştir.

Dünyada bir çok havalimanında bulunan oteller şöyledir; Londra Heathrow'da bulunan pod otellerini, 2007'den beri Amsterdam'da Gatwick havalimanları, 2008'den beri schiphol otellerini işletmektedir. Yotel ayrıca biraz daha büyük odalarıyla New York'ta 669 benzer konseptli odaları işletmektedir (Chen, Yu ve Batnasan, 2014: 3347).

İstanbul havalimanı 277si kara tarafında 174'de hava tarafında olmak üzere toplamda 451 kabini ile şimdilik dünyanın en büyük havalimanı otelinden biri ve Avrupa'nın en büyüğüdür. Kiosklar ile konuklar yotel'e check-in ve check out yapabilmektedir. Yotel kara tarafında herkes konaklayabilirken, Yotel air tarafında pasaport kontrolünden geçen ve İstanbul havalimanından uluslararası yolculuk edecek kişiler konaklamaktadır. Yotel ileri teknolojiye sahip kabinler, smartbeds, akıllı yataklar, taşınabilir cihazlardan veri akışını sağlayan akıllı TV'ler, dinamik ortam aydınlatması, muson yağmur duşları, hızlı ücretsiz yiyecek içecek alternatifleri gibi hizmet yenilikleri sunmaktadır. Kara tarafında konaklayan misafirler 7/24 yotel spor salonundan, komyuniti bar ve restoranlardan faydalanmaktadır (<https://www.istanbulhavalimani.com/tr>: 2019).

2. Havalimanı Mikro Otelleri

Havalimanları mola sırasında birkaç dakika dinlenmek için bir alana sahip değildir. Dünyadaki

birkaç havalimanının sahip olduğu mikro oteller bu imkanı yolculara sağlamaktadır. Kısa süreli kalış için uygun olan mikro otellerde yolcular mola sırasında dinlenme imkanına sahip olmaktadır. Bu oteller japonyada kapsül otel olarak adlandırılmaktadır. Yolcular kabini terk etmeden bu kabin ve kutularda 30 dk'lık sürelerle dinlenme imkanı bulmaktadır. Hatta bazıları tuvalet ve duş içermektedir. Üstelik bu oteller, havalimanı terminalinin çevresine yayılmaktadır. Faaliyet gösteren mikro oteller İstanbul, Londra, Amsterdam, Newyork, Moskova havalimanında kısa süreli kabin hizmeti vermektedir (Chen, Yu ve Batnasan, 2014: 3347).

Havalimanı Sosyal Medya Uygulaması

Sosyal medya; işletmelerin sosyal medyadaki görünürliğini arttırarak ürün ya da hizmetlerini bu platformda tanıtmak adına kullandıkları pazarlama anlayışıdır (Arslan, 2015:49). Sosyal medya; internet tabanlı uygulamaların listesinin olduğu grup sayfası aracılığıyla internet tabanlı uygulamaların kullanılmasıyla web 2.0 aracılığıyla kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin yaratılması ve değişimi olarak tanımlanabilir(Chen, Yu ve Batnasan,2014:3347). Sosyal medya siteleri, işletme mal ve hizmetlerinin, tüketicilere duyurulabilmesi ve ulaştırılabilmesi adına en önemli ve işlevli pazarlama kanallarından biri haline gelmiştir. Sosyal medya siteleri sayesinde işletmeler, birbirinden farklı, birden çok fikre sahip tüketicilere kolaylıkla ulaşabilmekte; aynı ya da benzer görüşe sahip tüketiciler ise, işletmelerin ürün ya da hizmetleri hakkında olumlu veya olumsuz düşüncelerini paylaşabilmektedir. Dolayısıyla bu paylaşım, işletmelerin ve doğal olarak da ürün ya da hizmetin ününü arttırmaya yardımcı olabilmektedir (Arslan, 2015: 49).

Havalimanları iletişim araçlarının çoğalmasıyla sosyal medyayı giderek daha fazla kullanmaktadır. Online sayfalarda beğenme imkanı sunan sosyal medya örnekleri Facebook, twitter, instagram, you tube, flicker gibi sosyal medya aracılığıyla yolculara ulaşip hizmetleri hakkında bilgilendirme imkanına kavuşmaktadır. Dünyada sosyal medya kullanılan havalimanlarının sayısı artmasına rağmen bazı havalimanları bu konuya önyargılı yaklaşmaktadır. Son yıllarda havalimanı endüstrisi bir dönüşüm yaşamaktadır. Gelişen teknolojiyle sosyal medya kullanımının yaygınlaşması sayesinde havalimanında yapılan işin yansımaları görülebilir. Yaygınlaşan sosyal medya kullanımı yolcuların hizmet erişilebilirliğini arttırmaktadır. Şirketler açısından sosyal medya iyi yönetilirse yatırım getirisi mutlaka olacaktır. (Chen, Yu ve Batnasan, 2014: 3347).

Havalimanı Bilgi Monitörleri

Havalimanlarında yolculuk öncesi ve sonrası alınan hizmetlerdendir. Monitör aracılığıyla yolcular bilgilendirilir. Yolcular; monitör aracılığıyla uçuş öncesi uçağın hangi kapıdan kalkacağı ve uçak iniş bilgilerini bu ekranlardan öğrenebilmektedir.

Havalimanı Mobil Uygulama

Tablet, akıllı telefon gibi cihazlara özel tasarlanmış ve kodlanmış yazılımlara mobil uygulama denilmektedir. Havalimanlarında mobil uygulama aracılığıyla zaman kaybına sebep olan bazı

hizmetler daha hızlı bir şekilde alınmaktadır.

Mobil uygulama; evden başlayan yolculuk sürecinde uçağın kalkışına kalan zaman veya uçuşun süresine göre havalimanı yoğunluğu ya da trafik ve hava durumuna göre tren, servis ve taksi gibi ulaşım araçlarının rezerve edilmesi ve tüm erişim bilgilerine göre otomatik olarak planlamanın yapılabildiği sistemdir. (www.igairport.com, 2019)

Örneğin İstanbul havalimanında; otopark içerisinde; Mobil Ödeme, Bakım, Yıkama, Tamir ve Yakıt Dolu Hizmetleri, Yer Ayırma ve Bloke Etme, mobil uygulama üzerinden yapılabilmektedir. Terminal içerisinde; 2D ve 3D harita, canlı lokasyon bilgisi, mağaza lokasyonları, kişiye özel uçuşun planlaması, terminal içi navigasyon, bagaj bekleme sürecinin hesaplaması ve bunun avantaja çevrilmesi, terminal içi ürün siparişi mobil uygulama aracılığıyla verilmektedir (www.igairport.com, 2019).

Havalimanı Navigasyon hizmeti

Navigasyon, gidilecek adrese kısa ve hızlı şekilde ulaşmayı sağlayan sistemdir. Gidilecek yönün kaçırılması durumunda navigasyon tekrar hesaplama yaparak bulunulan konuma göre en güncel rotayı vermektedir. Navigasyon, bir yerden başka bir yere gidebilmek için planlanmış en uygun yolu bulan uygulamadır (<https://www.basarssoft.com.tr>). Havalimanı navigasyon hizmeti yolcuların havalimanında gidecekleri yere kolayca gitmelerini telefon ve bilgisayar aracılığıyla sağlayan hizmettir.

Havalimanı İnternet Hizmetleri

Yolcular havalimanı internet hizmetleri aracılığıyla uçuş bilgilerine, havalimanı rehberine, terminal hizmetlerine, havalimanı ulaşım hizmetlerine dair bilgilere ulaşabilmektedir. Yolcu hizmetlerinin dışında ticari ve kurumsal hizmetlerde verilmektedir. Ticari hizmet olarak; kargo ve lojistik hizmetleri, reklam hizmetleri verilmektedir.

Havalimanı Engelli Yolcu Hizmetleri

Engelli yolcuların hizmet alımı zor olduğundan havalimanlarının engelli yolcuların rahat hareket edebileceği şekilde inşa edilmesi gerekmektedir. Engelli yolcuların uçuş öncesi havalimanından hizmet alımını kolaylaştırmak için havalimanlarında engelli asansörü, seyahat edilecek havayoluyla iletişime geçilmek kaydıyla iç ve dış hat terminallerinde tekerlekli sandalye servisi, havalimanı girişindeki çağrı butonu aracılığıyla gelen ve uçağa kadar eşlik eden personel, kullanıma uygun tuvaletler ya da terminal içi yolcu taşıyan buggy hizmetlerinden engelli yolcular yararlanabilmektedir.

2.2. Hizmet Kalitesi Kavramı ve Boyutları

Bir hizmet işletmesinin başarısının önemli unsurlarından biri hizmet kalitesidir. Rakip işletmelerden farklılaşma kaliteyle olmaktadır. Bunu işletmeler düzenli şekilde ve yüksek kalitede

hizmet vermekle elde etmektedir. Aynı hizmeti sunan ve aynı ücreti uygulayan iki ayrı işletme örneği verilirse; hizmetin sunulduğu yer ve zaman aynı olduğu varsayılsa hizmet kalitesi bu hizmetlerin arzını farklılaştıran tek unsur olmaktadır (Mucuk, 1999: 329).

Hizmet kalitesini açıklayan en kapsamlı tanımlama; beklenen hizmet ile algılanan hizmet performansının karşılaştırılması olarak Parasuraman, Berry ve Zeithaml tarafından yapılmıştır. Hizmet kalite algısı; müşterinin hizmeti alımından önceki beklentisiyle faydalandığı gerçek hizmet deneyiminin kıyaslamasıyla, müşteri beklentileriyle performans algısı arasındaki farklılığın derecesidir. Kaliteli hizmet, müşteri beklentilerinin karşılanmasıyla olmaktadır (Parasuraman vd., 1988: 17).

Beklenen Kalite: Müşterinin firma hakkındaki duyuları (kulaktan kulağa iletişim yoluyla, reklâm vb.) ve müşteri ihtiyaçlarının doğmasıyla oluşur. Müşterinin beklentisi ve talep etmeye gerek duymadığı özellik ya da karakteristikleri belirtir (Karaarslan, 2014: 36).

Oliver'ın çalışması olan "beklentilerin onaylanmaması" kuramı en yaygın tüketici teorilerinden biridir. Bu kurama göre; müşteri, ürün/hizmet satın alım ve kullanım öncesinde, kullanım anında göstereceği performans beklentileri oluşmaktadır (Özer,1999:163). Bu nedenle müşteri memnuniyetinde genellikle tüketicinin beklentileri vardır. Beklentiler kişisel ihtiyaçlardan, geçmiş deneyimlerden ya da duyularla oluşur (Chen, Yu ve Batnasan, 2014: 3347). Müşteri ürün/hizmet satın alma eylemine beklentilerle başlamakta ve satın alma sonrasında algıladığı ürün performansı ile beklediği ürün performansını kıyaslamaktadır. Kıyaslama sonrasında her iki performans birbirine eşit olursa onaylama gerçekleşmektedir. Ürün performans algısı, beklentilerden büyük olursa pozitif onaylama, küçük olursa negatif onaylama olmaktadır. Onaylamama satınalma öncesi beklentileri algılanan performansın karşılanamama ya da fazla olma durumudur. Onaylamama tatmin öncesi zamanda oluşmaktadır. Oliver, tatmin yargılarının beklentilerle performans algısının kıyaslamasıyla oluşan onaylamanın bir fonksiyonu olduğunu savunmaktadır. Pozitif onaylama tatmin, negatif onaylama ise tatminsizlik şeklinde duygusal tepkilere sebep olmaktadır (Özer, 1999: 163).

Algılanan Kalite: Algılanan kalite öznel bir kavram olduğundan müşterinin hizmet performansı sonrasında algıladığı kalitedir. Bir mal ve hizmet müşterinin beklentilerini karşıladığında algılanan kaliteye ulaşılmış demektir. Müşterinin elde ettiği hizmetin(ürünün), beklentisini karşılaması veya beklentisinden daha iyi olduğuna inanmasıdır. Hizmeti sunan taraf ve müşteri arasında müşteriye tatmin edici veya tatminsizlik yaratan etkileşimdir. (Karaarslan, 2014: 37).

Parasuraman, Zeithaml ve Berry hizmet işletmelerinin sağladığı hizmet kalitesinin değerlendirilmesi ve tüketicinin hizmet kalitesi algısının ölçümü için 10 boyutu temsil eden 22 parçalık SERVQUAL ölçeği oluşturulmuştur. Bu modelde hizmet kalitesi, müşterileri beklentilerinin İşletmenin sunduğu hizmetin performans düzeyine eşitlendiği zaman ortaya çıkmaktadır. Müşterilerin algıladıkları hizmetin seviyesinin karşılaştırılması sonucunda oluşan farklılık müşteri tarafından

algılanan hizmet kalitesini gösterir (Akın, 2007: 29).

Servqual ölçek boyutları (Parasuraman vd., 1985: 48):

- 1. Güvenilirlik:** Performans güvenilirlik ve tutarlılık gerektirmektedir. İşletmenin vaat ettikleri ile sundukları arasındaki doğruluğu ifade etmektedir.
- 2. İnanılabilirlik:** Çalışanların müşteri ilişkilerinde İnanıdırıcılık ve dürüstlük iyi bir etkileşim kurmasını sağlar.
- 3. Nezaket:** Personelin hareketleriyle dış görünüşüyle jest ve mimiklerinin saygılı olmasıyla ifade edilir.
- 4. Yeterlilik:** Hizmetin gerçekleştirilmesinde personelin gerekli olan bilgi ve beceriyle sahip olmasını ifade eder.
- 5. İletişim:** Hizmet sunum anında müşterilerle etkin iletişim, güven verici ve açıklayıcı diyalogların kurulmasıdır.
- 6. Erişim:** Hizmetlerin sunumu aşamasında temas kolaylığını ve sorunların çözümünü içermektedir. Müşterinin hizmetlere kolay erişimi bu başlık altında bahsedilmektedir.
- 7. Heveslilik:** Hizmet sürecinde çalışanların hazır ve istekli olması anlamına gelir.
- 8. Güvenlik:** Fiziksel, duygusal, finansal risk ve şüphelere karşın hizmet kalitesinin artırılmasıdır.
- 9. Fiziksel Unsurlar:** Hizmetlerin sunum aşamasındaki fiziksel unsurlardır (hizmet üretiminde kullanılan takım ve araçlar, çalışanların dış görünüşü, bina ve tesisler).
- 10. Müşteriyi Anlamak:** Müşteri beklenti ve ihtiyaçlarına uygun olarak üretilen hizmet çabalarını içermektedir.

Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1985), hizmet kalitesinin sürdürülmesinde ve hizmet beklenti düzeyinin gerçekleştirilmesinde geliştirilmiş olan hizmet kalitesi modelinde (Servqual), hizmet performansı tüketici beklentilerinin altında kalmışsa arada boşluk ve tatminsizlik olabilmektedir. Hizmetlerin doyurucu bir şekilde gerçekleşmesini engelleyen beş boşluk vardır. Bunlar (Akın, 2007: 30):

Boşluk 1: Tüketici beklentileriyle, yönetimin sezgisi arasında oluşan boşluk(Pozisyonlama boşluğu).

Boşluk 2:Yönetimin öngörüsüyle, müşterinin kalite beklentisi arasında oluşan boşluk (Spesifikasyon boşluğu).

Boşluk 3: Hizmet kalitesi özellikleri ve hizmetin yerine getirilmesi arasına oluşan boşluk (Sunuş boşluğu).

Boşluk 4: Hizmetin yerine getirilmesiyle, tüketicilerle olan dışsal iletişim arasında oluşan boşluk (İletişim boşluğu).

Beklenen hizmetle hizmet algısı arasında fark olursa dört boşluğun toplam etkisi kadar bir memnuniyetsizlik olabileceği gerçeğidir.

Boşluk 5: Beklenen hizmetle, hizmet algısı arasındaki boşluk (Algılanan hizmet kalitesi)

Parasuraman, Zeithaml ve Berry (1985), hizmet kalitesini belirten on boyutu(servqual) 5 temel boyuta indirgenmesiyle 22 maddelik “SERVQUAL” ölçeği geliştirilmiştir (Kazançoğlu, 2011: 135).

Hizmet kalitesi ölçeğinin boyutları aşağıdaki gibidir (Başar, 2017: 26).

1. Fiziksel Özellikler:

Bir hizmetin kalitesinde etkili olan fiziki olanakların, personelin ve iletişim araçlarının dış görünüşünü ifade etmektedir. Örgütün hizmet sunumunda kullandığı araç-gereç, bina, ve personelin görünümü ve iletişimi örnek gösterilebilir.

2. Güvenirlilik:

Yapılacağına söz verilmiş olan bir hizmetin titiz, doğru, güvenilir ve sürekli bir şekilde yerine getirilmesi anlamına gelir.

3. Heveslilik:

Personelin hizmeti gerçekleştirilebilmek için yeterli bilgi ve beceriye sahip olmasıdır. Ayrıca işletme yönetiminin ve çalışanların içtenliğini, hevesliliğini, hizmet sunmadaki titizliğini, nezaketini, müşteri problemlerini çözmedeki sabrını ve iletişimi ifade etmektedir.

4. Güven:

Personelin hizmeti sunarken nazik olmaları, müşterilerde güven duygusu uyandırma becerisi ve bilgili olmaları olarak tanımlanır.

5. Empati:

Hizmet işletmesi ve çalışanlarının kendilerini müşterilerin yerine koyarak onların istekleri yönünde hizmetin ne şekilde sunulması gerektiğini düşünüp hareketlerini ona göre ayarlamasını ifade eder.

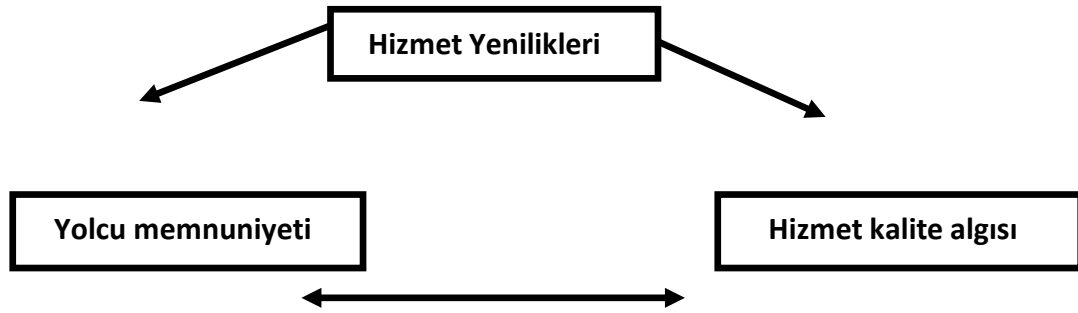
3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmada Havalimanlarında uygulanan hizmet yeniliklerinin yolcuların hizmet kalite algısına ve yolcu memnuniyetine etkileri incelenmiştir. Bu çalışmada hizmet yenilikleri ile havalimanı hizmet kalitesinin değerlendirilmesindeki ölçütler araştırılacak ve havalimanı hizmetlerinin geliştirilmesi gereken yönü belirlenecektir.

3.2. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Bu çalışmada, havalimanlarında uygulanan hizmet yeniliklerinin hizmet kalite algısı ve yolcu memnuniyetine etkisi araştırılmıştır. Yolcu beklenti düzeyleri ile yolcu memnuniyet düzeyleri arasında ilişki olup olmadığının incelenmesini kapsamaktadır.

Şekil 1.: Araştırma Modeli

Hipotezler

H1: Havalimanı hizmet yenilikleri ve hizmet kalitesi algısı arasında pozitif bir ilişki vardır.

H2: Havalimanı hizmet yenilikleri ile yolcu memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.

H3: Havalimanı hizmet kalite algısı ile yolcu memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nicel araştırma yöntemi ve veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Ana kütlenin tamamına erişmek mümkün olmadığından tesadüfi olmayan örnekleme yöntemi seçilmiştir.

Araştırmada literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması sonucunda hizmet işletmeleri tarafından sağlanan hizmetlerin kalitesini değerlendirmek ve tüketicinin hizmet kalite algısını ölçmek için Parasuraman, Ziethaml ve Berry tarafından geliştirilen, Türkçeye çevrilen Seyran (2004) ve Öznalbant (2010) tarafından geçerlilik ve güvenilirlik analizleri tamamlanan 5 boyuta sahip, 25 ifadeden oluşan hizmet kalite (servqual) ölçeği ve Chen, Yu ve Batnasan (2014)'ın hizmet yenilik ölçeği Türkçeye çevrilerek uyarlanarak kullanılmıştır. Hizmet kalite (servqual) ve hizmet yenilik ölçeğinde 5'li Likert tipi ifadeler kullanılmıştır. Bu ifadeler; kesinlikle katılmıyorum=1, katılmıyorum=2, kararsızım=3, Katılıyorum=4 ve kesinlikle katılıyorum=5 arasında beş seçenek verilmiştir.

Araştırmanın ana kütlesini, 29.05.2019-15.06.2019 tarihleri arasında İstanbul havalimanını kullanan yolcular oluşturmaktadır. İstanbul Havalimanından uçuş öncesi ve sonrası hizmet almış, Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden yolcular ile iç hatlarda seyahat eden yolcular oluşturmaktadır. Ana kütlenin tamamına erişmek mümkün olmadığından tesadüfi olmayan kasti örnekleme yöntemi seçilmiştir. Araştırmada 350 adet anket formu uygulanmıştır. Bu anketlerin 341 adedi geri dönmüş, anket formlarından eksik ve hatalı olanların elenmesi sonucu 341 kişiden oluşan bir örnek büyüklüğü elde edilmiştir. Araştırmanın amaçlarına ulaşabilmek için, frekans analizi, keşfedici faktör analizi ve boyutlar arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır.

3.4. Araştırma Bulguları

Aşağıda araştırma hipotezlerine cevap bulabilmek için yapılmış analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. : Katılımcıların Demografik Özellikleri

Özellikler	Kategoriler	f	%	Özellikler	Kategoriler	f	%
Cinsiyet	Kadın	139	40	Gelir Düzeyi	1000TL ve altı	43	12.6
	Erkek	202	59.2		1001-2000 TL	26	7.6
Yaş	18-25	81	23.8		2001-3000TL	46	13.5
	26-35	114	33.4		3001-4000TL	46	13.5
	36-45	81	23.8		4001TL ve üstü	180	52.8
	46-55	42	12.3	Seyahat Nedeni	İş	126	37
	56 ve üstü	23	6.7		Tatil	111	32.6
Eğitim	İlköğretim	26	7.6		Ziyaret	55	16.1
	Lise	49	14.4		Sağlık	16	4.7
	Lisans	168	49.3		Diğer	33	9.7
	Lisansüstü	98	28.7	Seyahat Sıklığı	Sık	210	61,6
Medeni Durum	Evli	161	47.2		Seyrek	131	38,4
	Bekar	180	52.8				

Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında yolcuların %40.8'i (n:139) kadın, %59.2'sinin (n:202) erkek katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Anket katılımcılarının %23.8'inin 18-25 yaş arasında (n:81), %33.4'ü 26-35 yaş arasında (n:114), %23.8'inin 36-45 yaş arasında (n:81), %12.3'ünün 46-55 yaş arasında (n:42), %6.7'sinin 56 ve üstü (n:23) yaş aralığını oluşturmaktadır. Yolcuların eğitim düzeyleri; %7.6'sını ilköğretim (n: 26), %14.4'ünü lise (n:49), % 49.3'ünü lisans (n:168), %28.7'ini lisansüstü (n:98) eğitim almış kişiler oluşturmaktadır. Anket uygulanan kişilerin %47.2'sini bekar (n:161), %52.8'ini (n:180) evli kişiler oluşturmaktadır. Ankete katılanların gelir düzeyleri incelendiğinde; %12.6'sını 1000tl ve altı (n:43), %7.6'sını 1001-2000 TL (n:26), % 13.5'ini 2001-3000TL (n:46), %13.5'ini 3001-4000TL arası (n:46), %52.8'ini 4001TL ve üstü (n:180) gelire sahip kişiler oluşturmaktadır. Anket uygulanan kişilerin seyahat nedenlerinin belirtildiği bölümde; yolcuların %37'si iş amaçlı (n:126), %32.6'si tatil amaçlı (n:111), %16.1'si ziyaret amaçlı (n:55), %4.7'si sağlık amaçlı (n:16), %9.7'si diğer nedenlerle (n:33) yolculuk yapmıştır. Ankete katılan yolcuların seyahat sıklıklarının belirtildiği kısımda; yolcuların %61,6'sı sık (n:210) , %38,4'ü seyrek (n:131), seyahat etmektedir.

3.4.1. Hizmet Kalitesi Ölçeğinin Keşfedici Faktör Analizi

Hizmet kalitesi ifadelerine ilişkin keşfedici faktör analizi sonuçları tabloda yer almaktadır.

Tablo 2.: Hizmet Kalitesi Ölçeğine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi ve Toplam Varyans Oranı Sonucu

Soru	1.Faktör: Fiziksel Özellikler	A.O.	S.S.	Faktör Yükleri
1	Havalimanı modern araç- gereç ve donanımına sahiptir.	3.63	1.020	0.763
2	Havalimanı fiziksel imkanları (iç ve dış binalar, dekor, ışıklandırma, mobilya vb.) görsel açıdan çekicidir.	4.13	1.142	0.800
3	Havalimanı çalışanları düzgün görünüşlüdür.	4.25	1.057	0.505
4	Havalimanı araç ve gereçleri yeterli sayıdadır.	4.13	1.153	0.620
5	Havalimanı farklı hizmet şekillerine uygun çeşitliliğe sahiptir.	5.00	1.105	0.651
6	Havalimanı ortamı temizdir.	3.25	0.989	0.779
7	Havalimanı genel olarak rahat ve konforludur.	3.75	1.014	0.811
8	Havalimanı yeterince aydınlık ve havadardır.	4.75	0.857	0.640
	2. Faktör: Güvenilirlik	A.O.	S.S.	Faktör Yükleri
9	Havalimanı işletmesi hizmetlerini zamanında yerine getirir.	3.60	1.096	0.510
10	Havalimanı çalışanları yolcuların problemini çözmede anlayışlı ve güven vericidir.	4.40	1.024	0.733
11	Havalimanında yolcuların uçuş öncesi işlemleri doğru olarak yapılır.	3.00	0.931	0.639
12	Havalimanında hizmetler tam zamanında sunulur.	3.60	1.058	0.594
13	Havalimanı çalışanları doğru hizmeti verebilecek düzeydedir.	5.00	1.047	0.685
	3. Faktör: Heveslilik	A.O.	S.S.	Faktör Yükleri
14	Havalimanı çalışanları, hizmetleri en kısa zamanda yerine getirir.	5.00	0.961	0.767
15	Havalimanı çalışanları her zaman yolculara yardım etmeye isteklidir.	3.67	1.056	0.884
16	Havalimanı çalışanları yolcuların taleplerine en kısa zamanda cevap verir.	2.67	1.040	0.931
	4. Faktör: Güven	A.O.	S.S.	Faktör Yükleri
17	Yolcular havalimanı çalışanları ile olan ilişkilerinde kendilerini güvende hisseder.	5.00	1.068	0.913
18	Havalimanı çalışanları yeterli bilgi birikimine sahiptir.	4.75	1.112	0.865
19	Havalimanı çalışanları yolculara kibar davranır.	5.00	1.024	0.786
20	Havalimanı hizmet alımı sırasında yolcu mahremiyetine özen gösterilmektedir (x-ray, kişisel bilgiler vs.).	4.00	1.155	0.646
	5. Faktör: Empati	A.O.	S.S.	Faktör Yükleri
21	Havalimanı yolcular için elinden gelenin en iyisini yapar.	2.20	1.082	0.791

22	Havalimanı çalışanları yolcuların ihtiyaçlarını anlamaya çalışır.	4.40	1.083	0.778
23	Havalimanı çalışanları yolculara özel ilgi gösterir.	4.20	1.162	0.905
24	Havalimanı çalışma saatleri yolcu ihtiyaçlarına uygun olarak düzenlenmektedir.	3.20	1.113	0.676
25	Havalimanı çalışanlarının açıklamaları kolaylıkla anlaşılabilir.	2.60	1.076	0.762
KMO= 0,962; $\chi^2=7289,640$; SD=300; P=0,000, Cronbach's Alpha =0,867, Toplam Varyans Oranı = %56,608				

Havalimanı yolcularının hizmet kalite algısının ölçüldüğü literatürdeki 25 likert ifadesinin faktör analizi sonuçları tabloda gösterilmiştir. Güvenirlik analizi sonucu alpha değeri=0,867 olup yeterince güvenilirdir. Hizmet kalite algısını ölçmeye yönelik faktör analizinde KMO ve Barlett's küresellik testi(χ^2) sonuçları faktör analizinin uygulanabileceğini göstermektedir. KMO değeri >0.50 şartını taşıdığından örneklem büyüklüğü yeterlidir. Tablo incelendiğinde, " Havalimanı çalışanları yolcuların taleplerine en kısa zamanda cevap verir." İfadesi (0.931) en yüksek faktör yüküne sahiptir. En yüksek aritmetik ortalama güven faktörüne aittir (4.69). Faktörler toplam varyansın %56,608'ini oluşturur.

3.4.2. Hizmet Yenilik Ölçeğinin Keşfedici Faktör Analizi

Hizmet yenilik ifadelerine ilişkin keşfedici faktör analizi sonuçları tabloda yer almaktadır.

Tablo 3.: Hizmet Yenilik Ölçeğine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi ve Toplam Varyans Oranı Sonucu

Sorular	A.O.	S.S.	Faktör 1 Faktör Yükleri
1.Kiosklar(Self servis teknoloji hizmetleri) kullanışlıdır.	3.90	1.169	0,772
2.X-ray cihazları havalimanının güvenliğini sağlar.	3.89	1.221	0,704
3.Havalimanı otelleri uçuş aralarında dinlenmem için iyi bir alternatif olmaktadır.	3.60	1.319	0,709
4. Sosyal medya aracılığıyla hizmetler hakkında yolcuların bilgilendirilmesi faydalıdır.	4.03	1.172	0,778
5. Yolcu bilgi monitörlerinin bilgilendirici ve anlaşılır olması hizmet alımını kolaylaştırmaktadır.	4.15	1.035	0,741
6. Mobil uygulama havalimanında bazı işlemleri daha hızlı yapmamı sağlamaktadır.	4.10	1.111	0,770
7. Terminal içi, terminal dışı navigasyon uygulaması uçuşların geçileceği kapıya en kolay yoldan ulaşmamı sağlamaktadır.	4.03	1.086	0,783
8.Havalimanı internet temelli hizmetler hizmet alımını kolaylaştırmaktadır.	3.92	1.197	0,722
9. Havalimanı engelli yolcuların rahat ve güvenli hizmet almalarına imkan verecek şekilde inşa edilmiştir.	4.11	1.160	0,737
KMO= 0,911; $\chi^2=1507,231$; SD=36; P=0,000 Cronbach's Alpha =0,899 Toplam Varyans Oranı = %55,771			

Hizmet yeniliğine ait 9 ifadeden oluşan sorular dahil edilerek analiz yapılmıştır. Güvenirlik analizi sonucu alpha değeri=0,899 olup yeterince güvenilirdir.

Analiz yapılmadan önce değişkenler arasında ilişkinin varlığı ve verilerin faktör analizine uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterlilik testi ve Barlett Küresellik Testi (χ^2) ile incelenmiştir. Tabloda görüldüğü gibi KMO değeri >0.50 şartını taşıdığından örneklem büyüklüğü yeterlidir. Barlett küresellik testi sonucu anlamlıdır(p=0,000).Yapılan testler sonucunda elde edilen değerler faktör analizine uygundur. Tablo incelendiğinde, "Terminal içi, terminal dışı navigasyon uygulaması uçuşların geçileceği kapıya en kolay yoldan ulaşmamı sağlamaktadır." İfadesi (0,783) en yüksek faktör yüküne sahiptir. Faktörler toplam varyansın %55,771'ini oluşturur.

3.4.3. Yolcu Memnuniyeti İfadelerinin Keşfedici Faktör Analizi

Yolcu memnuniyeti ifadelerine ilişkin keşfedici faktör analizi sonuçları tabloda yer almaktadır.

Tablo 4. : Yolcu Memnuniyeti İfadelerine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi ve Toplam Varyans Oranı Sonucu

Sorular	A.O.	S.S.	Faktör 1 Faktör Yükleri
1.Havalimanından aldığım hizmetlerden memnunum.	4.03	1.112	0,937
2.Havalimanı hizmet yeniliklerinden memnunum.	4.06	1.088	0,958
3.Havalimanı hizmet yeniliklerine ilişkin olumlu izlenimim var.	4.08	1.129	0,921
KMO= 0,743; $\chi^2=877,395$; SD=3; P=0,000 Cronbach's Alpha =0,932 Toplam Varyans Oranı = %88,173			

Yolcu memnuniyetini ölçmeye yönelik 3 sorudan oluşan sorular dahil edilerek analiz yapılmıştır. Güvenirlilik analizi sonucu alpha değeri 0,932 olup yeterince güvenilirdir. Tabloda görüldüğü gibi KMO değeri >0.50 şartını taşıdığından dolayı örneklem büyüklüğü yeterlidir. Barlett küresellik testi sonucu anlamlıdır(p=0,000). Yapılan testler sonucunda elde edilen değerler faktör analizine uygundur. Tablo incelendiğinde, "Havalimanı hizmet yeniliklerinden memnunum." İfadesi (0,958) en yüksek faktör yüküne sahiptir. Faktörler toplam varyansın %88,173'ini oluşturur.

3.4.4. Hizmet Yeniliklerinin Hizmet Kalite Algısına Etkisi

Hizmet Yenilikleri ile Hizmet Kalite Algısı arasında kurduğumuz modele ilişkin regresyon analizi yapılmıştır. Varyans analizi tablosunda modelin geçerliliğine bakılmış olup çıkan $p=0,000^b < 0,05$ 'ten küçük olması sebebiyle model geçerlidir.

Analiz sonuçlarına göre havalimanında uygulanan hizmet yeniliklerinin bağımlı değişken olan hizmet kalite algısına etkisi olduğu görülmektedir. Analiz sonuca ilişkin dağılım tabloda verilmiştir.

Tablo 5.: Hizmet Yenilik Faktörleri İle Hizmet Kalite Faktörü Arasındaki Basit Regresyon Analizi Anova Tablosu

Model		Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	P
1	Regresyon	128,021	1	128,021	506,783	0,000 ^b
	Kalan	85,637	339	0,253		
	Toplam	213,658	340			

Tablo 6.: Hizmet Yenilik Faktörleri İle Hizmet Kalite Faktörü Arasındaki Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Model=1 Bağımsız Değişkenler	Standardize Katsayılar	Edilmemiş	Standardize Edilmiş Katsayılar		
	B	Standart Hata	Beta	t	P
Sabit Değer	1,219	0,123		9,924	0,000
Kiosk	0,182	0,032	0,268	5,694	0,000
X-ray	0,115	0,029	0,177	3,946	0,000
Havalimanı Oteli	0,023	0,026	0,038	0,864	0,388
Sosyal Medya	-0,064	0,031	-0,094	-2,022	0,044
Bilgi Monitörü	0,102	0,035	0,133	2,921	0,004
Mobil Uygulama	0,032	0,033	0,045	0,983	0,326
Navigasyon	0,065	0,035	0,089	1,847	0,066

İnternet Hizmetleri	0,067	0,029	0,101	2,302	0,022
Engelli yolcu Hizmetleri	0,196	0,029	0,286	6,686	0,000
		$R^2=0,663$	Düzeltilmiş $R^2=0,654$		
Bağımlı Değişken	Hizmet kalite algısı				

Bu analizlerle geliştirilen model ise aşağıdaki gibidir.

$$\text{Hizmet kalite algısı} = 1,219 + (0,718 * \text{Hizmet yenilikleri})$$

Uygulanan hizmet yenilikleri ile oluşturduğumuz modelin analiz sonuçlarına göre Kiosk, X-ray, Sosyal Medya, Bilgi Monitörü, İnternet Hizmetleri, Engelli yolcu Hizmetleri faktörlerinin p değerleri 0,05'ten küçük olduğundan istatistiksel olarak anlamlıdır. Modele girmişlerdir. Bütün bu faktörlerin modeli açıklama yüzdesi ise % 66'lık bir orandır.

Analiz sonuçlarını incelersek; Kiosk, X-ray, Sosyal Medya, Bilgi Monitörü, İnternet Hizmetleri, Engelli yolcu Hizmetleri faktörleri kalite algısını olumlu yönde etkilemekte, Havalimanı Oteli, Mobil Uygulama, Navigasyon faktörlerinin ise kalite algısı üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

Bu analizlerle geliştirilen model ise aşağıdaki gibidir.

$$\text{Hizmet kalite algısı} = 1,219 + (\text{Kiosk} * 0,182) + (\text{X-ray} * 0,115) + (\text{Sosyal Medya} * -0,064) + (\text{Bilgi Monitörü} * -0,064) + (\text{İnternet Hizmetleri} * 0,067) + (\text{Engelli Yolcu Hizmetleri} * 0,196)$$

Modelde hizmet kalitesi faktörüne en büyük katkıyı Kiosk (Self servis hizmetler) ve Engelli yolcu Hizmet faktörleri yapmaktadır. Hizmet kalitesi faktörlerinden altı tanesinin yolcu memnuniyeti faktörünü etkilemesiyle H1 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

3.4.5. Hizmet Yeniliklerinin Yolcu Memnuniyetine Etkisi

Hizmet yenilikleri ile yolcu memnuniyeti arasında kurduğumuz modele ilişkin regresyon analizi yapılmıştır. Model için Varyans analizi tablosuna modelin geçerliliğine bakılmış olup çıkan p değerinin 0,05'ten küçük olması sebebiyle model geçerlidir.

Analiz sonuçlarına göre havalimanında uygulanan hizmet yeniliklerinin bağımlı değişken olan yolcu memnuniyetine etkisi olduğu görülmektedir. Analiz sonuca ilişkin dağılım tabloda verilmiştir.

Tablo 7.: Hizmet Yenilik Faktörleri İle Yolcu Memnuniyet Faktörü Arasındaki Basit Regresyon Analizi Anova Tablosu

Model		Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	P
2	Regresyon	201,481	1	201,481	407,632	0,000 ^b
	Kalan	167,559	339	0,494		
	Toplam	369,040	340			

Tablo 8.: Hizmet Yenilik Faktörleri İle Yolcu Memnuniyet Faktörü Arasındaki Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Model=2	Standardize Katsayılar	Edilmemiş	Standardize Edilmiş Katsayılar		
Bağımsız Değişkenler	B	Standart Hata	Beta	t	P
Sabit Değer	0,504	0,169		2,972	0,003
Kiosk	0,159	0,044	0,179	3,608	0,000
X-ray	0,017	0,040	0,020	0,418	0,677
Havalimanı Oteli	0,115	0,036	0,146	3,159	0,002
Sosyal Medya	-0,134	0,043	-0,151	-3,090	0,002
Bilgi Monitörü	0,076	0,048	0,075	1,575	0,116
Mobil Uygulama	-0,006	0,045	-0,006	-0,127	0,899
Navigasyon	0,199	0,049	0,207	4,085	0,000
İnternet Hizmetleri	0,141	0,040	0,162	3,518	0,000
Engelli yolcu Hizmetleri	0,329	0,040	0,366	8,137	0,000
		$R^2=0,629$		Düzeltilmiş $R^2=0,619$	
Bağımlı Değişken	Yolcu Memnuniyeti				

Bu analizlerle geliştirilen model ise aşağıdaki gibidir.

$$\text{Yolcu memnuniyeti} = 0,504 + (0,896 * \text{Hizmet yenilikleri})$$

Uygulanan hizmet yenilikleri ile oluşturduğumuz model analiz sonuçlarına göre Kiosk, Havalimanı oteli, Sosyal Medya, Navigasyon, İnternet Hizmetleri, Engelli yolcu hizmetleri faktörlerinin p değerleri 0,05'ten küçük olduğundan istatistiksel olarak anlamlıdır. Modele girmişlerdir. Bütün bu faktörlerin modeli açıklama yüzdesi ise % 62'lik bir orandır.

Analiz sonuçlarını incelersek; Kiosk (Self servis hizmetler), Havalimanı oteli, Sosyal Medya, Navigasyon, İnternet Hizmetleri, Engelli yolcu hizmetleri faktörleri yolcu memnuniyetini olumlu yönde etkilemekte, X-ray, Bilgi monitörleri, Mobil uygulama faktörlerinin ise yolcu memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

Bu analizlerle geliştirilen model ise aşağıdaki gibidir.

$$\text{Yolcu memnuniyeti} = 0,504 + (\text{Kiosk} * 0,159) + (\text{Havalimanı oteli} * 0,115) + (\text{Sosyal medya} * -0,134) + (\text{Navigasyon} * 0,199) + (\text{İnternet Hizmetleri} * 0,141) + (\text{Engelli yolcu Hizmetleri} * 0,329)$$

Modelde yolcu memnuniyeti faktörüne en büyük katkıyı Kiosk (Self servis hizmetler) ve engelli yolcu hizmeti faktörleri yapmaktadır. Hizmet kalitesi faktörlerinden altı tanesinin yolcu memnuniyeti faktörünü etkilemesiyle H2 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

3.4.6. Hizmet Kalite Algısının Yolcu Memnuniyetine Etkisi

Hizmet Kalite Algısı ile Yolcu Memnuniyet faktörü arasında kurduğumuz modelin regresyon analizi yapılmıştır. Modelin Varyans analizi tablosunda geçerliliğine bakılmış olup $p=0,000 < 0,05$ olduğundan model geçerlidir.

Analiz sonuçlarına göre hizmet kalite faktörlerinin bağımlı değişken olan yolcu

memnuniyetine etkisi olduğu görülmektedir. Analiz sonucuna ilişkin dağılım tabloda verilmiştir.

Tablo 9.: Hizmet Kalite Algısı İle Yolcu Memnuniyet Faktörü Arasındaki Basit Regresyon Analizi Anova Tablosu

Model		Kareler Toplamı	sd	Ortalama Kare	F	P
3	Regresyon	255,403	5	51,081	150,584	0,000 ^b
	Kalan	113,637	335	0,339		
	Toplam	369,040	340			

Tablo 10.: Hizmet Kalite Algısı İle Yolcu Memnuniyet Faktörü Arasındaki Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Model=3	Standardize Katsayılar	Edilmemiş Standart Hata	Standardize Edilmiş Katsayılar	t	P
Bağımsız Değişkenler	B		Beta		
Sabit Değer	-0,363	0,178		-2,046	0,041
Fiziksel Özellik	0,428	0,062	0,324	6,899	0,000
Güvenilirlik	0,249	0,067	0,211	3,725	0,000
Heveslilik	-0,048	0,071	-0,043	-0,686	0,493
Güven	-0,017	0,079	-0,016	-0,215	0,830
Empati	0,474	0,064	0,441	7,424	0,000
		R ² =0,692		Düzeltilmiş R ² =0,687	
Bağımlı Değişken	Yolcu memnuniyeti				

Bu analizlerle geliştirilen model aşağıdaki gibidir.

$$\text{Yolcu Memnuniyeti} = -0,363 + (\text{Hizmet kalite algısı} * 1,086)$$

Analiz sonuçlarına göre Fiziksel Özellik, Güvenilirlik ve Empati faktörlerinin p değeri 0,05'ten küçük olduğundan istatistiksel olarak anlamlıdır. Modele girmişlerdir. Bütün bu faktörlerin modeli açıklama yüzdesi ise % 69'luk bir orandır.

Analiz sonuçlarını incelersek; Fiziksel Özellik, Güvenilirlik ve Empati faktörlerinin yolcu memnuniyetini olumlu yönde etkilediği, heveslilik ve güven faktörlerinin ise yolcu memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

Bu analizlerle geliştirilen model ise aşağıdaki gibidir.

$$\text{Yolcu Memnuniyeti} = -0,363 + (\text{Fiziksel Özellik} * 0,428) + (\text{Güvenilirlik} * 0,249) + (\text{Empati} * 0,474)$$

Modelde yolcu memnuniyeti faktörüne en büyük katkıyı empati ve fiziksel özellik faktörü yapmaktadır. Hizmet kalitesi faktörlerinden üç tanesinin yolcu memnuniyeti faktörünü etkilemesiyle H3 hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüz rekabet koşullarının sertleşmesi ve teknolojinin hızla büyümesiyle işletmeler sahip oldukları kaynakları yenilemek zorunda kalmıştır. Havayolu taşımacılığında sunulan hizmet; yolcunun uçak rezervasyonu ile başlayıp, havalimanı işlemlerinin yapılması ile sonlanan bir süreçtir. Her gün binlerce insanın uğrak yeri olan havalimanları da dünyada ki değişimlere ayak

uydurmak için hizmet yeniliklerine ve hizmet kalitesine önem vermektedir. Havalimanlarında teknolojik yenilikler sayesinde sunulan hizmet hızında ve hizmet kalitesinde artış yaşanmıştır. Hizmet yenilikleri sayesinde yolcuların havalimanlarından aldıkları hizmet süresi kısalmakta bu da yolcu memnuniyetinin artmasını sağlamaktadır.

Araştırmada havalimanı hizmet sürecinde önemli kavramların birbirleri ile ilişkileri incelenmiştir. İstanbul havalimanında anket çalışması yapılarak sonuçlar değerlendirilmiştir.

Analizin ilk kısmında demografik özellikler incelenmiştir. Sonrasında ise; hizmet yeniliklerinin hizmet kalite algısına etkisi, hizmet yeniliklerinin yolcu memnuniyetine etkisi, hizmet kalite algısının yolcu memnuniyetine etkisinin olup olmadığı incelenmiş hipotezler test edilmiştir.

Analizler sonucunda; hizmet yeniliği faktörlerinden Kiosk, X-ray, Sosyal Medya, Bilgi Monitörü, İnternet Hizmetleri, Engelli yolcu Hizmetleri yolcuların kalite algısını olumlu yönde etkilemektedir. Havalimanı Otel, Mobil Uygulama, Navigasyon faktörlerinin ise yolcuların kalite algısını olumsuz yönde etkilemektedir.

Hizmet yeniliği faktörlerinden Kiosk (Self servis hizmetler), Havalimanı oteli, Sosyal Medya, Navigasyon, İnternet Hizmetleri, Engelli yolcu hizmetlerinden yolcular memnundur. X-ray, Bilgi monitörleri, Mobil uygulama faktörlerinden ise yolcular memnun değildir.

Hizmet kalitesi faktörlerinden Fiziksel Özellik, Güvenilirlik ve Empati'den yolcular memnundur, heveslilik ve güven faktörlerinden ise yolcular memnun değildir.

Sonuç olarak; havalimanı işletmelerinin yolcu şikayetlerini en aza indirerek yolcu memnuniyetini arttıracak şekilde hizmet sunmaları gerekmektedir. Havalimanı işletmeleri en fazla gelir sağladığı yolcu gruplarının memnuniyetini arttıracak şekilde hizmet sunumunu gerçekleştirmelidir. Bu sayede havalimanı işletmelerinin, uzun vadede hizmetler konusunda başarılı olmaları ve pazar paylarını arttırmaları mümkün olabilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi havalimanı hizmetlerini yeniliğe yönlendirmektedir. Havalimanlarında hizmet yeniliklerinin yoğun olarak kullanılması hizmetlerin uygulanması ve benimsenmesi açısından önemlidir.

Yolcuların havalimanı işletmelerinden hizmet kalitesi ve hizmetlerde yenilik beklentileri yolcu memnuniyetinin belirleyicisidir. Yolcu memnuniyetinin sağlanmasında diğer faktörlerin ele alınarak hizmet yenilikleri faktörlerinden bilgi monitörü, x-ray, mobil uygulama, havalimanı oteli, navigasyon faktörlerinde memnuniyet düzeylerinin artırılması için sunulan hizmetlerde gerekli iyileştirmeler yapılmalıdır. Yolcu memnuniyetinin sağlanmasında hizmet kalite faktörlerinden çalışan hevesliliği ve güven konularında havalimanı gerekli tedbirleri alarak bu konuda yolcu memnuniyetini sağlamalıdır. Bu hizmetlerdeki memnuniyetsizlik havalimanının yeni açılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmayla elde edilen veriler teorik ve pratik açıdan faydalı bilgiler içermektedir. Teorik açıdan literatürde olan havalimanı hizmet yenilik boyutuna hizmet yenilik ifadeleri kazandırılmıştır.

Pratik açıdan ise hizmet yeniliklerinin hizmet kalite algısı ve yolcu memnuniyetine etkisine değinilmiştir.

Anket uygulaması; İstanbul havalimanı, 15 günlük izin ile 2 günlük uygulama süresi ve 341 kişiyle sınırlıdır. Anketin farklı havalimanlarında ve daha fazla kişiye uygulanması halinde farklı sonuçlar elde edilebilir.

Analiz sonuçlarına göre aşağıdaki önerileri yapmak mümkündür;

- Hizmet yeniliklerinden Havalimanı Oteli, Mobil Uygulama, Navigasyon hizmetleri kalite algısını olumsuz yönde etkilemektedir. İşletme bu yolcu grubu için alternatif hizmetler sunabilir. VIP hizmetler ya da havalimanının belirli bölgelerine konumlanmış danışmanlık hizmetleriyle yolcu memnuniyeti sağlanabilir.
- Hizmet yeniliklerinden X-ray, Bilgi monitörleri, Mobil uygulama hizmetleri yolcu memnuniyetini sağlamamaktadır. Yolcuların çoğu x ışınlarının kendilerine zarar verdiğini düşünmektedir fakat x ışını tarayıcıları havalimanı güvenliğini sağlamak için kullanılmaktadır. Bilgi monitörlerindeki eksiklikler giderilmelidir (yazı büyüklükleri vs). Mobil uygulama kullanımını yaygınlaştıkça yolcu memnuniyeti artacaktır.
- İşletme, yolcuların hizmet kalite algısını arttıracak yönde güven ve çalışan hevesliliğine önem vererek hizmet sunmalıdır.
- Veri seti genişletilerek ve farklı istatistiksel yöntemler kullanılarak daha detaylı incelenebilir. Sonuçlar karşılaştırılarak çalışma geliştirilebilir.
- Örneklem grubu değiştirilerek farklı örneklem grubu oluşturulabilir.

İşletme, yolcu hizmet beklentilerini belirlemeli, ilgili departman hizmetin beklenen şekilde gerçekleştirilmesine önem vermelidir. Havalimanı hizmetlerinin erişilebilir olmasıyla yolcu memnuniyeti sağlanabilir. İşletme sunulan hizmetlerin tanınması ve benimsenmesi konusunda yolcuları bilgilendirmeli ve hizmet kalitesinin arttırılması yönünde çalışmalar yapmalıdır. Bu çalışma geliştirilerek diğer havalimanlarında da uygulanabilir.

KAYNAKÇA

Akın, Murat (2001), *Sanal Ortamda Sunulan Hizmetlerde Algılanan Hizmet Kalitesi, Davranışsal Özellikler ve Müşterilerin Yeniden Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişkiler: İnternet Bankacılığı Alanında Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akın, Murat (2007), *Sanal Hizmetlerde Hizmet Kalitesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Arslan, Seda (2015), *Havayolu İşletmelerinin Sosyal Paylaşım Sitelerindeki Sayfalarında Elektronik Müşteri Sadakati Oluşturulabilmesine Etki Eden Faktörler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Başar Fatma (2017), *Algılanan Hizmet Kalitesi İle Davranışsal Niyet İlişkisinde Müşteri Memnuniyetinin Rolü: Kış Koridorunda Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Başar soft bilgi teknolojileri, *Navigasyon nedir*, [Erişim: 13Eylül2019, <https://www.basarssoft.com.tr/navigasyon-nedir/>].

Chen, K.C. J. , Yu Y.W. , Batnasan, J. (2014), *Services Innovation Impact to Customer Satisfaction and Customer Value Enhancement in Airport* (Çev. Ümmühan Demir), Department of Business Administration, Asia University: Taiwan (2014).

Doğan Haber Ajansı (19 Haziran 2019), "İstanbul Havalimanında 18 Saniyede Pasaport Kontrolü" [Elektronik Sürüm], *TRT Haber*.

Grönroos Christian (1984), A service Quality Model and Its Marketing Implications, *European Journal Of Marketing*, 18(4):40, [Erişim: 30 Mayıs 2019, https://www.researchgate.net/publication/233522386_A_Service_Quality_Model_and_Its_Marketing_Implications].

İGA (İstanbul Havalimanı), (14Mayıs 2019), "İstanbul Havalimanı Terminal Hizmetleri" [Elektronik Sürüm].

İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi (09.2019), *Yer Hizmetleri* [Elektronik Sürüm], İstanbul Üniversitesi: İstanbul.

Küçük Çırpın, Birgül (2016), "Havayolu Taşımacılığında Hizmet Kalitesi Ölçümü" [Elektronik Sürüm], *Journal of Transportation and Logistics*, S:1, ss.90-91.

Karararlan, Elvan (2014), *Havayolu Yolcu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma: Kabin Hizmetlerinin*

Müşteri Tercihlerine Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kazançoğlu, İpek (2011), "Havayolu Firmalarında müşteri sadakatinin yaratılmasında Kurum İmajının ve Algılanan Hizmet Kalitesinin Etkisi"[Elektronik Sürüm], *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, S:21, ss.130- 158.

Karaca Y. , (2009), "Hizmetlerde İnovasyon ve Tüketici Algısına Etkisi: Yolcu Taşımacılığı Sektöründe Bir Araştırma" [Elektronik Sürüm], *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, ss.195-212.

Mucuk İ.,(1999), *Pazarlama İlkeleri*, Türkmen Kitabevi: İstanbul

Özer Şentürk L. (1999), "Müşteri Tatminine Yönelik Literatürdeki Kuramsal Tartışmalar" [Elektronik Sürüm], *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S:17, ss.163-165.

Özalbant, Zehra (2010), *Sağlık Sektöründe Hizmet Kalitesi Ölçümü ve Bir Uygulama*, Ankara: Genç Ofset

Parasuraman, A., Zeithaml, V.and Leonard, B.(1985), "SERVQUAL: A Multiple Item Scale for Measuring Customer Perceptions of Service Quality". *Journal of Retailing*, S:1, ss. 64. [Erişim: 30 Mayıs 2019 EBSCO (Academic Search Elite), <http://www.ebsco.com>].

SHGM (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü) (2019), *Faaliyet Raporu*, SHGM Yayınları: Ankara, No: 12.

Seyran, Deniz (2004), *Hizmet kalitesi, Modeller ve Hizmet kalitesine Yeni Bir Bakış Açısı*, Kalder yayınevi: İstanbul.

T.C. Resmi Gazete, *Türk Sivil Havacılık Kanunu*, 19 Ekim 1983, Sayı: 18196 Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Valarie A.Zeithaml, A.Parasuraman and Leonard L.Berry (1990), "Delivering Quality Service: Balancing Customer Perceptions and Expectations", *The Journals Of Consumer Affairs*, S:12: ss.418-419. [Erişim: 30 Ağustos 2019 EBSCO (Academic Search Elite), <http://www.ebsco.com>].

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

İşletmelerin Blok Zinciri (Blockchain) Uygulamalarında Ticari Birliklerin Rolü

The Role Of Business Associations In Blockchain Applications of Businesses

Hülya UZUN¹

Öz

Rekabetçi bir ortam, teknolojiyi yakından takip etmek ve bu teknolojiyi iş süreçlerine uygulamayı gerektirmektedir. Yeni teknolojilerin ortaya çıkması, çoğu zaman köklü değişimlerin habercisi olmaktadır. Blok zinciri uygulamaları, işletmeler için küresel rekabet ortamında köklü bir değişim olarak ifade edilebilir. Ticari birlikler, kendilerine üye olan işletmelerin büyüklüklerine göre ortaya çıkan ihtiyaçlar, istekler ve karşılaştıkları zorluklar gibi durumlarda işletmelere yardımcı olan, onları destekleyen, onları başarıya yönlendiren ve ülke ekonomisine katkı sağlama çabasında olan örgütlerdir. Teknolojik alanda son gelişme olarak blok zinciri uygulamalarının, işletmeler kadar ticari birlikler açısından da çok önemli olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle bu çalışmada, blok zinciri ve akıllı sözleşme kavramları detaylı olarak incelenmiş, ticari birliklerin faaliyet alanları belirtilmiş, işletmelerin ve ticari birliklerin blok zinciri uygulamaları üzerinde durulmuştur. Buna bağlı olarak, ticari birliklerin blok zinciri uygulamalarının, işletmenin blok zinciri uygulamaları üzerindeki rolü incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, işletmelerin blok zinciri uygulamalarında, ticari birliklerin rolü ve katkıları belirtilmiştir. Ayrıca, gelecekteki uygulamalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İşletmelerin Blok Zinciri Uygulamaları, Ticari Birlikler, Blok Zinciri, Akıllı Sözleşmeler.

Abstract

A competitive environment requires following technology closely and applying this technology to business processes. The emergence of new technologies is often a harbinger of radical changes. Blockchain applications can be expressed as a radical change in the global competitive environment for businesses. Business associations are organizations that help businesses in situations such as the emerging needs, demands and difficulties encountered depending on the size of the businesses that are members of them, direct them to success, supporting them and strive to contribute to the country's economy. As the latest development in the technological field, it can be expressed that blockchain applications are very important for the business associations as well as the businesses. For this reason, in this study, the concepts of blockchain and smart contract have been examined in detail, the activity areas of business associations have been determined and blockchain applications of businesses and business associations have been emphasized. Accordingly, the role of business association's applications on blockchain applications of business has been examined. In the conclusion of the study, the role and contributions of business associations in the blockchain applications of businesses have been stated. In addition, suggestions have been made for future applications.

Keywords: Blockchain Application of Businesses, Business Associations, Blockchain, Smart Contrats.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, hulya.cinar@dpu.edu.tr

Giriş

Rekabetçi bir ortam, teknolojiyi yakından takip etmek ve bu teknolojiyi iş süreçlerine uygulamayı gerektirmektedir. Bunun yanı sıra, yeni teknolojilerin ortaya çıkması, çoğu zaman köklü değişimlerin habercisi olmaktadır. Blok zinciri teknolojileri de iş ve toplum üzerindeki farklı uygulama alanları ile köklü değişimin habercisi olan yeni gelişmeler arasında yer almaktadır. Söz konusu yönüyle blok zinciri teknolojisi, küreselleşmiş işletmelerin görünen yüzlerinden birini temsil etmektedir.

2008 yılında ortaya çıkan küresel mali kriz ile birlikte, işlemlerini ve özellikle nakit transferlerini finans kurumları aracılığıyla yapan işletmeler zor duruma düşmüşlerdir. Nakit transferlerinin yüksek ücretler karşılığında yapılması sonucunda işletmeler, finans kurumlarına bağımlı hale gelmişlerdir. Bu tarihlerde, söz konusu ekonomik zorluklar sırasında (Ekim 2008 tarihinde) “Satoshi Nakamoto” başlığıyla yayınlanan bir makalede ilk defa “bitcoin” adında bir kripto para biriminden bahsedilmiştir. Nakamoto’nun bu çalışması (Nakamoto, 2008) ile blok zinciri yazılımı temelli bitcoin isimli kripto para gündeme gelmeye başlamıştır. Bu yönüyle bitcoin, merkezi bir sisteme bağlı olmadan, şeffaf, dağıtık sistemli ve kimsenin müdahalesine izin vermeyen ilk kripto para birimi olarak ön plana çıkmıştır.

Bitcoin’in 2009’da bilinirliğinin göreceli olarak artmaya başlaması, yalnızca kriptografileri tanıtmakla ve finansal dünyada özellikle ödemeler piyasasında yeni bir dijitalleşme hareketine yol açmakla kalmamış, aynı zamanda merkezi olmayan dijital para birimlerine dayanan (Glaser ve Bezenberger, 2015: 1) blok zinciri adı verilen yenilikçi bir teknoloji türüne de yol açmıştır. Merkezi bir sisteme bağlı olmadan, şeffaf, dağıtık sistemli olarak kimsenin müdahalesine izin vermeyen işlem zinciri olan blok zinciri teknolojisi, iş süreçlerini bağımsız olarak yürütmek, bilgi paylaşmak, işbirliği yapmak için işletmelere de çeşitli fırsatlar sunmaktadır.

Değişen ve gelişen iş dünyasında işletmeler, teknolojiye son gelişmeleri takip etmek ve faaliyetlerine uyarlamak zorundadır. Diğer yandan işletmeler, rekabet ortamında başarılı olmak, buldukları ülke ekonomisine katkıda bulunmak istemekte, buna bağlı olarak ayakta durmak için çaba göstermektedir. İşletmelerin bu rekabet ortamında başarılı olabilmeleri, çoğu zaman tek başlarına yapabilecekleri uygulamalardan geçmemektedir. Bunun için ticari birlikler, işletmelerin başarısına katkı sağlamak için ihtiyaç duydukları bilgi, ortaklık, tavsiye, aracılık gibi bir takım hizmetleri yerine getirmektedir.

Teknolojinin ilerlemesi ile birlikte küresel boyutta blok zinciri uygulamalarını faaliyetlerine uyarlamaya çalışan işletmeler, bu konuda da ticari birliklerin destekleri ve yardımları ile blok zinciri uygulamalarını daha iyi yerine getirebileceklerdir. Bu konudan yola çıkarak yapılan bu çalışmada işletmelerin blok zinciri uygulamalarında ticari birliklerin rolü incelenmiştir. “İşletmelerin blok zinciri uygulamalarında, kendisinin üye olduğu ticari birliklerin de blok zinciri uygulamaları neler olabilir?”,

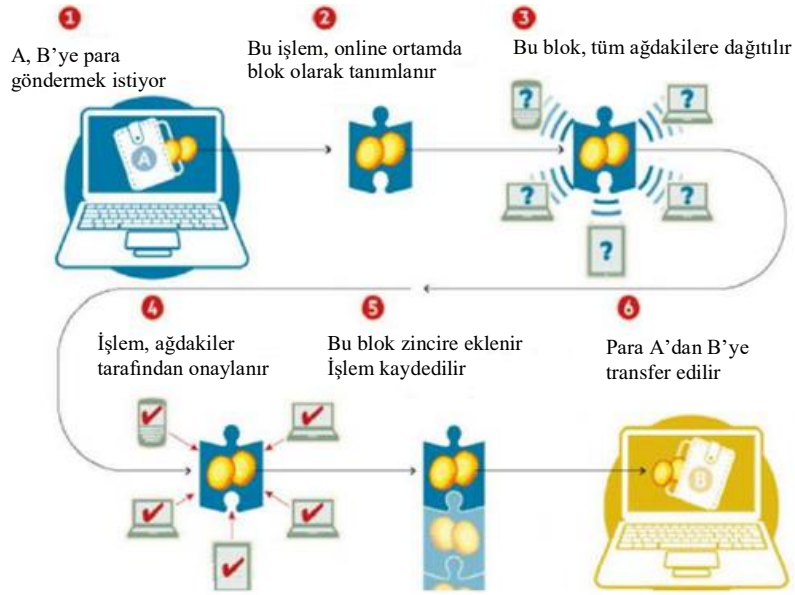
“Ticari birliklerin blok zinciri uygulamalarının, işletme uygulamaları üzerinde rolü ve bu uygulamalara katkıları nedir?” sorularına cevap bulunmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda öncelikle blok zinciri, akıllı sözleşmeler ve ticari birlikler ile ilgili açıklamaların ardından ticari birliklerin blok zinciri teknolojisine yönelik uygulamalarına yer verilerek işletmelerin blok zinciri uygulamalarında ticari birliklerin rolüne ve katkılarına yönelik değerlendirme yapılmıştır.

1. Blok Zinciri Uygulamaları

Blok zinciri teknolojisi, bir ağ üzerinde oluşturulan ve ağ aktörleri tarafından paylaşılan verilerin depolanmasına olanak tanımaktadır. Bu veriler, şifrelenmiş durumda olup, bir aktörün verilerden faydalanması ya da bu teknoloji üzerinde bir işlem yapması için zincirde bulunan diğer üyelerin işlemi onaylaması gerekmektedir. Bu nedenle blok zinciri; yapılan işlemleri doğrulamak için bir mutabakat (consensus mechanisms) mekanizması üzerine kurulu mevcut aracı hizmetler olmadan, tüm işlemleri merkezsiz bir ortamda kayıt tutmak için köklü bir değişimi beraberinde getirmektedir (Holotiuk vd., 2017: 913). Genel anlamda blok zinciri teknolojisi, ağ aktörleri arasındaki işlemlerin tutarlı, değişmez, doğrusal bir olay günlüğünü şifrelemek ve depolamak için tamamen dağıtık bir sistemi ifade etmektedir (Risius ve Spohrer, 2017: 386).

Blok zinciri, ismini, temel veri yapısının, zincirleme bir bloklar listesi olduğu gerçeğinden almaktadır (Mendling vd., 2018). Blok zinciri teknolojisi; merkezi bir yönetimden uzak, büyük bir ağ sistemi içinde ağ aktörlerinin yaptıkları her işlemin kayda alındığı, kayıt sonrası yapılan işlemlerin değiştirilemeyeceği, yapılan işlemlerin birbirine zincirleme olarak devam ettiği, bu ağ üzerinde yapılan her işlemin şeffaf, güven ortamının son derece sağlam olduğu bir ortam olarak açıklanabilmektedir. Böylece işlemler doğrudan alıcı ile satıcı arasında güvenli bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Bu açıklamada yer alan ifadeler, blok zinciri için yapılan çeşitli tanımlardan alınmıştır. Bu nedenle blok zinciri için yapılan tanımlara yer vermek gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Blok zinciri, kısaca şifrelenmiş işlem takibi sağlayan bir dağıtık veri tabanı olarak tanımlanabilmektedir (STM, 2018). Sheikh ve arkadaşları (2019: 323) blok zincirini, “*Dağıtık bilgisayarlar içinde çalışan yazılım tarafından oluşturulan ve tutulan dijital bir ağ*” olarak ifade ederken, Beck ve arkadaşları (2017: 381) ise, “*Bir blok zinciri, esasen dijital olayların bir kayıdır*” şeklinde belirtmektedir. White (2017: 439) blok zincirini, “*Bir blok zinciri, enformasyon bloklarından oluşan bir dijital defter şeklindedir. Her blok, bir ağ içinde gerçekleşen işlemlerin kaydını içerir*” sözleriyle açıklamaktadır. Bir blok zinciri, Christidis ve Devetsikiotis (2016: 2293) tarafından, “*Bir ağın aktörleri arasında çoğaltılan ve paylaşılan dağıtık bir veri yapısı*” olarak tanımlanmıştır. Min (2019: 35) ise, “*Bankalar ve hükümetler gibi araçlar tarafından kontrol edilemeyen dağıtık defterler kullanarak dijital varlık işlemlerinin kayıtlarını tutan, eşler arası bir bilgi teknolojisi ağı*” şeklinde bir tanımlamada bulunmuştur. Aşağıdaki şekil, blok zincir çalışmasının temel mantığını açıklamaktadır.

Şekil 1. Blok zincir çalışma mantığı

Kaynak: Crosby vd. 2016: 10; Avunduk ve Aşan, 2018: 373.

Blok zinciri teknolojisi yaygın olarak Bitcoin ve Ethereum gibi sanal paraların arka planındaki teknoloji olarak bilinmektedir. Oysa bu teknoloji, sağladığı olanaklar ve çeşitlendirilebilir uygulamaları yönüyle çok daha geniş bir yelpazeye sahip bulunmaktadır (www.tubitak.gov.tr). Bir blok zinciri, kripto para birimlerini kullanmakta, dijital işlemi dağıtmakta, finansal işlemi ölçerek ve depolayarak defteri düzenlemektedir (Sheikh vd. 2019: 323). Blok zinciri, kamuya açık bir defter gibi işlemlerin tam kaydını tutan bir blok dizisi olma niteliğine sahip bulunmaktadır (Bhaskar ve Chuen, 2015: 49). Blok zinciri, bloklar içinde şifrelenmiş verilerin güvenli bir şekilde kaydedilmesini sağlamak için işbirliği yapan bir düğüm (node) ağına uygulanan bir dizi protokol ve şifreleme yöntemi oluşturmaktadır (Macrinici vd., 2018: 2338). Bu tanımda kullanılan “düğüm” kavramı, bu bölümde sıkça kullanılacağından ve blok zinciri teknolojisi için önemli bir kavram olmasından dolayı ilave açıklamaları gerekli kılmaktadır. Düğüm, bir blok zinciri ağında yer alan cihazı ifade etmektedir. İnternete bağlı olduğu ve bir IP adresi olduğu sürece bir bilgisayar, telefon veya yazıcı da dâhil olmak üzere herhangi bir aktif elektronik cihaz olabilmektedir (Atabaş, 2018:28). Düğümlere mutabakat politikalarına dayanarak üyelik statüsü verilmektedir. Tüm düğümler, tek bir varlığın, sistemi tam olarak kontrol edemediği blok zinciri bilgilerini tutmaktadır (Viriyasitavat ve Hoonsopon, 2018: 3).

Bir blok zinciri, zincire eklenen işlemleri onaylayan ve depolayan merkezsiz, dağıtık, ana defterdir. Herhangi bir tarafa ait değildir veya kontrol edilemez ve tüm zincir birçok sunucuda çoğaltılabilmektedir (Brandon, 2016: 33). Zincir, oluşum (Genesis) bloğu ile başlamaktadır. Her blok bir önceki değere içinde bulunduğu değer ile bağlanmaktadır. Bir önceki blok, onun üst bloğu olarak adlandırılır ve sistem bu şekilde devam ederek sonsuza kadar uzanmaktadır (Avunduk ve Aşan, 2018: 374). Blok zincirinin arkasındaki kripto teknolojisi ise, asimetrik şifrelemeye veya “açık anahtar”

şifrelemesine dayanır. Bu tür şifrelemede, bir iletiyi veya işlemi şifreleyebilen veya şifresini çözebilen iki farklı anahtar kullanılmaktadır (Brandon, 2016: 34).

Blok zinciri ile ilgili tanım ve açıklamalar dikkate alındığında birtakım ortak özellikler ön plana çıkmaktadır. Bu özellikleri ayrı ayrı incelemek, blok zinciri ile ilgili tanım ve açıklamaların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1.1. Blok Zinciri Özellikleri

Blok zinciri teknolojisinin kilit unsurunun güven faktörü (Macrinici vd., 2018: 2338) olduğunu ifade edebilmek mümkündür. Blok zinciri, dijital işlemler için kullanılan merkezi olmayan teknoloji olduğundan geleneksel defterden daha hızlı ve doğrudur (Sheikh vd. 2019: 323). Bunun yanında blok zinciri daha belirgin özelliklere sahip bulunmaktadır. Söz konusu özellikler, (1) merkezsizlik, (2) kalıcılık ve geçerlilik, (3) anonimlik ve kimlik ve (4) denetlenebilirlik olarak sıralanabilmektedir.

Merkezsizlik: Blok zinciri ağındaki bir işlem, herhangi iki eş (P2P) arasında, merkezi kurum tarafından onaylanmadan gerçekleştirilebilmektedir (Zheng vd., 2018: 357). Bir diğer deyişle işlemlerin yapılması ya da onaylanması için hükümet ya da merkezi bir kurum gibi bir yere ihtiyaç duyulmamaktadır. Taraflar arasında iletişim kurulması için herhangi bir merkezi yapı yerine bireysel düğümler, bilgileri eşler arası bir ağda birbirlerine doğrudan iletmekte ve depolamaktadır (Nakamoto, 2008; De Filippi, 2016: 5).

Kalıcılık ve geçerlilik: Bir blok zinciri defterine kaydedilen işlemlerin, her düğüm tarafından kayıtları tutulup kontrol edildikleri ağda yayıldıkları sürece kalıcı olduğu kabul edilmektedir. Düğümlerin çoğu tehlikesiz olduğu sürece, kalıcılık ısrarla korunur (Viriyasitavat ve Hoonsopon, 2018: 3). Ağa yayılan işlemlerin her birinin onaylanması ve tüm ağda dağıtık bloklar halinde kaydedilmesi gerektiğinden, işlemler üzerinde değişiklik yapmak neredeyse imkansız hale gelmektedir. Ayrıca, yayınlanan her blok, diğer düğümler tarafından onaylanabilmekte ve işlemler kontrol edilebilmektedir. Bu sayede herhangi bir tahrifat kolayca tespit edilebilmektedir (Zheng vd., 2018: 357).

Anonimlik ve kimlik: Anonimlik, kamuya açık blok zincirinin temel özelliğidir (Viriyasitavat ve Hoonsopon, 2018: 3). Sistem bir ya da birkaç otoriteden değil, çok sayıda küçük kullanıcı üzerinden oluşturulup, sürdürülebilmektedir (www.tubitak.gov.tr). Her kullanıcı, oluşturulan bir adresle blok zinciri ağı ile etkileşime girebilmektedir (Zheng vd., 2018: 357). Bu sistemdeki kimlik, kullanıcının gerçek dünya kimliğine bağlanabilmektedir (Viriyasitavat ve Hoonsopon, 2018: 3).

Denetlenebilirlik: Blok zinciri üzerindeki işlemlerin her biri bir zaman damgası ile doğrulanıp kaydedilmektedir. Bundan dolayı kullanıcılar, dağıtık ağdaki herhangi bir düğüme erişerek önceki kayıtları kolayca doğrulayabilmekte ve izleyebilmektedir (Zheng vd., 2018: 357). Kayıt, zaman

damgası ve kalıcı bilgiler, bir blok zinciri ağındaki düğümler aracılığıyla önceki kayıtları kolayca doğrulamalarını ve izlemelerini sağlamaktadır (Viriyasitavat ve Hoonsopon, 2018: 3). Blok zincirinde, her işlem tekrarlamalı olarak önceki işlemlere göre izlenebilmektedir. Bu da blok zincirinde depolanan verilerin izlenebilirliğini ve şeffaflığını artırmaktadır (Zheng vd., 2018: 357).

1.2. Blok Zinciri Türleri

Blok zincirler arasındaki ayırım, defter paylaşım planı ve kimin bir sisteme katılmasına izin verildiği ile ilgilidir (Viriyasitavat ve Hoonsopon, 2018: 3). Bu doğrultuda yapılan ayırma göre blok zinciri sistemleri, kabaca üç başlık altında incelenebilmektedir (Buterin, 2015; Zheng vd., 2018: 358; Viriyasitavat ve Hoonsopon, 2018: 3):

- Kamusal blok zinciri
- Özel blok zinciri
- Konsorsiyum blok zinciri (izin verilen blok zinciri)

Viriyasitavat ve Hoonsopon (2018: 3), konsorsiyum blok zinciri olarak ifade edilen üçüncü tür blok zincirini “izin verilen blok zinciri” olarak da adlandırmaktadır.

Kamusal blok zinciri, dünyadaki herhangi birisinin okuyabileceği, dünyadaki herhangi birinin işlem gönderebileceği ve gönderdikleri işlemler geçerli ise işlemin dahil edilmesini bekleyebileceği ve dünyadaki herhangi birinin mutabakat sürecine (hangi blokların zincire ekleneceğini ve mevcut durumun ne olduğunu belirleme süreci) katılabileceği bir blok zinciridir (Buterin, 2015).

Özel blok zinciri, nihai fikir birliğini belirleyebilecek bir kuruluş tarafından tamamen kontrol edilmektedir (Zheng vd., 2018: 358). Bu tür zincir, yazma (işlem yapmaya yetkili olma) izinlerinin bir kuruluştaki merkezi olarak tutulduğu bir blok zinciridir (Buterin, 2015).

Konsorsiyum blok zinciri (İzin verilen blok zinciri), birçok tarafın katılımıyla özel ve kamu blok zincirleri arasındaki bir melez (hibrit) yapıyı ifade etmektedir (Viriyasitavat ve Hoonsopon, 2018: 3). Bu tür bir blok zinciri, mutabakat işleminin önceden seçilmiş bir düğüm seti tarafından kontrol edildiği bir blok zinciridir (Buterin, 2015). Sadece seçilen bir düğüm kümesi, konsorsiyum blok zincirindeki bloğu doğrulamaktan sorumlu bulunmaktadır (Zheng vd., 2018: 358). Konsorsiyum blok zinciri, genellikle konsorsiyum şeklinde organize edilen birkaç işletmeden oluşan yarı kapalı sistemler için uygunluk göstermektedir (Viriyasitavat ve Hoonsopon, 2018: 3).

1.3. Blok Zinciri Faydaları

Tanım ve özelliklerinden de anlaşılacağı üzere blok zinciri uygulamasının pek çok faydası bulunmaktadır. Blok zinciri, düğümler arasında karşılıklı güven duyulmadan bir ağda bile süreçleri güvenilir bir şekilde yürütmenin bir yolunu sunmaktadır (Mending vd., 2018). Blok zinciri teknolojisi, doğrulama için tüm kişisel bilgileri sakladığı ve müşteriye yönelik hızlı karar vermek için tekrarlanan görevi azalttığı için işlemleri güvenli hale getirebilmekte ve sağlamlaştırabilmektedir

(Sheikh vd. 2019: 321). Halaburda (2018: 28), blok zincirinde kayda alınan verilerin herkese açık olması, kayıtlar üzerinde fikir birliği sağlanmasındaki maliyetleri ve harcanan zamanı azaltacağını ifade etmektedir. Brandon (2016: 35) da ortak bir blok zincirle, anlaşmadaki her bir taraf kendi verisinin kopyasını saklamak zorunda olmadığından, zaman ve maliyetlerin önemli ölçüde azalabileceği üzerinde durmaktadır. Defterin birden fazla yerde depolanması ihtiyacı, depolama ve hesaplama maliyetlerine önemli ölçüde katkıda bulunabilmektedir (Halaburda, 2018: 28). Ayrıca güven mekanizması kişilere ya da kurumlara dayanmayıp, dağıtık yapıdaki birden fazla düğüme ve altındaki matematiksel işlemlerin zorluğuna dayandığı için teknik olarak güven sağlanmaktadır (www.tubitak.gov.tr).

Yukarıdaki anlatımlardan yola çıkıldığında, blok zincirinin uygulamada çok büyük faydalar sağladığı anlaşılmaktadır. Ancak Halaburda (2018: 27-28), bu faydalarının çoğunun gerçekten blok zincirinden kaynaklanmadığını, ortaya çıkan faydaların çoğunun şifreleme ve akıllı sözleşmelerden kaynaklandığını ifade etmektedir. Blok zinciri uygulamalarından bilinen şifreleme, dağıtık defter ve akıllı sözleşmeler ayrı kavramlardır. Bu kavramların üçü birlikte uygulanabileceği gibi bir arada da olmaları gerekmemektedir.

2. Akıllı Sözleşmeler

Merkezi bir otoriteye gerek duymaksızın, farklı paydaşlar arasında dijital sözleşmelerin tanımlanabilmesi ve sözleşme koşullarının takip edilerek, sonucuna göre hedeflenen aksiyonların otomatik olarak hayata geçirilebilmesi, blok zinciri teknolojisinin en çok heyecan uyandıran uygulama alanları arasında yer almaktadır (Ünsal ve Kocaoğlu, 2018: 59). Blok zinciri teknolojisinin ortaya çıkışıyla birlikte akıllı sözleşmeler, en çok aranan teknolojilerden biri haline gelmiştir. Çünkü bir blok zinciri, kesinti, sansür veya sahtekarlık riski olmadan uygulanmakta olan, kendisinde depolanan programlar olarak adlandırılan akıllı sözleşmeleri de içerebilmektedir (Beck vd., 2017: 381; Mendling vd., 2018). Akıllı sözleşmeler, blok zinciri teknolojisi ile tasarlandıkları ve uygulandıkları için blok zinciri özelliklerine sahiptir (Sheikh vd. 2019:322). Bundan dolayı Reyna ve arkadaşları (2018: 177), akıllı sözleşmelerin blok zincirinin ivmesine önemli ölçüde katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Blok zinciri teknolojisi, farklı paydaşlar arasında dijital sözleşmelerin blok zinciri üzerinde tanımlanmasını sağlamaktadır (Ünsal ve Kocaoğlu, 2018: 59). Akıllı sözleşmeler, belirli şart ve koşullara dayanan bir değer akışını ifade etmektedir ve tıpkı gerçek dünyadaki sözleşmelere benzemektedir. Tek fark, tamamen dijital olmalarından ileri gelmektedir. Bu, bir blok zincirinin içinde depolanan küçük bir programlama kodu anlamına gelmektedir (Macrinici vd., 2018: 2337).

Akıllı sözleşmenin ilk olarak tanımını yapan Szabo (1994, 1996), akıllı sözleşmeyi “*Sözleşmenin şartlarını yerine getiren bilgisayarlı bir işlem protokolü*” olarak tanımlamıştır. Daha sonraki akıllı sözleşmeler ile ilgili yapılan araştırmalarda araştırmacı ve yazarlar ise akıllı sözleşmelere yönelik tanımları, bu ilk tanımdan esinlenerek aynı mantık çerçevesinde oluşturmuşlardır. Buna göre Halaburda (2018: 28) tarafından yapılan tanım, “*Akıllı sözleşmeler, taraflar arasında yapılan*

sözleşmenin şartlarını otomatik olarak uygulayan bilgisayar programlarıdır” olarak ifade edilmiştir. Sheikh ve arkadaşları (2019: 321) akıllı sözleşmenin, *“İki taraf arasında programlama kodu biçimindeki yasal bir sözleşme”* olduğunu ifade etmektedir. Christidis ve Devetsikiotis (2016: 2296), akıllı sözleşmeleri, *“Blok zinciri üzerinde depolanan komut dosyaları”* olarak ifade ederken, Macrinici ve arkadaşları (2018: 2338) ise *“Gerçek dünyadaki sözleşmeleri siber alemde kodlayan ve yansıtan bir muhafaza yeri”* olarak tanımlamıştır.

Akıllı sözleşmeleri işletmelere yönelik geleneksel sözleşmelerden farklı kılan faydalar şunlardır (Sheikh vd. 2019:322):

- Tüketicilerle doğrudan iletişim.
- Veri kaybının olmaması: İşlemler arasında aracı olmadığından, ağdaki verileri koruyan ve yetkili tüketici tarafından erişilebilir olan blok zinciri teknolojisi, merkezi olmayan bir hizmet sunmaktadır.
- Güvenilir olması: İş sözleşmeleri, akıllı sözleşmeler durumunda otomatik olarak yürütüldüğü için değiştirilemez ve yok edilemez.
- Sahtekârlığa izin vermemesi: Akıllı sözleşme işlemleri, dağıtılmış blok zinciri ağına kaydedildiği için ağdaki taraflarca doğrulanmaktadır. Bu nedenle, akıllı sözleşme verileri diğer katılımcılar tarafından değiştirilemez.
- Maliyet etkinliği: İş adamları ve tüketicilerin her işlem için doğrudan etkileşime girebileceği araçlar olmadığı için ek ücretler bulunmamaktadır.
- Kayıt koruması: Akıllı sözleşme işlemleri, blok zincirinde sıralı olarak tutulur ve tüm denetim akışıyla birlikte geri alınabilir (Kurtarılabılır).

Akıllı sözleşmeler, uyumluluğu daha iyi duruma getirmek, riski azaltmak ve işletme genelinde verimliliği artırmak için sözleşme yaşam döngüsünü otomatikleştirebilen kendi kendine doğrulayan ve kendi kendine uygulayan sözleşmelerdir (ICERTIS, 2017). Sözleşmedeki kuralları ve cezaları, geleneksel sözleşmelerle aynı şekilde tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda bu yükümlülükleri otomatik olarak uygulamaktadır (Min, 2019: 41). Akıllı sözleşmeler, karşılıklı tarafların merkezi bir otoriteye bağlı olma ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır (Morabito, 2017: 101). Birden fazla servis tarafından yürütülen görevleri içeren sürece bağlı bir iş akışı, bir blok zinciri altyapısı üzerinde çalışan akıllı sözleşmelerle koordine edilebilmektedir. Ayrıca, kullanıcıların işlem örneklerinin durumunu genel bir bakış açısından izlemelerine olanak tanımaktadır (Viriyasitavat ve Hoonsopon, 2018: 5).

Akıllı bir sözleşmede, bir sözleşme bilgisayar kodlarına dönüştürülebilmektedir. Daha sonra bilgisayar sisteminde depolanabilmekte, çoğaltılabilmekte ve blok zinciri çalıştıran bilgisayarlar ağı tarafından denetlenebilmektedir (Min, 2019: 41). Temel olarak, akıllı sözleşme kodu blok zincirinde saklanmakta, her bir sözleşme benzersiz bir adresle tanımlanmakta ve kullanıcılar onunla çalışması

için bu adrese bir işlem göndermektedir (Reyna vd., 2018: 177). Akıllı sözleşmenin kodu her ağ katılımcısı tarafından denetlenebilmektedir (Christidis ve Devetsikiotis, 2016: 2297).

Akıllı sözleşmelerin kullanıcılara sağladığı avantajlar oldukça fazladır. Ancak bu avantajlardan blok zinciri teknolojisi olmadan da yararlanmak mümkün olabilmektedir. Zira akıllı sözleşmeler, merkezi bir sistemde de etkili bir şekilde kurulabilmektedir. Bir kişinin bankasıyla kurduğu otomatik tekrarlanan bir ödeme ya da borsada bir limit emri blok zinciri uygulamasından önce ortaya çıkan akıllı sözleşmelere örnek olarak verilebilmektedir (Halaburda, 2018: 28). Akıllı sözleşmeler, çok çeşitli alanlarda birçok yeni uygulama ile maliyet azaltma, hız, verimlilik ve şeffaflık gibi bir dizi avantaj sunmakta, ayrıca güvenli haberleşme olanağı sağlamaktadır (Reyna vd., 2018: 177-179). Akıllı sözleşmeler gerçek zamanlı olarak hareket etmekte, insan hatası ve sahtekârlık eğilimli süreç vakalarını azaltmakta, mahremiyeti ve güvenilirliği arttırmaktadır (Morabito, 2017: 112).

Akıllı sözleşmeler için platformlara bakıldığında, en etkili iki platform üzerinde durmanın mümkün olabileceği görülmektedir. Bu platformlar aşağıda kısaca açıklanmıştır (Macrinici vd., 2018: 2338):

- Ethereum, sosyal ağlardan ve kimlik sistemlerinden tahmin piyasalarına ve birçok finansal uygulama türüne kadar, dağıtık uygulamalar oluşturmak için en büyük ve en popüler platformdur.
- Bitcoin, ilk olarak Nakamoto (2008) tarafından tanımlanan bir sistem ve bir şifreleme para birimidir. Bitcoin'in asıl amacı para transferi yapmak olmasına rağmen, blok zincirinin değişmezliği ve açıklığı, akıllı sözleşmeler (sınırlı biçimlerde) uygulayan protokollerin geliştirilmesine ilham vermiştir.

Bitcoin tarzı işlemleri destekleyen bir blok zinciri, birbirine güvenmeyen taraflar arasında varlık transferleri gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte, akıllı sözleşmeleri destekleyen bir blok zinciri, bunu daha da ileriye götürmekte ve çok adımlı işlemlerin (veya daha genel olarak etkileşimler) karşılıklı güvenilmez taraflar arasında gerçekleşmesini sağlamaktadır (Christidis ve Devetsikiotis, 2016: 2297). Ethereum, herhangi bir merkezi olmayan uygulamanın programlama kodunu çalıştırmaya odaklanan dağıtılmış bir genel blok zinciri ağıdır. Daha basit olarak, dünya genelinde manipüle edilemeyen veya değiştirilemeyen bilgileri paylaşmak için bir platformdur (www.blockchain.com). Ethereum, akıllı sözleşmeler için en çok tercih edilen blok zinciri çözümü olmuştur (Ünsal ve Kocaoğlu, 2018: 59; Alharby ve Moorsel 2017: 125).

3. Ticari Birlikler

Ticari birliklerin varlık nedenin, işletme faaliyetleri olduğu söylenebilir. Ticari birlikler için yapılabilecek her tanım ve açıklama da işletme faaliyetleri kapsamında yer almaktadır. Bir ticari birlik için çeşitli tanımlar yapılabilir. Ancak ticari birlik için yapılabilecek en iyi tanım, gerçek amacına

yönelik olan ve diğer tanımlarla birlikte yaptıkları faaliyetleri ve sahip oldukları özellikleri de içeren genel bir tanım olarak düşünülebilir. Bu da işletmenin gelişmesi, ülke ekonomisinin daha iyi bir düzeye gelmesi, rekabet edebilirliği olumlu yönde etkileyebileceğine yönelik bir tanım olabilir. Bunun üzerine Bennett (1998: 244), ticari birlikleri “*Bireysel işletmelerin gelişimini ve bir ulusun daha geniş rekabet edebilirliğini etkileyebilecek çeşitli kuruluşlardan biri*” olarak ifade etmektedir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için ticari birlik tarafından yapılan diğer faaliyet ve sahip oldukları özellikler dikkate alınarak diğer tanımlar da yapılabilir. Bunlardan birisi “*temsilci özelliği*”ni vurgulayan bir tanımdır ve bu tanım, ticari birliklerin, “*Şirketler veya ortak çıkarları olan diğer kuruluşlar için temsilci birimler*” (Boléat, 2003: 81) olduğunu ifade etmektedir. Ticari birliklerin “*aracı olma özelliği*”ni vurgulayan tanımda ise “*Bireysel işletme eylemi ile devlet eylemi arasında aracı olan kolektif organlar*” olarak ifade edilebilir (Bennett, 1998: 244). Ticari birliklerin, “*Bilgiye erişme, bilgiyi kullanma ve yayma ile dış kitlelerle iletişim kurma işinde bulunan üyelik organizasyonlarıdır*” (Boléat, 2003: 81) ifadesi de gerçek amaca yönelik bir başka tanımdır.

Ticari birliklerin amacına ulaşmasını sağlayan temel özellikleri ise aşağıda sıralanmaktadır (Bennett, 1998; Boléat, 2003; Costa, 2017):

- Kolektif ve üye temelli organizasyonlar olması,
- Üyeliğin isteğe bağlı olması,
- Üyelerin ortak bir çıkarının olması,
- Temsilcilik, kural koyma ve bilgi yoluyla iş sektörleri ile devlet eylemleri arasında aracı olmaları,
- Üyeleri için hizmet sunmalarıdır.

Ticari birliklerin faaliyetleri, bir derneğin üyelerinin çıkarlarının tümü ya da en azından çoğunluğu adına toplu olarak hareket etme rolüne odaklanmaktadır (Bennett 1998: 245). Ticari birlikler, genellikle belirli bir sektörde, ortak çıkarları olan işletmelere temsilcilik görevini yerine getirmekte ve toplu hizmetler sağlarken (Boléat, 2003: 1) aynı zamanda üyeler arasındaki işbirliğini güçlendirmektir (Wang ve Gooderham, 2013: 18).

Üye olan işletmeler, ülke ekonomisinin canlı olması, rekabet edebilirliğin artması ve kendi başarılarının artırılmasına yönelik olan genel çıkarlar çerçevesinde ticari birliklerden beklenti içinde olmaktadır. Bu beklentiler, genişleme ve gelişmeyi hedefleme, karşılaşma ihtimali oldukları sorunlara çözümler için fikir alışverişinde bulunmadır (Costa 2017: 1185). Bennett (1998: 257) ise, bu beklentilerin genel olarak bilgi, tavsiye, kıyaslama, hükümeti etkileme, konferanslar, sosyal etkinlikler ve bültenler olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında Boléat (2003: 1) da ticari birliklerin endüstri istatistikleri, genel piyasa bilgileri, eğitim, konferanslar ve sergiler gibi diğer hizmetleri de sağladığını ileri sürmektedir. Yeni ortaklarla da tanışmak, yeni iş modelleri bulma ve yürürlükteki mevzuatın

uygulanmasında destek bekleme de (Costa, 2017: 1185) işletmelerin ticari birliklerden diğer beklentileri arasında yer almaktadır.

Bir ticari birlik, endüstri standartları, davranış kuralları, kalite kontrolün markalaştırılması vb. gibi toplu hizmetlerin sağlanmasıyla rekabet gücüne katkıda bulunmaktadır (Bennett, 1998: 245). Yukarıda ifade edilen işletmelerin bir ticari birlikten beklentileri dikkate alındığında, ticari birliklerin toplu hizmetler sağlayarak doğrudan rekabet gücüne katkı sağlayabildiği anlaşılmaktadır.

Ticari birlikler, kendilerine üye olan işletmelerin başarısına katkı sağlamak amacıyla, bilgi elde etme ve bu bilgiyi kullanma yollarında işletmelere yardımcı olabilmektedir. Ticari birlikler, işletmelerin ihtiyaç duyduğu bilgiyi elde etmek için çeşitli yollara başvurmaktadır. Bu yolları Kasımoğlu (2003:132), alan araştırması, uzman görüşlerinden yararlanma, yüz yüze görüşme, deneyim sonuçlarından veya deneyimlerden yararlanma, kurumlararası iş birliği, disiplinlerarası iş birliği gibi yöntemler olarak ileri sürmektedir. Boléat (2003: 83) da ticari birliklerin bilgi elde etmesi konusunda benzer çıkarları olan diğer ülkelerdeki karşılaştırılabilir ticari birlikler ve çıkar grupları gibi diğer kuruluşlardan gelen bilgilere de erişmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Ticari birlikler, uygulamalı iş eğitimi gibi sosyal etkinliklerde (Mikamo, 2013: 22), mesleki eğitim yoluyla işgücü ve yönetimin kalitesinin artırılmasında doğrudan rol oynayabilir (Mikamo, 2013: 8). Ticari birlikler, bir çatı altında topladıkları üyelerine tek işletme bazında ya da toplu olarak karşılaştıkları ya da karşılaşma olasılığı olan sorunları çözme konusunda danışmanlık yapabilir. Aynı zamanda hızlı ve sürekli öğrenecek ve yaratıcılıklarını kanıtlayacak çalışanlara ve entegrasyona ihtiyaç duyulmasından dolayı (Mironov-Duret, 2011: 87) ticari birlikler de bir lider olarak işletmelerin faaliyetlerini geliştirmeleri ile ilgili olarak mentörlük görevi yapabilir. Farklı stratejilere göre benzersiz teknoloji ve pazarlama yeteneklerini geliştirmede (Delios vd., 2008: 179) yönlendirme yaparken, bilgi aktarma için eğitim yollarını kullanabilir.

Bir işletmenin ulusal ya da uluslararası pazarlarda başarı sağlamasında önemli olan, bir ağa bağlı olması ve iş birliğinde bulunmasıdır. Bir iş ağı, ekonomik ağlardaki katılımcılar arasında varlık alışverişinde bulunan yapıları ve süreçleri açıklamaktadır (Lucena vd., 2018:2). Temel olarak, bir işletme, tek başına bir varlık değildir; pazardaki diğer aktörler ile etkileşim olmadan var olamaz (Jonsson ve Lindergh, 2010: 550). Örgütler gibi ağların da belirli bir amaca hizmet ettiğini ifade eden Allee (2008), ağların belirli bir görevin veya sonucun gerçekleştirilmesine yönelik belirli roller ve değer etkileşimlerinden oluştuğunu vurgulamaktadır. Webb (2010:565)'e göre ise ağlar, bazı ortak hedefleri elde etme amacıyla örgütler ve diğer varlıklar arasındaki ilişkiler sistemini oluşturmaktadır.

Allee (2008), faaliyet odaklı ağların, değer dönüştürme ağları veya değer ağları olarak kabul edilebileceğini ifade etmektedir. Bu noktada ticari birlikler, bir değer ağı oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bir değer ağı, insanların ekonomik veya sosyal fayda elde etmek için hem somut hem de somut olmayan alışverişlerde bulunduğu herhangi bir rol ve etkileşim kümesidir (Allee, 2008: 5;

Laurier, (2019:2). Bauwens ve Niaros (2017) de açık değer ağı kavramı üzerinde durmakta ve açık değer ağlarının, örgütlerin açık bir ortamda ortak değer yaratmalarına izin verdiğini vurgulamaktadır. Buna göre ticari birlikler, ağ bağlantıları için işletmelere yardımcı olmakta, aynı sektörde faaliyet gösteren ya da birbirlerinin faaliyetlerini tamamlayabilecek durumda farklı sektörlerde bulunan işletmeleri buluşturmakta, ağ yapılanmasının kuvvetli olması için çaba göstermekte, ortak amaç doğrultusunda işletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirmelerine yardımcı olmaktadır. Bunun üzerine Bennett (1998: 246), ticari birliklerin ortak bir güven ağı içinde zayıf bağların iyileştirilmesi için önemli bir kolaylaştırıcı rol oynadığını ifade etmektedir.

Ticari birlikler, işletmelerin faaliyetlerinde, ilişkilerin nasıl yürütüleceği üzerine bir rehber görevi görür (Jonsson ve Lindergh, 2010: 550). Bundan dolayı işletmeler, yeni pazarlara girdikleri zaman bu örgütlerden yararlanabilir ve hedef ülkede daha fazla ağ bağlantısı kurmak için onların bağlantılarını kullanabilir (Ojala, 2009: 58). Bu nedenle Bennett (1998: 246), ticari birlikler ve ağlar açısından ifade ettiği “*Ağlar dernekleri kolaylaştırabilir ve dernekler de ağları kolaylaştırabilir*” cümlesi ile ticari birlik ve ağ ilişkisinin önemini vurgulamaktadır. Ağlar, bilginin iletilmesi için kanallar sağlar (Nahapiet ve Ghoshal, 1998: 252). Ağların temel amacı, açık ve örtük bilgiyi paylaşarak öğrenmeyi kolaylaştırmasıdır (Johansen ve Leroux, 2012: 355; Arabacı, 2008: 129). Costa (2017: 1185) da, ağ yönetimi açısından, bilginin akışının ve kontrolünün merkezinde kurumsal ticari birliklerin olduğunu ifade etmektedir.

Ticari birlikler faaliyetlerini yerine getirirken her organizasyon gibi teknolojiyi son derece aktif kullanması gerekir. Bilgi teknolojisinin (BT) ticari birliklerin işlerinin merkezinde olması gerektiğini vurgulayan Boléat (2003: 81)a göre bilgi teknolojilerinin ticari birlik için önemine aşağıda maddeler halinde yer verilmiştir:

- Üyelik bilgileri veri tabanına ve her zaman güncel olması gereken diğer bağlantılara ihtiyaç duyulmaktadır.
- Bazı sektörler yeni işler için bir kapı olabilir.
- Üyelerinin çoğu derneğin merkez ofisine biraz uzaktadır. Ulusal derneklerin ülke çapında üyeleri olması muhtemeldir. Üyelerle düzenli iletişim gereklidir, ancak doğrudan yüz yüze iletişim çoğu zaman pratik değildir.
- Farklı kaynaklardan gelen çok çeşitli bilgilere erişmeleri gerekir.
- Personeli, bilgi paylaşabilmelidir.
- Dış dünyayla iletişim kurmaları gerekir.
- Her iyi iş gibi, bir ticaret birliğinin de müşterileri hakkında bilgi sahibi olması gerekir.
- Hangi üyelerin belirli konularda (örneğin, belirli bir malın çıkarılması veya ihraç edilmesi) çıkarı olduğunu bilmeye, bilgi sağlayabilmek ya da onları hedeflemek için üyelerle bağlantılar

üzerine ilgili bilgileri korumak ve üyeliğin değerini değerlendirip gösterebilmeye ihtiyaç duyarlar.

Teknolojinin ticari birlikler için bu kadar önemli olmasından dolayı, ticari birliklerin teknolojiye son gelişmeleri takip etmesi, faaliyetlerini daha iyi bir düzeye getirebilmek, küresel şartlara uyum sağlayabilmek için kendisine gelişmeleri uyarlaması gerekmektedir. Teknolojideki gelişmelere bakıldığında, blok zinciri uygulamaları ve buna bağlı olarak akıllı sözleşmeler, ticari birliklerin kendi organizasyonu içinde, bağlı buldukları ticari birlik ağları içinde ve kendisine üye olan işletmeler ile ilişkilerinde önemli bir konu haline gelmiştir.

4. İşletmelerin Blok Zinciri Uygulamaları ve Ticari Birliklerin İşletme Uygulamaları Üzerindeki Rolü

İşletmelerin blok zinciri uygulamalarında ticari birliklerin rolünü tartışabilmek için öncelikle işletmelerin blok zinciri uygulamalarından genel olarak bahsetmek gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

4.1. İşletmelerin Blok Zinciri Uygulamaları

Yeni bir teknoloji olması nedeniyle işletmelerin gerek örgüt içi gerekse örgüt dışı faaliyetlerine blok zinciri teknolojisini uyarlaması son derece önem taşımaktadır. Blok zinciri, işbirliği yapmak ve bilgi alışverişi yapmak isteyen farklı işletmelerin her biri için düğümlerle karmaşık iş ağlarını temsil etmektedir (Lucena vd., 2018:2). İşletmelerin altyapı yeterlilikleri ve faaliyetleri blok zinciri teknolojisini uygulamaya elverişli olması durumunda, işletmeler blok zinciri kullanarak küresel bir teknolojik uygulamaya kendilerini uyarlamaya çalışmaktadır. Bundan dolayı işletme yöneticileri, rekabet avantajlarını kazanmak ve korumak için blok zinciri uygulamalarının potansiyel etkisini ve tehdidini anlamaları gerekmektedir (White, 2017: 439). Buna bağlı olarak Özyüksel ve Ekinci (2020:98), blok zinciri teknolojisinin, dış ticaret işlemlerinde henüz sınırlı sayıdaki ülkeler tarafından kullanıldığı dikkate alındığında, bu ülkelerin geleneksel yöntemleri kullanan ülkeler aleyhine rekabet avantajı sağlayacağına açık olduğunu vurgulamakta, bu durumun ise dış ticaret hacmini artırıcı bir potansiyele sahip bulunduğunu ifade etmektedir. Özyüksel ve Ekinci bu ifadeleri ile işletmelerin blok zinciri teknolojisini uygulamalarının önemini vurgulamaktadır.

İşletmelerin blok zinciri teknolojisini benimsemelerinin beş nedeni üzerinde durulmaktadır. Söz konusu beş neden izleme yeteneği, maliyet etkinliği, verimliliği artırma, güvenlik ve şeffaflık olarak sıralanabilir (Eser, 2018). Bir işletme, mal/hizmet üretim öncesi araştırmasından satış sonrası hizmetlerine kadar destek aldığı kişi ya da kurumlarla ortak çalışmalarını yakından izlemeyi tercih etmektedir. Blok zinciri teknolojisi ve akıllı sözleşmeler ile bu yakından izlemeyi kolaylıkla yaparak olumsuzlukları en aza indirebilmektedir. İşletmeler, küresel pazarda daha iyi rekabet avantajları sağlamak için üretim maliyetlerini en düşük seviyeye getirmeye yardımcı olacak teknolojileri kullanmayı her zaman tercih etmektedir. Ortak bir blok zincirle, anlaşmadaki her bir taraf kendi verisinin kopyasını saklamak zorunda olmadığından, zaman ve maliyetler önemli ölçüde azalmaktadır.

Holotiuk ve arkadaşları (2017: 923), blok zincirinin, tüm katılımcılar için eşit erişim ve neredeyse sıfır katılımcı maliyeti ile dünyanın gelişmiş ve aynı zamanda gelişmekte olan kesimindeki müşterilere hitap etmeyi mümkün kıldığını ifade etmektedir. Bu teknoloji aynı zamanda, hataları en aza indirmekte ve uzlaşma ile ortadan kaldırmaktadır (Brandon, 2016: 35).

Blok zinciri tabanlı bir işletme olmanın olumlu yanı, teknolojinin olanak tanıdığı dağıtık bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Blok zinciri gelişmeden önce, bir dijital varlığın kime ait olduğunu ispatlamanın ya da bir işlemi doğrulamanın böylesine güvene ihtiyaç duyulmadan, herkese açık bir yapıda gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Sadece işlemleri doğrulamak için avukatları ya da harici tarafları kiralamak gerekiyordu. Blok zinciri ile tüm bunları pürüzsüz bir şekilde gerçekleştirmek mümkün hale gelmiş bulunmaktadır (www.bctr.org). Özellikle paydaşlar arasındaki sözleşmelerin yapıldığını doğrulamak için, belirli bir tarafın kontrolünde olmayan bir güven temeli oluşturulması gerekmektedir. Blok zincirleri, karşı tarafa güven duygusunu yitirmiş katılımcıların, bir aracı olmadan doğrulanabilir bir şekilde birbirleriyle etkileşime girebilecekleri eşler arası bir ağa sahip olmalarına olanak tanımaktadır (Christidis ve Devetsikiotis, 2016: 2292). Mendling ve arkadaşları (2018), güven konusunda blok zincirlerinin, paydaşlar arasında bu tür bir güven oluşturmaya yardımcı olabileceğini ifade etmiştir.

Blok zinciri teknolojisi, örgütler arasındaki iş süreçlerinde sıklıkla bir konsorsiyum olarak kurulan birkaç işletmeyi içermektedir. İlgili kurumlar arasında kimlik doğrulama ve yetkilendirme için kimlik açık olmalıdır. Bu nedenle blok zinciri türlerinden konsorsiyum (izin verilen) blok zinciri bu ayar için uygun bir seçimdir (Viriyasitavat ve Hoonsopon, 2018: 36).

Blok zinciri teknolojisi, finans ve sağlık hizmetlerinden kamu hizmetlerine, emlakta lojistik ve taşımacılık faaliyetlerine kadar çok farklı iş alanlarında uygulanmaktadır. Bu teknoloji, tüm tedarik zincirlerinin yönetimini, güvenliğini, kaynağından tüketime kadar gıda takibini veya tıbbi servis sağlayıcılar arasında işlem yollarının oluşturulmasını, kişisel sağlık kayıtlarının gizlilik içinde paylaşılması dahil olmak üzere varlık yönetiminin çok ötesine geçen kurumsal işbirliklerinin desteklenmesini sağlamaktadır (Mendling vd., 2018). Bu ilginin sebebinin Christidis ve Devetsikiotis (2016: 2292), uygulamaların merkezi bir otoriteye ihtiyaç duyulmadan yapıyor olması olarak açıklamıştır.

Blok zinciri sadece parasal işlemlerin yapıldığı bir teknoloji değil, aynı zamanda işletmelerin örgüt içi ve örgüt dışı faaliyetlerinde sürecin izlenmesi, tedarik işlemleri, başka örgütler ve bireyler ile yapılan anlaşmaların yürütülmesi işlemlerinin de yapılmasına izin verebilmektedir (Morabito, 2017: 101). Bu doğrultuda akıllı sözleşmeler konusu, işletmelerin blok zinciri uygulamalarında iş süreçlerinin ve anlaşmaların oluşumu ve izlenmesi açısından değer kazanmaktadır. Akıllı sözleşmeler sayesinde işlemlerin doğruluğu kontrol edilerek her bir düğümün dağıtık defteri güncellenmekte ve özdeş bir kayıt elde edilmektedir (Ayberkin vd., 2018:75). Böylece aracı kurumların ortadan

kaldırılması ile bu kurumların gerçekleştirdiği işleri üstlenmekten kaynaklanan karmaşıklığı azaltmak için akıllı sözleşmeler kullanılabilir (Kim ve Laskowski, 2018:1).

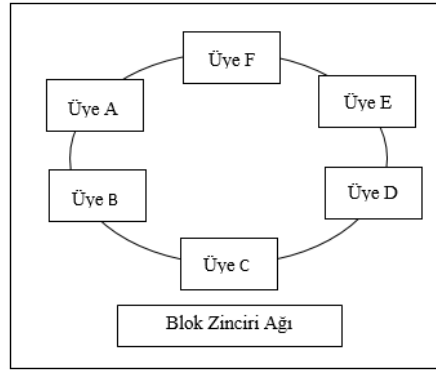
4.2. İşletmelerin Blok Zinciri Uygulamalarında Ticari Birliklerin Rolü

İşletmelerin, küresel rekabet ortamında gelecek uygulamalar için faaliyetlerine blok zinciri uygulamalarını uyarlamaları zorunlu hale gelmektedir. Günümüzde işletmeler, blok zinciri uygulamalarını faaliyetlerine uyarlamaya çalışırken, işletmelere toplu faaliyetler ile katkıda bulunmaya çalışan ticari birliklerin bu durumda nasıl bir rol oynayacağı dikkat edilmesi gereken bir konu olmuştur. Gelişen teknolojiyi takip etmek, her örgüt gibi ticari birlikler için de çok önemlidir. Günümüzdeki gelişmeler ışığında blok zinciri ve blok zincire bağlı olarak akıllı sözleşme uygulamaları, işletmeler kadar, ticari birliklerin kendisine üye olan işletmeler için yapacakları faaliyetler ve bir örgüt olarak kendi örgüt içinde yapacakları faaliyetler açısından büyük kolaylık ve fayda sağlayabilir. Blok zincirinin işletmeler kadar ticari birliklere kazandıracığı önemli kolaylık ve faydaların; işlemlerin hızlı, güvenli, şeffaf ve merkezden yönetilmemesi olarak ifade edilebilir. Buna bağlı olarak faaliyet maliyetlerinin düşük olması beklenen bir durumdur (Halaburda, 2018: 27; Viriyasitavat ve Hoonsopon, 2018: 32). Ticari birlikler için de blok zinciri uygulamaları, maliyetlerin azalması ve yapılan hataların en aza indirilmesi açısından önemlidir.

Örgütler arasındaki iş süreçlerinde blok zinciri teknolojisinin, sıklıkla bir konsorsiyum olarak kurulan birkaç işletmeyi içermesinin sebebi, işbirliği yoluna gitmektir. İşbirliği yoluna gitmek, işletmeler için kaçınılmaz bir durum olmasının yanında, aynı zamanda zor bir süreci ifade etmektedir. Ancak, başarılı işbirliği yapmaya yönelik zorluklar çok olsa da, ortakların birbirlerine olan güvensizliği, tarafların ortaklık için katkı sağlamaktan kaçınması gibi sorunlar blok zinciri teknikleri kullanılarak çözülebilir (White, 2017: 445). Ticari birliklere üye olan işletmeler de kendi aralarında iletişimin sağlanması, işbirliğin güçlenmesi için konsorsiyum (izin verilen) blok zinciri türünü uygulayabilir. Viriyasitavat ve Hoonsopon (2018: 36), böyle bir uygulama için konsorsiyum blok zincirinin uygun bir seçim olduğunu ifade etmektedir. Blok zincirinin özelliklerinden biri olan merkezi bir yönetime bağlı olmama özelliğini dikkate alarak, ticari birliklerin kendisine üye olan işletmelerin arasında bir konsorsiyum blok zinciri uygulamalarında ticari birliklerin buradaki rolünün ne olduğu sorgulanabilir. Bu durumda üye işletmelerin oluşturduğu konsorsiyum blok zinciri uygulamalarında, ticari birliklerin merkezi bir yönetim sergilediği ya da aracı bir kurum olduğu düşünülmemelidir. Aksi halde blok zinciri uygulamalarından bahsetmek mümkün olmayacaktır. Bu durumda ticari birlikler, sadece bir üye işletme gibi konsorsiyumun bir parçası olarak faaliyette bulunabilir. Böyle bir durumda ticari birliğin varlığının önemini vurgulamak için Brandon (2016: 35), bir blok zincirle ve genel anlamda, her bir işletmenin işlemleriyle ilgili bilgileri ayrı veritabanlarında (günlükler ve yedeklemeler için kopyaları ile) tutmak zorunda kalmak yerine, ortak bir ticari birliğin tüm bu bilgileri bir dağıtık veritabanında tutabileceğini ifade etmektedir. Çünkü ticaret, her bir tarafın bir işlemdeki rolünü yerine getireceği güvenine dayanır. Bu işlemlerin, tarafların üzerindeki etkilerini yansıtmak için

kaydedilmesi gerekir. Giderek artan ölçüde ticaret ile ilgili işlemler, modern işletme bilgi sistemleri ile elektronik ortamda yapılmakta ve kaydedilmektedir (Brandon, 2016: 33). Özyüksel ve Ekinci (2020:98) de Blok zinciri teknolojisinin, dış ticaret işlemlerine ilişkin gerekli belgelerin fiziki kontrole ihtiyaç duymaksızın dijital ortamda yüklenebilmesi ve ilgili taraflarca izlenebilmesini sağladığını ifade etmektedir. Bu bağlamda bilgi ve belgelerin kaydedilmesi ve saklanması konusunda ticari birliklerin bir kez daha önemi vurgulanmaktadır.

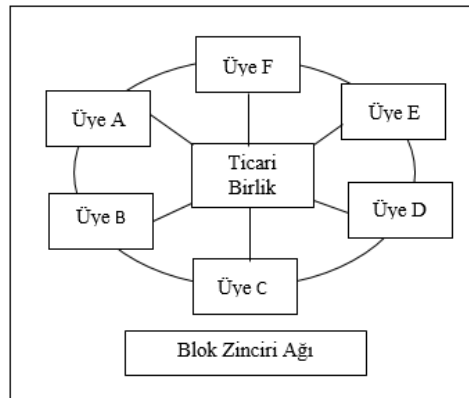
Lucena ve arkadaşları (2018:2) tarafından yapılan bir çalışmada blok zinciri kullanımının, iş ağı üyeleri arasında daha iyi bir akışa izin verdiğini ve bazı iş süreçlerinde aracılardan rolünü ortadan kaldırdıklarını vurgulamaktadır. Bu durum, şekil 2’de açık bir şekilde görülmektedir.

Şekil 2. Blok zincirde uygulanan dışa dönük işletme işbirlikleri

Kaynak: Lucena vd, 2018: 2

İşletmeler tarafından oluşturulan konsorsiyum blok zinciri, şekil 2’de ifade edildiği şekilde olduğu düşünüldüğünde, ticari birliklerin de bu konsorsiyum blok zincirinin bir parçası olması durumu, şekil 3’de görülmektedir.

Şekil 3. Blok zincirde uygulanan ticari birlikler ve üye işletmelerin oluşturduğu işbirliği

Şekil 3 incelendiğinde ticari birlikler, işletmelerin gerçekleştirdiği işbirliğinde aracı bir kurum ya da merkezi bir kurum olarak rol almamaktadır. Bu tür bir uygulamada ticari birlikler, diğer üye işletmeler ile aynı statüde yer almaktadır. Şeklin ortasında bulunmasının sebebi tüm üye işletmeler ile bağlantılı olmasıdır.

Mending ve arkadaşları (2018), akıllı sözleşmelerin genel olarak ticari işbirliklerini ve özellikle de kuruluşlar arası iş süreçlerini uygulamak için kullanılabileceğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda, akıllı sözleşmeler konusu, işletmelerin ve üyesi buldukları ticari birliklerin blok zinciri uygulamalarında iş süreçlerinin ve anlaşmaların oluşumu ve izlenmesi açısından değer kazanmaktadır. Bir örgütün sürdürülebilirliği için gerekli kredi olanaklarını sağlayan kuruluşlar, tedarikçiler, satıcılar ve yatırımcılar arasında etkin bir ilişki içinde bulunmak vazgeçilmez bir değer taşımaktadır. Akıllı sözleşmeler, bu noktada devreye sokulabilecek unsur olarak belirginlik göstermektedir. Çünkü farklı tarafların aynı faaliyetleri akıllı sözleşme modellerini değerlendirme yeteneği, şeffaflığı artırmakta ve değer değişiminin belirsizliğini azaltmaktadır (Kim and Laskowski, 2018:5). Bu tür sözleşmeler, çoklu taraflar olarak işletmeler arasında herhangi bir nedenle yapılması düşünülen bir anlaşmaya bağlı sözleşmenin tüm maddelerinin dijital ortamda bilgisayar programı şeklinde kodlanması ile gerçekleştirilebilmektedir. Bu işlemin yapılmasında ticari birlikler, büyük rol oynayabilir. Bu ve benzeri türden teknoloji temelli uygulamalar, sadece işletmeler arası anlaşmalar için değil, aynı zamanda ticari birliklerin farklı ticari birlikler arasında ya da ticari birliklerin kendi içinde yapılan pek çok faaliyet için de gerçekleştirilerek, zaman, maliyet ve işgücünden tasarruf edilebilmektedir.

Böylece işletmeler, faaliyetlerinde iş süreçlerinin akıllı sözleşme işlemlerine kodlanabildiği akıllı sözleşme kullanabilmektedir (Viriyasitavat ve Hoonsopon, 2018: 35) ve bu akıllı sözleşme uygulamalarını ticari birlikler aracılığı ile yapabilir. İşletmeler blok zinciri kullandıkça, kullanıma hazır akıllı sözleşme şablonlarının çoğalması söz konusu olmaktadır (Mending vd., 2018). Akıllı sözleşme şablonlarının oluşturulması ve işletmelerin yararına sunulması, ticari birlikler tarafından yapılabilir. Akıllı sözleşme şablonlarının oluşturulması, çoğaltılması ve uygulanmasına yönelik kolaylık, faaliyetlerin sürecine yönelik adımlarının kaldırılmasıyla birlikte, teknolojinin etkisi firmaların iş süreçlerine yansiyabilmektedir (Holotiuk vd., 2017: 922).

Sonuç ve Tartışma

Gelişmek isteyen işletmelerin istekleri ve gelişmeye yönelik ihtiyaçları arttıkça ticari birliklerin önemi de artmaktadır. Çünkü işletmeler rekabet ortamında bilgi elde etme, bir ağa bağlanma, hükümete ya da diğer çıkar gruplarına karşı kendini temsil etme, savunma, işbirliği ve ihtiyaçlarını belirtme konusunda tek başlarına yeterli olamamaktadır. Ticari işletmeler kendilerine üye olan işletmelerin büyüklüklerine göre ortaya çıkan ihtiyaçlar, karşılaştıkları zorluklar gibi durumlarda işletmelere yardımcı olmaktadır. Ticari birlikler böylece işletmelerin başarısını arttırmada, beklentilerine cevap vermede yeterli derecede yardımcı olduğu takdirde kendi itibarlarını da attırmakta, aynı zamanda ülke ekonomisine büyük ölçüde katkı sağlamaktadır.

Ancak ticari birliklerin mevcut bilgi ve tecrübeleri ile yaptıkları faaliyetler her zaman yeterli olamamaktadır. Gelişmekte olan teknolojiyi her örgüt gibi ticari birlikler de takip etmek, kendi uygulamalarına dahil etmek ve işletmelerin uygulamalarına dahil ettirmek için tavsiyelerde bulunmak,

işletmelere bu konuda yardımcı olmak zorundadır. Bundan dolayı ticari birlikler, bu teknolojik zorunluluğa ayak uydurmamaları durumunda, hâlihazırda belirli bir bilgi ve birikime sahip bulunsalar da, rekabet ortamında uzun vadede başarı gösterebilmeleri olası gözükmemektedir.

İnternetin ortaya çıkması, işletmelerin işleyişinin her alanında belirgin kırılmalara yol açmıştır. Ortaya çıkan değişim ve gelişmeler, blok zinciri teknolojisinin değer ve katkısını açıkça gözler önüne sermiştir. Teknoloji gereksinimi duyan işletmelerin, altyapılarının da uygun olması durumunda, blok zinciri teknolojisini bünyelerine uyarlamaları gerekliliği kaçınılmaz bir biçimde kendini hissettirmeye başlamıştır. Ulusal ölçeğin de ötesine geçilerek, küresel çapta bu teknolojinin kullanılmasının, işletmeler açısından sağlayacağı olumlu katkılar, yadsınamaz bir gerçeklik olarak bilinirlik kazanmıştır.

Blok zinciri, işletmelerin faaliyetlerini hızlandıran özellikleri bakımından göz ardı edilemeyecek özellikleri barındırmaktadır. Söz konusu özellikler, başta herhangi bir merkeze bağlı olunmaması, zaman ve maliyet açısından işletmelerin yararına olabilecek çeşitli yönleri ifade etmektedir. Blok zinciri teknolojisindeki uygulamalar arasında yer alan akıllı sözleşmeler, çoklu taraflar olarak işletmeler arasında herhangi bir nedenle yapılması düşünülen bir anlaşmaya bağlı sözleşmenin tüm maddelerinin dijital ortamda bilgisayar programı şeklinde kodlanması ile gerçekleştirilebilmektedir. Kodlamaya konu edilen sözleşme maddelerinin yerine getirilmesi sayesinde, anlaşma hükümleri de yerine getirilebilmekte ve bütün paydaşlar açısından başarılı sonuçlara ulaşılabilmektedir. Bu ve benzeri türden teknoloji temelli uygulamalar, sadece işletmeler arası anlaşmalar için değil, aynı zamanda işletme içinde yapılan pek çok faaliyet için de gerçekleştirilerek, zaman, maliyet ve işgücünden tasarruf edilebilmektedir. Yürütülen teknolojik uygulamalar sayesinde güvenliğin sağlanması, zincirde yapılan işlemlerin izlenmesine olanak sağlayan şeffaflığın olması ve tüm bunların gerçekleşmesi ile ortaya çıkan verimlilik artışı, kullanmak zorunlu olmasa da bu teknolojiyi işletmeler için tercih etmelerini sağlayan önemli nedenler olarak ön plana çıkmaktadır.

Ticari birliklerin varlığının önemli bir bölümünü oluşturan üyeler olarak işletmeler için çok önemli bir uygulama olarak görünen blok zinciri ve akıllı sözleşmelerin, bu doğrultuda ticari birlikleri de yakından ilgilendirdiği ifade edilebilir. Bu durumda ticari birlikler, işletme faaliyetleri ile ortaya çıkan bilgi ve belgelerin, blok zinciri uygulamasında depolanması ve saklanması konusunda önemli rol üstlenebilir. Ticari birliklerin ağa katılması ve blok zinciri uygulamaları ile hataların en aza indirilmesi, zaman, maliyet ve insan gücü tasarrufunun sağlanması daha da iyi duruma getirilebilir.

Aynı zamanda ticari birlikler, üyeleri için toplu olarak hareket etmelerinden dolayı, her üyeyi ilgilendiren ya da her üyenin işine yarayacak ya da çoğunluğuna yarayacak faaliyetler için akıllı sözleşmeler oluşturabilir, ortak yayım alanlarında bu sözleşmeleri yayınlatabilir ve işletmelerin

ihtiyaç duyduğu akıllı sözleşmeler için danışmanlık yapabilir. Böylece, üyeler arasındaki işbirliğin güçlendirilmesi için blok zinciri üzerinden iletişimi yaygınlaştırabilir.

Ticari birlikler, üyeler ile blok zinciri üzerinden kurduğu ağda bilgi ve tavsiyelerini paylaşabilir, düzenlediği elektronik etkinliklere bağlanmalarını sağlayabilir, düzenlediği etkinliklerin bilgisini paylaşabilir. Blok zinciri ağını genişleterek işletmelerin dünyaya açıklamasına, yeni ortaklar bulmasına, yeni iş modelleri kurulmasına, hükümet uygulamalarının sürekli güncellenmesine destek olabilir. Ticari birlikler bütün bu faaliyetlerin yanında kendi işlerini kolaylaştıracak bir takım uygulamalara da sahip olabilir. Bunlar, üyelik aidatlarının blok zinciri üzerinden alınması, üyelik kayıtlarının yine bu uygulama üzerinden alınması ve takip edilmesi, üyelerin toplu olarak talep ettikleri kredi veya devlet ödemelerini blok zinciri uygulamaları üzerinden dağıtılması, her türlü ödemelerin blok zinciri üzerinden yapılmasını sağlaması olarak sıralanabilir.

Gelişmiş ülkelerinin yanı sıra Türkiye’de de altyapı çalışmalarının yapılmaya başlandığı teknoloji temelli bu tür uygulamaların etkinliği, kısa ve orta vadede yaygın bir kullanım alanı ortaya çıkaracağı öngörüsünü desteklemektedir. Bu nedenle blok zinciri ve akıllı sözleşmeler ile ilgili konularda bilgi sahibi olmak, kodlama eğitimi almak, özellikle ticari birliklerde bulunan teknik personelin ve yöneticilerinin bu konuda kendilerini yetiştirmeleri, gerekli altyapının hazırlıklarına katkı sağlamaları, üye işletmelerin kendilerine bu teknolojiyi uyarlamalarını teşvik etmek, gelişmelerin takip edilmesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Alharby, Maher ve Aad van Moorsel (2017) “Blockchain -Based Smart Contracts: A Systematic Mapping Study”, *Computer Science & Information Technology*, ss. 125-140,
- Allee, Verna (2008) “Value Network Analysis and Value Conversion of Tangible and Intangible Assets”, *Journal of Intellectual Capital*, C:9,1, ss.5-24.
- Arabacı, Ahmet (2008) “Sivil Toplum Kuruluşlarının Uluslararası İşbirlikleri”, Ali COŞKUN (Ed.); Sivil Toplum Kuruluşlarında Yönetim, Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss. 125-148.
- Atabaş, Hakan (2018) *Blokzinciri Teknolojisi ve Kripto Paraların Hayatımızdaki Yeni Yeri*, Ceres Yayınları, İstanbul.
- Avunduk, Hüseyin ve Hakan Aşan (2018) “Blok Zinciri Teknolojisi ve İşletme Uygulamaları: Genel Bir Değerlendirme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:33(1), ss.369-384.
- Ayberkin, Doruk, Beştaş, Mansur ve Özen, Üstün (2018) “Blok Zinciri ile Gerçek Zamanlı Doğrulanabilir Eğitim Belgeleri”, *İktisadi Yenilik Dergisi*, C:5.2, ss.75-82.
- Beck, Roman, Michel Avital, Matti Rossi, ve Jason Bennett Thatcher (2017) “Blockchain Technology in Business and Information Systems Research”, *Business & Information Systems Engineering*, C:59(6), ss.381-384.
- Bennett, Robert J. (1998) “Business Associations and Their Potential Contribution to the Competitiveness of SMEs”, *Entrepreneurship & Regional Development*, C:10 (1998), ss.243-260.
- Bhaskar, Nirupama Devi ve David LEE Kuo Chuen (2015) “Bitcoin Mining Technology”, Davit Lee Kuo Chuen (Ed.); Handbook of Digital Currency, Academic Press, USA.
- Boléat, Mark (2003) *Managing Trade Associations, Trade Association Forum*, London.
- Brandon, Dan (2016) “The Blockchain: The Future of Business Information Systems?” *International Journal of the Academic Business World*, C:10(2), ss.33-40.
- Buawens, Michel ve Niaros, Vasilis (2017) “Value in the Commons Economy: Developments in Open and Contributory Value Accounting”. In: Heinrich Böll Stiftung, P2P Foundation, https://www.boell.de/sites/default/files/value_in_the_commons_economy.pdf?dimension1=division_ip [Erişim Tarihi: 27.04.2020].
- Buterin, Vitalik (2015) “On Public and Private Blockchains”, <https://blog.ethereum.org/2015/08/07/onpublic-and-private-Blockchains/> [Erişim Tarihi: 19.02.2019]
- Christidis, Konstantinos ve Michael Devetsikiotis (2016) “Blockchains and Smart Contracts For the Internet of Things”, *IEEE Access*, C:4, ss.2292-2303.
- Costa, Eric (2017) “Institutional Networks for Supporting the Internationalisation of SMEs: The Case of Industrial Business Associations”, *Journal of Business & Industrial Marketing*, C:32/8 (2017), ss.1182–1202.
- Crosby, Michael, Nachiappan, Pradan Pattanayak, Sanjeev Verma ve Vignesh Kalyanaraman (2016) “Blockchain Technology: Beyond Bitcoin”, *Applied Innovation*, C:2, ss.6-10.
- De Filippi, Primavera (2016) “The Interplay Between Decentralization and Privacy: The Case of Blockchain Technologies”, ss. 1-18, http://peerproduction.net/wp-content/uploads/2016/08/blok_zinciri-technologies-draft.pdf [Erişim Tarihi: 20.04.2019]
- Delios, Andrew, Ajai S. Gaur ve Shige Makino (2008) “The Timing of International Expansion: Information, Rivalry and Imitation Among Japanese Firms 1980–2002”, *Journal of Management Studies*, C:45(1), ss.169-195.
- Eser, Serkan (2018) “İşletmeler Blockchain Teknolojisini Neden Benimsiyor? Bu Teknoloji Modern Yaşamın Merkezine Nasıl Yerleşti?”, <https://kriptoparahaber.com/isletmeler-blockchain-teknolojisini-neden-benimsiyor.html> [Erişim Tarihi: 23.04.2019].
- Glaser, Florian ve Luis Bezzemberger (2015) “Beyond Cryptocurrencies – a taxonomy of decentralized consensus systems”, *Twenty-Third European Conference on Information Systems (ECIS)*, Münster, Germany, ss.1-18.
- Halaburda, Hanna (2018) “Economic and Business Dimensions Blockchain Revolution Without The Blockchain?”, ss.27-29. <https://dl.acm.org/doi/10.1145/3225619> [Erişim Tarihi: 13.05.2019].
- Holotiuk, Friedrich, Francesco Pisani ve Jürgen Moormann (2017) “The Impact of Blockchain Technology on Business Models in The Payments Industry”, In: *13th International conference on wirtschafsinformatik, St. Gallen. AIS*, ss.912–926.
- ICERTIS, (2017) Smart contracts are transforming the way we do business. Available at <https://www.icertis.com/resource/smart-contracts-are-transforming-the-way-we-do-business->

featuring-gartner-research/, [Erişim Tarihi: 23.04.2019].

Johansen, Morgen ve Kelly Leroux (2012) “Managerial Networking in Nonprofit Organizations: The Impact of Networking on Organizational and Advocacy Effectiveness”, *Public Administration Review*, C:73, ss.355-363.

Jonsson, Sara ve Jessica Lindbergh (2010) “The Impact of Institutional Impediments and Information and Knowledge Exchange on SMEs’ Investments in International Business Relationships”, *International Business Review*, C:19, ss.548-561.

Kasımoğlu, Murat (2003) “Sivil Toplum Kuruluşlarında Bilginin Üretileme, Paylaşılma ve Erişim Biçimleri”, Ali Çakmak (Ed.); Düşünen Sivil Toplum Felsefi Yaklaşımlar-Açılımlar, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kim, Henry ve Laskowski, Marek (2018) “A Perspective on Blockchain Smart Contracts: Reducing Uncertainty and Complexity in Value Exchange”, <https://arxiv.org/abs/1801.02029> [Erişim Tarihi: 27.04.2020].

Laurier, Wim (2019) “Blockchain Value Networks”, [Konferans], *Social Implications of Technology (SIT) and Information Management (SITIM), 2019 IEEE, 9-10 Nov*, ss.1-6.

Lucena, Percival, Binotto, Alecio P.D., Momo, Fernanda da Silva ve Kim, Henry (2018). “A Case Study for Grain Quality Assurance Tracking Based on a Blockchain Business Network”, *Symposium on Foundations and Applications of Blockchain (FAB '18) March 9, 2018, Los Angeles, California, USA*, <https://arxiv.org/pdf/1803.07877.pdf> [Erişim Tarihi: 27.04.2020].

Macrinici, Daniel, Cristian Cartofeanu ve Shang Gao (2018) “Smart Contract Applications Within Blockchain Technology: A Systematic Mapping Study”, *Telematics and Informatics*, C:35, ss.2337-2354.

Mendling, Jan, Ingo Weber, Wil Van Der Aalst, ... ve Liming Zhu (2018) “Blockchains For Business Process Management – Challenges and Opportunities”, *ACM Transactions on Management Information Systems*, C:9 (1), ss.0:1-0:16.

Mikamo, Shingo (2013) “Business Associations and Politics in The Post-EDSA Philippines: Neither Oligarchy Nor Civil Society”, *Philippine Political Science Journal*, C:34(1), ss.6-26.

Min, Hokey (2019) “Blockchain Technology For Enhancing Supply Chain Resilience”, *Business Horizons*, C:62, ss.35-45.

Mironov-Duret, Gabriela, Aida Mariana Cîmpeanu, Adriana Mărgărit ve Sergiu Ionel Pîrju (2011) “The Internationalization and Globalization of Business Mechanisms and Motivations”, *International Conference of Scientific Paper, Afases, Brasov, 26-28 May*, ss.85-90.

Morabito, Vincenzo (2017) *Business Innovation Through Blockchain*, Springer International Publishing, Switzerland.

Nahapiet, Janine ve Sumantra Ghoshal (1998) “Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage”, *Academy of Management Review*, C:23, ss.242–266.

Nakamoto, Satoshi (2008). “Bitcoin: A Peer-To-Peer Electronic Cash System”, ss. 1-19 <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf?> [Erişim Tarihi: 04.12.2018]

Ojala, Arto (2009) “Internationalization of Knowledge-Intensive SMEs: The Role of Network Relationships in the Entry to a Psychically Distant Market”, *International Business Review*, C:18, ss.50–59.

Özyüksel, Suna ve Ekinçi, Mustafa (2020) “Blok Zinciri teknolojisinin Dış Ticarete Etkisinin Örnek Projeler Çerçevesinde İncelenmesi”, *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1, ss.82-101.

Reyna, Ana, Cristian Martín, Jaime Chen, Enrique Soler ve Manuel Díaz (2018) “On Blockchain and Its Integration With IoT. Challenges and Opportunities”, *Future Generation Computer Systems*, C:88, ss.173-190.

Risius, Marten ve Kai Spohrer (2017) “A Blockchain Research Framework”, *Business & Information Systems Engineering*, C:59(6), ss.385–409.

Sheikh, Husneara, Rahima Meer Azmathullah ve Faiza Rizwan (2019) “Smart Contract Development, Adoption and Challenges: The Powered Blockchain”, *International Research Journal of Advanced Engineering and Science*, C:4 (2), ss.321-324.

STM Thinktech (2018) “Havacılık Sektörü ve Blockchain-1”, <https://thinktech.stm.com.tr/detay.aspx?id=106> [Erişim Tarihi: 22.05.2020].

Szabo, Nick (1994) “Smart Contracts”, <http://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/Informatio nInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart.contracts.html>, [Erişim Tarihi: 26.03.2020].

Szabo, Nick (1996) “Smart Contracts: Building Blocks for Digital Markets”, <http://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/Informatio>

[nInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart_contracts_2.html](http://www.szabo.best.vwh.net/smart_contracts_2.html), [Erişim Tarihi: 26.03.2020].

Ünsal, Ersin ve Ömer Kocaoğlu (2018) “Blok Zinciri Teknolojisi: Kullanım Alanları, Açık Noktaları ve Gelecek Beklentileri”, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, C:13, ss.54-64.

Viriyasitavat, Wattana ve Danupol Hoonsopon (2018) “Blockchain Characteristics and Consensus in Modern Business Processes”, *Journal of Industrial Information Integration*, C:13, ss.32-39.

Wang, Jinming ve Paul Gooderham (2013) “Institutional Change and Regional Development in China: The Case of Commodity Trading Markets”, *Environment and Planning C: Government and Policy*, C:32 (3), ss.471-490.

Webb, Justin W., Geoffrey Kistruck, R. Duane Ireland, ve Davit J. Ketchen (2010) “*The Entrepreneurship Process in Base of the Pyramid Markets: The Case of Multinational Enterprise/Nongovernment Organization Alliances*”, *Entrepreneurship Theory and Practice*, May, ss.555-581.

White, Gareth R.T. (2017) “Future Applications of Blockchain in Business and Management: A Delphi Study”, *Strategic Change*, C:26 (5), ss.439-451.

www.bctr.org. (2019) “*Bir Blockchain Şirketinin Artıları ve Eksileri*”, <https://bctr.org/bir-blockchain-sirketinin-artilari-ve-eksileri-8804/> [Erişim Tarihi: 29.04.2019].

<https://www.blockchain.com/> “*Yeni Başlayanlar İçin Ethereum*”, <https://www.blockchain.com/tr/learning-portal/ether-basics> [Erişim Tarihi: 22.05.2019].

<http://www.tubitak.gov.tr/> “*Blockzincir Teknolojileri*”, <https://blokzincir.bilgem.tubitak.gov.tr/blok-zincir.html> [Erişim Tarihi: 25.04.2019].

Zheng, Zibin, Shaoan Xie, Hong-Ning Dai, Xiangping Chen ve Huaimin Wang (2018) “Blockchain Challenges And Opportunities: A Survey”, *Int. J. Web and Grid Services*, C:14 (4), ss.352-375.

TGA of the RK. Φ.1137; Op. 1, d 48; Op. (3) 6. - L.19.

TGA of the RK. Φ.1137; Op. 1, d 48; Op. (3) 6. - L.20.

Relocation of Lithuanians, Latvians, Estonians to the East // Joseph Stalin-Lawrence Beria ... “*They must be deported ...*”: Documents, facts, comments / Entry, article, comp. and afterword by N.F. Bugating, Moskow, 1992, s. 201.

Link Forums: How it was. Elista, 1993, Proceedings of the series “*The People and Culture*”. No. XII / / Deportation of peoples in the Soviet Union (1930-1950’s). Moscow, 1992. Part 1.

Dzhanaev U.H. The question of the deportation of the peoples in the 30’s and 40’s //

<http://www.vainahkrg.kz/e/2889324-u-h-dzhanaev-k-voprosu-o-deportatsii-narodov> (Erişim tarihi: 9.11.2019)

State Archive of the Russian Federation. F.R.-9401. Op. 2. D. 64. L. 165.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Iran Real Politics and Political Motivation of Shiite

İran Reel Politigi ve Şiiliğin Motivasyonu

Girayalp KARAKUŞ¹

Öz

İran devlet geleneğinde önemli bir yer tutan Şiilik inanç sisteminin ülkenin iç ve dış politikasına etkide bulunduğunu söyleyebiliriz. Protesto ve ağıt kültürüne dayanan bu inanç sisteminin etkileri İran devlet geleneğinde tarihsel bir arkaplana dayanmaktadır. Fatımilerden, Safevilere ve günümüze kadar etkilerini gözlemleyebileceğimiz bu inanç sistemi Müslüman dünyasında farklı bir yol izlemiştir. Şii devlet anlayışı Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin kurdukları devlet hariç diğer devletleri hak devleti olarak görmemektedir. Sünnilikteki halifelik anlayışından farklı olarak Şiilikte imamet anlayışı geliştirilmiş, imam hem dini hem de siyasi lider olarak kabul edilmiştir. Şiilik tarih boyunca kendilerini Sünnilerden farklı gören ve zaman zaman da Sünnilerle savaştan siyasi, dini ve kültürel inanç manzumesidir. Günümüzde Şiiliği en radikal biçimde uygulayan devlet olan İran İslam Cumhuriyeti'ni geçmişten gelen marjinal devlet siyasetini devam ettirmektedir. İslam'ın farklı bir yorumu olan bu inanç sistemi günümüzde rejimini Şiilerin yaşadığı coğrafyalara ihraç etme çabasıdadır. Müslüman dünyasında azınlıkta kalan Şiilik genelde Şii Hilali denilen coğrafyada etkinlik kurmaya çalışmaktadır. Bu projenin getirisi olduğu kadar maliyeti de fazladır. Çünkü dışarıya aktarılan fonlar ülke içinde yoksullaşan halk tarafından tepkiyle karşılanmaktadır. Ülkeye uygulanan ambargolarla ekonomisi kötüye giden ülke Ortadoğu'da var olabilmek için gayrisafi hasılasının büyük çoğunluğunu savaş ekonomisine harcamaktadır. İran'ın bu çalışmalarıyla Batılı ülkeler karşısında caydırıcı bir unsur olabilmesi nükleer silah üretme çabasında olduğu düşünülmektedir. Özellikle ABD, Batı ve İsrail ile çatışan İran devleti bu projeyi güvenliklerinin garantisi olarak görmektedir.

Çalışmamızın amacı İran Şiiliğinin politik motivasyonunu, inanç sistemini ve reel politigini açıklayabilmektir.

Anahtar Kelimeler: İran, Humeyni, Devrim.

Abstract

We can say that the Shia belief system, which has an important place in the Iranian state tradition, has an impact on the country's domestic and foreign policy. The effects of this belief system based on protest and lament culture are based on the historical background in the Iranian state tradition. This belief system, which we can observe from the Fatimids to the Safavids and the present day, has followed a different path in the Muslim world. The Shia state understanding does not see other states as the divine state except for the state established by Mohammed and Ali. Unlike the caliphate understanding in Sunni, the understanding of imam in Shiite has been developed. Imam has been recognized as both a religious and political leader. Shiism is a set of political, religious and cultural beliefs that have seen themselves different from Sunnis and have fought Sunnis from time to time. The Islamic Republic of Iran, which is the most radically practicing state of Shia today, continues its marginal state policy from the past. This belief system, which is the different interpretation of Islam, is in an effort to export its regime to the geographical regions where Shiites live. In the Muslim world, Shiism remains a minority and tries to establish activities in a geography called Shiism Crescent. This project has a high cost as well as a return. Because the exported funds are met by the people impoverished within the country. The country, whose economy deteriorates with the embargoes applied to the country, spends the vast majority of its gross

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, girayalp71@gmail.com

product to the war economy in order to exist in the Middle East. It is thought that Iran set efforts to produce nuclear weapons can be a deterrent to Western countries with these efforts. In particular, the Iranian state, which conflicts with the USA, the West and Israel, sees this project as a guarantee of their security.

The aim of our study is to explain the political motivation, belief system and real politics of Iranian Shiite.

Keywords: Iran, Khomeini, Revolution.

Introduction

Iran's Pahlavi period was a period when the USA and the West were valuable allies. We can say that the USA had done everything it wanted for Iran except for the Musaddik period covering 1951 to 1953. Under the rule of the Pahlavis, the left was rapidly on the rise and efforts were made to take measures. The first example of this is the AK Revolution. In this revolution, the peasant land was tried to be owned and some of the powers of the ulema were taken away. The Shah's attempt prepared his own end and heralded the February 1979 Shiite Islamic Revolution. Ali Shariati, especially from the Islamic left, was the ideologist of the revolution and became one of the action men of the anti-Shah movement. The ideas of Ali Shariati will also affect Khomeini later. The Khomeini conflict of oppressors and oppressed was actually adapted from Ali Shariati. When the Iranian Revolution of 1979 took place, the interesting point is that leftists and secularists also joined this revolution on the frontline. However, all these post-revolution elements will be liquidated by Islamists. The problematic of what kind of post-revolutionary government would be established remained on the agenda. Khomeini initially brought liberals to power, but as a result of disagreements, liberals were liquidated just like leftists. The Islamists, who took power, established the militia forces and ensured the revolution, settled in Iran. After the Islamists came to power, there was a crisis of hostages with the United States, and Khomeini based its populist discourses on anti-US and anti-Westernism. Iran was no longer a friendly country for the USA and the West. Shortly after the revolution, the Iran-Iraq War took place and the regime was left alone in the international arena. Because it supplied weapons to the USA and Western Iraq, including the Soviet Union. At this point, the Iranian regime, which has been in new searches, has tried to get support from China. After the war, Iran has not forgotten what has been done to its own country and has made its discourses even harder. Iran, which tried to soften its policy after the death of Khomeini, did not correspond to the USA and the West. Because at that time the Gulf War broke out and the USA turned its attention to another direction. Although the liberal Khatami, which came after the Rafsanjani to power, increased the hopes for the improvement of the relations, the expectations were in vain as a result of the insistence of the clergy in Iran, especially in conservative foreign policy. Ahmadinejad who came to power after Khatami, was a conservative statesman. It was also claimed that he was from the Hücçetiye community. His discourses were based on anti-US and Israeli opposition. He advocated the continuation of nuclear activities. The era of Ahmadinejad was also a time when the internal turmoil and opposition raised the voice. The Greens

Movement took 5 million people to the streets in Tehran. The Greens movement opposed Iran's export of country resources due to its regime export policy. They wanted the economy of the country to improve and more freedom. But this street movement was sternly suppressed, and the leaders of the movement were placed under house arrest. (<http://www.aljazeera.com.tr>) The Shiite ideology was used effectively during this period. Ulema increased its privileges. Although Rouhani, who came to power after Ahmadinejad, defended softness in the international environment, Trump, who came to power after Obama, tried to isolate Iran. He suspended the agreements made during the Obama era.

The Shiite paradigm is important in Iran's domestic and foreign policy. We can say that the central government, which tries to keep the culture of protest and lament alive in order to mobilize the public in domestic politics, is trying to provide funding to the countries of its own sect in foreign policy through different channels and it is trying to create confusion in these countries. These works of Iran have gathered reactions not only in the USA, but also in other Sunni Muslim countries. According to Muslim countries, Iran was not a reliable country inasmuch as according to Iran, other Sunni Muslim countries, especially Saudi Arabia, were dangerous. As a result of their influence efforts in the Middle East, Iran and Saudi Arabia are in constant conflict. Among Muslim countries, Turkey is the country where Iran's relations are the best. The peace process Turkey and Iran carry out in Syria is promising in terms of the relations of two countries.

1. Political Motivation of Iranian Shiite

“The text of Ruşen (Barkın), who said "We should know our neighbors not by their masks but by their insides", was published in the newspaper Vatan in 1924; Later, this article of Ruşen Barkın was republished in Turan Periodical by Prof. Dr. Fethi Gedikli, who simplified the work of "the inner face of Iran", published as a booklet in Ankara in 1926. In this study, striking facts about Iran are determined. Ruşen Barkın says the following in his 1924 article: “Iran is a country that we have to get to know the most and the best. As the heaviest blows hitting us have come from there, our way of strength and development that will lead us to bliss also passes there. However, if there is a country that we know the least and wrongly, it is also Iran. We must admit that we know France more and better than Iran. Iran has remained an unknown world for us so far. Although Iran has been a disaster quarry for centuries, it still looks like an unknown world with us.” (Barkın, 2014: p. 71)

In 1959, the Al-Azhar Sheikh's acceptance of the Ja'fari jurisprudence the fifth sect would accelerate Iran's attempts to turn the Shia policy into power, and confrontational rhetoric that would make reconciliation difficult would be adopted. (Nar, 2015: p. 49) In February 1979, the movement under the leadership of Khomeini in exile in the Shiite Islamic revolution was successful, and the revolution was completed with Khomeini's return to Iran. The developments after the Islamic revolution in Iran seemed to herald the radical change. Iran would initiate the radical change process in domestic and foreign policies. In their observations, political historians find that the policies pursued by the Shah regime mimic Western modernization; they even find that the worldview is the same as

Kemalism. With the Shia Islamic ideology in Iran and the secular policies of the Shah regime, the Twelver Shia theology will reflect on Iran's domestic and foreign policy as a dominant understanding.

After the Shia Islamic revolution in February 1979, the expectation of the lost imam syndrome would turn into motivation, and Khomeini's "Velayet-e Faqih" theory would be a function that reinforces the political power of the Iranian ulema. When Khomeini's Velayet-i Fakih theory is included in the Constitution of the Islamic Republic of Iran, this will attract the reaction of the Shia ulema and other Shia groups and will be one of the problems that increase the conflicts. With the prominence of the Velayet-i Fakih theory, which divided the Iranian Shia into two, the opposition, led by Ayatollah Shariatmadari (1904-1986) and Ayatollah Mahmoud Taleghani (1912-1979), argued that the problems of the ummah are not the responsibility of a single faculty, but also the responsibility of the whole Fuqaha, and they opposed Ayatollah Khomeini. Ayatollah Mahmud Telekani argued that the Prophet Muhammad and his caliphs did not have any relation with the state administration and that they prepared the ground for the state. (Üstün, 1999: p. 49) When we list the criticism of the opposition, the first one is as follows: Divine religions are far from the government. Religion only deals with individual and servitude duties. The people are free in political, economic, social and economic matters. The Prophet and Ali acted on the basis of consultancy in political and social affairs and were based on the public's view. (Üstün, 1999a) The second one is as follows: The concept of Velayet-i Fakih should be mentioned in the Qur'an. The periods when religion and politics are intertwined are the periods of the prophets and imams. The instance, where politics is separated from religion, is a period of absence (gaybet dönemi). Velayet-i fakih gives rise to unconditional domination. It has authority over the Constitution. This theory requires that the people, the state, and institutions be in full obedience to it. In addition, it has a priority over all provisions and sharia. (Üstün 1999a) Ignoring the criticism of important religious scholars of the Shia believers, Khomeini and his team tried to keep their sectarian belonging feeling alive by translating the Shia politics into domestic and foreign policies. Khomeini would successfully use the rhetoric of legitimacy with this theological approach. Shia Muslims are divided among themselves as political and sectarian minorities. (Bingöl, 1999: p. 9) The Islamic Republic of Iran has turned Islam, the religion of peace, into a bully position, causing Islam to invalidate itself and to destroy its teaching principles until its most basic basis. From the Umayyads (661-750) to the Abbasids (750-1258), we can not talk about a single form of Islamic government that does not shake and contradict Islam in the Islamic context. (Dabashi, 2008: p. 232) The claim that the Prophet's advice and instructions that he gave before his death had not been followed would have led to the birth of Shiite. The development of conditional sense of hatred in the Muslim people who are interested in populist rhetoric will be the reason for separations and conflicts from the Islamic world. The income gap, which can be observed especially in Tehran and Tabriz, stands out as a prominent gap against the ascetism and modesty suggested by Shiite, that we can describe as a belief system of dead and shrines. (Nar, 2015a) In addition, we can say that the collection

of zakat and charity and the payment of the salaries of the mollahs, large spending on gaudy and exaggerated mausoleums turned into a kind of religious exploitation that lowered the living standards of the poor people.

The motivation to expand its influence, which is the most important reason for the instability of Iranian Shiite Islamic ideology, causes tensions in international relations. Iran, which tries to mobilize Shiite groups living in other Islamic countries, is trying to realize the dreams of forming a Shiite crescent today. The reflection of this project in Iran on international relations leads to the exclusion of Iran in the world arena.

If we list the causes of political and historical conflicts in the Middle East-based region, the first is to control the oil resources, the second is radical Islam (Wahhabi Salafism) fanaticism, radical Shia Islamic fanaticism, and the third is the state of Israel established in the middle of the Muslim Arab world. The desire to expand the political influence of the beliefs of both Shiite and Saudi-based Wahhabi Salafism are issues that undermine their reconciliation. The character that determines the characteristics of both beliefs is to denounce each other. The title given to the Sunnis by the Shiites is Yazidists. At the same time, it is the ritual of insults and humiliation to the friends of the Prophet (the Companions) whom the Sunnis respected with the formula Tavella-Taberra (Eröz, 1977: p. 36). The accusation of Wahhabi-Salafism with Sunni Muslims in infidelity is the reflection of the same characteristic style.

When we look at the historical background of Iranian Shia, it is based on the process that started after the death of Muhammad. According to them, the administration is the natural right of those who come from the Ahl al-Bayt line. In this context, they created symbols and rituals in line with the concepts and comments they developed. It is the Safavid state that has turned Shiism for the first time into an official state ideology in the 16th Century. This state will constitute an important and valid motivation factor in unity and vitality as a political project.

The Ottoman Empire, which is the bastion of Sunni Islam, and the Safavid State had a conflict and fought after a while because of the struggle for religious influence. The propaganda and rebellions made by the Shia missionaries in the Ottoman lands will seriously shake the Ottoman State. Many Turkmen tribes will cross the ranks of Shah Ismail and become the striking force of the Safavid State. (Kütükoğlu, 1962: p. 2) The Iranian Safavid state wanted to spread the Shiite sect and to create an obstacle to the Ottomans by establishing a sectarian line in political competition by making people accept Shiite. A special tribal unit called Şahseven, which will organize the confusion that Alevi chiefs who helped Shah Ismail set up the Safavid dynasty in Iran, would be established in Iran. (Tapper, 2004: p. 72) The Turkmens who took refuge in Iran from Teke-eli were so many that even Shah Ismail was frightened from this, he had to separate them partly. (Refik, 1932: p. 3) However, Shah Ismail was not willing to accept the Sunnis' survival among the Persian communities. He saw building a

homogeneous Shia Iran as a political goal. Shah Ismail brought Shiite clergymen from Bahrain, Iraq and Lebanon to spread the Shiite sect and apply it to the public, in order to homogenize the dense settlements throughout Iran from the Sunnis. (Bingöl, 1999a) During this period, while the Shia clergy strengthened their social base, they began to emerge as a strong figure on the political platform and to make their events felt. In this process, they succeeded in building a system in their favor for the establishment of religious institutions of the Shia clergy, and the establishment of their social and political order as religious authority.

The developments in the Iranian Shia from Iranian Safavids have pushed the administrators and madrasah scholars in the Ottoman world into fanaticism, especially because of the Shia propaganda of the Safavid administration, the Ottoman clergy took a sectarian stance. Ulama who preached in Istanbul mosques, remained distant to the people of science who are free-thinking, open to the outside world and ready to learn. (Yalçın, 1976: p. 119) After the Ottoman-Safavid conflict, after the signs informing that the dangerous seeds began to settle and multiply in the Ottoman culture and thought, the great Ottoman intellectual named Taşköprülüzade complained that the old interest in the theological field among the ulamas in the madrasahs disappeared in general, and that the scientific level started to drop in the madrasahs. (Yalçın, 1976a) In addition, both Europeans and Russians wanted Iran to gain strength and spread of Shiite in that period. Europeans considered the Shiite-Sunni conflict as an important phenomenon that could limit the Ottoman Empire. According to them, Iran's Shiitization would break the link between the Ottoman and Central Asia.

2. Real Politics of Iranian Shiite

With the Shia Islamic revolution, Iran took its place in the political arena and used its domestic and foreign policy in the direction of the Shia ideology. Iran has taken its place as an effective actor in the geopolitics of the Middle East region. Iran's attempts to expand its sphere of influence in Iraq, Syria and the Persian Gulf in the conflict in the Middle East would be seen as a political vision of Iran's Shia geopolitics. In 2004, King Abdullah expressed the term "Shia Crescent". (Keskin, 2008: p. 30) The concept of "Shia Crescent" draws attention to the movement of the Shia in the geopolitical area starting from Iran, from Afghanistan to Pakistan, covering Iraq, Syria and Lebanon, and that Iran has dreams of establishing the Persian Shia Empire. (Keskin 2008a) The support of the Shiite Houthi in Yemen by Iran and Saudi Arabia's intervention in the Yemeni civil war with the Ten Gulf Countries on 26 March 2015 means that the Iranian Shiite and Arab Wahhabi Salafism by proxy acted in the field. Iran's follow-up of Shia-weighted sectarian policies, especially in Iraq and Syria, Iran's cooperation with organizations against Turkey such as PKK, the PYD and Goran movement in northern Iraq and Syria, being the country that gives the strongest support to the Al-Assad regime are important in the development of political relations between the two countries. (Alaca, 2015: p. 69)

Hafiz Assad conveyed a message to Khomeini and congratulated the Iranian people's successful coup against the Shah regime. Syria is the first country to recognize the Iranian Shia Islamic revolution. They sent his brother Rifat Assad to Tehran to discuss cooperation with Iraq (Saddam). (Goodarzi, 2006: p. 18) Iran's geopolitics, which included the acceptance of keeping Iran's nuclear program under international control, and the liberation of embargoes (Obama Period), attempted to expand the political maneuver area. In this context, Iran tried to maximize its national interests, one of the main elements of foreign policy. (Bilgin, 2015: p. 15) However, trying to understand the development processes of interstate relations with a single method and theory can produce misleading results. The conceptual approach, called real politics, justifies the legitimate demands of the peoples that take precedence over the priority of the interests in the relations of the states with a perspective putting forward in the framework of global conscience, equality and justice. The rhetoric of Iranian Shia's distinction between the outer enemy and the inner enemy is effective on the Shia public opinion. It seems always possible that the tension and military power created by these populist discourses bring fascism. It is understood that the Iranian clergy elites were fussy whenever the US presidents described Iran as the "Evil Axis". Iranian elites understood that they should have a nuclear weapon as a prerequisite for being able to stand against the US and Israel; because North Korea was an example in this context.

It was also a fact that the United States reflected the New-Conservatism to Iran and strengthened the seat of the clergy here. In this context, it is useful to mention the nuclear tension that reached a verbal peak between Iran and the USA in 2006. (Dabashi, 2008: p. 251) It is the warrior tribalism that connects the most radical clergy-class members in Iran with the most stubborn New-Conservatives in the US, and is almost identical in terms of disturbing essentialism. The parlous increase in nuclear weapons is due to two types of fanaticism; while one of them is the homeland of the USA, the other one is of Iranian Clergy and is called as "fundamentalism" (uslgarai). (Dabashi, 2008a) The Shia Crescent concept divided Iran into five regions geopolitically after the 1979 Shiite Islamic Revolution:

1-Middle East

2-Arabian peninsula

3-Anatolia and the Balkans

4-Central Asia and the Caucasus

5-Indian subcontinent and Indian Ocean countries, (Samkani, 1988: p. 3-54)

Iran is one of the most important power centers of the region with its important position in the Middle East, its demographic structure and military power. Although the Eastern Block adopted the anti-US strategy in 1979 and wanted to push Iran out of the system, it continued to be an important actor in the international platform, especially in terms of regional balances. According to the Russians,

Iran is a pure continental state with all the strategic, economic and ideological possibilities as it is the core of the Eurasian Block. (Dugin, 2003: p. 260)

By creating Iranian Shiite rituals on a sectarian basis, they created a sociological and psychological environment by separating them from Sunni with different practices. It is the factor that further increases the importance of Iranian geopolitics, where the Shiites have a strong “rebellion culture”. Iran is aware of the fact that it has control of its geographic location and energy routes, which have a strategic position among fixed and variable strategic targets. Also, it cannot be passed to Asia without stopping by Iran. It is at the crossing point to Central Asia, the Caucasus, India and China. Due to its two thousand years of historical experience, it is observed that they have applied the rules of state diplomacy in their relations with many countries. It is seen that Iranian foreign policy is capable of using the Shiite rhetoric in the regions where Shiites are the majority. Iran leaves the Shiite rhetoric and conveys messages on more universal Islamic values while addressing the Islamic World. In their relations with the third world countries, the style, which is the spokesperson of the oppressed and exploited peoples, is exhibited. In general, Iran follows a pragmatist policy. Iran was the Muslim country of Azerbaijan in the Nagorno-Karabakh conflict between Azerbaijan and Armenia, but it also stood by Armenia despite being a Shiite. The most important part of the Turks living in Iran are Azeri. Especially, a significant part of the Turks living in the South Azerbaijan region still live the dream of the South Azerbaijan State they established in 1925. Because Iran will not be appropriate in terms of domestic politics due to its lineage and sectarian affiliation with Azerbaijanis, it will not strengthen Azerbaijan by supporting Azerbaijan despite being Shiite like them in the region; because if Azerbaijan can act this way, it will help Azerbaijan to further increase their sympathy to Turkey and Azerbaijan living in their territory. Likewise, Armenians are given ample opportunities within Iran, and opportunities for activities such as memorial services they do against Turkey are provided on the anniversary of the events of 1915. This obviously shows a neighborly effort to weaken Turkey's hand in the political arena.

Iran, which needs the support of Russia, did not want to spoil its relations with this country. No attitude has been put forward that would disturb Russia, neither in the Caucasus nor in Central Asia. The real political practice of Iran did not show any reaction against the inconceivable use of force and violence of the Russians in the Chechen-Russian War, and even made a statement that this problem was the internal affairs of Russia. Iran has become Russia's largest partner and a very valuable market in the Middle East. Although the cooperation between these two countries in the field of nuclear energy has attracted great attention in recent years, the more important issue is that Russia intends to sell large amounts of conventional weapons to Iran, including all-round aircraft and submarines. (Takeyh, 2009: p. 96)

While the secular nationalism of the Baath regime in Syria continues, on the other hand, Iranian Shiites accuse Syrian Nusayri with infidelity. There are great sectarian differences of opinion

among them. Despite this, Iran has not shown any reaction to the killing and to the forced displacement of thousands of Sunni Muslims in Syria. Political names such as Korkut Özal, who interpreted Khomeini's Iranian Islamic Revolution, accepted Ayatollah Khomeini's residence in Paris as a conspiracy of the West for the Sunni world. (Özcan, 2008: p. 132-133)

The fact that we are in a period where polarization gradually becomes tense in the Shia and Sunni world is clearly seen. Although Ayatollah Khomeini says that the sectarian issue is intended to be used as a demolition tool and a trap against the Muslim world, Iran did not stay away from this trap. (Özcan, 2008a) It is possible to see Iran's real policy practices and pragmatist diplomacy in many areas. In the 1980s, while Israeli officials tried to persuade the US to sell arms to Iran, they emphasized that Tehran's aggressive language should not be a problem because Tehran's policy behind the scenes is different. (Çağlayan, 2012: p. 234) In order to balance the power of the USA, Iran's real politics has improved its relations by approaching Russia and China. It is known that Israel provided arms and spare parts to Iran in the Iran-Iraq war. The Iranian Revolution reorganized the relationship between religion and politics within the pragmatist framework. The revolution has always manifested itself, if not always, as an alternative, at least as another form of truth, and has expanded the area of the state by overriding the Shia clergy. The revolution also identified two forms of ideas, which have always been in conflict throughout history, namely Shiism and nationalism. In short, the revolution has strengthened the nation-state. (Roy-Khosrokhavar, 2013: p. 14) The reason why Iran's relations with the USSR and the Russian Federation were bumpy and Khomeini did not prefer to approach "Neither East nor West" (Reza-Kellner, 2017: p. 203-204) was that the USSR and China were atheists in the east. (According to Khomeini) However, this approach was short-lived and Iran got closer to China in its war with Iraq and even started to supply its military needs and spare parts from China. Iran has put its foreign policy on the real political basis of its relations with the Iran-Iraq war and rearranged it. Iran has begun to see Beijing as a valued partner trying to highlight multi-polarity within the international system. (Reza-Kellner, 2017a) China became the first commercial partner of Iran after its commercial expansion, and Tehran has reached an important position that largely meets China's oil needs. In the fall of 2013, Iran was among the countries to be included in the "Silk Road" giant project launched by the Chinese administration. China supported Iran's right to develop "Peaceful Nuclear Activities" and offered "Diplomatic Umbrella" to ease sanctions. Moscow and Beijing joined the "P5 + 1" group and played an important role in the negotiations on the 14 July 2015 agreement. (Reza-Kellner, 2017a) Russian and Chinese diplomats have been instrumental in moderating their ideological tendencies by analyzing Iran's pragmatism well. Iran sees itself as the ruler of the region where it is located with the power of its history and civilizations. The best way to understand Iran's policy is to study three regions well: the Persian Gulf, the Arab East, and Eurasia. (Takayh, 2009: p. 73) The Persian Gulf is the most important strategic priority of Iran. It forms the lifeblood of the Iranian economy. Egypt, Syria, Jordan and Lebanon are based on the ideological and

strategic priorities of Iran as the Arab East. It seems unlikely that a non-Arab Shiite Iran will be an important actor in the Arab east. (Takayh, 2009a) Iran, which determines its policies in line with its interests in different regions, acts in cooperation with Russia and China in Eurasia and does not produce adverse policies for the interests of these countries.

3. Shia in Iran

The debate about who will be the Caliph after the death of the Prophet (632 AD) was the first source of the division of Islam. The fact that the Prophet did not point to the caliph to replace him before his death caused the caliphate to be seen as a political institution rather than a religion in the Sunni tradition. The caliphate authority has been left to the will of the Ummah (Muslim People) or there is an Icmā that it can be elected by the notables by voting (Bayah). Ideologists of the Shia faith interpret the concept of Imamate (Ruler) in a way that represents both religious and political will. In other words, the administrator has to follow the line from Hz Ali. Hz Ali was chosen as the fourth caliph (656), but after he was killed at 661, those who loved Hz Ali started the lineage of imams (Ahl Al Bayt) with their two sons Hasan and Hüseyin over the Ali symbol. The killing of the third Imam Hussein in Karbala has had traumatic consequences on the peoples of Hz Ali and Ahl Al-Bayt, who have blessed the ideology of martyrdom, and its existence has always been felt in the Shiite faith as a developed concept. *The slogan of "Every day Ashura, everywhere Karbala "* has led Khomeini to reinterpret the life and martyrdom of Hz Hussein and conceptualizing historical events, he made an important contribution to the Shiite belief system with the words "Hz Hussein will not die anymore" (Arjomand, 1988: p. 181) The belief in Shiism is at a time when it has not yet established its theories and theology on an institutional basis. In the belief world of Shiite, the Twelve Imams, following Hz Ali, are both rulers and religious leaders. The Twelfth Imam Mahdi disappears in Samarra in 874. Mahdi is not dead in the belief of Shiism, he will come to Earth again, he will eliminate evil and persecution, and establish justice. Mahdi, which is a very strong belief in Shiite, is an important concept in creating a religious infrastructure. The belief was united in preserving unity and vitality among the Shiites. It resembles the symbolism of Christ in Christianity. The worship of the Mahdi (Mehdeviyat) is in an improved dimension. It is necessary to consider the Mahdi and Karbala creeds as efforts to create common belief awareness of Iranian Shiite. The tombs of the founders of the Shiite faith, which are considered sacred, are in Iraq. Najaf, Karbala, Kazemeyn, Samarra are in the Iraqi territory. The most important center of Shiite teaching is Najaf. Evangelists who advocate for the Messiah in the USA and Israel to come to the world as soon as possible, and the Hucettiye community, which advocates for the coming of the Mahdi to the world as soon as possible, intersected on the same plane. The main philosophy in both groups is to create the belief that the more chaos in the world, the closer the coming of the Messiah or the Mahdi. (Adibelli, 2017: p. 99) In the jurisprudence of the Shia belief, Imam (Imamiyet) is seen as a superhuman figure who can directly perceive and interpret the divine message in terms of representing both religious and political will. (Berber, 2012: p. 325;

Husain, 1990: p 289) From the view that this spiritual mission that only Hz Ali and his descendants can end with Muhammad al-Mahdi, the truth and necessity of a class that will guide the religious issues of Shia society and clarify the solution of the problems has been revealed. However, making the monopoly of information unique to imams enabled the events that developed in the post-Islamic Revolution to become a political model. According to the Iranian ulama, no administration is legitimate except for the power that Mehdi will establish in the process that started with the coming of the Mahdi at a time when the evil and ruthlessness increased. The Shiite state theory consists of ignoring any state established after the death of the Prophet Mohammed except the state of the first imam Ali bin Abu Talib. (Algar, 1988: p. 19-20) The factor that underlies the tradition of rebellion and opposition in the Shiite political ideology is that the Mahdi will come in the most intense period of evil, and according to this understanding, the Shia take power and take a fair administration. Shiite has come to the fore as a protest faith since the early days of Islam. Throughout the turbulent history, it has lost nothing from its political potential, both politically and instructively. (Dabashi, 2008a) The belief in Shia has evolved as a religious institutionalization throughout the history of Islam and has constantly developed new concepts. In particular, Ulema got stronger in this process. "Mujtahids" belong to Ulama group who have the power to interpret the Quran and Sunnah. The obligation to connect to an altar with an understanding called "Marji Taqlid" for the Shia Muslim people to understand and live their religion well was one of the principles of the Shia political theory. Ulema have gained important privileges on social, economic and political issues with this institutionalization. "Merce-i Taklid" granted to mujtahids are the payments that are obliged to pay to mujtahids. At the same time, the person cannot distribute his zakat upon his own request, the zekat will be distributed by mujtahids on behalf of that person. Due to their organization through foundations, ulamas have created an economically strong, autonomous structure independent of the state. They created important sources of income by transferring the fees they received from the Spritual Courts to the foundations. Social and cultural changes initiated by Khomeini have found application without questioning. Theda Skocpol, who gave the codes of Khomeini's Shia Iranian Islamic revolution, says: "*Khomeini began to say that the nature of Monarchy is against Islam. Another point that he emphasized and rejected was the close relations of the Shah with the USA and Israel. He called on other scholars and the masses to resist the Shah's policies. In this process, he used highly effective symbols to achieve his goals. He identified Shah with the devil and Yazid. He paid more attention to religiously important memorial days. Mass prayers, funerals for protesters who were killed, memorial ceremonies of the martyrdom of Hz Huseyin created favorable conditions for the mobilization and direction of the people.*" (Skocpol, 1992, p. 71-74) The Shia Islamic Republic was built on the Imamet model. The state, like the other state, was composed of two essential components: Structure and Function. Structures were either adapted or modified to perform Islamic functions. The function of Islamic structures was to operate in accordance with the directives of the Quran. For this reason, there should not be any components that were contrary to Islam in their creation. Many structures such as the Constitution, the parliament and political parties (Islamic Republic Party) were

created. (Hüseyn, 2009: p. 215) The revolution process was over with the consolidation of the Islamic Republic of Iran and the return of Khomeini to Iran by plane from Paris. What kind of government would be formed in Iran remained uncertain for the whole world. Khomeini's first move to eliminate this uncertainty was to assign Mehdi Bazargan, known for his liberal Islamic thought, to form the government. The revolution team led by Khomeini created the Revolutionary Council and Central Committee to prevent internal confusion and counter-revolution. Militia forces such as Pasdaran and Basij (guards responsible for protecting the revolution) from local committees were activated and organized around mosques and tombs. This move is considered a strategic initiative to prevent counter-revolutionary forces and opponents. The trials of revolutionary courts and co-ordination with other institutions have been succeeded. The discussions within Iran ended with a referendum held on April 1, 1979. With 99% of the vote, the name of the state became the Islamic Republic of Iran and "Assembly of Experts" (Majlis-i Hubregan) was elected to prepare the draft Constitution in August. (Abhahamian, 2017: p. 213-214)The reason for the conflict between Bazargan and Khomeini was Bazargan's desire to synthesize Islamic values and liberal understanding. Khomeini rejected Mehdi Bazargan's thoughts. Khomeini said: "*The country needs Islamic Republic; neither a democratic republic nor a democratic Islamic Republic. Those who come up with such a demand do not know anything about Islam. There is no need to put a name like democratic in front of Islam. Because Islam is everything, it means everything. Adding another word to the already perfect word "Islam" is sad.*"(Fallaci, "Interview with Khomeini", New York Times, 21.10.1979) After all, Khomeini was a mixed order between Velayet-e Faqih and Bazargan's French republic system, between divine rights and human rights, between theocracy and democracy, between the voice of the people and the voice of the right, and between spiritual authority and popular sovereignty.

4. Confusion in the Real Policy of Iran

In 1957, action was taken within the scope of the atomic program for peace in order to establish the industrial society of the Shah period and have a say in the region with the powerful army for the first time. (Sezgin-Tansi, 2015: p. 48) In the early stages of the Iran Islamic Revolution, the nuclear weapons program fell from the agenda due to belief-centered thoughts, but with the change of this idea in 1989, the nuclear program came back to life. (Sezgin-Tansi, 2015a) Veleye Faqih Ali Hamenei said "*The production of nuclear weapons, which leads to mass deaths of innocent civilians in Islamic religion, is haram. Iran cannot do such an initiative and activity*". Nuclear weapons, the most destructive and illegal force in human history, was first used by America over Japan. Nuclear power used by powerful states as a trump card and threat is a powerful tool used to establish sovereignty as well as being an intimidation against third world countries against the global system revolts. Israel, which is located in the middle of the Arabian Sea, is known to have an important nuclear weapon depot. It cannot be said that a world armed with nuclear power is absolutely safe. There is a situation where the nuclear war, which will start with the push of a crazy country leader at the push of a button, can completely destroy our world. There is a difference between the "ideal political" voiced by Hameney

and the "real political" advocated by Ahmadinejad. It is important that Christian theologians, Jewish religious leaders and Muslim religious scholars raise their voices and exert pressure on the country leaders to stop the nuclear arms race that will drag our world into disaster. In addition, the international arms race is one of the reasons that cause the peoples of the country to become poor. Today, the vast majority of countries' gross revenues are spent on armament. The money earned by the arms producing countries in large sums was stolen from the welfare of the people. The nuclear arms race almost completely overturned conventional weapons, the regular army and front-based combat capabilities. The demands of the USA and the Western world from third world countries are their integration into the global economy. The contradictions of the Iranian theocracy that develop outside the global system provide the appropriate material for acquiring nuclear weapons. It is an inevitable process for Iran, whose economy is only dependent on oil, to be included in the liberal economy. The USA and the West support Israel's efforts to corner Iran by using its power on the international platform and to create a large-scale coalition. Doctrines of the Israeli security system bear the traces of fantasy-sized and orientalist experts. Israel has close relations with top level people in the Israeli Security system, such as Bernard Lewis and Elie Kedourie. (Shahak, 2003: p. 79) The doctrine of Kedourie has been carried out by Israel since the 1950s. According to this doctrine, there is no tolerance for the presence of any power other than Israel in the Middle East. The power of any Arab state to become a leader in the Middle East should have been destroyed. Kedourie's ideas were based on permanent Israeli rule over Palestinians. Moreover, Kedourie's "Christ" understanding on Israeli territory is used in the Israeli Security system. (Shahak, 2003a) The anticipation of the Orthodox Shia belief in Mahdi is parallel with Israel's motivation for Christ-supported motivation. Both countries base their foreign policy parameters on this understanding. From time to time, we saw stiff exits in Ahmadinejad's foreign policy. The meaning of this should be sought in the creation of the environment of chaos for the coming of the Mahdi. Ahmadinejad said: "The main task of the Islamic Republic of Iran is to speed up the return of the Mahdi and prepare a suitable ground. We should even define our economic, cultural and political policies upon the return of the Mahdi" (Nacji, 2008: p. 93)

Discussion, Conclusions and Recommendations

Iran is a country with different genetic codes from other countries in terms of politics, sociology and culture. This country, which has thousands of years of state tradition, follows different strategies in foreign and domestic politics. Iran, a valuable ally of the Western and the USA during the Shah, can intimidate Israel, the West and the USA today. Shia teachings also play a role in the background of the politics they pursue. Iran, following a different policy in the world geopolitics together with the protest belief Shiite, is able to have a voice in the international system as a regional power today. Iran, which is also rapidly executing its nuclear program, has great reactions especially from the historical bloc of the West, USA and Israel. However, the Iranian state, which ignores these reactions, thinks that it is necessary to have a nuclear weapon to have a say in the region. It is also

certain that Iran's possession of a nuclear weapon will pave the way for possession of this weapon in other countries of the region, and that the race for arms will increase rapidly.

We cannot say that the USA's constant evaluation of Iran as the "Evil Axis" has had a big effect on Iranian elites. Iran has been constantly threatening the USA and Israel openly, and they boldly say that these two countries will go down in history in the future. The word of Khomeini, "Israel will definitely be erased from the earth" (Hunter, 2010: p. 63), was also said in this way. The fact that the Iranian state rejects the Jewish genocide and often voices this issue is controversial is a reaction of some circles.

The Iranian state, which has ideologically strong foundations due to its unique understanding of the state, people and imam, can confidently challenge superpowers. International powers, who are aware that Iran is not a country that can be easily occupied, such as Afghanistan and Iraq, have been looking for a way of reconciliation with Iran so far.

To mention the internal issues of Iran, there are many opponents within the country who think that the Islamic Revolution has deviated from its purpose. Opponents who question and absorb the system within the country oppose irrational populist rhetoric. The people, who reacted to the deterioration of the country's economy with the embargoes, are now tired of the lament culture and think that the economy should be recovered as soon as possible. In particular, the number of people who want the privileges of the ulema to be abolished is not small. Those who react to the costly spending of the country to export the regime think that these expenditures should be used to increase public welfare.

As a result, Iran has to deal with internal and external problems from the historical background. We can say that the way for the country to solve its internal problems is through foreign policy. The Iranian state, which is isolated in the international arena, has to develop policies that will minimize its problems with its pro-active and neighbors. Otherwise, it may not be expected that an isolated state promises hope for the future.

References

- Abrahamian, E. (2017), *Modern İran Tarihi*, Çev: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Adıbelli, B. (2017), *İran Jeopolitiği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Alaca, M. (2015), “İran’ın PKK Politikasında Değişen Ne? *Ortadoğu Analiz*, 7/69, ss. 28-30
- Algar, H. (1988), *İslam Devriminin Kökenleri*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Arjomand, S. A. (1988), *Turban Fort he Crown*, Oxford University Press, New York.
- Barkın, R. (2014), “İran’ın İç Yüzü”, *Turan Dergisi*, 23, ss. 71.
- Berber, S. (2012), *Doğu-Batı Yol Ayırımında İran*, Bilim+ Gönül Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, M. S. (2015), “Türkiye’nin Orta Doğu Politikalarında Yön Arayışları”, *Ulisam Dergisi*, 2, ss.15.
- Bingöl, V. (2013), *Sünni Şii Çatışması*, Orion Kitapevi, Ankara.
- Çağlayan, S. (2012), *Şii Düşüncesinde İslamlık, İran Mehdiyi Beklerken*, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Dabashi, H. (2008), *İran: Ketlenmiş Halk*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Dugin, A. (2003), *Rus Jeopolitiği- Avrasyacı Yaklaşım*, Çev.Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul.
- Eröz, M. (1977), *Türkiye de Alevilik Bektaşilik*, Otağ Matbaacılık, İstanbul.
- Fallaci, O. (1979), “İnterview wilt Khomeini” *NewYork, Times*.
- Goodarzi, J. M. (2006), *Syria and İran*, Touris, New York.
- Husain, J. S. (1990), *Origins and Early Development of Shi’a İslam*, Beirut: Librairie Du Liban Publishers
- Hüseyin, A. (2009), *İran ve Karşı Devrim*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Keskin, A. (2008), “*Şii Jeopolitiği ve İran*” *Hedef Neden İran*, Hazırlayan: Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Khosrokhavar, F. - Roy, O. (2013), *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, Çev: İsmail Yerguz, Metis Yayınları, İstanbul.
- Kütükoğlu, B. (1962), *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Nacşi, K. (2008), *Ahmadinejad: The Secret History of Iran’s Radical Leader*, London: I. B. Tauris.
- Nar, M. (2015), “İran İzlenimleri” *Ulisam Analiz Dergisi*, 2, ss. 49.
- Özcan, M. (2008), *Büyük Pazarlık Ya Da Üçüncü Savaş*, Hazırlayan: Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Refik, A. (1932), *XVI. Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, İstanbul.
- Reza, M.- Kellner, D. T. (2017), *100 Soruda İran*, Çev: Reşat Uzmen, Kültür Sanat Yayın Evi, İstanbul.
- Shahak, I. (2003), *İsrail’in Nükleer Sırları*, Çev: Ahmet Emin Dağ, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Shreen, B. (2010), *İran’s Foreign Policy in the Post-Soviet Era*, Praeger, Oxford.
- Skocpol, T. (1992), *Rantiye Devlet ve İran Devriminde Şii İslam* (ed) Serpil Uçar, Belge Yayınları, İstanbul.
- Şamkani, A. (1988), “New Regional Geopolitical Developments and The National Security of The Islamic Republic of Iran”, *Middle East Studies*, 5.1, ss. 3-54
- Tafiş, A. (2013) “*İran’daki Yeşil Hareket: Gerçeği ve Akıbeti*” [Erişim Tarihi: 18.04.2020, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/irandaki-yesil-hareket-gercegi-ve-akibeti>]
- Takeyh, R. (2009), *Gizli Devrimler Tarihi: İran*, Çev: Cem Küçük, Karakutu Yayınları, İstanbul.
- Tansi-D.- Sezgin-H. (2015), *Türk Dış Politikasında Güncel Eğilimler-2000-2014*, Kanes Yayınları, İstanbul.
- Tapper, R. (2004), *İran Sınır Boylarında Göçebeler*, Çev: F.Dilek Özdemir, İmge Kitapevi, Ankara.
- Üstün, İ. S. (1999), *İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Yalçın, A. (1976), *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Multiculturalism and Multicultural Education in the Eyes of Teachers and Directors at Primary Schools¹

İlkokullarda Görev Yapan Öğretmenler ve Yöneticilerin Gözünden Çok Kültürlülük ve Çok Kültürlü Eğitim

Fatih Mehmet CİĞERCİ²

Abstract

The aim of this study is to analyze the opinions of the teachers and school directors at primary schools on multiculturalism and multicultural education. The participants participated in Erasmus+ Project titled "We are Fingers of the Same Hand Project" and work in a multicultural setting. The data collected by interviews with the participants were analyzed with content analysis. The opinions of the participants were collected under three themes with eleven categories. According to results of the study, the themes of multiculturalism, multicultural education, and recommendations for multicultural education were obtained. It was found that they defined multiculturalism based on the concepts of values, religion, politics, affective orientations, communication, individual disabilities and culture. As to multicultural education, the participants defined it based on some concepts such as "educational environment", "wealth" and equal "opportunities". Finally, it was also found out that for multicultural education, the participants put some recommendations forward for students, parents, teachers, school directors, and Ministry and policymakers.

Keywords: Multiculturalism, multicultural education, teachers and school directors.

Öz

Bu çalışmanın amacı, ilkokullarda görev yapan öğretmen ve yöneticilerin çok kültürlülük ve çok kültürlü eğitime yönelik görüşlerini incelemektir. Araştırmanın katılımcıları Erasmus+ kapsamında "Aynı Elin Parmaklarıyız" projesine katılmış ve çok kültürlü bir ortamda görev yapmaktadırlar. Görüşme yöntemiyle toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Katılımcıların görüşleri on bir kategoriden oluşan üç tema altında toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen verilere göre, üç tema; çok kültürlülük, çok kültürlü eğitim ve çok kültürlü eğitime yönelik öneriler olarak belirlenmiştir. Araştırmada katılımcıların çok kültürlülük; değerler, din, siyaset, iletişim, bireysel engeller, kültür kavramlarına dayalı olarak tanımladıkları belirlenmiştir. Katılımcılar çok kültürlü eğitimi; "eğitim ortamı", "zenginlik ve eşit imkanlar" kavramlarına dayalı olarak tanımlamışlardır. Ayrıca, katılımcılar çok kültürlü eğitim bağlamında öğrencilere, ailelere, öğretmenlere, okul yöneticilerine, Bakanlık ve politikacılara yönelik öneriler sunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Çok kültürlülük, çok kültürlü eğitim, öğretmenler ve okul yöneticileri.

¹ This study was supported by the EU (Erasmus+) with Grant Agreement Number 2018-1-TR01-KA101-054799

² Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi ABD, fatihcigerici@gmail.com

1. Introduction

Culture can be defined as beliefs, knowledge, values, habits and attitudes which are formed by individuals' interactions with each other and their environment and all these have an effect thorough the whole life and are inherited from generation to generation via socialization (Ertürk, 1998; Yakışır, 2009). It can also be defined as values, beliefs and thoughts which are transmitted to future generations without any change by ethnic, religious and/or social groups. However, the groups existing in a society may show cultural patterns due to such reasons as the region where the groups live, their common background, economic fields of occupation, socio-economic conditions (Cırık, 2008). Such patterns and differences bring about the term multiculturalism which simply means that different cultures, ethnics, social groups with different religions, customs and languages coexist as whole.

Multiculturalism means the recognition of age, social class, ethnicity, language, religion, sexual orientation, education, disability other cultural dimensions (APA, 2002). It can also be regarded as the coexisting and living of various cultures with their own cultural features in harmony with other (Yılmaz, 2011). Multiculturalism first appeared in the 1960s and early 1970s in Canada where there was a clash of French and English communities. The use of the tem in the USA, however, dates back to Civil Rights movements in the 1960s (Kolodi, 2004). In a statement to the House of Commons, multiculturalism was announced as an official government policy to resolve the clash between two groups, English and French. According to a report by Royal Commission on bilingualism and biculturalism, it was recommended that minority groups should be given greater recognition and support in preserving their cultures, assistance to immigrants learning French or English, assistance to cultural groups to develop and overcome any barriers for full participation in society (Canadian Museum of Immigration, 2020).

In multicultural societies, the cultural varieties should be regarded as richness and a milestone of social unity rather than as a discrimination or alienation. In other words, a multicultural understanding means valuing and sustaining the variety. Multiculturalism has two dimensions (Başbay and Bektaş, 2009). The first dimension focuses on the living of people from different ethnicities and cultures together. The second one is the regulation of social relations of different ethnic and cultural groups in a society, which also means valuing multiculturalism. Relying on these dimensions, multiculturalism has some certain principles such as recognition of cultural differences, providing social equity and social unity (Morkoç, 2019). Turkey has all the makings of multicultural country whose population is composed of many different cultures and ethnic identities such as Turkish, Arab, Kurdish, Caucasian, Asian Turks, Roman, Balkans, etc.

The idea and understanding of multiculturalism, which has been much-debated issue, has its effect on education as in many other fields. The term multicultural education has been defined in

various ways. It is defined by Banks (2010) as an educational reform ensuring equality for all students in education regardless of any differences generating from race, age, language, religion, gender, social class, etc. Parekh (2002) defines the term as an educational setting where students recognize, embrace and internalize cultural diversity; namely, where they inherent plurality of the world--the plurality of systems, belief, ways of life, cultures. The common points of the definitions of multicultural education in the literature are that they focus on individual differences, recognition of cultural diversities, providing equal educational opportunities to all students regardless of their differences with the aim of directing them to gain academic achievement and various skills, providing an setting where students will be able learn and have knowledge on the history, features, structures of different cultures (Banks, 2010; Başbay and Kagıncı, 2011; Bennet, Niggle and Stage, 1990; Gay, 1994; Parekh, 2002).

Banks (as cited in Hark Söylemez, 2017) identified five dimensions of multicultural education which are all conceptually distinct but are interrelated in practice: (i) content integration; (ii) the knowledge construction process; (iii) prejudice reduction; (iv) an equity pedagogy; and (v) an empowering school culture and social structure. Content integration deals with teachers' use of examples and content from different cultures to explain and clarify key concepts, principles, theories etc in their own subject area. In the dimension of knowledge construction process, teachers guide students to investigate, understand and construct their knowledge about different cultures. The third-dimension teachers help students not to develop prejudice against any cultures or social groups and help them to develop positive and democratic attitudes towards multiculturalism. At this dimension, if students are directed to be cooperative and experience equal status, as claimed by Allport (1954), the prejudice can be reduced. The fourth dimension focuses on the fact that through an equity pedagogy, teachers facilitate academic achievement of all students regardless of their cultural or ethnic backgrounds. For the last dimension, it is important to provide students with a school culture and organization where students with different ethnicity or cultures experience equality.

When the aims, principles and dimensions of multicultural education is considered, teachers have the most important mission to create and put a multicultural environment into action effectively. Teachers in a multicultural classroom setting should personally show that they recognize, respect and embrace any differences on culture, social status, age, race, gender, language, religion etc and they should also do their best to build the same understanding, toleration, attitude and behaviors among their students (Aydın, 2013; Gay, 1994; Sinagatullin, 2003).

In the literature, it is possible to see many studies on the experiences, perceptions, opinions, attitudes, competencies and suggestions of teacher candidates, teachers and school directors on multicultural education (Aslan & Aybek, 2018; Başarır, 2012; Başbay & Bektaş, 2009; Başbay, Kağıncı & Sarsar, 2013; Coşkun, 2012; Çalışkan & Gencer, 2016; Çoban, Karaman and Doğan, 2010; Demir & Başarır, 2013; Erbaş, 2019; Esen, 2009; Gürel, 2013; Hark Söylemez, 2017; Kaba, 2019; Karaçam and Canan, 2012; Karakaş & Erbaş, 2018; Morkoç, 2019; Özdemir & Dil, 2013; Polat

2009, 2012; Ünlü & Örtten, 2013; Yazıcı, Başol & Toprak, 2009) . Besides, there are also other studies on what cultural views, understanding and features 21st century teachers should have on multicultural education (Cogan and Pederson 2001; Spiecker and Steutel, 2001).

This study was carried out under the Erasmus + project titled "We are Fingers of the Same Hand". 12 teachers working in two primary schools and one secondary school in Viranşehir district of Şanlıurfa province participated in the project. There are different cultures and ethnic groups in the district. Therefore, there are students and teachers from different backgrounds in the schools. However, in this richness, some problems are may be experienced due to the fact that students are influenced by the customs, traditions and values of their own cultures and such an influence may lead students to develop prejudice against the cultures other than theirs and result in conflicts, alienation, dissociation, etc. In addition, both school directors and teachers may fall behind turning this cultural richness into an advantage and creating an educational environment in this direction. Such conditions may also cause students to develop negative attitudes towards their peers, teachers, school environment and education. With this project, it is aimed to increase teachers' competency on organizing multicultural education in their own schools and classes, by which they will also perform positive steps towards raising open-minded, tolerant students who are compatible with each other and their teachers and who regard multicultural environment in their school and city as a richness.

The purpose of this study is to analyze the opinions of teachers and directors at the primary schools, who participated in the project.

2. METHOD

2.1. Research Design

In this study, the researcher tries to examine the opinions of the participants on the concepts of multiculturalism and multicultural education as a phenomenon depending on their experiences on the concepts. Therefore, the study was conducted by using phenomenological design, which is a qualitative method. In phenomological studies, lived experiences of a particular group are focused and the aim is to arrive at a description of the nature of the particular phenomenon by conducting interviews with the group member who have first-hand knowledge of an experience, event or situation. During the interviews, the attempt is to get answers for such questions as; What have the group members experienced with related to the phenomenon to be studied? and What types of contexts or situations have affected group members' experiences of the phenomenon? (Creswell, 2013).

2.2. Participants

In the Erasmus+ project, 12 teachers from two primary schools and one secondary school took place. However, the participants of this study were determined with purposeful sampling and the criterion was that the participants are those working in primary schools. As a result, the participant

group is composed 4 primary school teachers, 2 primary school directors 2 English teacher and 1 guidance teacher who participated in the Erasmus+ project. The schools where the participants work are in Viranşehir, a town of Şanlıurfa province in the eastern part of Turkey, the population of which is composed of Turks, Kurds and Arabs. As the town and city is a neighbor of Syria, there are lots of Syrian refugees living there. Therefore, the students of these schools are from all these four ethnicities. The demographic information of the participants are presented in Table 1.

Table 1. Demographic Information of The Participants

The number of the participants	The fields of the participants	Gender	Age
1	Primary School Teacher-Administrator	Male	55
2	Primary School Teacher-Administrator	Male	54
3	Primary School Teacher	Male	58
4	Primary School Teacher	Male	37
5	Primary School Teacher	Female	27
6	Primary School Teacher	Female	27
7	English Teacher	Female	28
8	Guidance Teacher	Male	32

As seen in Table 1, five of the participants are males, while three are females and the ages of the participants range from 27 to 58. While three of the participants are from Mediterranean Region, one is from Western Region and the four of the participants are Southeastern Anatolia Region, three of whom are from Viranşehir town, where the study and the project was held. As mentioned earlier, the students who attend the primary schools in the project are from different cultures; likewise, the participants being from different regions of the country are also a part of multicultural environment.

2.3. Data Collection Tool

For the main and sub-aims of this study, two forms were used as the data collection tools. The first one required participants to fill demographic information regarding their field, age, gender, origin (see Table 1). The second one was semi-structured interview form prepared by the research. The questions to be asked to the participants in this form were determined following a detailed analysis of literature on multiculturalism and multicultural education. Later, the for getting the opinions of the experts, the form was submitted to three academic staff members working at Faculty of Education at Harran University. The number of the questions in the form consisted of 3 main questions including sub questions under each one. The questions that were asked to the participants during the interviews are as follows:

- 1) *What does multiculturalism mean to you?*
- 2) *What does multicultural education mean to you?*
 - *What do you do to organize a multicultural education setting in your classes?*

- *What are the advantages of multicultural education (if any)?*
- *What are the disadvantages of multicultural education (if any)?*
- *What difficulties do you experience in a multicultural education setting?*
- 3) *What do you think about the project you participated in?*
 - *What are your experiences during your visit to a multicultural country?*
 - *What professional benefits do you think you obtained from the project (if any)?*

The participants were all informed about the interview and they voluntarily supported the research. The interviews were made in Viranşehir in an office preferred by the participants. Each participant was interviewed separately, and the interviews were all recorded with a voice recorder.

2.4. Data Analysis

Before the analysis of the data in the study, the participants were named between P1-P8. The data obtained in the research process was subjected to content analysis and brought together with certain themes and categories related to multiculturalism and multicultural education were determined.

The categories under the themes and examples of these categories are expressed in tables with their descriptions. During this application, the opinions expressed by the teachers were examined by an outside researcher. For reliability, the formula by Miles and Hiberman was used and the consensus rate between the two encoders was calculated as .94

3. Findings

The data obtained through the interview were evaluated under three themes within the framework of the sub-problems of the research. Depending on the data analysis, three themes and eleven categories were obtained. The three main themes and related categories are presented Table 2.

Table 2 . Themes and Categories

Themes	Categories
1. Multiculturalism	1.1. Teachers' perspectives on multiculturalism
	2.1. Teachers' definition of multicultural education
	2.2. Multicultural learning environments designed by teachers
	2.3. Problems faced by teachers in multicultural learning environments
2. Multicultural Education	2.4. Advantages of multicultural education
	2.5. Disadvantages of multicultural education
	3.1. Recommendations for students
	3.2. Recommendations for teachers
3. Recommendations for Multicultural Education	3.3. Recommendations for school directors
	3.4. Recommendations for families
	3.5. Recommendations for the Ministry and policymakers

3.1. Findings on the Theme of Multiculturalism

Teachers were asked to define multiculturalism in the interviews to determine their opinions about multiculturalism. A category was created by analyzing the definitions of teachers of multiculturalism.

Teachers' perspectives on multiculturalism

When the definitions of teachers about multiculturalism were analyzed, their perspectives on multiculturalism were revealed. While teachers defined multiculturalism, they defined it based on the concepts of *values, religion, politics, affective orientations, communication, individual disabilities and culture*. These concepts are concrete indicators of what teachers understand of multiculturalism. For example, the P3, who emphasized the values while defining multiculturalism stated *"It is called multiculturalism that different cultures live together with tolerance. There should be love, respect, empathy, tolerance, cultural accumulation and sustainability in the basic structure of multiculturalism. These concepts form the strongest parts of a nested mosaic. They affect each other and are affected by each other*. However, while defining multiculturalism, P1 dealt with the subject from the aspect of migration by saying *"Multiculturalism means a society which is composed of different cultural, sociological and ethnic groups of people. When it comes to multiculturalism, the concept of migration appears to me most clearly, because the multiculturalism is a situation that occurs with migration"*. The reason why the participant used the term "migration" to describe multiculturalism may be due to the fact that the city hosts thousands of Syrian refugees. One of the participants (P8) gave a description of multiculturalism which is so close the one by APA (2012). *"Multiculturalism is a multi-dimensional concept that includes race, ethnicity, language, sexual orientation, gender, age, handicap, social class, religion and other cultural dimensions"*. The description shows clearly that the participant made a clear description of multiculturalism by grounding it on the description of culture.

3. 2. Findings on the Theme of Multicultural Education

Several questions were asked to the teachers in order to determine their opinions about multicultural education. When the teachers' responses to the questions were analyzed, it was observed that five different categories were formed. These categories are described in order below:

Teachers' definition of multicultural education

The definitions of teachers regarding multicultural education were analyzed and their perspectives on multicultural education were revealed. While teachers defined multicultural education, they defined it based on "educational environment", "wealth" and equal "opportunities". These concepts are concrete indicators of how participants perceive multicultural education. For example, the P6, who emphasized equality of opportunity when defining multicultural education, made the following definition: *"It is a total education policy, which is sensitive to different cultures, is against raising a single type of individual in education, respects the cultural difference of each individual, and provides*

individuals with the opportunity to develop equally." This definition fits the definition made in the literature, which emphasizes that multicultural education is an educational reform ensuring equality for all students in education regardless of any differences generating from race, age, language, religion, gender, social class, etc. (Banks, 2010). Another participant (P4) perceives multicultural education as a great richness and says *"If multiculturalism can be evaluated correctly in education, there may be a great wealth. The recognition of different world views by others is a great opportunity for training participants to broaden their horizons. It is an unavoidable opportunity if there are no compliance problems."*

Multicultural learning environments designed by teachers

The responses of the teachers to the questions that were asked to determine what kind of learning environment they organize in a multicultural environment were analyzed. According to the findings obtained, teachers stated that while creating such a learning environment, they did guidance studies, used different "teaching methods and techniques", and designed "material", and also found themselves in negative situations in creating a multicultural learning environment. P5, who used different teaching methods and techniques for a multicultural learning setting, and P4, who stated that negative situations occur while organizing a multicultural learning setting, made the following explanations:

For example, I apply the six-hat thinking model. In this way, I discover different perspectives and different cultural tastes. This way, our communication with each other is increasing in our classroom. (P5)

Since there is a high tendency of conflict in my educational environment, I cannot make use of the differences between cultures. (P4)

Considering the statements of the participants, it can be said that they try to use different methods, techniques and materials to enrich the setting, but they may still face some problems.

Problems faced by teachers in multicultural learning environment

According to the findings obtained, it was observed that four teachers emphasized that they have problems such as communication and "adaptation problems", "conflicts", "crowded classrooms", and "students' sense of belonging to their own culture or ethnicity and rejecting multicultural environment". Explaining the problems faced in multicultural learning environments with an emphasis on adaptation problems in terms of rejecting the sense of being in a multicultural environment, P8 said *"I face problems such as exclusion and marginalizing. For this, I enable students to develop empathy. I make students think about what they would feel if they were in their friends' place, and I sometimes make drama activities and empathize with them."* Another participant (P3) focused on the problems caused by thousands of Syrians' immigration to the city and stated *"What makes it difficult to organize multicultural education environment is the Syrian refugees. They have difficulty in adapting to new country, new culture, even I can say new cultures because Viransehir and our school is a multicultural school. As I said these Syrian students have adaptation problems, language problems, and education is not a priority in their lives, so they*

cause problems in schools and classrooms. I experience difficulties at this point because the other students in the class fall in conflicts with the Syrian students and for example they don't want to do activities with them in group works, etc." In fact, it can be seen that this participant mentioned about various problems experienced in multicultural education.

Advantages of multicultural education

Although some of the participants stated that they had difficulties, four of them believe that multicultural education has some certain advantages. According to the findings obtained, while the teachers explained the advantages of multicultural education, they emphasized the concepts of "empathy", "value acquisition", "socialization" and "professional development". For example P7 emphasized the empathy concept and made the following statement: *"It enables individuals to establish a comfortable, empathetic communication to other individuals with differences. They learn to live in harmony in a multicultural environment. Cultural awareness is created, and prejudices are broken. Students learn equality and sharing, it is always advantageous to combine with other cultures".* In terms of professional development, P1 was of the opinion that *"disadvantaged situations can turn into advantageous situations, if the readiness of educational environments to this situation and the readiness of teachers are at a good level. It will enrich the teacher in terms of learning and developing different materials in the classroom environment and different ways of presentation. The result of the interaction of different cultures with each other will be effective for professional development. It will also contribute to the development of individuals' tolerance value."*

Disadvantages of multicultural education

The responses of the teachers to the questions posed in order to determine their thoughts on the disadvantages of multicultural education were analyzed. According to the findings obtained, three teachers emphasized the concept of "incompatibility" while explaining the disadvantages of multicultural education. While explaining the disadvantages of multicultural education, P8 stated *"Conflicts may occur. Language problems can be overcome later. The adaptation process of different cultures can be long. Language development gets later. There may be problems in adapting to the social environment. It may be difficult to adapt to the costume of the region where they live. Due to their physical properties, they may experience the problem of closure."*

3.3. Findings on the Theme of Recommendations for Multicultural Education

During the interview, one question was asked to the teachers in order to determine their suggestions for multicultural education. When the answers given by the teachers to the question were analyzed, it was seen that six different categories were formed. These categories are described in order below:

Recommendations for students

The answers given by the teachers to the question posed to determine their suggestions for multicultural education were analyzed. According to the findings obtained, the teachers' suggestions

are directed towards the common stakeholders of education. While explaining their suggestions for students, the participants emphasized the concepts of "environment" and "inclusion". While explaining the suggestion they brought for students, the P1 emphasized the concept of environment and made a statement as *"Tolerance environments, where students will get to know each other better, should be created. It seems like this our or school directors' duty. Yes, but here our students are primary school children and I believe that children can create this environment easier than adolescents or adults. We, as teachers, help them, but the main mission is on our students."*

Recommendations for teachers

According to the findings obtained, the participants, especially the two school directors put some suggestions forward for teachers. While explaining their suggestions for teachers, they emphasized the use of "vocational training" and "different teaching methods and techniques." For instance, P2 who emphasized vocational education while explaining their suggestion for teachers made a statement as *"The key point here is the teacher. So, when you look at it, if the teacher cannot adapt himself to that culture, he really has a hard time controlling the children. Therefore, the teacher should prepare himself academically and psychologically in multicultural classrooms. He needs to develop himself in terms of preparing and adapting materials."*

Recommendations for school directors

According to the findings obtained, the teachers had some suggestions for the school directors' by focusing on "school environment design", "parent-school association" and "social activities" for a multicultural school setting. While explaining their suggestion for school directors, P2, who emphasized the design of the school environment made a statement as *"Creating spaces to appeal to all differences."*, while P1 focused on directors' duty on establishing healthy and good relations with the parents from all cultures and gathering them in meetings or activities together. She said *"The school directors have a great mission to build bridges between the parents and schools. If the directors can bring parents from different cultures together in meetings or social activities, this will be good model for the students. By this way, we will be able to say to the students "look your parents are here with us and with you. It does not matter what culture or ethnicity you belong to."*

Recommendations for parents

According to the data analysis, it was observed that one participant also gave recommendation for parents and emphasized awareness raising activities. P5 emphasized the awareness raising activities while explaining the suggestion he brought for the families and made a statement as *" Parents must first get rid of their prejudices about multiculturalism. To do this, they need to prevent themselves from perceiving different cultures as a threat, both through mosques and associations"*.

Recommendations for the Ministry and policy-makers.

As one of the most important stakeholders, the Ministry of National Education and policy-makers were mentioned by the participants and they put some suggestions forward for the Ministry. According to the findings obtained, the teachers' suggestions are directed on "curriculum policies". For example, P8 stated that "*making of the curriculum compatible with multiculturalism. It is the primary duty of the government to prevent different cultures from being viewed as a threat to the public. Social adaptation environments like carnivals should be created. Examples like the "We are Anatolia" project should be increased.*"

4. Conclusion, Discussion and Recommendations

This study aimed to examine the opinions of teachers who participated in the project titled "We are Fingers of the Same Hand" under the European Union Erasmus+ staff mobility, towards multiculturalism and multicultural education. As a result of the analysis of the data obtained in the study, three themes and eleven categories were reached under these themes.

The first theme in the study is about how the participants perceive multiculturalism and how they define it. The data obtained reveal that the participants perceive multiculturalism as the coexistence of different cultures, richness, respect for different values, languages and religions. These data match the definitions made by APA (2002) and Yılmaz (2002). In this context, it can be said that the participants' perceptions of multiculturalism match the definitions in the literature. However, only one of the participants was found to associate the definition of multiculturalism with the migration of Syrians.

According to another result obtained in the research, the participants expressed their views on multicultural education in five sub-categories. In the first category, most of the participants defined multicultural education as richness and thus, opportunities stemming from such a richness. Especially, P6 defined multiculturalism as "*total education policy, which is sensitive to different cultures, is against raising a single type of individual in education, respects the cultural difference of each individual, and provides individuals with the opportunity to develop equally.*" This definition is similar to the definition made by Banks (2010) and Parekh (2002). In these definitions by Banks and Parekh, multicultural education is where an educational reform ensures equality for all students in education regardless of any differences generating from race, age, language, religion, gender, social class, etc. and students recognize, embrace and internalize cultural diversity. However, while some participants see the multicultural education environment as a richness and advantage in terms of socialization, empathy and professional development, some participants see it as a problematic and disadvantageous situation in terms of method, technique and material to be used, communication and cultural conflicts among students in multicultural education environments. Considering the teacher training programs, Hermansen (2002) offers some suggestions for the solutions of problems stemming from multicultural educational settings and states that teacher candidates should be given multicultural education lessons

in teacher training programs and that teacher candidates should practice in multicultural schools and classes for a certain period of time before their actual teaching careers begin. Moore (2001) addresses some of the strategies that teachers can implement in multicultural classroom settings. These strategies include professional development, teachers' expectations, preparing a curriculum and teaching environment.

In this context, considering the theme of suggestions, which is the last theme of this study, it can be suggested that teachers working in multicultural classroom environments follow scientific studies and organizations for multicultural education in order to contribute to their professional development, and develop appropriate methods, techniques and materials with the information they obtain from them. Such a suggestion is included in *"the category of suggestions for teachers"* under *"the theme of suggestions"* in this study. The sensitivity of teachers to different cultures is explained with various approaches like "Multicultural and Academic Competences for Teacher" approach, which focuses on three basic competences: self-understanding, understanding others' cultures and academic-multicultural competences.

Villegas and Lucas (2002), on the other hand, stated that teachers working in multicultural classrooms should be socio-culturally conscious, be able to know the learning resources of all students, have information about students' lives, redesign the teaching with this information and that schools should provide educational richness, equality and diversity to all students. The last statement on providing certain educational setting to all students corresponds with the participants' suggestions for the school administrators, which is another category under *"the theme of suggestions"* in this study. Accordingly, both teachers and school principals are required to offer students an equal, diverse and rich school environment. In addition, it is possible to say that the above-mentioned features are those that must be possessed by school administrators, as well. Besides, it would be beneficial for teachers to make researches about the values, history, features and structures of the cultures that exist in the places they live in and to share the information they obtained with their students in the teaching-learning environment. Teachers can even assign project assignments to students to learn about cultures other than their own.

Another category under *"the theme of suggestions"* is suggestions for the Ministry and policy-makers. Participants stated that the issue of multiculturalism is to be considered in the preparation of curriculum and the Ministry should organize projects and/or encourage schools to arrange multicultural projects.

In the last category under *"the theme of suggestions"*, it is seen that the participants made *"suggestions for parents"*. In this context, it was emphasized that parents should not have prejudices against cultural differences and that social activities or meetings should be organized by teachers and school administrators to bring parents from different cultures together and that a healthy parents-

school association should be built. All these steps are believed to be good models and examples for students.

In conclusion, depending on the findings of this and other studies, it can be said that almost in all parts of the world, the societies are composed of from different cultures, ethnic and social groups, peoples with different languages, values, features, and religions. The reflections of multiculturalism on education is inevitable fact. There are many stakeholders of such an education, each of whom has vital duties to establish an multicultural education setting which provides equal, diverse and rich opportunities to all students regardless of their cultures. It should also be noted that in a well-designed educational setting, the students will not only learn to respect to the others but also have academic achievement and improve their skills, as well.

References

- Allport, G. (1954). *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- APA (2002). Guidelines on multicultural education, training, research, practice, and organizational change for psychologists. <http://www.apa.org/pi/multiculturalguidelines/homepage.html>
- Aslan, S., ve Aybek, B. (2018). İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin çokkültürlü eğitime dayalı olarak uygulanan etkinlikler ile ilgili görüşlerinin incelenmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 11(1), 58-82.
- Aydin, H. (2013). A literature-based approaches on multicultural education. *The Anthropologist*, 1(1-2), 31-44
- Banks, J. A. (2010). Multicultural Education: Characteristics and Goals In J. A. Banks & C. A. M. Banks (Eds.), *Multicultural Education: Issues and Perspectives (Seventh Edition ed.)*. United States of America: John Wiley & Sons.
- Başarır, F. (2012). *Öğretmen Adaylarının Çok Kültürlü Eğitime İlişkin Görüşlerinin ve Öz-Yeterlik Algılarının Değerlendirilmesi (Erciyes Üniversitesi Örneği)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Başbay, A. & Bektaş, Y. (2009). Çok Kültürlülük Bağlamında Öğretim Ortamı ve Öğretmen Yeterlikleri. *Eğitim ve Bilim*, 34(152), 30-43.
- Başbay, A., Kağnıcı, D. Y., and Sarsar, F. (2013). Eğitim fakültelerinde görev yapmakta olan öğretim elemanlarının çokkültürlü yeterlik algılarının incelenmesi. *Turkish Studies*, 8(3), 47-60. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4045>
- Başbay, A. & Kağnıcı, Y. (2011). Çok kültürlü yeterlik algıları ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36, 199-212.
- Bennett, C., Niggle, T., & Stage, F. (1990). Preservice multicultural teacher education: Predictors of student readiness. *Teaching and Teacher Education*, 6, 243-254.
- Canadian Museum of Immigration (2020). Canadian multiculturalism policy, 1971. Retrived from <https://pier21.ca/research/immigration-history/canadian-multiculturalism-policy-1971> on April, 15th, 2020.
- Cırık, İ. (2008). Çok Kültürlü Eğitim ve Yansımaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)*, 34, 27-40.
- Coğın, J. J. & Pederson, P. V. (2001). The development of civic values: case study of the United States of America. *International Journal of Educational Research*, 35, 61-76.
- Coşkun, M. K. (2012). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çok Kültürlü Eğitime Yönelik Tutumları (İlahiyat-Eğitim Dkab Karşılaştırması). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34.
- Çalışkan, H., & Gençer, R. (2016). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Çokkültürlü Eğitime İlişkin Tutum Düzeylerinin İncelenmesi. V. *Sakarya'da Eğitim Araştırmaları Kongresi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Çoban, S., Karaman, G.S. & Doğan, T. (2010). Öğretmen Adaylarının Kültürel Farklılıklara Yönelik Bakış Açılarının Çeşitli Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi*, 1, 125-131.
- Creswell, J.W. (2013). *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among the Five Approaches*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- Demir, S. & Başarır, F. (2013). Çok Kültürlü Eğitim Çerçevesinde Öğretmen Adaylarının Öz-Yeterlilik Algılarının İncelenmesi. *International Journal of Social Science*, 6(1), 609-641.
- Erbaş, Y. H. (2019). A qualitative case study of multicultural education in Turkey: Definitions of multiculturalism and multicultural education. *International Journal of Progressive Education*, 15(1), 23-43. <http://dx.doi.org/10.29329/ijpe.2019.184.2>
- Ertürk, S. (1998). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Meteksan.
- Esen, H. (2009). *An Analysis of Public Primary School Teachers' Dealing with Difference in the Absence of A Multicultural Education Policy in Turkey*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Gay, G. (1994). A synthesis of scholarship in multicultural education. NCREL's Urban Education Program. <http://ncrel.org/sdrs/areas/issues/educatrs/leadrs/le0gay.htm>.
- Gürel, D. (2013). İlköğretim Öğretmenlerinin Çok Kültürlü Eğitim Tutumları ile Çok Kültürlü Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Hark Söylemez, N. (2017). *Öğretmen Adaylarının Sosyal Medya Kullanma Durumlarına Göre Çok Kültürlü Eğitime İlişkin Görüşleri*. Yayımlanmamış

doktora tezi. Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.

Hermans, P. (2002). Intercultural education in two teacher-training courses in the north of the Netherlands. *Intercultural Education*, 13 (2), 183-199.

Kaba, S. (2019). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Kişilik Özellikleri ile Çok Kültürlü Eğitime Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkini İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Karaçam, M. Ş. & Koca, C. (2012). Beden Eğitimi Öğretmen Adaylarının Çok Kültürlülük Farkındalıkları. *Spor Bilimleri Dergisi*, 23 (3), 89-103.

Karakaş, H., & Erbaş, Y. H. (2018). Öğretmen adaylarının çokkültürlü deneyimleri ve (Türkiye'deki) kültürel ve sosyal gruplara yönelik düşünceleri. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(9), 59-81. <https://doi.org/10.20860/ijoses.374599>

Kolodi, A. (2004). The idea and diverse reality of multiculturalism: Are they applicable to newly independent states? Retrieved from <https://political-studies.com/?p=734> on April,16th, 2020.

Morkoç, S. (2019). *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Çok Kültürlülük ve Çok Kültürlü Eğitim Algılarının Değerlendirilmesi (Erzurum Kenti Örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

Moore, K. D. (2001). *Classroom teaching styles (5th Ed.)*. NewYork: McGraw-Hill Higher Education.

Özdemir, M., ve Dil, K. (2013). Öğretmenlerin çokkültürlü eğitime yönelik tutumları: Çankırı ili örneği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 46(2), 215-232.

Parekh, B. (2002). *Çok kültürlülüğü Yeniden Düşünmek* (2.baskı). (B. Tanrıseven Çev.). Ankara: Phonix Yayınevi.

Polat, S. (2009). Öğretmen Adaylarının Çok Kültürlü Eğitime Yönelik Kişilik Özellikleri. *International Online Journal of Educational Sciences*, 1(1), 154-164.

Polat, S. (2012). Okul Müdürlerinin Çok Kültürlülüğe İlişkin Tutumları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 334-343.

Sinagatullin, I. M. (2003). *Constructing multicultural education in a diverse society*. Rowman & Littlefield Education.

Spiecker, B. & Steutel, J. (2001). Multiculturalism, pillarization and liberal civic education in the

Netherlands. *International Journal of Educational Research*, 35, 293-304.

Ünlü, İ. & Örtten, H. (2013). Öğretmen Adaylarının Çok Kültürlülük ve Çok Kültürlü Eğitime Yönelik Algılarının İncelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21 , 287-302.

Villages, A. M. & Lucas, T. (2002). Preparing culturally responsive teachers: Rethinking the curriculum. *Journal of Teacher Education*, 53, 20-32.

Yakışır, A.N. (2009). *Modern Bir Olgu Olarak Çok Kültürlülük*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Yazıcı, S., Başol, G. & Toprak, G. (2009). Öğretmenlerin Çok Kültürlü Eğitim Tutumları: Bir Geçerlik Güvenirlik Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37, 229-242.

Yılmaz, Ö. (2011). Öğretmen ve gençlik çalışanları için barış eğitimi rehberi. Retrieved 01.04.2020 from <http://www.kayadcommunitycenter.com/kayad-life-tr.pdf>

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

**Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'a
İadeitibar Süreci**

**Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu And Hasan Polatkan
To Refundable Credit Process**

Sinan KIYANÇ¹

Öz

27 Mayıs 1960 Darbesi ile gözaltına alınan Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan, Yüksek Adalet Divanı yargılamaları sonrasında idam edilmişlerdir. Demokratikleşme sürecindeki ülkede darbe ve sonrasındaki gelişmeler uzun yıllar sürecek tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi toplumsal hafıza da bu olgu ile yer etmiştir. Ülkenin darbe sonrasında demokratikleşme sürecinde darbenin izleri silinmeye çalışılmış bu kapsamda idam edilenlerin cenazelerinin ailelere verilmesi ve iadeitibar meselesi birçok kez gündeme gelmiş ve girişimlerde bulunulmuştur. Ancak bu durum ordu tarafından tepkiyle karşılanmış ve adeta bir hesaplaşma olarak değerlendirilmiştir. Demokrat Parti mirasından faydalanmak için olgu birçok kez gündeme getirilmiş ve seçim kampanyalarında kullanılmıştır. Ordunun tepkisi ve politikacıların oy kaygıları iadeitibar meselesinin uzun yıllar çözülememesine neden olmuştur. Tüm engellere rağmen süreç 1990 yılında neticelenebilmiştir. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın naaşı İmralı adasından İstanbul'daki Anıt Mezar taşınmıştır. Yapılan yasal düzenleme ile Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın isimleri tesis, sokak vs. verilmesi sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adnan Menderes, 27 Mayıs 1960 Darbesi, İdam, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, İadeitibar, Adalet Partisi, Anavatan Partisi.

Abstract

Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu and Hasan Polatkan who were detained with the coup of 27 May 1960 were executed by the Supreme Court of Justice. The coup and subsequent developments in the country in the process of democratization have brought many years of debate. The social memory of the coup of 27 May 1960 was also included with this phenomenon. In the process of democratization after the coup, the traces of the coup were tried to be erased and the issue of the funerals of the executed and returned to the issue came to the agenda many times and attempts were made. However, this situation was reacted by military tutelage in the country and it was considered as a reckoning. The pressure and threats of military tutelage prevented the steps in this regard. However, in order to benefit from the legacy of the Democratic Party, the phenomenon has been raised and used in election campaigns. The attitude of The Army and the concerns of the politicians to vote had caused the issue of repatriation to last for many years. In spite of all obstacles, the process was able to result in 1990. The bodies of Adnaiden Menderes, Fatin Rüştü Zorlu and Hasan Polatkan were moved from İmralı Island to the Mausoleum in İstanbul. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu and Hasan Polatkan names the facility, street etc. provided.

Keywords: Adnan Menderes, May 27 1960 Coup, Execution, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Refundable Credit, Justice Party, Motherland Party.

¹ Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, sinankiyanc@gmail.com

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, 27 Mayıs 1960 tarihinde darbe ile tanışmıştı. Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde emir komuta dışında örgütlenen cunta, yaşanan siyasi gerginlikten faydalanarak uzun süredir hazırlanan darbe planını hayata geçirmiş ve üç buçuk saat süre içerisinde ülke idaresini ele almıştı. Milli Birlik Komitesi adı altında otuz sekiz üyeden oluşan askeri yönetim², 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimi sonrası kurulan hükümete kadar ülke idaresini yürütmüştür (Demirel, 2011; İpekçi ve Coşar, 2010). Milli Birlik Komitesi'nin feshedilmesine karşın asker, siyaset üzerinde etkin bir rol üstlenmiş ve gelişmeleri yakından takip etmiştir (Erkanlı, 1987: 94).

Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen darbe ile son bulmuştu. Başbakan Adnan Menderes, darbeden hemen önce Eskişehir'e gitmiş, darbe sabahının ilk saatlerinde Kütahya'ya doğru yola çıkmıştı. Menderes, Kütahya yolunda savaş uçakları tarafından taciz edilmiş, bu zor yolculuk sonrasında Kütahya'da gözaltına alınmıştı. Menderes, Hava Kuvvetleri Komutanı olarak ülkedeki bir başka askeri müdahale olan 12 Mart 1971 Muhtırası'nın önemli isimlerinden Albay Muhsin Batur eşliğinde Ankara'ya getirilmişti (Batur, 1985: 82-86).

Adnan Menderes'in gözaltına alınması darbeciler için son derece önemli bir adımdı. Milli Mücadele'de önemli görevler üstlenmiş ve Mustafa Kemal Atatürk döneminde bakanlık görevlerinin yanı sıra başbakanlık görevinde de bulunmuş, ülkenin ilk sivil Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes'inde aralarında bulunduğu hedefteki isimlerin gözaltına alınmıştı. Milli Birlik Komitesi bu isimlere ne olacağı konusunda fikir birliğinde değildi. Bir kısım yargılanması ve kararın yargı tarafından verilmesini savunurken, daha sonra komiteden tasfiye edilecek 14'lerin çoğu yurtdışı sürgün formülünü savunmuşlardı (Türkeş, 2000: 53; Erkanlı, 1972: 118).

Milli Birlik Komitesi ülke yönetiminde bulunduğu 27 Mayıs 1960-15 Ekim 1961 arasında başta anayasa olmak üzere birçok kapsamlı değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklikler ülke tarihinde darbenin önemli izleri olarak yer almıştır. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin ülke tarihinde bıraktığı bir başka iz ise Yassıada Mahkemeleri olarak bilinen Yüksek Adalet Divanı yargılamalarıdır. 12 Haziran 1960 tarihinde çıkarılan “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun” ile Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu oluşturulması kararlaştırılmıştı. Kanuna göre Yüksek Adalet Divanı idam dışındaki tüm kararları kesindi; ancak idamlar Milli Birlik Komitesi tasdikine bağlanmıştır (Resmi Gazete, 1960).

² Milli Birlik Komitesi, 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında 38 üyeden oluşmuştur. Ancak Milli Birlik Komitesi içerisindeki fikir ayrılıkları nedeniyle 13 Kasım 1960 tarihinde 14 üye tasfiye edilerek, yurtdışında zorunlu göreve gönderilmiştir.

Yüksek Adalet Divanı yargılamalarına 14 Ekim 1960 tarihinde başlamış ve 15 Eylül 1961 tarihindeki duruşmasında kararı açıklamıştı. Yargılamalarda 592 sanıktan 123'ü beraat etmiş, 5 sanık hakkında açılan davalar düşmüş, 31 müebbet hapis, 418 sanık hakkında ise muhtelif hapis cezaları, 15 isim hakkında idam kararı verilmişti. Bu isimler arasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun bulunmaktaydı. Yüksek Adalet Divanı tarafından verilen idam kararlarının görüşüldüğü toplantıda Milli Birlik Komitesi'nde fikir ayrılığı ortaya çıkmıştı. Oylamada Cemal Gürsel, Fahri Özdilek, Sıtkı Ulay, Sami Küçük, Osman Köksal, Suphi Karaman, Suphi Gürsoytrak, Selahattin Özgür, Kamil Karavelioğlu toplam dokuz üye ret verirken; Mucip Ataklı, Muzaffer Yurdakuler, Fikret Kuytak, Ekrem Acuner, Sezai Okan, Vehbi Ersü, Kadri Kaplan, Haydar Tunçkanat, Ahmet Yıldız, Refet Aksoyoğlu, Mehmet Özgüneş, M. Şükran Özkaya, Emanullah Çelebi olmak üzere 13 üye onay vermiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idamları onaylanmıştı. Celal Bayar'ın 65 yaşından büyük olması nedeniyle idam cezası ömür boyu hapse çevrilmiş, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idamları 16 Eylül 1961 tarihinde Adnan Menderes ise sağlık sorunları nedeniyle bir gün sonra yani 17 Eylül 1960 tarihinde İmralı Adasında infaz edilmiştir.³ İdamlar toplumsal hafızada önemli bir yer ettiği gibi ülke siyasetinin şekillenmesinde rol oynayacak bir miras bırakmıştı (Küçük, 2008: 127; Menderes, 2012: 199).

İdamlar ülke tarihinde derinden yer etmiş, toplum nezdinde derin bir acıya neden olmuştur. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'a ifadeitibar meselesi birçok kez gündeme gelmiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında gözaltına alınan ve Yüksek Adalet Divanı'nın tartışmalı yargılamaları neticesinde idam edilen üç isme ifadeitibar meselesi seçim meydanlarında sık sık kullanılmış, politik çekişmeler nedeniyle çözüme kavuşamamıştı. Meselenin çözümü için atılan samimi adımlar politik çekişmeler nedeniyle sonuca ulaşamamıştı. Bunun yanı sıra ordunun tepkisi karşısında geri adım atılmıştı. Bu durum siyasiler tarafından meselenin çözüme kavuşturulmasındansa seçim dönemlerinde önemli bir propaganda malzemesi olarak varlığını devam ettirildiği görülmektedir. Bu nedenle ifadeitibar meselesi 29 yıllık bir süreç sonunda çözüme kavuşabilmişti. Bu süreçte atılan adımlar cenazelerin ailelere verilmesi ve ifadeitibar süreci olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Başbakan Adnan Menderes'in idam edilmesi, uzun yıllar başbakanlık görevini üstlenenler için tehdit unsuru olarak kullanılmıştı. (Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel TBMM komisyonuna yaptığı açıklamada 1966 yılında Giresun'da kendisine gelen bir notta "*Menderes'i astık*

³ Turan Dilligil, İmralı Adası'ndaki mezarların uzun yıllar son derece kötü durumda olduğuna dikkat çekmiştir. İfadeitibar sürecinde yaşanan gelişmelere karşın mezarların içler açısı durumu gündeme bile gelmişti. Mezarların bu durumuna tanık olan devlet kurumlarına birçok iş yapan yüklenici Kerim Uzuner mezarların durumunu düzeltmiştir. Dilligil, Uzuner'in bu hamlesi sonrasında hakkında soruşturma açıldığını ifade etmiştir (Dilligil, 1989).

seni de asarız” diye yazdığını belirtmişti.) Bu nedenle atılan adımların birçoğunda bu tedirginliğin izleri görülmektedir. Böylece iadeitibar meselesinde olduğu gibi darbelerin izlerinin silinmesinde birçok kez geri adım atılmıştır (TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, 2012: 14).

Demokrat Parti iktidarına 27 Mayıs 1960 Darbesi ile son verilmişse de güçlü bir miras bırakmıştı. Bu miras idamlar sonrasında iyice güçlenmişti. 15 Ekim 1961 tarihindeki Milletvekili Genel Seçiminde Demokrat Parti mirasını paylaşan Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Demokrat Parti'nin katıldığı son seçim olan 27 Ekim 1957 Milletvekili Genel Seçiminde aldığı oydan daha fazla oy almıştı (TBMM, 2019a; TBMM, 2019b). Demokrat Parti mirasının güçlü etkisi üç parti arasında kavgaya dönüşmüştü. Adalet Partisi bu miras sayesinde 10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçiminde % 52,87 oy oranı ile ilk sırada yer almış ve tek başına iktidar olmuştur (TBMM, 2019c).

Adalet Partisi, Demokrat Parti bünyesinde geniş bir kesim tarafından desteklenmiş, devam partisi olarak görülmüştür. Bu nedenle parti kuruluşu itibariyle Demokrat Partilere yönelik af kampanyası yürütmüştür. Bu beklenti sadece partinin değil toplumunda beklentisi haline gelmişti. Mitinglerde af yazan dövizler bu beklentinin bir göstergesiydi. Adalet Partisi'nin tutumu siyasi ortamda af tartışmaları başlatmıştı. Tepkiler gecikmemişti. Cemal Gürsel'in sarf ettiği “...*Yassıada kararları siyaset adamları için örnek teşkil edecektir*” sözleri bu mirası sahiplenen siyasi parti liderleri için açıktan bir tehditti. Bu tehdit 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında Genelkurmay Başkanlığı yapmış olan Ragıp Gümüşpala'nın ve sonrasında partinin genel başkanı olan Süleyman Demirel'in birçok kez geri adım atmasına neden oldu (Demirel, 2013: 29).

Af çalışmaları tepkilerin gölgesinde devam etmişti. Cumhuriyet Halk Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi koalisyonu kendinden önce Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi koalisyonundan kalan süreci devam ettirmiş ve Demokrat Partilere yönelik “*Anayasayı İhlal Suçundan Yüksek Adalet Divanınca Mahkum Edilen Cezalarının Kısmen Affı Hakkında Kanun*” Parlamentoda kabul edilmesini ve sağlamışlardı (Resmi Gazete, 1962: 8846). Kanun tepkilere neden olmuştu. Çıkan olaylarda AP Genel Merkezi taşlanmıştı. Milli Devrim Ordusu imzalı bildirimler dağıtılmıştı. Milli Devrim Ordusu, gazetelere gönderdiği bildirimlerde “*Menderes dönemini geri getirmek isteyen gericilere dur demek üzere bir Atatürk ve devrim ordusu*” kurulduğunu ve “*memleketin Menderes artıkları, komünistler ve ırkçılardan temizlendiği gün huzura kavuşacağını*” belirtmişlerdi. Bu durum 1963 yılında çıkarılan af kanununun sınırlarını belirlemişti. Af kanunu Demokrat Partililer kapsamamıştır. Bir başka tepki ise Celal Bayar'ın şartlı tahliyesi sonrasında gerçekleşmiştir. Celal Bayar hastalığı nedeniyle Kayseri'den Ankara'ya ulaştığında savaş uçakları alçak uçuş yapmışlardı. Adalet Partisi Genel Merkezi bir kez daha taşlanmıştı. Demokrat Partilerin siyasi haklarının iadesi konusunda 1974 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin de desteği ile Meclis'te kabul edilen tasarı Türk Silahlı Kuvvetleri'nden gelen tepki ile Senato'da kanunu getiren Adalet Partililer tarafından geri çekilmişti. 1965 yılında tep başına iktidara gelen Adalet Partisi, af konusunu hükümet programına almıştı.

İktidarın bu hamlesi ordudan tepki ile karşılaşmış ve Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Tural, Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu'na bir mektup (Tural Mektubu) göndermiş, iktidarın bu hamlesini esefle karşıladığını ifade etmişti. Başbakan Demirel, Tural'ın mektubuna karşılık basında açıklama yapmış ve kararın TBMM tarafından verileceğini belirtmiştir. Bir başka tepki ise Senato'daki Milli Birlik Grubu af çalışmalarını "*Anayasanın başlangıcında belirtilen ilkeleri yok etme*" olarak nitelemiş ve hükümeti uyarılmıştı (Çınar, 2012:546-547).

Adnan Menderes'in idamı, Demirel'in siyaset arenasında aldığı kararlarda etkili olmuştu. 10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçiminden Adalet Partisi büyük zafer ile ayrılmıştı. 27 Mayıs 1960 tarihinde iktidardan uzaklaştırılan Demokrat Parti mirasından yükselen Adalet Partisi tek başına iktidarı ele geçirmiş ve Süleyman Demirel başbakanlık koltuğuna oturmuştu. Başbakanlık koltuğuna oturan Demirel'in ilk açıklamalarının, "*Hayal gibi önümde dünya kadar idam sehпасı gördüm*" şeklinde olması bu gücün ardında tedirginliğin varlığını ortaya koymuştur (Çavuşoğlu, 2016: 1044).

Adalet Partisi'nin ikinci kez tek başına iktidar olması sonrasında 13 Mart 1970 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel tarafından Senatoda Hükümet programı okunmuştu. Program sonrasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Süleyman Demirel'in, Adnan Menderes hakkında olumlu ifadeleri karşısında Senatoda üyeler tarafından tepkiyle karşılaşmış ve Menderes üzerinden hararetli bir tartışma yaşanmıştır. Demokrat Parti yıllarında yaşananların tartışılması üzerine Demirel, "*Bırakın bu hesapları açmayı. Açmayın bu hesapları. 1960 Türkiye'sinde bir Başbakan asılmamalıydı.*" Sözlerine karşılık Saffet Ural, "*1970 de de asılabilir*" cevabı tartışmanın iyice alevlenmesine neden olmuştur. Başbakan'a karşı ifade edilen bu sözler dönemin hassasiyetini ortaya koymada son derece önemli bir örnektir (TBMM, 1970: 370).

Yukarıda belirtilen tepkilerin yanı sıra iadeitibar meselesinin çözümünü engelleyen bir başka unsur, meselenin siyasi bir kazanç halini almasıdır. Demokrat Parti mirasından yükselen Adalet Partisi, Doğru Yol Partisi ve Anavatan Partisi meseleyi siyasi kazanç haline getirmiş, seçim meydanlarında sık sık kullanmışlardır. Seçim kampanyalarında kullanılması olgunun çözümünde bir başka engeldir. Başbakan Bülent Ecevit'in cenazelerin ailelere verilmesi hususunda teklifinin aileler tarafından kabul edilmesi oy kaygısı nedeniyle Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel tarafından engellenmiştir. Daha sonra bu olgu Doğru Yol Partisi ve Anavatan Partisi arasında önemli çekişmeye, dolayısıyla oy kazanma çabasına sahne olmuştur (Bulut, 2009: 73-90).

İdamların hemen ardından Menderes ailesi cenazenin teslimi için başvuru yapmıştı. Yapılan başvuru Hıfzıssıhha Kanunu'na göre, cenazenin taşınması için beş yıllık süre zorunlu kılındığından, reddedildi. Böylece cenazelerin ailelere teslimi için beklenmişti. Beş yıl boyunca yasal engelin yanı sıra darbenin de etkisi nedeniyle bu süre zarfında konu gündeme gelmedi. Cenazelerin ailelere verilmesi Demokrat Partililere yönelik af çabalarının başarıya ulaşmasından hemen sonra Adalet Partisi tarafından gündeme getirildi ancak kamuoyunda sert tepki ile karşılaştı. Bu tepki neticesinde

cenazelerin ailelere teslimi gerçekleşmemiştir. Bu olaydan sonra cenazelerin ailelere teslimi birkaç kez gündeme gelmiştir. Ancak Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in tepkiler neticesinde geri adım atması nedeniyle mesele çözüme kavuşmamıştır. Cenazelerin ailelere teslimi konusunu gündeme getiren bir başka isim Bülent Ecevit'tir. 1974 yılında Başbakanlık koltuğuna oturan Bülent Ecevit ailelerle görüşerek talep etmeleri durumunda cenazelerin ailelere verileceğini belirtmişti. Süleyman Demirel yıllarca seçim meydanlarında bol bol kullandığı meselenin Bülent Ecevit tarafından çözüme kavuşturulmasının kendisine oy kaybettireceği nedeniyle kaygılanmıştır. Süleyman Demirel ailelerle görüşerek teklifi reddetmelerini, kendisinin iktidara geldiği zaman cenazelerin devlet töreni ile ailelerin istediği bir yere nakledileceğini ifade etmişti. Aileler Süleyman Demirel'in çabası neticesinde teklifi reddetmişlerdi. Süleyman Demirel kısa süre sonra iktidara gelmesine karşın verdiği sözü yerine getirmemiştir (Menderes, 2012: 363). Demirel'in bu adımı parti içinde tepkiye neden olmuştur. Demirel, parti içindeki muhalefeti güçlendirmemek için konuyu gündemden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Bu kapsamda TBMM'de Adalet Parti Bolu Milletvekili Müfit Bayraktar'ın "*Merhum Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun naaşlarının nakline ilişkin Başbakan'dan sözlü soru önergesi*" cevapsız bırakılmıştır.⁴

Cenazelerin ailelere teslimi 1987 yılında Turgut Özal ve arkadaşları tarafından TBMM gündemine getirilmiştir. Yasal düzenlemenin çözüme kavuşturulmaması üzerine 1990 yılında yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır. TBMM'de meselenin çözülmesi yönünde tutumun ağır basması ve kamuoyunun desteği ile Adnan Menderes ve arkadaşlarının cenazeleri devlet töreni ile Topkapı Anıt Mezarına nakledilmiştir. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan isimleri ülkenin birçok önemli tesis ve eserlerine verilmiştir.⁵

Çalışma da konu sınırlaması yapılarak 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında yaşanan gelişmeler ışığından iadeitibar meselesi ele alınmaktadır. Konu sınırlaması yapılarak 29 yıllık süreçte çözüm adımlarının yanı sıra çözüme kavuşmamasının nedenleri ortaya konulmaktadır. Darbelerin izlerinin silinmesi ve acılarının sarılması hiç şüphe yok ki ülke demokrasileri için son derece önemli olduğundan iadeitibar da bu kapsamda düşünülebilir. Oysa şu bir gerçektir ki iadeitibar meselesi çözüme kavuşması ülke demokrasisine katkı sağlasa da beklenen etkiyi etmemiş, ülke yeni askeri müdahaleler ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu sürecin aydınlatılması tarihsel sorumluluk açısından

⁴ Bolu Milletvekili Müfit Bayraktar, Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun naaşlarının nakli konusunda ilk önergesini Başbakan Bülent Ecevit'e vermiştir. Süleyman Demirel'in 1976 yılında başbakan olmasından hemen sonra Bayraktar bu kez aynı önergeyi Süleyman Demirel'e vermiş ancak her iki isimden cevap alamamıştır (TBMM, 1974: 8; TBMM, 1977: 16). Adalet Partisi'nde muhalif milletvekilleri Ferruh Bozbeyli başkanlığında 1970 yılında Demokratik Parti'yi kurmuşlardı. Adalet Parti'den bu süreçte ayrılan isimler arasında Adnan Menderes'in oğullarından Yüksek Menderes ile Mutlu Menderes'te bulunmaktaydı (Boztemur, 2017: vii).

⁵ Günümüzde Adnan Menderes ismi başta İzmir'de bulunan Uluslararası Havalimanı (Adnan Menderes Havalimanı) ve Aydın'da bulunan üniversite (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi) olmak üzere birçok tesiste; Hasan Polatkan'ın ismi Eskişehir'de bulunan Uluslararası Havalimanı (Eskişehir Hasan Polatkan Havalimanı) yanı sıra Fatin Rüştü Zorlu gibi Milli Eğitime Bakanlığı'na bağlı okullarda, sağlık kuruluşları, kültür merkezleri, cadde ve sokakta isimleri yaşatılmaktadır.

ele alındığından son derece önemli bir yerde durmaktadır. Bu sorumluluk anlayışıyla 29 yıllık iadeitibar süreci anı ve hatıralar, meclis zabıtları, süreli yayınlar ve araştırma eserlerinden elde edilen bulgularla aydınlatılmaktadır.

1. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan ve 27 Mayıs 1960 Darbesi

Darbelerin başarısında en önemli adım devlet başkanları ve üst düzey yöneticilerin gözaltına alınmasıdır. Böylece darbe karşısında oluşabilecek direnç engellenebilirdi. Bu nedenle darbelerin en kritik dakikaları bu isimlerin darbeciler tarafından ele geçirilme sürecinde yaşanmaktadır (Luttwak, 1969: 153). 27 Mayıs 1960 Darbesi'nde de en kritik dakikalar Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ve Başbakan Adnan Menderes'in gözaltına alınmasında yaşanmıştı. Darbenin hemen öncesinde bir dizi temaslarda bulunmak üzere Eskişehir'e giden Başbakan Adnan Menderes, darbe sabahında Kütahya'ya hareket etmişti. Kütahya'da gözaltına alınan Adnan Menderes Ankara'ya getirilmişti (Batur, 1985: 82-86). Adnan Menderes ve beraberindekiler Ankara'dan yargılamaların yapılacağı Yassıada'ya götürülmüştü. 12 Haziran 1960 tarihinde çıkarılan kanunla Yüksek Adalet Divanı kurulmuştu. Yüksek Adalet Divanı'nın kararları kesin olduğundan temyiz yolu kapatılmış, sadece idam kararları Milli Birlik Komitesi onayına bırakılmıştı (Resmi Gazete, 1960).

Yargıtay 1. Dairesi başkanı Selim Başol'un 3 Ekim 1960 tarihinde başkan atanmasıyla Yüksek Adalet Divanı çalışmalarına başladı. Yassıada Mahkemeleri olarak da bilinen Yüksek Adalet Divanı yargılamalarında Adnan Menderes aleyhine; 6-7 Eylül Olayları, Bebek Davası, İpar Davası, Örtülü Ödenek Davası, Radyo Davası, Topkapı Olayları Davası, Geyikli Olayları Davası, Kayseri Olayları Davası, Demokrat İzmir'in Tahribi Davası, İstanbul-Ankara Olayları Davası, İstimlak Davası, Vatan Cephesi Davası ve Anayasa İhlali Davası açılmıştı. Fatin Rüştü Zorlu aleyhine:6-7 Eylül Olayları, İpar Davası, Radyo Davası, İstanbul-Ankara Olayları ve Anayasa İhlali; Hasan Polatkan aleyhine, Anayasa İhlali Davası, İstanbul-Ankara Olayları, Vinylex Davası, İpar Davası, İrtikâp Davası, Döviz Kaçakçılığı (Barbara) Davası, Örtülü Ödenek Davası, Gayrimeşru Servet İktisabı Davası, Görevi Kötüye Kullanma Davası ve Halkı Silahlandırma Davası açılmıştı (TBMM, 1961; BCA, 10-9-0-0. 330.1018.3.).

Yüksek Adalet Divanı 15 Eylül 1961 tarihinde kararını açıklamıştı. Yargılamalar neticesinde 15 idam, 464 mahkûmiyet, 128 beraat vermişti. İdam kararlarının onaylanması için Milli Birlik Komitesi'ne sunulmuştu. Milli Birlik Komitesi tarafından yapılan oylamada Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam cezaları onaylandı Cumhurbaşkanı Celal Bayar-65 yaşından büyük olduğundan idam cezası ömür boyu hapse çevrildi. İdam cezası alan diğer sanıklar: Refik Koraltan, Ağâh Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişçioğlu, Bahadır Dülger, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman Kavrakoğlu, Zeki Erataman ile Rüştü Erdelhun'un cezaları da ömür boyu hapse çevrildi (Resmi Gazete, 1961).

İdam kararlarının Milli Birlik Komitesi tarafından onaylanması sonrasında Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 16 Eylül 1961 tarihinde idam edilmişti. Adnan Menderes karar açıklanmasından önceki gece (14 Eylül'ü 15 Eylül'e bağlayan gece) fazla miktarda uyku hâpi olarak intihar girişiminde bulunmuştu. Menderes'e ilk müdahale 06:30'da yapıldı. Menderes, müdahalelere rağmen duruşmaya katılamamıştı. Ancak duruşma için gelen gazetecilere gösterilmişti. Böylece Menderes'in son durumu böylece teşhir edildi. Adnan Menderes rahatsızlığı nedeniyle bir gün sonra 17 Eylül 1961 tarihinde idam edildi (Topçu ve Topçu, 2017: 72-73). Milli Birlik Komitesi Adnan Menderes'in idamı sonrasında aşağıdaki bildiri ile idamı duyurmuştu: "*Ord. Prof. Dr. Sedat Tavat, Amiral Bristol Hastahanesi Dâhiliye Servisi şefi Dr. Nevzat Yeginsu ve Yassıada garnizonu Hastanesi Tabiplerinden Dr. Galip Bozalioğlu, Dr. Ahmet Karahaliloğlu, Dr. Zeki Kebapçioğlu ve Dr. Sedat Yürütgen'den müteşekkil heyet tarafından düşük Başvekil Adnan Menderes'in sıhhi muayenesi yapılmış ve sıhhi durumunun tamamen normale döndüğü raporla tespit edilmiştir. 2. Yüksek Adalet Divanınca verilen ve Milli Birlik Komitesince tasdik edilen idam cezası hükmü infaz edilmiştir. Tebliğ olunur*" (Milliyet Gazetesi, 1961c).

İdamlar sonrasında ülke yönetimini sivil iktidara bırakmak için milletvekili seçim süreci başlamıştı. Bu nedenle Yüksek Adalet Divanı kararları açıklanmadan önce Milli Birlik Komitesi ile partiler arasında seçim propagandalarının nasıl yapılacağı hususunda "*Milli Anlaşma*" imzalanmıştı. Milli Anlaşma'nın 4. maddesi Yüksek Adalet Divanı kararları ile ilgiliydi. İlgili maddede Yüksek Adalet Divanı'nın vereceği kararların münakaşa konusu yani propaganda malzemesi yapılmayacağı anlaşmada yer almıştı (Cumhuriyet Gazetesi 1961c). Bu anlaşma sonrasında ülkedeki basın kuruluşları ile masaya oturan Milli Birlik Komitesi, seçim sürecini ve sonrasında yapılacak haberlerin niteliklerini belirlemiştir. İlgili görüşme neticesinde Milli Anlaşma'da kabul edilen hususların tümü "*Türk Basın Andlaşması*"nda da kabul edilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1961a).

27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında 15 Ekim 1961 tarihinde Milletvekili Genel Seçiminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek başına hükümet kuracak milletvekili sayısına ulaşamaması Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde kaygılara neden olmuştu. Hem askerlerin kaygılarını sonlandırmak hem de ülkedeki yeni siyasi hayatın nasıl şekilleneceği konusunda 24 Ekim 1961 tarihinde Çankaya Köşkü'nde Cemal Gürsel başkanlığında, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Kuvvet Komutanları ile siyasi parti liderleri bir araya gelmişti. Cemal Gürsel başkanlığında Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanı yeni siyasi sürecin nasıl olacağı ile ilgili unsurları belirtmişti. Yeni iktidarın sınırlarını çizmişlerdi. "*Çankaya Protokolü*" olarak adlandırılan bu mutabakatın ikinci maddesinde Yassıada Mahkûmları hakkında af mevzu bahis olunmayacağı kararlaştırılmıştır. Böylece seçim sürecinde olduğu gibi sonrasında da Yassıada mahkûmları unutuldu (Cumhuriyet Gazetesi, 1961b).

2. Demokrat Parti Geleneği

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada yayılmaya başlayan demokratikleşme kapsamında Türkiye'de çok partili hayata geçmiştir. Daha öncesinde iki kez denenen ancak daha sürecin başında sonlandırılan çok partili hayata geçiş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında istikrarlı bir şekilde

yürütülmüştür. Cumhuriyet Halk Partisi içinde farklı sesler yükselmeye başlamıştı. Bunun ilk göstergesi 1945 yılı bütçe görüşmelerinde yaşandı. Görüşmelerde Celal Bayar, Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Yusuf Hikmet Bayur ve Emin Sazak bütçeye red oyu verdiler. Bu kontrollü tepki devamında ülke gündemini uzun süre meşgul eden bir başka önemli adımda ortaya çıktı. Köylüyü topraklandırmak amacıyla hazırlanan “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” toprak sahipleri tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Görüşmeler sırasında Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü “Dörtlü Takrir” adıyla bir öneri verdiler ve yasanın yeniden ele alınmasını istediler. Önerilerinin kabul edilmemesine karşın muhalif tavırlarını serleştiren bu isimlerden Adnan Menderes ve Fuad Köprülü, Cumhuriyet Halk Partisi’ni eleştiren yazılar kaleme aldılar. Bu durum Cumhuriyet Halk Partisi tarafından tepkiye neden olmuş ve takrir veren üç isim, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan partiden ihraç edilmişlerdi. Celal Bayar ise arkadaşlarının ihraçlarını protesto etmiş ve partiden istifa etmişti. Bayar istifasının hemen ardından 1 Aralık 1945 tarihinde yeni bir parti kuracaklarını açıklamıştı. Yeni süreçte yeni partiler kurulmaya başlamıştı. Bunlardan ülke tarihinde önemli bir yer edinen Demokrat Parti 7 Ocak 1946 tarihinde kuruldu. Kuruluşunun hemen sonrasında ilk sınavını 21 Temmuz 1946 tarihinde veren Demokrat Parti, Milletvekili Genel Seçiminde 64 milletvekili kazanmıştı. Ülke tarihinde tartışmalara neden olan seçimde açık oy ve gizli sayım unsuru seçimin güvenilir olmadığını göstermektedir. 14 Mayıs 1950 tarihindeki seçime kadar sıkı bir muhalefet yürüten Demokrat Parti, bu tarihte yapılan Milletvekili Genel Seçiminde büyük zafer kazanmış ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin 27 yıllık iktidarına son vermişti. Demokrat Parti 27 Mayıs 1960 Darbesi’ne kadar tek başına ülkeyi yönetmiştir (Demirel, 2011).

Demokrat Parti iktidarına 27 Mayıs 1960 Darbesi ile son verilmesine karşın, parti büyük bir miras bırakmıştı. Bu mirastan Adalet Partisi doğmuştu. Adalet Partisi bu miras üzerinde Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ile mücadele etmişti. Nihayetinde Adalet Partisi bu miras üzerinden hızla güçlenmiş, Demokrat Parti tabanında benimsenmişti. Adalet Partisi, 1961 Anayasa Referandumunda “hayır” politikası yürütmüştür. Bunun yanı sıra 1961 Milletvekili Genel Seçiminde tüm engellemelere karşın Demokrat Partililere af konusunu propagandasında bol bol kullanmıştı. Bu propaganda son derece etkili olmuş ve seçimlerde büyük başarı (%34,8 oy oranı ile 158 Milletvekili) kazanmıştı. Bu kadar kısa sürede böylesinde bir güce erişmesinde hiç şüphe yok ki Demokrat Parti mirası etkili olmuştu. Genel Başkan Ragıp Gümüşpala’nın hayatını kaybetmesi sonrasında genel başkanlık koltuğuna oturan Süleyman Demirel ile Adalet Partisi gittikçe güçlenmişti. Süleyman Demirel partinin asker ile ilişkilerini iyileştirmek için emekli birçok askeri parti saflarına katmış, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’a bizzat Cumhurbaşkanlık teklifi sunarak bu göreve gelmesinde etkin rol oynamıştı (Bulut, 2009: 80-81).

Demokrat Parti mirasından hızla yükselen Adalet Partisi, Demokrat Partililere yönelik af çalışmalarını 1961 Milletvekili Genel Seçimi ile başlattı. Af tartışmaları kapsamında yaşanan birçok kriz nedeniyle çalışmalar sürekli ertelenmişti (Kıyanç, 2018: 99-100). Adalet Partisi’nin seçim

öncesinde olduğu gibi seçim sonrasında da odaklandığı unsur Demokrat Partililere yönelik af konusuydu. 27 Mayıs 1960 Darbesi gölgesinde Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet Partisi koalisyonunda kurulan 26. Hükümetin gündeminde sürekli af olmuştur. İki partinin karşıt tutumları nedeniyle hükümetin ömrü son derece kısa olmuştur. Adnan Menderes'in idamının yıl dönümünde 17 Eylül 1962 tarihinde düzenlenen gösterilere af konusu damga vurmuştu. Adalet Partisi'nin tutumu ordu içerisinde "*Milli Devrim Ordusu*" ve "*Kuvayı Milliye*" adında kurulan gruplar af taleplerini sert şekilde eleştiren bildirimler dağıtmışlardı. Genelkurmay Başkanlığı bu davranış karşısında sessiz kalmıştı. Kayseri Cezaevi'nde tutuklu bulunan Celal Bayar'ın sağlık durumunun bozulduğu gerekçesiyle şartlı olarak tahliyesine karar vermişti. Bayar tahliyesi üzerine yaptığı açıklamada bunun şartlı ve kısa süreli (altı ay) bir tahliye olduğuna ve diğer hükümlü hastalara dikkat çekmişti (Bayar, 1999: 102; Gülmez ve Aşık, 2014).

Celal Bayar'ın tahliyesi Adalet Partililer için bir zaferdi. Bayar'ı Kayseri'den Ankara'ya onlarca arabanın yer aldığı konvoy takip etmiş ve 23 Mart 1963 tarihinde Ankara'da büyük bir kalabalık karşılamıştı. Bayar'ın Ankara'ya gelişi bir başka noktada büyük olaylara neden olmuştu. Milli Türk Talebe Birliği, Bayar'ın gelişini protesto etmek için Anıtkabir'e çelenk bırakmış sonrasında Adalet Partisi Genel Merkezi önünde protesto gösterileri yapmış, genel merkezi taşlamışlardı. Olaylar sonrasında Ankara son derece hareketli saatler geçirmiş güvenlik önlemleri en üst seviyeye çıkarılmıştı. Milli Güvenlik Kurulu yaptığı açıklamada yaşanan olaylar nedeniyle kaygı durduklarını ve asayişin sağlanması için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini belirtmişti (Yılmaz, 2017: 30-31; Cumhuriyet Gazetesi, 1963a: 1; Cumhuriyet Gazetesi, 1963b: 1). Hükümet olaylar sonrasında Celal Bayar konusunda geri adım atmıştı. Celal Bayar bir kez daha Kayseri Cezaevi'ne gönderilmişti. Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi'ne tekrar gönderilmesi sonrasında sağlık sorunları gündemde sık sık yer bulmuştu. İlerlemiş yaşı nedeniyle sağlık sorunlarının kamuoyunda yer bulması ve Adalet Partisi'nin çabası ülkedeki havayı değiştirmeye yetmişti. Celal Bayar 7 Temmuz 1965 tarihinde sağlık sorunları nedeniyle Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından af edilmişti. Adalet Partisi 10 Ekim 1965 tarihindeki Milletvekili Genel Seçimi'nde tek başına iktidar olacak gücü kazanmış ve nihayetinde 27 Ekim 1965 tarihinde hükümet kurmuştu. Adalet Partisi'nin önündeki en önemli mesele Demokrat Partililere af meselesiydi. Çabalar sonuç verdi ve 3 Ağustos 1966 tarihinde çıkarılan kanun ile Demokrat Partililerin tamamı özgürlüklerine kavuştu (Yılmaz, 2017: 36).

Af tartışmalarının yanı sıra idam edilen üç ismin cenazelerinin ailelere verilmesi Adalet Partisi tabanında önemli bir beklentiydi. Af çabalarının başarıya ulaşmasıyla cenazelerin ailelere teslimi de gündeme gelmişti. Adalet Bakanı Hasan Dinçer konuyu gündeme getiren ilk isimlerdendi. Dinçer, cenazelerin ailelere teslimi için Hıfzıssıhha Kanunu'na göre bir engelin kalmadığını ve ailelerin bu konuda başvuruları olması durumunda cenazelerin ailelere verileceğini ancak ailelerden bu konuda bir başvuru olmadığını belirtmişti. Dinçer'in açıklaması karşısında aileler idamlar sonrasında taleplerini hatırlatınca cenazelerin teslimi gündemin sıcak konusu haline gelmişti (Menderes, 2012: 357-358).

Af çalışmaları sürecinde birçok krizle karşılaşan Adalet Partisi, 1967 yılında Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun cenazelerinin İmralı'dan ailelerin belirleyeceği yere taşınması hususunda harekete geçmişti. Hükümet bir anıt mezar fikrinden öte cenazelerin ailelere verilmesi için çalışma başlatmıştı (Cumhuriyet Gazetesi, 1967b). Yüksek Adalet Divanı kararlarının affa uğraması sonrasında idam edilen üç ismin naaşlarının ailelere verilmesi son derece dikkat çekici bir adımdı. 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında acıların ortadan kaldırılması için atılan adım kamuoyunda destek bulmuştu. Ancak her ne kadar bu adım desteklense de durumun siyasi bir gösteri halini almaması konusunda Milliyet gazetesi başyazarı Abdi İpekçi tarafından hükümet açık açık uyarılmıştı (İpekçi, 1967).

Cenazelerin ailelerine teslimi için Adalet Bakanlığı çalışmalara başlamıştı. Bu kapsamda Adalet Bakanlığı cenazelerin teslimi konusunda herhangi bir engel olmadığı ile ilgili Sağlık Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı'ndan onay almıştı (Milliyet Gazetesi, 1967f). Gerekli girişimler neticesinde 25 Eylül 1967 tarihinde cenazelerin ailelere teslimine izin verilmişti (Milliyet Gazetesi, 1967e). Cenazelerin teslim edilme kararı beraberinde tartışmaları da getirmiştir. Üç aile de cenazelerin İstanbul'da oluşturulacak aile mezarlığına defnedilmesini istemiş ve yer aramaya başlamışlardı (Milliyet Gazetesi, 1967j). Fatin Rüştü Zorlu'nun naaşının Fatih'teki aile mezarlığına defnedilmesi kararlaştırılırken, Adnan Menderes ve Hasan Polatkan'ın naaşlarının defin yeri olarak Eyüp Mezarlığı belirlenmişti. Bir başka husus ise cenazelerin defnedilmesinde tören olup olmayacağıdır. Süleyman Demirel yaptığı açıklamada cenaze törenlerinin izne tabi olmadığını ifade etmişti (Milliyet Gazetesi, 1967d). Bir yandan hazırlıklar devam ederken diğer yandan Adalet Partisi içinde de cenazelerin tesliminde tören meselesi tartışmalara neden olmuştu. Bir grup Demirel'in açıklamalarına paralel düşünceye sahip olsa da bazı Adalet Partisi'ndeki Demirel'e muhalif milletvekilleri cenazelerin taşınmasında hükümet üyelerinin bulunduğu bir tören olmasında ısrar etmiş ve bu isteklerini parti içinde Demirel'in aleyhine kullanmaya çalışmışlardı (Ant Dergisi, 1967d).

Cenazelerin ailelere verilmesi hususunda kamuoyunda her ne kadar olumlu bir hava oluşmuşsa da kısa sürede bu hava yerini gergin bir ortama bırakmıştı. Sol kesimin önde gelen yayın organı olan Ant Dergisi, üç ismin cenazelerinin İstanbul'a nakledilmesi karşısında tavır sergilemişti. Adalet Partisi'ni olayı şova dönüştürmekle eleştirmiştir (Ant Dergisi, 1967b). Mezar yerlerinin tespit edilmesi sonrasında ziyaret yeri haline geleceği ve bunun dini istismara yol açacağı uyarısında bulunmuştu (Ant Dergisi, 1967a). O güne kadar gelişmeleri yakından izleyen Senato Tabii Üyeleri⁶ harekete geçmişti. Cenazelerin taşınması hususunda sessizliklerini bozan Senato Tabii Üyeleri, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a hitaben bildiri yayınlamışlardı. Milliyet gazetesi tarafından Cumhurbaşkanı'na muhtıra olarak değerlendirilen bildiride; Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve

⁶ 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi üyeleri eski görevleri olan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne dönmeyerek 1961 Anayasası'na göre 157 sayılı yasa gereğinde yeni anayasa ile kurulan Cumhuriyet Senatosu'nun tabii üyesi olmuşlardır (Özgişi, 2012: 69).

Hasan Polatkan'ın naaşlarının nakli sırasında dini tören yapılmasının Türk Ceza Kanunu'na aykırı olduğundan böylesine bir törenin yapılamayacağını belirtmişlerdi (Milliyet Gazetesi, 1967i).

Tabii üyelerin bildirisine karşın Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın naaşlarının taşınması çalışmaları devam etmişti. Adnan Menderes ve Hasan Polatkan'ın Eyüp Mezarlığına defin kararı Eyüp Belediyesi'ni harekete geçirmişti. Belediye Meclisi tarafından alınan karar neticesinde kamulaştırma faaliyetleri başlamıştı. (Milliyet Gazetesi, 1967h; Milliyet Gazetesi, 1967i; Milliyet Gazetesi, 1967c) Naaşların yeni yerine defini ile ilgili çalışmalar sürerken ilk tepki İstanbul Belediye Başkanı Süleyman Haşim İşcan'dan gelmişti. İşcan, Eyüp Belediye Meclisi'nin belirlediği yerde mezar yapılmasının kanuna aykırı olduğunu iddia etmişti. Konunun yargıya götürüleceğini ifade etmişti (Milliyet Gazetesi, 1967g).

Bu gergin havada basın, naaşların 3 Kasım 1967 tarihinde İstanbul'a taşınacağını duyurmuş, İçişleri Bakanı Faruk Sükan asayiş kontrollerine başlamıştı (Milliyet Gazetesi, 1967b). Cenazelerin 10 Kasım'dan bir hafta önce büyük gösteri ile taşınacağı yönündeki haberler tepkileri artırmıştı (Ant Dergisi, 1967e). Gerginliğin hat safhaya çıktığı 31 Ekim 1967 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri'ne alarm verilmişti. Alarmin her ne kadar NATO dâhilinde verilen olağan bir uygulama olduğu belirtilse de hükümetin geri adım atması için yeterli olmuştu (Ant Dergisi, 1967c). Hükümetin geri adımı üzerine aileler tepki göstermiş ve cenazeleri teslim almaktan vazgeçmişlerdi. İçişleri Bakanı ile görüşen aileler hükümeti sert bir dille eleştirmişlerdi. Güzide Zorlu, hükümetin sözünden döndüğünü belirtmişti. Görüşme sonrasında aileler kamuoyuna şu açıklamayı yapmışlardı:

"Menderes, Zorlu ve Polatkan ailelerinin müşterek beyanıdır.

3 Kasım 1967 tarihinde İmralı Hapishane Adasından, Eyüp Sultan'a nakilleri hükümetçe kabul olunan merhum Başvekil ve Demokrat Parti Genel Başkanı Adnan Menderes, merhum Hariciye vekili Fatin Rüştü Zorlu ve merhum Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın aziz naaşlarının ebedi ve mütevazı istirahatgahlarına intikalleri muhterem efkârı umumiyenin yakinen takip ettiği ve vakıf olduğu gelişmeler muvaceheresinde maalesef şimdilik imkânsız hale gelmiştir.

İstanbul Sayın Belediye Meclisince tahsis olunan mezar sahası hakkında plan tadilinin imar ve iskân Bakanlığınca maatteessüf tasdik edilmemesi, nakil keyfiyetini tayin edemeyeceğimiz bir devre için sürüncemeye terk neticesini doğurmuştur.

Bu durum bizlere tavsiye edilen bir başka mahal, merhum devlet adamlarının ulaştıkları muhabbet ve manevi değerlere ve beynelislam dini inanç, örf ve adetlerle kabili telif bulunmadığı cihetle kabulüne imkân görülememiştir.

Muhtelif Bakanlar ile yapılan temaslar müspet netice vermemiş ve hükümetin en üst seviyesinde buluşup görüşüp teşebbüslerimiz ise şifahi ve telgrafla vaki müracaatlarımıza rağmen bizce anlaşılması imkânsız mülahazalarla iltifata mazhar olamamıştır.

Bu üzücü durum muvacehesinde kıymetli ölülerimize sevgi dolu sinesinde, kalbinde, hatıra ve vicdanında bir yer ayırmış ve hazin bir iştiyak ile onları her türlü resmi gösterişin dışında, ebedi istirahatgahlarına

tevdi etmek isteyen muhterem vatandaşlarımızın tahassürlerini giderememiş olmanın derin ıstırapı içindeyiz.

Sonsuz ıstırap ve hassasiyetimizin, İhtilal Mahkemesinin estirdiği terör ve acı dolu günlerin hasreti ile yananlar tarafından istifade ve istismar teşebbüsleri, bugüne kadar olduğu gibi bundan böyle de vakur sükûtumuzda mukabelesini bulacaktır.

Ölçüsüz bağlılık ve muhabbetlerini ibzal buyuran ve İstanbul'a kadar teşrif eden ve etmek isteyen sayısız aziz vatandaşlarımıza ihtiyar ve irademiz dışında cereyan eden bu tehir halini derin minnettarlık ve şükran duygularımızla ve teessürler arz ederiz.

Nihai irade daima büyük Allah'ındır.

Menderes-Zorlu-Polatkan Aileleri (Milliyet Gazetesi, 1967a)."⁷

Hükümetin geri adımı aileler tarafından tepkiye neden olmuş ve cenazeler İmralı Adası'nda kalmıştı. Ailelerin bildirisinin yayınlandığı gün TBMM Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Grubu adına bir bildiri yayınlanmıştı. Bildiride cenazelerin taşınması anayasaya aykırı, sisteme yönelik bir tehdit olarak tanımlanmıştı. Anayasal düzene karşı bu adımdan hükümet sorumlu tutulmuş ve gelişmeler karşısında açıkça tehdit edilmişti. Bildirinin özeti şöyledir:

"Alınlarında vatan hainliği damgası taşıyanlar için, ulusal geleneklerimize, dinsel kurallarımıza ve yürürlükteki kanunlarımıza aykırı olarak böylesine cür'etli gösteri tertipleyenler politik hayatımızda Patrona Halil ve Derviş Vahdetin'in yolundakilerle, Atatürk'ün izinde onlar arasında bir savaşın kışkırtıcılığını planlı şekilde yapmaktadırlar.

Bugüne kadar, sağduyunun hâkim olacağı ve sorumluların görevlerini yapacağı ümidiyle ilgilileri uyarmakla yetindik, ancak bugün 27 Mayıs Anayasasına dayanan hükümet başta olmak üzere sorumluların tutumlarında olumlu bir gelişme göremediğimizi esefle belirtmek ve böyle bir ortam içinde olayları yurt dışından seyretme arzusunun temsil eden davranışları da yadırgadığımızı ifade etmek isteriz.

Bütün devrimciler ve devrimci laik Cumhuriyet düzenine gönül vermişler iyice bilmelidir ki, 27 Mayıs'a yönelmiş bir siyasi irtica hareketinin değil, aynı zamanda dini irtica hareketleriyle işbirliği halindeki karanlık amaçlı bir direnişin karşısında bulunmaktadır. Atatürk'ün bütün vatandaşlarının Anayasanın kendilerine vermiş olduğu (uyanık bekçilik) görevini eksiksiz yapacağına güveniyoruz (Cumhuriyet Gazetesi, 1967a)."

Hükümetin verdiği karardan Süleyman Demirel sorumlu tutulmuştu. Partinin içinden bile Demirel'e karşı sesler yükselmişti. Demirel bu hususta sessizliğini yıllar sonra Anavatan Partisi'nin konuyu bir kez daha gündeme getirdiği günlerde bozmuştu. Demirel olayı basına şöyle anlatmıştır:

"1967'de, naaşların kaldırılması kararı hükümetimiz tarafından alınmıştı. İcra edileceği zaman, ortaya mezar sorunu çıktı. Mezarlar Eyüp'e nakledilecekti, yer de belirlenmişti. Belediye meclisi, planı tasdik

⁷ Aydın Menderes görüşmede hükümet üyelerinin cenazelerin taşınması konusunda son derece isteksiz davrandıklarını iddia etmişti. Yapılan görüşmede cenazelerin taşınması konusunda birçok engelin konulduğunu ifade etmişti (Menderes, 2012: 359).

etti ama Haşim İşcan, belediye başkanı olarak Yargıtay'a başvurdu ve kararı iptal ettirdi ve olay muallakta kaldı. O zamandan beri naaşlar meselesi zaman zaman gündeme gelir. Sorun, naaş olayı değildir. Abide olayıdır. Menderes'in adına, onun için Türkiye'nin görülür bir yerine abide yapılmalıdır. Benim söylediğim budur. Türkiye, önce buna hazır değildi. Ama şimdi hazırdır. Devlet töreni de yapılmalıdır (Milliyet Gazetesi, 1989)."

Cenazelerin ailelere verilmesi konusu 1974 yılında bir kez daha gündeme gelmişti. Başbakan Bülent Ecevit ailelerle görüşerek cenazelerin talepleri doğrultusunda verileceğini belirtmişti. Ecevit, hususu politik bir mesele haline getirmektense insani bir unsur olarak ele almış ve çözüme kavuşturulmasını istemişti. Bu nedenle Ecevit teklifini direk aileleri yapmış, basın üzerinden mesajlar göndermemiştir. Ecevit'in bu hamlesi Süleyman Demirel'i kaygılandırmıştı. Süleyman Demirel, Fatin Rüştü Zorlu'nun kızı Sevim Zorlu'yu ailelere göndererek Ecevit'in teklifini kabul etmemelerini istemişti. Sevim Zorlu ailelerle yaptığı görüşmede Süleyman Demirel'in yakında iktidara geleceğini belirterek, gelir gelmez meseleyi çözeceğini belirtmişti. Bunun üzerine aileler teklifi reddetmişlerdi. Süleyman Demirel sonrasında kurduğu hükümette mesele gündeme gelmemiştir (Menderes, 2012: 363).

3. İadeitibar Düzenlemesi

Cenazelerin ailelere verilmesi için 1967 yılındaki girişimde tepkiler karşısında hükümet geri adım atmış, 1974 yılında Bülent Ecevit tarafından başlatılan süreç oy kaygısı ve parti içindeki tepkiler karşısında Süleyman Demirel'in çabasıyla aileler tarafından reddedilmişti. Süleyman Demirel iktidara geldiğinde cenazelerin taşınmasını tekrar gündeme getireceğini söz vermesine karşın iktidar olduğunda sözünü tutmadı. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın cenazelerin ailelere verilmesi ve yeni bir yere defnedilmesi 1987 yılında yeniden gündeme gelmişti. Cenazelerin Celal Bayar'ın Bursa'nın Gemlik ilçesi Umurbey'deki anıt mezarının yanına taşınması haberleri kamuoyunda konunun yeniden tartışılmasına neden olmuştu. Umurbey'de Milli Savunma Bakanlığı tarafından görevlendirilen Mimar Sinan Gedim tarafından Celal Bayar'ın anıt mezarı için çalışma başlatılmıştı. Bir başka teklif ise mezarların İmralı adasında kalmasıydı (Milliyet Gazetesi, 1987a).

Kamuoyundaki tartışma 22 Mayıs 1987 tarihinde meclise taşınmıştı. İstanbul Milletvekili Turgut Özal ve 218 arkadaşı tarafından, "*Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve Eski Bakanlardan Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun İmralı'da Bulunan Mezarlarının Nakli ve İsimlerinin Bazı Tesislere Verilmesi Hakkında Kamun Teklifi ve İçişleri Komisyonu Raporu*" hazırlanmıştı. Rapor doğrultusunda hazırlanan tasarinın TBMM Genel Kurulu görüşmesinde partiler idamlara karşı bir tutum sergilemişlerdi. Ancak bu hamle yerel seçimler için kamuoyunu etkileme girişimi olarak değerlendirilmişti. Doğru Yol Partisi İstanbul Milletvekili A. Necla Tekinel, tasarinın zamanlamasına dikkat çekmiş, kişisel hukuk karşısında gereksiz atılmış bir adım olduğu iddiasıyla tasarıyı şu sözlerle eleştirmiştir:

“Bu istekler, şayet iktidar tarafından kabul edilemeyecek ölçüde aşırı bulunuyorsa, zaten bunun teklifine lüzum yoktur. Şüphesiz, mevcut teklifin, naaşları ailelerin isteklerine rağmen nakletmek gibi bir amacı olduğunu düşünmek bile istemeyiz. Böyle bir amacı ne insaf, ne vicdan, ne örf ve âdetlerimiz, ne de mevcut hukukî sistemimiz ile bağdaştırmak mümkün değildir. Sayın milletvekilleri, görüldüğü gibi, ailelerinin isteklerinin bilinmesine rağmen, Türkiye Büyük Millet Meclisi huzuruna getirine bu kanun teklifinin amacı açık da değildir. Bu teklifle bu hukukî engel kaldırılmadığı gibi, yeni bir usul de ihdas edilmemektedir. Esasen, bu kanuna mevzu teşkil eden işlemler, belediye meclislerince de yapılabilecek ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin seviyesine getirilmesine lüzum olmayan işlemlerdir. Öte yandan bu teklif, getirilen şekliyle devletin tavrını belirtmek için yetersizdir. Devlet, yakın siyasi tarihimizin bu en büyük faciası hakkında suskunluğunu daha ne kadar devam ettirecek, ne zaman tavır alacaktır? Nihayet bu teklif, zamanlaması itibariyle de zihinlerde pek çok tereddütte yer verebilecek niteliktedir. Böyle bir teklifin getirilmesi için niye bu kadar geç kalınmıştır. Yoksa teklif gerekçesinde son derece yersiz olarak kullanılmış olan ve rahmetli demokrasi şehitleri için söz konusu olmayan ifadeiitibar arayışının son günlerde zarurî hale gelmiş olmasını mı bu teklifin zamanlamasında rol oynadığını kabul edelim? (TBMM Tutanak Dergisi, 1987: 252-253)”

Tasarı hakkında Doğru Yol Partisi İstanbul Milletvekili A. Necla Tekinel'den sonra Sosyaldemokrat Halkçı Parti adına Kahramanmaraş Milletvekili M. Turan Bayezit söz almış ve tasarının seçim yatırımı olduğunu ifade etmiştir. Bayezit de Tekinel gibi cenazelerin taşınmasında hukuki açıdan bir engel olmadığından yeni bir kanun çalışmasını eleştirmiştir:

“27 Mayıs, Türkiye Cumhuriyetinin siyasi tarihinde bir nokta olarak kalmıştı ve Anavatan İktidarının, cenazelerin naklini o zaman kararlaştırmasına mani hukukî hiçbir husus yoktu. Hukukî olmayan, fiilî bir durum var mıydı, onu bilmiyoruz; olmadığı kanısındayız; varsa açıklanması gerekir. O halde, mevcut değilse, 3,5 yıldır niçin yapılmamıştır da, 1987 yılının sıcak yaz ayları arifesinde, hem de Meclisin çalışmasının son günlerinde, bir de müstaceliyet istemiyle karşımıza getirilerek, 1987'nin sıcak yaz aylarının arifesinde yapılmaktadır? 1987 yazı, tekin yaz değildir arkadaşlar. 1987 yazı, 80 küsur belediye seçiminin yapılacağı, 1987 yazı, Anayasa oylamasının yapılacağı, bir yazdır. Bu arada parantez açarak arz edeyim, Sayın Başbakan cenazelerin naklini, ölümlere ait bir işlemi, Meclisten siyasi tasarruf olarak kendisi çıkarıyor da, yaşayanların yasaklarını Meclisten çıkarmaya yanaşmıyor; bu bir tezat ve bu tezadı da vurgulamak istiyorum. 1987 yazı, Anayasa değişikliği nedeniyle, geçici 4 üncü maddenin, siyasi yasakların halkoylamasına sunulacağı bir tarihin arifesidir ve yine, bir muhtemel; her ne kadar Sayın Başbakan İngilizcesiyle, «fifti fifti» birbirine eşit görse de erken seçimi; 1988 seçimiyle 1987 erken seçimini birbirine eşit ihtimalde görse de... (TBMM Tutanak Dergisi, 1987: 254)”

TBMM Genel Kurul görüşmesinde Demokratik Sol Parti adına söz alan İzmir Milletvekili Fikret Ertan, demokrasi vurgusu yapmıştır. Ertan simgesel bir adım atarak TBMM kürsüsünden idam edilen isimlerden özür dilemişti:

“Sayın milletvekilleri, öyle zannediyorum ki, ülkemiz giderek demokrasiyi gelenekleştirecektir. Türk halkı demokrasiden yanadır; yalnız, artık olaylara daha dikkatli ve daha homojen bakmak zorunluğumuz vardır. Menderes, Polatkan veya Zorlu'nun isimleri, tabii ki bazı yerlere verilebilir; Talat Paşa'nın da

verilmiştir, Cemal Paşa'nın da verilmiştir, İnönü'nün de verilmiştir. Sayın milletvekilleri, bundan sonra, olur ya, Ecevit'in de verilir, Demirel'in de verilir; bunlar, Türk Ulusuna iyi niyetle ve içtenlikle hizmet etmeye çalışmış insanlardır. İşte hepimiz politikacıyız, işte hepimiz bir şeyler yapmanın içtenliğiyle çırpınıyoruz. Eğer politikacılar birbirini anlayamazsa, birbirlerini karalamaya, yasaklamaya kalkarlarsa, Türk halkı bu olayları nasıl değerlendirebilir? 'Ben sözlerimi uzatmak istemiyorum. Bu kanun çok gecikmiş bir kanundur. Sayın Menderes'in ailesi bazı dileklerde bulunmuştur. Ben, düz bir milletvekili olarak, eski Başbakanlardan Sayın Menderes'ten, eski Dışişleri Bakanlarından Sayın Zorlu'dan ve eski Maliye Bakanlarından Hasan Polatkan'dan özür diliyorum (TBMM Tutanak Dergisi, 1987: 256-257).”

TBMM Genel Kurulunda yapılan görüşmeler neticesinde “Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve Eski Bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ın İmralı'da Bulunan Mezarlarının Nakli ve İsimlerinin Bazı Tesislere Verilmesi Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. Kanunun (Kanun No. 3374) 6 Haziran 1987 tarihli Resmi Gazete de yayımlanmasıyla yürürlüğe girmiştir. Buna göre (Resmi Gazete, 1987):

“Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve Eski Bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ın İmralı'da Bulunan Mezarlarının Nakli ve İsimlerinin Bazı Tesislere Verilmesi Hakkında Kanun

Kanun No. 3374

Kabul Tarihi: 22.5.1987

MADDE 1. — *Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve eski bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın İmralı'da bulunan mezarları Başbakanın uygun göreceği, hizmetleriyle mütenasip bir yere törenle nakledilir.*

MADDE 2. — *İstanbul Vatan Caddesine "Adnan Menderes Bulvarı", İstanbul'da kurulmakta olan hızlı tramvay tesisine "Adnan Menderes Hızlı Tramvay Tesisi", İzmir Cumaovası'nda yapılmakta olan havaalanına "Adnan Menderes Havaalanı", Ereğli Demir Çelik Tesislerine "Ereğli Fatin Rüştü Zorlu Demir Çelik Tesisleri", Sarıyar Barajına da "Sarıyar Hasan Polatkan Barajı " adı verilmiştir.*

MADDE 3. — *Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.*

MADDE 4. — *Bu Kanunu Başbakan yürütür.”*

Turgut Özal ve arkadaşlarının teklifi ile çıkarılan kanun siyasi bir hesaplaşma ya da iadeitibarın aksine idamların siyasi malzeme haline getirildiği iddialarına neden olmuştu. Dahası kanunun birinci maddesinde Başbakan tarafından cenazelerin naklinin uygun görüldüğü yer ve devlet töreni yerine “tören yapılarak defin edilmesi” ibaresi aslında kanunun çok da başarılı olmadığını göstermektedir. Bu nedenle yeni bir düzenleme yapılmadan cenazelerin nakli gerçekleşmemişti. Cenazelerin nakli ile ilgili olarak Aydın Menderes, Turgut Özal ile görüşmüştü. Turgut Özal görüşme sonrasında yaptığı açıklamada Adnan Menderes'in cenazesinin naklinin ailenin isteğine bağlı olduğunu belirtmişti. Devlet töreni yapamayacaklarını ancak Bakanlar Kurulu'nun katılımı ile bir tören yapılabileceğini ifade etmişti. Ancak Turgut Özal'ın belirttiğine göre Aydın Menderes bu teklifi

reddetmiş, Cumhurbaşkanlarına yapılan tören ile cenazelerin nakledilmesini istemişti (Milliyet Gazetesi, 1987b).

Adnan Menderes'in cenazesinin nakledilmesi bazı belediyeleri harekete geçirmişti. Kamuoyunda yeni yer arayışları geniş yer tutmuştu. Bu durum İstanbul'un Fatih ve Eyüp Belediyeleri'ni karşı karşıya getirmişti. Fatih Belediyesi Vatan Caddesi ile E-5 karayolunun kesiştiği tepeyi önermişti. Eyüp Belediyesi ise Eyüp Sultan Camii İmaret bahçesini önermişti. Ankara'da yapılan toplantıda iki yerinde ailelerin devlet töreni yapılmadan cenazelerinin nakledilmesini kabul etmesi durumunda Başbakan Turgut Özal tarafından teklif edilmesi kararlaştırılmıştı. Adnan Menderes'in cenazesinin nakli için aile devlet töreni şartının kabul görmemesi meselenin çözümünü engellemiştir. Böylece bir kez daha gündeme gelen cenazelerin taşınması gerçekleşmemiştir (Süsoy, 1987).

Nihayet 11 Nisan 1990 tarihinde Anavatan Partisi Giresun Milletvekili Burhan Kara ve 40 Arkadaşının "22 Mayıs 1987 Tarih ve 3374 Sayılı Kanunun Adı ile 1 inci Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun Teklifi ve İçişleri Komisyonu Raporu" TBMM Genel Kurulu'nda ele alınmıştı. Teklif üzerinde süren tartışmalar neticesinde Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi tarafından kabul, Sosyaldemokrat Halkçı Parti ise çekimser kalmış bazı üyeleri ret oyu vermişti. Oylama sonunda ilgili kanunun adı aşağıdaki şekilde değiştirilmişti:

"12 Haziran 1960 Tarih ve 1 Sayılı Kanunun 6 ncı Maddesi Uyarınca Kurulan Yüksek Adalet Divanınca Türk Ceza Kanununun 146 ncı Maddesine Göre Mahkûm Edilenlerin Hukuken itibarlarının İadesine ve Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve Eski bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ın İmralı'da Bulunan Mezarlarının Nakli ile isimlerinin Bazı Tesislere Verilmesi Hakkında Kanun"

Kanunun birinci maddesi ise şu şekilde değiştirilmişti: "Madde 1. — 1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin, kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Kanunun 6 ncı maddesi uyarınca kurulan Yüksek Adalet Divanınca Türk Ceza Kanununun 146 ncı maddesine göre mahkûm edilenlerin hukuken itibarları iade edilmiştir. Bunlardan Eski Başbakan Adnan Menderes ile Eski Bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın İmralı'da bulunan mezarları Bakanlar Kurulunun uygun göreceği, hizmetleriyle mütenasip bir yere Devlet töreni ile nakledilir (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 324)."

TBMM Genel Kurulu'nda kanun üzerinde yapılan görüşmelerde Süleyman Demirel ve arkadaşlarının ilgili kanuna ek konulmasını istedikleri "Adli sicilde ve özlük işlerinde ve Kanun uyarınca gerekli işlemler ilgililer tarafından resen yerine getirilir" cümlesi yeni bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bunun üzerine Giresun Milletvekili Burhan Kara görüşülmekte olan tasarinın 2 maddesinde yer alan "Bunlardan eski Başbakan Adnan Menderes ile eski bakanlar Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın İmralı'da bulunan mezarları, Bakanlar Kurulunun uygun göreceği, hizmetleriyle mütenasip bir yere devlet töreni ile nakledilir." cümlesinin önüne "Bunlara ait sabıka kayıtları adli sicilden çıkarılır"

ibaresinin konulmasını teklif etmiştir. Ancak teklif TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1990: 323-365; Milliyet Gazetesi, 1990d).

4. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın Anıt Mezara Nakledilmesi

TBMM tarafından çıkarılan kanun ile mesele çözüme kavuşmuştu. 1967, 1974 ve 1987 yıllarında yapılan girişimlerden son derece farklı bir ortam bulunmaktaydı. Sadece Demokrat Parti mirasından gelenler değil ülkede birçok kesim meselenin çözüme kavuşmasını desteklemişti. Buna örnek olarak Demokrat Parti'nin iktidara gelişinin 40. yılını kutlamak amacıyla 14 Mayıs 1990 tarihinde "*Türk Demokrasisi ve 14 Mayıs 1950 Seçimleri Sempozyumu*"na hükümet adına Adalet Bakanı Oltan Sungurlu, Sosyaldemokrat Halkçı Parti Genel Başkan Yardımcısı Deniz Baykal, Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel katılmıştı. Sempozyumda idam edilen üç isme iadeitibarlarının verilmesi için cenazelerin devlet töreni ile nakledilmesi gerektiği ifade edilmişti. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ise katıldığı televizyon programında idam edilen üç ismin cenazelerinin yapılacak anıt mezara nakledileceğini duyurmuştu (Milliyet Gazetesi, 1990a).

Anıt mezarın nereye yapılacağı ile ilgili olarak hükümet Mayıs başında harekete geçmişti. Anıt mezarın yer tespiti için Bayındırlık ve İskân Bakanı Cengiz Altınkaya görevlendirilmişti. Bakanlık yetkililerinin yaptıkları incelemelerde anıt mezar için Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Nakkaştepe, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün Kanlıca tarafındaki Sevdetepe ve Rumelihisar üstündeki Duatepe, belirlenmişti (Milliyet Gazetesi, 1990f). Cenazelerin 1 Haziran 1990 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile Eyüp İlçesi, Topkapı-Edirnekapı yolu doğusunda Adnan Menderes Bulvarı kuzey batısındaki alana nakledilmesi kararlaştırılmıştı (Resmi Gazete, 1990). Kararın yayınlanması sonrasında anıt mezarın yapılacağı alandaki çalışmaların başlamasıyla tartışmalar da alevlenmişti. İmralı'dan cenazelerin taşınmasını devlet töreni ile yapılmasını eleştirenlerin yanı sıra hükümeti Doğru Yol Partisi'ni köşeye sıkıştırma amacıyla yaptığı ve oy kazanma amacıyla durumu suiistimal ettiği iddiaları ortaya atılmıştı (Tayyar, 1990; Milliyet, 1990c; Ertan, 1990; Soysal, 1990).

İddialar bu kez kamuoyundaki olumlu havayı etkileyememişti. Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan 17 Eylül 1990 tarihinde, idamlardan 29 yıl sonra, İmralı Değirmentepe'deki mezarları Adalet Bakanı Oltan Sungurlu, Başbakanlık Müsteşarı Sebahattin Çakmakoğlu ve aile üyelerinin huzurunda açılmıştı. Tabutla gömüldüğü tespit edilen naaşlardan Adnan Menderes'in alt çenesindeki altın diş sayesinde Aydın Menderes tarafından teşhis edilmişti. Naaşlar yeniden kefenlendikten sonra Truva adlı gemi ile İstanbul'a nakledilmişti. Aksaray Murat Paşa Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından devlet töreni ile anıt mezara defnedilmişti. Devlet töreninde Cumhurbaşkanı Turgut Özal, TBMM Başkanı Kaya Erdem, Başbakan Yıldırım Akbulut, KKTC Başbakanı Derviş Eroğlu, Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel, Bakanlar ve birçok vatandaş katılmıştı (Milliyet Gazetesi, 1990b; Milliyet Gazetesi, 1990e).

Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın Anıt Mezara nakil edilmesi sonrasında, Anıt Mezarın onarımı, bakımı ve korunması hususunda 17 Temmuz 2003 tarihinde çıkarılan “Devlet Mezarlığı Dışında Defnedilen Bazı Devlet Büyüklerinin Mezarları Hakkında Kanun” ile Bayındırlık ve İskân Bakanlığı (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı)'na bırakılmıştır. İlgili kanun gereğince bu mezarların bakım, onarım, koruma, yönetim ve benzeri giderleri İçişleri Bakanlığı bütçesinden, buldukları il özel idare ya da belediyelerin talebi üzerine bu bütçelere aktarılarak kullanılabilir (Yıldız, 2012: 166-167).

Burhan Asri Apaydın 07 Mayıs 2012 tarihinde TBMM Başbakanlığına verdiği dilekçede Adnan Menderes'e Yüksek Adalet Divanı tarafından verilen mahkûmiyet kararının TBMM tarafından iptal edilmesi/yok sayılması talep etmişti. TBMM Dilekçe Komisyonu tarafından aşağıda belirtilen gerekçe ile talep reddedilmişti: “*Milli Birlik Komitesinin ölüm cezalarının infazına ilişkin aldığı 75 numaralı kararın bir parlamento kararı olduğu kabul edildiğinden, 22.05.1987 tarihli ve 3374 sayılı Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve Eski Bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ın İmralı'da Bulunan Mezarlarının Nakli ile İsimlerinin Bazı Tesislere Verilmesi Hakkında Kanun ile bu Kanunda değişiklik yapan 11.04.1990 tarihli ve 3623 sayılı Kanunlarda adı geçen kişilerin hukuken itibarları iade edilmiştir. Bunun gibi, Milli Birlik Komitesi'nin 75 numaralı “infazların onaylanmasına” ilişkin kararının; geri alınması/yürürlükten kaldırılması/yok sayılması hususlarının TBMM Genel Kurulunun takdirinde olduğu düşünülmektedir. 3071 sayılı Kanun ve TBMM İçtüzüğü'nün ilgili maddeleri gereğince, itiraz yolu açık olmak üzere oybirliği ile karar verildi* (TBMM Dilekçe Komisyonu Karar Cetveli, 2013: 3-8). “

Sonuç

Darbeler beraberinde siyasi, ekonomik ve sosyal krizler yaratmakta, toplumda derin izler bırakmaktadır. Bu izlerin silinmesi demokrasi için son derece önemlidir. Sivil iktidarların birçok engelle karşı bu sorumlulukla hareket etmeleri demokrasinin gereklerindedir. Türkiye'de 27 Mayıs 1960'ta darbeyle tanışmıştı. Yüce Adalet Divanı yargılamaları ile Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiş ve cenazeleri İmralı adasına defnedilmişti. İdamlar günümüze kadar 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin en derin izi olarak gelmiştir. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'a iadeitibar için cenazelerin İmralı adasından ailelerin belirlediği bir yere nakledilmesi süreci büyük tartışmalara neden olmuştur. Bu konuda atılan adımlar ordu tarafından tepkiyle karşılanmasının yanı sıra Demokrat Parti mirasını sahiplenmeye çalışan partilerin oy kaygıları meselenin çözümünde engelleyici bir rol oynamıştır.

Demokrat Parti mirasından yükselen Adalet Partisi'nin öncelikli hedeflerinden birisi Yüksek Adalet Divanı yargılamaları neticesinde ceza alanlara yönelik af çalışmaları olmuştu. Bu af çalışmalarına 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında ordu karşı çıkmış, bu yönde adım atan siyasileri açık bir şekilde tehdit etmekten çekinmemiştir. Bu tehditler uzun süre sivil siyasetin üzerinde varlığını hissettirmiştir. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın cenazelerinin ailelerine

verilmesi bu doğrultuda gerek siyasi arenada gerekse toplumda önemli beklenti oluşturmuştu. Ancak meselesinin çözümü af tartışmalarından çok daha karmaşık bir hal almıştı.

Cenazelerin ailelere verilmesi birkaç kez gündeme gelmişse de bir kesim devlet töreninin yapılması taraftarıydı. Adalet Partisi'nin bu konuda tavrı net değildi. Parti yöneticileri gelecek tepkilerden çekindikleri için devlet töreni olmadan cenazelerin teslimini planlarken parti içinde bu tutum sert eleştirilere neden olmuştu. Bunun yanı sıra süreçten siyasi kazanım elde etme çabaları meselenin daha da karmaşık bir yapı haline gelmesine neden olmuştu. Başbakan Bülent Ecevit'in ailelere talepleri doğrultusunda cenazelerin teslim edileceğini belirtmesi, Adalet Partisi'ni ve dolayısıyla Süleyman Demirel'i rahatsız etmişti. Demirel böyle bir çözümün aleyhine olacağından ötürü Ecevit'in teklifinin ailelerce reddedilmesi için harekete geçmiş ve başarılı olmuştu. Bu durum ailelerde devlet töreni beklentisini artırmıştı. Ancak Süleyman Demirel'in başbakanlık koltuğuna oturması sonrasında meseleyi yok sayması tepkilerin daha da artmasına neden olmuştu.

Meselenin çözüme kavuşması yine Demokrat Parti mirası gölgesinde gerçekleşmişti. Demokrat Parti mirasını sahiplenen ve bu mirasta iktidar olan Adalet Partisi meseleyi çözüme kavuşturamamıştı. 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında yeniden şekillenen siyaset yeni siyasi partilerin ortaya çıkmasını sağlamıştı. Süleyman Demirel'in bir devam partisi olan Doğru Yol Partisi karşısında Turgut Özal'ın Anavatan Partisi, Demokrat Parti mirasının önemli bir temsilcisi olmuştu. Yeni siyasi tabloda o güne kadar tek başına bu mirası sahiplenen Süleyman Demirel, Turgut Özal ile çekişmeye girmişti. Doğru Yol Partisi ile Anavatan Partisi arasındaki çekişmede Anavatan Partisi Genel Başkanı Turgut Özal ve arkadaşları stratejik bir adım atarak konuyu bir kez daha gündeme getirmişti. Anavatan Partisi'nin hamlesine en sert eleştiri Doğru Yol Partisi tarafından gelmişti. Tüm bu çekişmeler 1990 yılına kadar sürmüştü. Kamuoyunun desteğini de alan Anavatan Partisi sürecin başarıya ulaşmasını sağlamıştır. Bu kez daha geniş bir kesim tarafından destek bulan mesele çözüme ulaşmıştı. Böylece Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın mezarları Topkapı Anıt Mezarına geniş katılımlı devlet töreni ile nakledilmişti. Bunun yanı sıra Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan isimleri çeşitli tesisler, sokaklar vs. verilmiştir.

Kaynakça

- Ant Dergisi* (1967a) "AP'de Kararsızlık", 41, 10 Ekim.
- Ant Dergisi* (1967b) "Cenaze İstismarı", 40, 3 Ekim.
- Ant Dergisi* (1967c) "DP'lilerin Hükmü: Ölüler Affetmeyecektir!", 45, 7 Kasım.
- Ant Dergisi* (1967d) "İktidar Kavgası", 42, 17 Ekim.
- Ant Dergisi* (1967e) "Ölümler Üzerine Kirli Oyunlar", 44, 31 Ekim.
- Batur, Muhsin (1985) *Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bayar, Celal (1999) *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, Yay. Haz. Yücel A. Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BCA, 10-9-0-0. 330.1018.3.
- Boztemur, Recep (2017) *Türk Parlamento Tarihi, Millet Meclisi 3. Dönem (1969-1973) Yasama Faaliyetleri*, C. 1, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Bulut, Sedef (2009) "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası" *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, s. 73-90.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1961a) "Basın Dün Bir Yuvarlak Masa Toplantısı Yaptı", 07.09.1961.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1961b) "Liderler, Komutanlar Önünde Protokol İmzaladı", 25 Ekim.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1961c) "Parti Liderleri Dün Milli Antlaşmayı İmzaladılar", 06 Eylül.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1961d) "Gürsel Parti Liderler, MBK de Kabine İle Görüştü, Kuvvet Komutanları Toplandı", 24 Ekim.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1963a) "Hükümlü Bayar'ı Karşılayanlar ve Partileri İçin Takibata Geçildi", 24 Mart.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1963b) "Gençler Bayar'ı Protesto Ettiler ve AP Genel Merkezi Taşlandı", 25 Mart.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1967a) "Milli Birlik Grubu Sert Bir Bildiri Yayınladı", 1 Kasım.
- Cumhuriyet Gazetesi* (1967b) "Naaşlar Cuma Ailelerine Veriliyor", 21 Ekim.
- Çavuşoğlu, Hüseyin (2016) "Süleyman Demirel'in Siyasal Hayatı ve Kişisel Özellikleri" *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21 (3), s. 1043-1051.
- Çınar, Menderes (2012) *Türk Parlamento Tarihi TBMM – XIII. Dönem (1965-1969)*, C. 2, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu.
- Demirel, Tanel (2013) *Adalet Partisi ve İdeolojisi ve Politikası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, Tanel (2011) *Türkiye'nin Uzun On Yılı-Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dilligil, Turhan (1989) *İmralı'da Üç Mezar*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Erkanlı, Orhan (1972) *Anılar... Sorunlar... Sorumlular...*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Erkanlı, Orhan (1987) *Askeri Demokrasi, 1960-1980*, İstanbul: Güneş Yayınları.
- Ertan, Asım (1990) "Anıt Mezar İçin Proje", *Milliyet Gazetesi*, 07 Haziran.
- Gülmez, Nurettin ve Süleyman Aşık (2014) "Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi'nden Tahliyelerinin Basına Yansımaları", *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (29), s. 249-282.
- İpekçi, Abdi (1967) "Naaşlar Verilirken", *Milliyet Gazetesi*, 16 Eylül.
- İpekçi, Abdi ve Ömer Sami Coşar (2010) *İhtilalin İcyüzü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kıyanç, Sinan (2018) *ABD Arşiv Belgelerine Göre Türkiye'de Askeri Darbeler (1960-1980)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçük, Sami (2008) *Rumeli'den 27 Mayıs'a İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Hareketi*, İstanbul: Mikado Yayınları.
- Luttwak, Edward N. (1969) *Coup D'etat: A Pratical Handbook*, New York: Alfred A. Knopf.
- Menderes, Aydın (2012) *Babam ve Ben, Bir Çocuğun İktidarlar ve Darbeyle Yüzleştiği Anlar*, Ufuk Yayınları.
- Milliyet Gazetesi* (1961a) "Anlaşmaya Varıldı", 25 Ekim.
- Milliyet Gazetesi* (1961b) "Ordu Duruma Müdahale Ediyor", 24 Ekim.
- Milliyet Gazetesi*, (1961c) "Menderes İdam Edildi", 18 Eylül.
- Milliyet Gazetesi* (1967a) "Aileleri Cenazeleri Almaktan Vazgeçti", 01 Kasım.
- Milliyet Gazetesi* (1967b) "Cenazeler 3 Kasımda Eyüp'e Gömülecek", 27 Ekim.

Milliyet Gazetesi (1967c) “Cenazelerin Nakil Hazırlığı Bitiyor”, 22 Ekim.

Milliyet Gazetesi (1967d) “Demirel ‘Cenaze Töreni İzine Tabi mi?’ Dedi”, 03 Ekim.

Milliyet Gazetesi (1967e) “İmralı’da Bulunan Naaşların Nakli İçin Belge Verildi”, 26 Eylül.

Milliyet Gazetesi (1967f) “İmralı’daki Naaşlar İçin Demirel’in Dönüşü Bekleniyor”, 16 Eylül.

Milliyet Gazetesi (1967g) “İşcan: “Mezarlıkla İlgili Karar Hükümsüzdür”, 26 Ekim.

Milliyet Gazetesi (1967h) “Menderes’in Kabri İçin Eyüp Mezarlığının Planı Değiştirilecek”, 14 Ekim.

Milliyet Gazetesi (1967ı) “Mezarlar İçin Eyüp’te Yer Ayrıldı”, 21 Ekim.

Milliyet Gazetesi (1967i) “Tabii Senatörler, Sunay’a Bir Muhtıra Verdiler”, 07 Ekim.

Milliyet Gazetesi, (1967j) “Menderes, Zorlu ve Polatkan İçin Mezar Aranıyor”, 30 Eylül.

Milliyet Gazetesi (1987a) “3 Mezar Umurbey’e Taşınısın”, 28 Mayıs.

Milliyet Gazetesi (1987b) “Aileler İstemezse Mezarları Nakletmeyiz”, 28 Mayıs.

Milliyet Gazetesi, (1989) “Demirel’den Özal’a Taş”, 07 Eylül.

Milliyet Gazetesi (1990a) “14 Mayıs’a Kutlama”, 15 Mayıs.

Milliyet Gazetesi (1990b) “29 Yıl Sonra”, 17 Eylül.

Milliyet Gazetesi (1990c) “Anıt Mezara Hızlı Hazırlık”, 06 Haziran.

Milliyet Gazetesi (1990d) “Menderes’e İade-i İtibar”, 12 Nisan.

Milliyet Gazetesi, (1990e) “Hazine Tören”, 18 Eylül.

Milliyet Gazetesi, (1990f) “Menderes’e Anıt Mezar”, 12 Mayıs.

Özişi, Tunca (2012) *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Resmi Gazete (1960) “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun”, 10525, 14 Haziran.

Resmi Gazete (1961) “Yüksek Adalet Divanınca Verilen Ölüm Cezaları Hakkında Milli Birlik Komitesi Kararı”, 10908, 16 Eylül.

Resmi Gazete (1962) “Anayasayı İhlal Suçundan Yüksek Adalet Divanınca Mahkum Edilenlerin Cezalarının Kısmen Affı Hakkında Kanun” 11235, 18 Ekim.

Resmi Gazete (1987) “Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve Eski Bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan’ın İmralı’da Bulunan Mezarlarının Nakli ve İsimlerinin Bazı Tesislere Verilmesi Hakkında Kanun”, 19479, 6 Haziran.

Resmi Gazete (1990) “Bakanlar Kurulu Kararı”, 20535, 1 Haziran.

Soysal, İlhami (1990) “Unutulur mu?”, *Milliyet Gazetesi*, 01 Ağustos.

Süsoy, Yener (1987) “Menderes’e İki Mezar”, *Milliyet Gazetesi*, 01 Haziran.

Tayyar, Şamil (1990) “ANAP’lılar Senaryo Peşinde”, *Milliyet Gazetesi*, 23 Mayıs.

TBMM (2019a), https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1957 [Erişim Tarihi: 15.06.2019].

TBMM (2019b) https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1961 [Erişim Tarihi: 15.06.2019].

TBMM (2019c) https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1965 [Erişim Tarihi: 16.06.2019].

TBMM (1961) *Yüksek Adalet Divanı Kararları*, Yassıda 1960-1961.(Tutanak Kayıtları TBMM Kütüphanesi).

TBMM (1970) *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, C. 57, 50. Birleşim, 13 Mart.

TBMM (1974) *Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (27.2.1974 tarihli 46 ncı Birleşimden 4.4.1974 tarihli 62 nci Birleşime kadar), C. 2, Ankara: TBMM Meclisi Matbaası.

TBMM (1977) *Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (1.11.1976 tarihli 1 nci Birleşimden 8.12.1976 tarihli 16 ncı Birleşime kadar), C. 21, Ankara: TBMM Matbaası.

TBMM Dilekçe Komisyonu Kurul Karar Cetveli (2013), 17, 08 Temmuz.

TBMM Tutanak Dergisi (1987), 110. Birleşim, D. 17, C. 41, 22 Mayıs.

TBMM Tutanak Dergisi (1990), 101. Birleşim, D. 18, C. 43, 11 Nisan.

TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı (2012) “Süleyman Demire Görüşme Tutanağı”, Ankara.

Topçu, İlyas ve Sema Akılmak Topçu (2017) “Adnan Menderes’in Yargılanması ve İdamı” *Akademik Bakış Dergisi*, 61, s. 59-80.

Türkeş, Alparslan (2000) *27 Mayıs ve Gerçekler*, Ankara: Berikan Yayınları.

Yıldız, Ahmet (2012) *Türk Parlamento Tarihi TBMM – XXII. Dönem (2002-2007)*, C. 1, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Yılmaz, Erdal (2017) “Türk Siyasi Tarihinde Askeri Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasi Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16 (32), s. 21-64.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi Verileri Kullanılarak Ülkelerin Sınıflandırılmasının Diskriminant Analizi İle Karşılaştırılması¹

Comparison Of Classification Of Countries Using The United Nations Human Development Index Data

Koray ÇİFTÇİ² & Mehmet GÜNGÖR³ & Necati ÇİFTÇİ⁴

Öz

Çok değişkenli istatistik yöntemlerinden verileri belli özelliklerine göre sınıflamak için kullanılan yöntemlerden biri de diskriminant analizidir. Bu çalışmada 2018 birleşmiş milletler kalkınma programının insani gelişme endeksi raporundaki veriler kullanılarak rastgele seçilen 55 ülkenin verilerine SPSS 22 paket programı ile diskriminant analizi uygulanmış ve ayırma fonksiyonları tahmin edilmiştir. Analize alınmayan Paraguay ülkesinin ayırma fonksiyonları kullanılarak doğru sınıflandırılıp sınıflandırılmadığı test edilmiştir. Analiz sonrasında diskriminant analizi ile %80 sınıflandırma başarısı elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsani Gelişme Endeksi, Diskriminant Analizi.

Abstract

Discriminant analysis is one of the multivariate statistical methods that is used to classify the data according to its specific characteristics. In the study, discriminant analysis is applied with the SPSS 22 package program by employing the data of randomly selected 55 countries in the human development index report prepared by the United Nations development program in 2018 and also the discriminant functions are estimated. Paraguay, which is not included in the analysis, is tested to see whether it is classified correctly in discriminant functions or not. Discriminant analysis provide an support thet 80% classification success is achieved.

Keywords: Human Development Index, Discriminant Analysis.

Giriş

Ülkelerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak ikiye ayrıldığı II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomi politikaları yeni bir boyut kazanmıştır. Bunun sonucunda gelişmiş ülkeler büyümeyi amaç edinirken gelişmekte olan ülkeler ise kalkınmayı esas amaç edinmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra birkaç on yıl büyüme ve kalkınma ölçümleri için sadece parasal parametreler kullanılmıştır. Bu dönemde ülkelerin milli geliri ve bu gelirden ülke vatandaşlarının aldığı pay, büyüme ve kalkınma

¹ Bu makale İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri ABD'nda savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri ABD, korayciftci44@gmail.com

³ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, m.gungor@inonu.edu.tr

⁴ Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, necati.ciftci@bilecik.edu.tr

politikaları hazırlanmasında birincil parametre olarak kullanılmıştır. Yalnız, milli gelir ve kişi başına düşen milli gelir rakamları yüksek olan ülkelerde yaşayan insanların özellikle gelir adaletsizliği nedeniyle ülkelerin gelişmişlik seviyeleriyle paralel refah içinde yaşayamadıkları, gelişmeye ve kalkınmaya ulaşamadıkları fark edilmiştir. Milli gelirdeki artışın toplumun ekonomik göstergeleri dışındaki eğitim, sağlık, sosyal, demografik vb. göstergeleri üzerinde etkisinin yetersizliğinden dolayı özellikle 1970’lerden sonra kullanılan parasal parametrelere ilave olarak ülkelerin sosyal, sağlık, eğitim, demografik özellik, teknolojiye erişim, adalet, siyaset vb. özelliklerini gösteren parametrelerin kullanılması gereği tartışmaları yapılmıştır. 1980’lere gelindiğinde “sürdürülebilir kalkınma” yeni bir kavram olarak önem kazanmış ve 1990’larda imzalanan uluslararası antlaşmalarla küresel bir uygulama planı haline gelmiştir. 1987’de Birleşmiş Milletler Dünya Komisyonu tarafından hazırlanan Brundtland Raporuna göre iktisadi kalkınma, sosyal eşitlik ve çevre üzerine dikkat çeken, odağına insanı yerleştiren çok boyutlu bir yaklaşıma geçilmiş ve bütüncül gelişme parametreleri üzerinde durulmuştur.

Sürdürülebilir kalkınma görüşü, ülkelerin sosyal ve ekonomik gelişme politikalarında ortak yanı “sürdürülebilirlik” olarak belirlemektedir. Sürdürülebilirliğin çok boyutlu yapısındaki anlayışa bağlı olarak oluşturulan politikaların geri bildirimlerini gerçeğe en yakın şekilde hesaplayabilmek için bütün toplumsal yapıları birer faktör olarak hesaplama parametrelerine dahil eden analizler gerekmektedir. Ekonomik kalkınmanın, sosyal parametrelere tam olarak daima pozitif yönde etkilemediği ya da istenen düzeyde pozitif bir etkisinin olmadığını savunan görüşler teorik olarak halen tartışılmakta ve uygulamada çeşitli istatistiksel analizler yapılmaktadır(Günsoy, 2005). Bu analizlere çok büyük bir katkı da 1990 yılında başlanarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme – UNDP) tarafından dünya ülkeleri dahil edilerek hesaplanan ve her yıl çeşitli parametreler ve faktörler de eklenerek raporlanan ve yıllık bazda yayımlanan gelişme raporlarıyla sağlanmaktadır(Karabulut ve ark., 2009). İlki 1990 yılında yayımlanan ve her yıl düzenli olarak yayımlanan bu raporlara İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index –HDI) adı verilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, farklı insani gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin farklılıklarını Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 2018 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporu’nda yer alan ve ülkelerin gelişme farklılıklarını belirleyen ve World Bank Data’ dan alınan parametrelere diskriminant analizi uygulanarak ortaya çıkarmaktır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İnsani Gelişme Endeksi tanıtılmış ve endeks bileşenleri ile metodolojisi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde diskriminant analizi detaylı olarak tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yayınlanan 2018 İnsani Gelişme Endeksi raporu kullanılarak dört farklı gelişmişlik düzeyinden seçilen 55 ülkeye 8 değişken üzerinden diskriminant analizi uygulanmıştır ve sonuçları yorumlanmıştır.

1. İnsani Gelişme Endeksi

Milli gelirden ciddi bir artışın olması bir ülke için gelişmiş olarak ifade edilmesinde yeterli değildir. Ekonomik yönden gelişmiş birçok ülkenin çeşitli sosyal sorunlarını çözemediklerinin görülmesiyle ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkinin daha gerçekçi olarak doğru bir şekilde kurulması gereği ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak kalkınma fiziki ve ekonomik kalkınmanın yanı sıra, insanların seçeneklerini artırmasını da içerecek bir kavrama evrilmiştir. İlki 1990 yılında yayımlanan İnsani Gelişme Raporlarında (İGR), gelir dışında insani gelişmişliği ölçmek için gelir dışı parametrelerin de kullanıldığı bir takım endeksler yayınlanmaya başlanmıştır. Kişilerin seçeneklerini artırma süreci olan bu endekslerdeki temel anlayışın kısıtlarından en önemlisi bu seçeneklerin sonsuz ve değişken olmasıdır. Eğitim, sağlık, sosyal güvenlik hizmetlerine ve temiz suya erişim, elektrik ve internet hizmetlerine erişim, istihdam, toplumsal faaliyetlerde yer alabilme ile karar alma süreçlerine katılabilme bu parametrelerden sadece bazılarıdır. Yalnız bu yaşam standartlarının belirlenmesinde yukarıda belirttiğimiz alanlardaki parametrelerle ilgili ve mevcut durumda olan verileri bulmak oldukça zordur. Sonuçta, insani gelişmişlik için yaşam standartlarının belirlenmesinde olabildiğince kapsamlı parametrelerin içerilmiş olması gerekmektedir. Ancak, veriler söz konusu olduğunda bazı parametrelerden vazgeçmek durumunda kalınmaktadır. Tüm bunlar düşünüldüğünde gelirin bu hesaplamalarda sıklıkla kullanılan bir parametre olmasının temel nedeninin ölçülebilir ve ulaşılabilir bir veri olmasından kaynaklandığı görülecektir.

1.1. İnsani gelişme endeksi bileşenleri

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), ölçülebilir ve ulaşılabilir parametreler olması dolayısıyla gelir, sağlık, cinsiyet farklılıkları, eğitim, çevre, elektrik ve internet hizmetlerine erişim, istihdam vb. insani gelişmeyi ölçmeyi amaçlayan parametreler kullanmaktadır. İnsani Gelişme Endeksi hesaplamalarında kullanılan sağlık, gelir ve eğitim faktörleri bütün gelişim aşamalarında öne çıkan üç temel bileşendir. Bu üç temel faktörü ölçmek için kullanılan değişkenler ise doğumda beklenen yaşam süresi, beklenen okullaşma yılı, ortalama okullaşma yılı ve kişi başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)'dir. İnsani Gelişme Endeksi (İGE), toplumun yaşam kalitesini belirlemek için sosyo-ekonomik bir endeks olarak dünyaca kabul görmektedir. İnsani Gelişme Endeksi birbiriyle ilişkili boyutları kapsayacak üç faktöre bölünür. Bu faktörler, topluma tam katılım için gerekli olan eğitim, sağlık ve asgari yaşam standardını yakalamayı sağlayacak düzeyde bir gelirdir (İGV İnsani Gelişme Nedir, 2019).

1.2. İnsani gelişme endeksi metodolojisi

İnsani Gelişme Endeksi'nin hesaplanmasında ana unsur olan üç endeksin hesaplanma yöntemleri aşağıdaki gibidir.

1. Gelir Endeksi: kişinin seçeneklerini artırmasına temel teşkil eden ve yaşam standardının kalitesine ifade eden endeks, kişi başı GSYİH esas alınarak hesaplanır.

$$I_I = \frac{\ln(GNI) - \ln(GNI)_{min}}{\ln(GNI)_{max} - \ln(GNI)_{min}} \quad (1)$$

(1) nolu formülde GNI, logaritması alınmış satın alma gücü paritesine (SGP) göre uyarlanan kişi başına GSYİH' yı, $\ln(GNI)_{min}$ 100 değerine eşitliği temsil eden notasyondur.

2. Sağlık Endeksi: Sağlıklı ve uzun bir yaşamı ifade eden endeksi doğumda yaşam beklentisini kullanarak formüle ederiz.

$$I_H = \frac{L - L_{min}}{L_{max} - L_{min}} \quad (2)$$

(2) nolu formülde L doğumda yaşam beklentisini, L_{min} 25yaş sınırını, L_{max} 85 yaş sınırını gösteren notasyondur.

3. Eğitim Endeksi: bilgiye ulaşmayı ifade eden endeksi ortalama okullaşma yıllarını ve okullaşma yıllarını kullanarak hesaplarız.

$$I_E = \frac{\left(\frac{MYS - MYS_{min}}{MYS_{max} - MYS_{min}} + \frac{EYS - EYS_{min}}{EYS_{max} - EYS_{min}} \right)}{2} \quad (3)$$

(3) nolu formülde MYS ortalama okullaşma yılını, EYS beklenen okullaşma yılını gösteren notasyonlardır. Hesaplama yapılırken EYS ve MYS'nin eşit ağırlıklandırılmış ortalamaları alınır.

İGE, ölçüm parametreleri faktörlerin her biri için hesaplanmış I_I , I_H ve I_E endeks değerlerinin geometrik ortalaması ile hesaplanır.

$$HDI = \sqrt[3]{I_I \times I_H \times I_E} \quad (4)$$

(4) nolu formülde hesaplanan endeks değeri 0 ile 1 arasında bir değer alır. Bu değerin 0'a yakın olması durumunda düşük insani gelişmişliği, 1'e yakın olması yüksek insani gelişmişliği ifade eder.

Bu şekilde hesaplanan ülkelerin İGE skorları, ülkeleri gelişmişlik düzeyine göre dört gruba ayırır. Bu dört grup aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 1. İGE Skorlarına Göre Ülkelerin Gelişmişlik Seviyeleri.

İnsani Gelişmişlik Seviyesi	Skor Aralığı
Düşük İnsani Gelişmişlik	0-0.555
Orta İnsani Gelişmişlik	0.556-0.699
Yüksek İnsani Gelişmişlik	0.700-0.799
Çok Yüksek İnsani Gelişmişlik	0.800-1

Kaynak: UNDP Human Development Indices and Indicators 2018

2. Diskriminant Analizi

Diskriminant analizi, kategorik bağımlı değişkenler ile metrik bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri tahmin etmeyi amaçlayan çok değişkenli istatistik tekniklerinden biridir (Kalaycı vd., 2010, 335).

Diskriminant analizi, hatalı sınıflandırma olasılığını en aza indirgeyerek birimleri (bireyleri) ait oldukları gruplara ayırmak, çekilmiş oldukları kitleleri belirlemek amacıyla yönelik istatistiksel bir karar verme yöntemidir (Tatlıdil, 1992, 202).

Diskriminant analizi, gruplar arasında çeşitli değişkenlere bağlı olarak farklılıklarını belirlemesine olanak sağlamaktadır. Bireyleri en az hata ile ait oldukları gruplara atamak amaçlanmaktadır. Bunun için bireylerin ait olduğu kitlenin belirlenmesi için bunu sağlayacak ayırma fonksiyonunu bulmak esastır(Everitt, 1992). Bazı araştırmalar bu ayırma fonksiyonunun katsayılarının hesaplanmasında başvurulan yöntemlere göre diskriminant analizini, kanonik diskriminant analizi, en çok olabilirlik diskriminant analizi, Bayes diskriminant analizi gibi çeşitli şekillerde adlandırmaktadırlar.

Diskriminant analizinin temeli, incelenen bireyin kitesinin belirlenmesini sağlayacak bir fonksiyonun bulunmasıdır. Bu fonksiyonun bulunmasında, belirlenecek grupların ortalamaları arasındaki farklılığın maksimum olması amaçlanmaktadır (Tatlıdil, 1992, 203).

Diskriminant analizi, X veri setindeki değişkenlerin iki ve daha fazla gerçek gruplara ayrılmasını sağlayan, birimlerin p tane özelliğini ele alarak bu birimlerin doğal ortamdaki gerçek gruplarına, sınıflarına en uygun düzeyde atanmalarını sağlayacak fonksiyonlar türeten bir yöntemdir (Özdamar, 2004).

Diskriminant analizi, birbiriyle yakından ilişkili birkaç istatistiksel yaklaşımı kapsayan geniş bir kavramdır. Bu yaklaşımlar iki kategoride ele alınabilir. İlk kategori, gruplar arası farklılıkları yorumlama da kullanılırken ikincisi, birimleri gruplara ayırmak için kullanılır(Cooley, 1978). Eğer diskriminant analizi bir ayırma fonksiyonu belirlemek için kullanılmış ise buna Tanımlayıcı Diskriminant Analizi, birimleri sınıflamak için kullanılmışsa Tahmin Edici Diskriminant Analizi olarak adlandırılır.

Tahmin edici diskriminant analizi, geleceği öngermeye çalışan birçok bilimsel alanda kullanılmaktadır. Örneğin; yaşam beklentisi, ekonomik büyüme, akademik başarı, bir eğitim programının başarısı, seçmenin oy vermesi, satış gelirleri tahminleri, aile planlaması çalışmaları vb. birçok çalışmada kullanılabilir. Bu örneklerin her biri bir bağımlı değişken ile birlikte bir veya daha fazla bağımsız değişken içerir. Tanımlayıcı diskriminant analizi, bağımsız değişkenlerin grupları ayırmada etkinliğini araştırmak ve bunlardan yararlanarak ayırma fonksiyonu oluşturarak grupları tanımlamada hangi değişkenlerin etkili olduğunu göstermektir.

Bu tanımlamalar doğrultusunda diskriminant analizinin tanımını şu şekilde yapabiliriz: Diskriminant analizi, bireylerin çok sayıdaki özelliğini (bağımsız değişkenler) dikkate alarak bireyleri en az hata ile optimal düzeyde mensubu oldukları gruplara ayırmak, gruplara ayırmada hangi özelliklerin (bağımsız değişkenler) etkili olduğuna karar vermek ve bireyin hangi gruptan çekildiğini belirlemede kullanılan çok değişkenli bir istatistik yöntemidir.

Diskriminant analizi bir veya birden çok amaç için kullanılabilir. Diskriminant analizinin amaçlarını maddeler halinde ifade edecek olursak:

- 1) Bireyin grup üyeliğini tahmin etmek, başka bir deyişle, bir verinin (gözlem, denek, vaka) hangi değişken grubuna gireceğine karar vermek için kullanılabilir.
- 2) Diskriminant (ayırma) fonksiyon eşitliğini kullanarak, verilerin gruplara ayrılması için kullanılabilir.
- 3) Bağımsız değişkenlerin aritmetik ortalamalarının gruplar arasında nasıl değiştiğini tespit etmek için kullanılabilir.
- 4) Bağımlı değişkenin varyansının ne kadarının bağımsız değişkenler tarafından açıklanabildiğini belirlemek için kullanılabilir.
- 5) Gruplara ayırmada etkili olan ve olmayan bağımsız değişkenleri belirlemek için kullanılabilir.
- 6) Verilerin tahmin edildiği gibi sınıflandırılıp sınıflandırılmadığını test etmek için kullanılabilir (Kalaycı vd., 2010, 335).

Diskriminant analizinde yanlış sınıflandırma olasılığını ortadan kaldırmak için kullanılan varsayımların bazıları şunlardır:

- 1) Değişkenlerin çoklu normal dağılıma sahip olmaları,
- 2) Bütün gruplar için kovaryans matrislerinin eşit olması ve
- 3) Bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmaması gerekir.

Bu varsayımlardan bazılarının hafif derecede ihmal edilmesinin diskriminant analizi sonuçlarını önemli ölçüde etkilemediği çeşitli araştırmacılar tarafından gösterilmiştir. Bunlardan Lachenbruch (1975), çoklu normal dağılım ve eşit kovaryans varsayımlarının hafif derecede ihmalinin analizi sonuçlarını önemli ölçüde etkilemediğini göstermişken, Klecka (1980), çoğu zaman normal dağılım kuralını ihlal eden dikotomi (iki sonuçlu) değişkenlerin analiz sonuçlarını etkilemeyebileceğini göstermiştir. Yine de araştırmalarda kullanılan veri grubunun bu varsayımlardan sapmalarının diskriminant analizi sonuçları tam olarak gerçeği yansıtmayacağı bilinmelidir.

3. Araştırma

Bu çalışmanın amacı çok yüksek insani gelişmiş, yüksek insani gelişmiş, orta insani gelişmiş, düşük insani gelişmiş ülkelerin farklılıklarını Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 2018 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporu' nda yer alan ve ülkelerin gelişme farklılıklarını belirleyen

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi Verileri Kullanılarak Ülkelerin Sınıflandırılmasının Diskriminant Analizi İle Karşılaştırılması

ve World Bank Data' dan alınan parametrelere diskriminant analizi uygulanarak ortaya çıkarmaktır. Literatüre olan en önemli katkısı diskriminant analizinin kullanılmasının yöntemsel olarak araştırmacılara yol göstermesidir.

3.1. Araştırmanın kapsamı

Çalışmada Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 2018 yılında yayımlanan İnsani Gelişme Raporu (HDR)'nun hesaplanmasında ve hazırlanmasında kullanılan 8 veri kullanılmıştır. Farklı dört grupta bulunan ülkelere rastgele seçilen 55 ülke verileri üzerine uygulama yapılmıştır.

3.2. Analize alınan değişkenler ve tanımları

Diskriminant analizi uygulaması için analize seçilen değişkenler ve seçilmiş bu değişkenlerin tanımları şöyledir:

Toplam Nüfus: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayınlanan 2018 İnsani Gelişme Endeksi (İGE) raporunda yer alan seçilmiş ülkelere ait 2017 nüfuslarıdır.

Tüberküloz Oranı: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayınlanan 2018 İnsani Gelişme Endeksi (İGE) raporunda yer alan seçilmiş ülkelere ait 2016 yılı verilerine göre her 100000 kişide görülen tüberküloz hastalığı sayısını göstermektedir.

Toplam Doğurganlık Oranı: Dünya Bankası veri tabanı (World Bank Data)'da yer alan seçilmiş ülkelere ait 2017 yılı için ülkelerdeki kadın sayısı başına doğurganlık oranını göstermektedir.

Doğumda Yaşam Beklentisi: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayınlanan 2018 İnsani Gelişme Endeksi (İGE) raporunda yer alan seçilmiş ülkelere ait 2017 yılı verilerine göre doğumdan sonra insanlarda beklenen yaşam süresini yıl olarak göstermektedir.

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla: Dünya Bankası veri tabanı (World Bank Data)'da yer alan seçilmiş ülkelere ait 2017 yılı verilerine göre ülkelerin ülke sınırları içerisinde üretmiş oldukları tüm mal ve hizmetlerin değerini USD cinsinden göstermektedir.

Elektrik Tüketimi: Dünya Bankası veri tabanı (World Bank Data)'da yer alan seçilmiş ülkelere ait 2017 yılı verilerine göre ülkelerin kişi başına tükettikleri elektrik miktarını kilowatt-saat (kW-h) cinsinden göstermektedir.

İlköğretim Brüt Kayıt Oranı: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayınlanan 2018 İnsani Gelişme Endeksi (İGE) raporunda yer alan seçilmiş ülkelere ait ilköğretim çağındaki nüfusun yüzdesi olarak 2012-2017 yılları arasındaki ilköğretim brüt kayıt oranını göstermektedir.

Toplam İşsizlik: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayınlanan 2018 İnsani Gelişme Endeksi (İGE) raporunda yer alan seçilmiş ülkelere ait 2017 yılı toplam işgücünün yüzdesi olarak verilmiş değerdir.

3.3. Araştırmaya alınan ülkelerin analiz öncesi grup üyeliklerinin gösterilmesi

Çalışmada yer alan ülkeler 2018 yılında UNDP tarafından yayımlanan 2018 HDR' daki dört gruptan, seçilmiş değişkenler doğrultusunda eksik veri olmayacak şekilde seçilmiş 55 ülkeden oluşmaktadır. Bu gruplar ve grup üyelikleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. UNDP HDI 2018 raporuna göre seçilmiş 55 ülke.

<i>1. Grup</i>	<i>2. Grup</i>	<i>3. Grup</i>	<i>4. Grup</i>
<i>Norveç</i>	<i>Kosta Rika</i>	<i>Güney Afrika</i>	<i>Tanzanya</i>
<i>Avustralya</i>	<i>Türkiye</i>	<i>Endonezya</i>	<i>Zimbabve</i>
<i>İrlanda</i>	<i>Arnavutluk</i>	<i>Vietnam</i>	<i>Benin</i>
<i>İsviçre</i>	<i>Meksika</i>	<i>Bolivya</i>	<i>Senegal</i>
<i>Danimarka</i>	<i>Sri Lanka</i>	<i>El Salvador</i>	<i>Togo</i>
<i>A.B.D.</i>	<i>Brezilya</i>	<i>Kırgızistan</i>	<i>Kongo Demokratik Cumhuriyeti</i>
<i>Birleşik Krallık</i>	<i>Azerbaycan</i>	<i>Guatemala</i>	<i>Etiyopya</i>
<i>Finlandiya</i>	<i>Lübnan</i>	<i>Hindistan</i>	<i>Fil Dişi Sahili</i>
<i>İsrail</i>	<i>Ermenistan</i>	<i>Honduras</i>	
<i>Fransa</i>	<i>İran İslam Cum.</i>	<i>Bangladeş</i>	
<i>Estanya</i>	<i>Tayland</i>	<i>Gana</i>	
<i>Kıbrıs</i>	<i>Ukrayna</i>	<i>Kamboçya</i>	
<i>Litvanya</i>	<i>Peru</i>	<i>Nepal</i>	
<i>Şili</i>	<i>Kolombiya</i>	<i>Pakistan</i>	
<i>Macaristan</i>	<i>Jamaika</i>		
<i>Hrvatistan</i>			
<i>Arjantin</i>			
<i>Bulgaristan</i>			

1. Grup: Çok Yüksek İnsani Gelişmiş Ülkeler, 2. Grup: Yüksek İnsani Gelişmiş Ülkeler, 3. Grup: Orta İnsani Gelişmiş Ülkeler, 4. Grup: Düşük İnsani Gelişmiş Ülkeler.

3.4. Varsayımların test edilmesi

Diskriminant analizi daha önce de bahsedildiği gibi üç varsayımın gerçekleşmesine dayanan birçok değişkenli analiz yöntemidir. Varsayımların sonuçlarına göre analiz yapılmasına karar verilmektedir. Bu varsayımlar çok değişkenli normallik, kovaryans matrislerinin eşitliği ve çoklu bağlantı probleminin olmamasıdır. Bu varsayımlardan bir veya birkaçının esnetilmesi diskriminant analizinin doğru sınıflandırma gücünü olumsuz etkileyeceği daha önceki çalışmalarda gösterilmiştir.

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi Verileri Kullanılarak Ülkelerin Sınıflandırılmasının Diskriminant Analizi İle Karşılaştırılması

İlk olarak çoklu normal dağılım incelenmeye çalışılmıştır. Bunun için her bir parametrenin ayrı ayrı tek değişkenli normallik testleri yapılmış ve tüm parametrelerin normal dağıldığı görülmüştür. Çoklu normal dağılım her bir değişkenin tek değişkenli normal dağılıma uyduğunu ve ilgili değişkenlerin kombinasyonlarının da normal olduğunu varsaymaktadır. Yani, bir değişken çoklu normal dağılıma uyuyorsa aynı zamanda tek değişkenli normal dağılıma da uyuyor demektir. Ancak, bunun tersi her zaman söylenemez. Bu nedenle, tüm değişkenlerin tek değişkenli normal dağılım göstermesi, garanti olmasa da, çok değişkenli normal dağılımı göstermeye yardım edecektir (Kalaycı vd., 2010: 209). Çoklu normallik için parametrelerin Mahalanobis uzaklıkları bulunarak ters kümülatif ki-kare değerleriyle arasında 0,793' lük yeteri derecede yüksek bir korelasyon bulunmuştur. Bu da verilerimizin çoklu normalliğe uyduğunu göstermektedir.

Kovaryans matrislerinin eşitliği varsayımını test için Box's M testi kullanılmıştır. Box's M testi sonucunda Anlamlılık (Significance) değeri 0,01 den büyük olduğundan kovaryans matrisleri eşittir diyebiliriz. .

Çoklu normallik ve kovaryans matrislerinin eşitliği test edildikten sonra analizimize alınan sekiz değişkenin çoklu doğrusal bağlantılarının olup olmadığına bakıldı. Bunun için bağımsız değişkenlerimizin korelasyon matrisleri incelenmiştir. Korelasyon matrisine bakıldığında bağımsız değişkenlerimiz arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Ayrıca VIF ve tolerans değerlerine bakıldığında 10' dan küçük VIF değerlerinin ve 0,30 dan büyük tolerans değerlerinin olması da çoklu doğrusal bağlantının olmadığını göstermektedir.

3.5. Diskriminant analizi sonuçları

Gruplar arası ayırımı $m-1=4-1=3$ ayırma fonksiyonu gerçekleştirmektedir. Bu 3 ayırma fonksiyonunun özdeğerleri, ayırma fonksiyonlarıyla açıklanan varyans yüzdeleri ve bunların birikimli yüzdeleri ile ayırma fonksiyonları ile ayırıcı değişkenler arasındaki ilişkiyi veren kanonik korelasyonlar Tablo 3'de verilmiştir.

Ayırma fonksiyonlarımızın anlamlı olarak gruplarımızı birbirinden ayırıp ayıramadığını anlamamız için Wilks' Lambda ve Özdeğerler (Eigenvalue) tablolarımızı birlikte değerlendirmeliyiz(Geoffry, 2004).

Tablo 3. Ayırma Fonksiyonlarına Ait Wilks' Lambda ve Ki-Kare Değerleri (Wilks' Lambda).

Fonksiyonların Testi	Wilks' Lambda	Ki-Kare	df	Anlamlılık
1'den 3'e	.082	119.926	24	.000
2'den 3'e	.477	35.488	14	.001
3	.766	12.770	6	.047

Tablo 4. Ayırma Fonksiyonlarına Ait Özdeğerler, Varyans, Birikimli Varyans ve Kanonik Korelasyon Değerleri.

Fonksiyon	Özdeğerler	Varyans Yüzdesi	Kümülatif %	Kanonik Korelasyon
1	4.807	84.1	84.1	0.910
2	0.605	10.6	94.7	0.614
3	0.305	5.3	100.0	0.483

Tablo 3’de Anlamlık (Significance) değerlerinin hepsi 0,05 den küçük olduğundan her üç fonksiyonumuzun da gruplarımızı birbirinden anlamlı olarak ayırdığını söyleyebiliriz.

Tablo 4’deki Kanonik Korelasyon (Canonical Correlation) değerinin karesi açıklanan varyansımızı gösterir. 1. fonksiyonumuz için bu değer $0.910^2 = 0,83$ ’dir. Bu değer bağımlı değişkenimizde 1. fonksiyonun %83 varyans açıklayabildiğini gösterir. Aynı şekilde 2. fonksiyonun %38 ve 3. fonksiyonun %23 bağımlı değişkenimiz üzerinde varyans açıkladığı söylenebilir.

Özdeğerler (Eigenvalue) değerleri de fonksiyonlarımızın tüm değişkenlerdeki varyansı açıklayabilme gücünü göstermektedir(Hair, 2014). Tablomuzdaki değerlere bakacak olursak 1. fonksiyon 2. fonksiyona göre 2. fonksiyon da 3. fonksiyona göre daha fazla tüm değişkenlerdeki varyansı açıklayabilme gücüne sahiptir diyebiliriz.

Varyans yüzdeleri (% of Variance) değerimiz, toplam açıklanan varyansın ne kadarının yüzde olarak ayırma fonksiyonlarımız tarafından açıklandığını göstermektedir. Bu doğrultuda 1. fonksiyonumuz toplam varyansın % 84.1’ini açıklarken 2. fonksiyonumuz % 10.6’sını ve 3. fonksiyonumuz % 5.3’ünü açıklamaktadır.

Standartlaştırılmış kanonik ayırma fonksiyonlarımıza ait değişken katsayıları Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5. Ayırma Fonksiyonlarına Ait Değişken Katsayıları
(Standartlaştırılmış Kanonik Diskriminant Fonksiyon Katsayıları).

	Fonksiyonlar		
	1	2	3
Toplam Nüfus	-.068	.265	.202
Tüberküloz Oranı	-.247	.855	.724
Toplam Doğurganlık Oranı	-.072	-.151	.054
Doğumda Yaşam Beklentisi	.842	.676	.159
GSYİH	.167	.018	-.144
Elektrik Tüketimi	.208	-.727	.618
İlköğretim Brüt Kayıt Oranı	.004	.356	-.001
Toplam İşsizlik	.479	-.099	-.663

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi Verileri Kullanılarak Ülkelerin Sınıflandırılmasının
Diskriminant Analizi İle Karşılaştırılması

Tablo 5’te her bir bağımsız değişkenin 3 ayırma fonksiyonunda ayrı ayrı yükleri görülmektedir. Bu değerlerin mutlak değerce en büyük değere sahip olanları fonksiyondaki en büyük yüke sahip olanı olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin; 1. fonksiyonda Doğumda Yaşam Beklentisi değişkenimizin en büyük yüke sahip olan değişken olduğu söyleyebilirken İlköğretim Brüt Kayıt Oranı değişkenimizin en az yüke sahip olan değişkenimiz olduğu söylenebilir. Benzer şekilde 2. fonksiyonumuz için Tüberküloz Oranı değişkeni en büyük yüke sahipken Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değişkenimiz en az yüke sahip olan değişkenimizdir. 3. fonksiyonumuz için ise Tüberküloz Oranı değişkeni en büyük yüke sahipken İlköğretim Brüt Kayıt Oranı değişkenimizin en az yüke sahip olan değişkenimiz olduğu söylenebilir. Bu şekilde büyükten küçüğe sıraladığımız değişkenlerimizi aynı zamanda fonksiyon üzerlerindeki yüklerine göre de sıralanmış olur.

Her bir değişkenimizin her bir ayırma fonksiyonumuzla ne kadar korelasyona sahip olduğu Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Ayırma Fonksiyonlarındaki Her Bir Değişkene Ait Yapı Matrisi.

	Fonksiyonlar		
	1	2	3
Doğumda Yaşam Beklentisi	.868*	.193	.148
Tüberküloz Oranı	-.336	.418*	.408
Toplam Nüfus	-.060	.301*	.218
İlköğretim Brüt Kayıt Oranı	-.042	.228*	-.029
Elektrik Tüketimi	.392	-.500	.684*
Toplam İşsizlik	.156	.120	-.346*
Toplam Doğurganlık Oranı	-.209	.014	.246*
GSYİH	.069	.043	.194*

1. fonksiyonla en yüksek korelasyon değerine sahip değişken *Doğumda Yaşam Beklentisi* değişkenidir. 2. ve 3. fonksiyonlarda en yüksek korelasyon değerine sahip değişken ise *Elektrik Tüketimi* değişkenidir.

Tablo 7. Analiz sonrası sınıflandırma sonuçları.

	GRUPLAR	Tahmin Edilen Grup Üyeliği				Toplam
		Çok Yüksek	Yüksek	Orta	Düşük	
Orişinal	Çok Yüksek	13	5	0	0	18
	Yüksek	1	13	1	0	15
	Orta	0	3	10	1	14
	Düşük	0	0	0	8	8
%	Çok Yüksek	72.2	27.8	.0	.0	100.0
	Yüksek	6.7	86.7	6.7	.0	100.0
	Orta	.0	21.4	71.4	7.1	100.0
	Düşük	.0	.0	.0	100.0	100.0

Tablo.7’de yapılan sınıflandırma analiz sonrası gruplandırmaları göstermektedir. Buna göre;

- 1. gruptaki 18 ülkenin 13’ü doğru gruplandırılırken 5’i 2. gruba sınıflandırılarak yanlış sınıflandırılmıştır. Yani 1. gruptaki ülkelerin %72,2’si doğru gruplandırılırken %27,8’i yanlış gruplandırılmıştır.
- 2. gruptaki 15 ülkenin 13’ü doğru gruplandırılırken 1 ülke 1. gruba, 1 ülke de 3. Gruba sınıflandırılarak yanlış sınıflandırılmıştır. Yani 2. gruptaki ülkelerin %86,7’si doğru gruplandırılırken %13,4’ü yanlış gruplandırılmıştır.
- 3. gruptaki 14 ülkenin 10’u doğru gruplandırılırken 3 ülke 2. gruba, 1 ülke de 4. gruba sınıflandırılarak yanlış sınıflandırılmıştır. Yani 3. gruptaki ülkelerin %71,4’ü doğru gruplandırılırken %28,6’sı yanlış gruplandırılmıştır.
- 4. gruptaki 8 ülkenin 8’i de doğru gruplandırılmıştır.

Sonuçta ülkelerin %80’ninin doğru gruplandırıldığı söylenebilir.

Tablo 5’deki veriler kullanılarak ayırıcı faktör eşitliklerimiz aşağıdaki eşitliklerle ifade edilir.

$$f_1 = -0,068z_1 - 0,247z_2 - 0,072z_3 + 0,842z_4 + 0,167z_5 + 0,208z_6 + 0,004z_7 + 0,479z_8 \quad (5)$$

$$f_2 = 0,265z_1 + 0,855z_2 - 0,151z_3 + 0,676z_4 + 0,018z_5 - 0,727z_6 + 0,356z_7 - 0,099z_8 \quad (6)$$

$$f_3 = 0,202z_1 + 0,724z_2 + 0,054z_3 + 0,159z_4 - 0,144z_5 + 0,618z_6 - 0,001z_7 - 0,663z_8 \quad (7)$$

Buradaki z değişkenleri orijinal değişkenlerimizin standart normal dağılıma dönüştürülmüş formlarıdır.

Dört grup için Fisher (1976)’in doğrusal ayırma fonksiyon katsayıları aşağıda Tablo 8’de gösterilmiştir. Bu katsayılar ülkeleri, bağımsız değişkenlerimizin gruplara ayırmada hangisinin ne kadar katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 8. Fisher’in Ayırma Fonksiyonlarının Katsayıları.

	Gruplar			
	1.0	2.0	3.0	4.0
Toplam Nüfus	-1.487E-8	-1.442E-8	-1.129E-8	-1.424E-8
Tüberküloz Oranı	.122	.124	.143	.127
Toplam Doğurganlık Oranı	.312	.274	.333	.510
Doğumda Yaşam Beklentisi	10.097	9.877	9.443	8.382
İlköğretim Brüt Kayıt Oranı	1.473	1.504	1.524	1.446
GSYİH	1.554E-12	1.542E-12	1.349E-12	1.240E-12
Elektrik Tüketimi	-.002	-.003	-.003	-.002
Toplam İşsizlik	1.007	1.021	.560	.461
(Sabit)	-476.658	-460.448	-430.444	-349.603

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi Verileri Kullanılarak Ülkelerin Sınıflandırılmasının
Diskriminant Analizi İle Karşılaştırılması

Tablo 8'deki katsayılar kullanılarak dört grubumuz için Fisher'in ayırma fonksiyonlarını şu şekilde ifade edebiliriz.

$$f_1 = -476,658 - 1,487E - 8X_1 + 0,122X_2 + 0,312X_3 + 10,097X_4 + 1,473X_5 + 1,554E - 12X_6 - 0,002X_7 + 1,007X_8 \quad (8)$$

$$f_2 = -460,448 - 1,442E - 8X_1 + 0,124X_2 + 0,274X_3 + 9,877X_4 + 1,504X_5 + 1,542E - 12X_6 - 0,003X_7 + 1,021X_8 \quad (9)$$

$$f_3 = -430,444 - 1,129E - 8X_1 + 0,143X_2 + 0,333X_3 + 9,443X_4 + 1,524X_5 + 1,349E - 12X_6 - 0,003X_7 + 0,560X_8 \quad (10)$$

$$f_4 = -349,603 - 1,424E - 8X_1 + 0,127X_2 + 0,510X_3 + 8,382X_4 + 1,446X_5 + 1,240E - 12X_6 - 0,002X_7 + 0,461X_8 \quad (11)$$

Herhangi bir ülkeye ait sekiz değişkenin verileri bu fonksiyonlarda yerlerine ayrı ayrı yazılarak her bir fonksiyonun değeri bu ülke verileri için bulunur. Bunlardan maksimum olan değere Fisher'in karar kuralı gereği ülke sınıflandırılır.

3.6. Örnek seçilen ülkenin oluşturulan gruplara atanması

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı-UNDP tarafından 2018 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Endeksi sıralamasında 2. Grupta (Yüksek İnsani Gelişmiş Ülkeler) yer alan ve analize almadığımız bir ülke olan Paraguay'a ait veriler Tablo 9' da gösterilmiştir.

Tablo 9. Paraguay'a Ait İGE Verileri.

X_1 Toplam Nüfus	6811297
X_2 Tüberküloz Oranı	42.0
X_3 Toplam Doğurganlık Oranı	2.5
X_4 Doğumda Yaşam Beklentisi	73.21
X_5 İlköğretim Brüt Kayıt Oranı	106
X_6 GSYİH	36054281572
X_7 Elektrik Tüketimi	1563.505329
X_8 Toplam işsizlik	5.8

Bu değerler Fisher'in ayırma fonksiyonlarında yerine yazılarak fonksiyon değerleri şu şekilde bulunur:

$$f_1 = 5,8406, \quad f_2 = 5,9218, \quad f_3 = 3,2480, \quad f_4 = 2,6738$$

Fisher'in karar kuralı gereği fonksiyon değerlerinden hangisi en büyükse ülkemiz o gruba atanmalıdır. Dört fonksiyon değerine baktığımızda en büyük değer f_2 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Paraguay ayırma fonksiyonlarımız yardımıyla 2. gruba atanmalıdır. Paraguay 2. gruptan

analize almadığımız test için seçtiğimiz bir ülke idi. Ayırma analizimiz sonucunda elde ettiğimiz fonksiyonlar sayesinde Paraguay ülkesi doğru gruplandırılmıştır.

4. Sonuç

Çok değişkenli istatistik tekniklerinden verileri sınıflandırmak için kullanılan birçok yöntem vardır. Bağımlı değişkenlerin kategorik ve bağımsız değişkenlerin metrik ve grupların önceden belli olduğu veri setlerine uygulanan yöntemlerden biri diskriminant analizidir. Çalışmada Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 2018 yılında yayımlanan İnsani Gelişme Raporu (HDR)'nun hesaplanmasında ve hazırlanmasında faydalanan endeks değerlerinin oluşturulmasında kullanılan 8 veri kullanılmıştır. Farklı dört grupta bulunan ülkelerden rastgele seçilen 55 ülke verileri üzerine uygulama yapılmıştır.

Diskriminant analizine geçmeden analizin varsayımları olan normallik varsayımı, kovaryans matrislerinin eşitliği varsayımı ve çoklu doğrusal bağlantı varsayımları incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda çoklu normal dağılım gösterilmiştir. Bulunan VIF ve tolerans değerleri sonucunda çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığı gösterilmiştir. Aynı şekilde kovaryans matrislerinin eşitliği varsayımı da gösterilerek doğrusal diskriminant analizinin uygulanmasına karar verilmiştir.

Çalışmada yapılan sınıflandırma sonucunda 1. gruptaki 18 ülkenin 13'ü, 2. gruptaki 15 ülkenin 13'ü, 3. gruptaki 14 ülkenin 10'u ve 4. gruptaki 8 ülkenin tamamının doğru sınıflandırıldığı görülmüştür. Doğru sınıflandırma yüzdesi böylece toplamda % 80 bulunmuş olup literatürde %65 ve üstü doğru sınıflandırma oranı diskriminant analizi için kabul edilebilir olduğundan diskriminant analizimizin doğru sınıflandırma oranının gayet iyi bir oran olduğu söylenebilir. Hatalı sınıflandırılan ülkeler incelendiğinde, çok yüksek gelişmişlik seviyesinde rapor edilen 5 ülke yüksek insani gelişmiş gruba hatalı sınıflandırılmış bu 5 ülkenin BM raporunda çok yüksek insani gelişmiş grubun alt sıralarında olduğu görülmüştür. Aynı şekilde yüksek insani gelişmişlik seviyesindeki bir ülke çok yüksek insani gelişmiş gruba bir tanesi de orta insani gelişmiş gruba hatalı sınıflandırılmıştır. Hatalı sınıflandırılan bu ülkelerin BM raporundaki sıralamalarına bakıldığında hatalı olarak çok yüksek insani gelişmiş gruba atanan ülkenin yüksek insani gelişmiş grubun üst sıralarında olduğu görülürken hatalı olarak orta insani gelişmiş gruba sınıflandırılan ülkenin yüksek insani gelişmiş grubun alt sıralarında olduğu görülmüştür. Yine gerçekte orta insani gelişmiş grupta olması gereken üç ülke yüksek insani gelişmiş, bir ülke de düşük insani gelişmiş gruba hatalı sınıflandırılmıştır. Yüksek insani gelişmiş gruba atanan üç ülkenin gerçekte orta insani gelişmiş grup içerisinde üst sıralarda olduğu düşük insani gelişmiş gruba atanan bir ülkenin gerçekte orta insani gelişmiş grubun alt sıralarında olduğu görülmüştür. Tüm bunların yanında gerçekte düşük insani gelişmiş gruptan analize alınan tüm ülkeler doğru sınıflandırılmıştır.

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Endeksi Verileri Kullanılarak Ülkelerin Sınıflandırılmasının Diskriminant Analizi İle Karşılaştırılması

Analize alınmayan ve 2018 insani gelişme endeksi raporunda yüksek insani gelişmiş grupta yer alan Paraguay Fisher' in ayırma fonksiyonları yardımıyla yüksek insani gelişmiş gruba atanarak doğru sınıflandırıldığı görülmüştür.

Çok değişkenli analiz yöntemlerinden her biri çeşitli varsayımların sağlanmasına dayanmaktadır. Bu varsayımlardan bazılarının esnetilmesiyle oluşturulan çeşitli yöntemler analiz kolaylığı sağlasa da çoğu zaman analizin gücünü düşürmektedir. Bağımlı değişkeni iki veya daha çok gruptan oluşan diskriminant modellerinde modelin bağımsız değişkenleri grupları birbirinden en iyi ayıracak şekilde hesaplanmaktadır. Bağımsız değişkenlerin metrik ve normal dağıldığı, her grup düzeyinde kovaryans matrislerinin eşit olduğu veri setlerinde grupları birbirinden ayırmak için diskriminant analizi en iyi ayırma sonuçlarını vermektedir. Literatürde birçok iki gruplu diskriminant analizi çalışmaları varsa da ikiden fazla grup içeren veri setlerine uygulama örneği yorumlama zorluğundan çok fazla bulunmamaktadır. Çalışmamızın bu açıdan ikiden fazla grup içeren veri setleriyle çalışan araştırmacılara yardımcı olacağı düşünülmektedir

Uygulama sonucuna göre Diskriminant Analizinin ülkeler için yapılacak olan insani gelişme endeksi sınıflandırmasında kullanılabileceği söylenebilir.

Kaynakça

- Cooley, W. W. (1978) *Multivariate Data Analysis*, John Wiley & Sons, Inc., London.
- Doğan, H. G., Z., Gürler (2013) "Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksinin Analitik Olarak Değerlendirilmesi" , *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2013/3(2), ss. 69-76.
- Everitt, B. D. (1992) *Applied Multivariate Data Analysis*, Oxford University Press, New York.
- Fisher, R. A. (1976) "Discriminant Analysis, Data Analysis Strategies and Designs for Substance Abuse Research", 1976/1, ss. 201-220.
- Geoffry, J. M. (2004) *Discriminant Analysis And Statistical Pattern Recognition*, John Wiley & Sons, New Jersey.
- Günsoy, G. (2005) "İnsani Gelişme Kavramı ve Sağlıklı Yaşam Hakkı", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005/1,(2), ss. 35-52.
- Hair, J. F. (2014) *Multivariate Data Analysis*. Harlow: Pearson.
- İnsani Gelişme Vakfı, <<http://ingev.org/hakkimizda/insani-gelisme-nedir>>, (24.03.2019).
- Kalaycı, Ş., vd. (2010) *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, (5. Baskı), Öz Baran Ofset, Ankara.
- Karabulut, T. K. (2009). *Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne Üye Ülkelerin 2006 Yılı İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Analizi*. 2(2), 1-18.
- Klecka, W. R. (1980) *Discriminant Analysis*, Sage Publication, London.
- Özdamar, K. (2002) *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi-2*, Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- Tatlıdil, H. (1992) *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*, Akademi Matbaası, Ankara.
- UNDP, *Human Development Indicators*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf, (25.03.2019).

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Sosyal VR Ve Tüketicilerin Güvenirlik Algısı: Facebook Horizon

Social VR And Reliability Perception Of Consumers: Facebook Horizon

Bahar GÜRDİN¹

Öz

Yediden yetmiş yüz yüze sosyal iletişimden kopularak internet dünyasına kapanan bireyler, yavaş yavaş daha da ileri giderek sanal gerçeklik (Virtual Reality-VR) dünyasına yönelmektedirler. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte sosyal hayatta kendini önce film ardından oyun sektöründe gösteren VR, kullanıcıların kendilerini tamamıyla hayal ettikleri ortamlara, şekillere vs. taşınmalarına önyak olmuştur. Sanal gerçekliğin teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte hayatlarımızı esir alacağı ve sosyalliğin tamamıyla sanal dünyaya aktarılacağını öngören Ernest Cline bunu 2011’de yayınladığı “Ready Player One” adlı bilim kurgu kitabında dile getirmiş ve kitap 2018’de film halini alarak Steven Spielberg yönetiminde gösterime girmiştir. Facebook kurucusu Mark Zuckerberg de filmde esinlenerek bir sosyal sanal gerçeklik uygulaması olan Facebook Horizon oluşturmuş ve deneme sürümünü 2020 başında piyasaya sürmüştür. 03.03.2020-13.03.2020 tarihleri arasında, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Kuyucak Meslek Yüksekokulu’nda gerçekleştirilen çalışmaya 55 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Çalışmada, gönüllü katılımcıların Facebook Horizon sanal gerçeklik uygulaması hakkındaki görüşleri, bu doğrultuda diğer sosyal VR uygulamaları hakkındaki görüşleri ve bu uygulamalara ne derece güvenebileceklerine dair veriler yarı yapılandırılmış mülakat formu vasıtasıyla elde edilmiştir. Elde edilen verilerin betimsel analizi gerçekleştirilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanal Gerçeklik (Virtual Reality -VR), Sosyal VR, Tüketici Davranışları, Güvenirlik, Facebook.

Abstract

Individuals young and old alike who have been dedicated to the internet world, by breaking away from face to face social communication, gradually go further and turn to the world of virtual reality (VR). With the development of technology, VR, which shows itself first in the movie and then in the game industry in the social life, has led the users to move themselves to the environments, shapes, etc. they have fully dreamed of. Anticipating that virtual reality will take our lives as a captive with the rapid development of technology and that sociality will be transferred to the virtual world completely, Ernest Cline expressed it in his science fiction book “Ready Player One” published in 2011 and, it was released as a movie in 2018 under the direction of Steven Spielberg. Facebook founder Mark Zuckerberg also created Facebook Horizon, a social virtual reality application inspired by the film, and released the trial version in early 2020. 55 students voluntarily participated in the study carried out in Aydın Adnan Menderes University Kuyucak Vocational School between 03.03.2020-13.03.2020. In the study, the opinions of the volunteer participants about the Facebook Horizon virtual reality application, their opinions about other social VR applications and how they can trust these applications were obtained through the semi-structured interview form. Descriptive analysis of the data obtained was performed and interpreted.

Keywords: Virtual Reality (VR), Social VR, Consumer Behaviour, Reliability, Facebook.

¹ Bahar GÜRDİN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Kuyucak Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, bahargurdin85@gmail.com

GİRİŞ

Büyük küçük herkesin hayatına renk atan, yaratıcılığını geliştiren, zihinsel gelişiminde büyük katkısı olan oyunlar, öncelikle konsol oyunları vasıtasıyla televizyonlara ardında bilgisayara en son da sanal gerçeklik gözlüklerine hapsedilmiştir. Gerçeğin acısından kaçan insanlar, hayalin büyüyle mutlu olmakta, gerçeklerle yüzleşince büyük bir yıkım yaşamaktadırlar. Fakat sanalın duayenleri, bunun sadece bir oyun, bir uygulama olduğunu ifade etmekte ve tüketiciler tarafından yüksek oranda talep edileceği beklentisi içindedirler. Maalesef beklentileri gerçekleşmekte ve tüketiciler tarafından rağbet görmemektedirler fakat sonuçlar beklenildiği şekilde vücut bulmamaktadır. Buna en güzel örnek; sanal arkadaşlık siteleridir. Haberlerde de izlediğimiz/dinlediğimiz üzere, birçok insan sanal ortamda birbirlerine kendilerini çok farklı tanıtmakta, güven aşılama ve evliliğe kadar gitmektedir. Ardından bu insanlardan haber alınamamakta, kötü muamelelere maruz kalmakta, dolandırılmaktadırlar vs. Bir de bunu sanal gerçeklikle birleştirip tamamıyla bir hayal dünyasında yaşamının acı sonuçlarından kaçınmak neredeyse imkânsızdır.

Gerçekleştirilen çalışmada, tüketicilerin Facebook Horizon Sosyal VR uygulaması hakkındaki, bu doğrultuda diğer sosyal VR uygulamaları hakkındaki düşüncelerinin sanal gerçeklik üreticilerinin beklediği etkiyi yaratıp yaratmayacağına ve gerek Facebook Horizon gerekse diğer sosyal VR uygulamalarının tüketicilerde ne derece güvenilirlik algısı yarattığına ilişkin bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İnsan, gerçek kavramını kendisini çevreleyen maddi dünyada somut olarak var olan yani nesnel olarak bulunan şekilde tanımlar. İnsanın bir şeyin varlığını kabul edebilmesi için öncelikle onun kendisinde yarattığı hissi duyuların sinyaller halinde beyne iletilmesi daha sonra bu sinyallerin, beyindeki merkezler tarafından işlenmesi ve sonuç olarak insanın karşısındaki varlığı, objeyi, nesneyi gerçek olarak kabul etmesi gerekir (Öngen, 2017: 2).

Varlık tanımının ve alanının filozoflar için sıkıntı oluşturma sorunu, insan için de geçerlidir. İnsan için dünyadaki varlık alanının bir sıkıntı olduğunu ifade eden Huizinga'ya göre, insan bu sıkıntıdan ancak kültürden de eski olan "oyun" ile kurtulabilir. "*Var oluşunu unuttuğu anda var olur insan, bunu yapabilmesi için de oyun oynamalıdır*"². Huizinga'ya göre oyunu oynayan kişilerin birbirleriyle olan ilişkileriyle belirlenen, insanlar tarafından belirli bir zamanlarda, belirli kurallar koyarak oluşturulan oyun, insanlara kendi maddi varoluşundan kaçabilmesi için bir hayal dünyası, yani yapay bir gerçeklik, simülasyon oluşturur. Bu simülasyon sayesinde duyulan zevk ve haz sonucunda ortaya çıkan mutluluk, Huizinga'ya göre hayatın amacını oluşturan; sahip olunan şeye arzu duymama durumu yaratır. Tüm bunlara ek olarak oyunu; Antik Yunan filozoflarından Platon, insanın kendi zihninde yarattığı bir idea (simülasyon) olarak tanımlarken Aristoteles, insanın özgürlüğünün

² Huizinga, 2013: 196'dan akt. Öngen, 2017: 3.

ifade alanı bulduğu bir eylem alanı olarak görür (Huizinga, 2013: 196'dan ve Yengin, 2012: 91-92'den akt. Öngen, 2017: 3).

Dünyayı tanımak, öğrenmek ve anlamak, süregelen ilişkileri incelemek, geçmişi ve geleceği kavramak, kendini ifade etmek ve bir şeyler ortaya koymak amacıyla genellikle çocuklar tarafından oynanan oyun; kendine özgü kuralları olan, sınırlandırılmış yer ve zaman içinde sürdürülen, maddi çıkar sağlamaksızın gönüllüğe dayanan eğlenceli bir etkinliktir (Tural, 2005: 68-69).

Tüm bu tanımlamalardan yola çıkarak oyun, insanın gerçek hayattaki tüm sıkıntılarından, dertlerinden vs. uzaklaştırıp mutlu eden, fiziksel ve psikolojik destek sağlayan, belirli bir kültür oluşturan ve kendine has kuralların olan sanal bir gerçekliktir.

Oyunlar çeşitli kuramlara sahiptirler. Klasik kuramlar ve dinamik kuramlar olmak üzere iki açıdan ele alınan kuramlardan dinamik kuram üzerinde konu itibariyle durulmamış, klasik kuram türlerine kısaca değinilmiştir. Klasik kuramda; Fazla Enerji Kuramı, Dinlenme Kuramı, Öncül Deneme Kuramı, Bağlantı Kurma Kuramı ve Huizinga Kuramı olmak üzere 4 tip kuram vardır. Aşağıda bu kuramlara kısaca değinilmiştir (Sevinç, 2005 ve Poyraz, 1999'dan akt. Koçyiğit vd., 2007: 330-332).

- ✓ Fazla Enerji Kuramı: Organizmanın, çalışması için gerekli olandan daha fazla enerjiye sahip olduğunda oynanan oyun, fazla enerjiyi harcamak üzere oynanır ve oyunun içeriği önemli değildir.
- ✓ Dinlenme Kuramı: İnsanı zihnen ve bedenen zorlayan etkinlikler sonunda, dinlenme ve uyku ihtiyacı duyulmaktadır. İnsanın yaşam görevleri dışında başka etkinliklerle uğraşması ile gerçekleşen gerçek dinlenme ile de insan kendini yeniler.
- ✓ Öncül Deneme Kuramı: Bu kurama göre oyun, “gelecekteki çalışmaların bir ön hazırlığı olarak kabul edilir” (Koçyiğit, 2007: 331).
- ✓ Bağlantı Kurma Kuramı: Öncül deneme kuramının aksine oyunla gelecekteki davranışlar arasında hiçbir ilgi kurulamaz. Kalıtım yoluyla gelen ilke ve gereksiz davranışların organizma tarafından reddedilme şekli olan oyun, insanın kendisini ilkel etkinliklerden kopararak çalışmaya hazırlamasıdır.
- ✓ Huizinga Kuramı: Huizinga'ya göre çeşitli kültürlerden ortaya çıkmamış aksine kültürlerin oluşmasında büyük etkisi olan oyun, bir tepki ya da içgüdü değil belli bir işleve sahiptir. Oyun, içinde zorlama vs. gibi kavramları barındırmayan istekle yapılan gönüllü bir eylemdir, özgürdür, süreklidir ve devamlı tekrarlanır.

Kuramlar bazında bir tanım gerçekleştirilecek olursa; kültürlerin alt yapısını oluşturan oyun, ister ilke ve gereksiz davranışların reddi ister gelecekteki çalışmaların bir ön hazırlığı olarak kabul edilsin, fazla enerjiyi atma ya da dinleme amacıyla gerçekleştirilen eğlenceli bir etkinliktir.

Büyük küçük demeden hemen herkesin hayatının bir kısmında yer alan oyunlar, gerçek dünyadan sanal ortama oradan da sanal gerçeklik platformuna taşınarak VR (virtual reality-sanal gerçeklik) dünyasına giriş yapmıştır. “Katılımcularına gerçekmiş hissi veren, bilgisayarlar tarafından yaratılan dinamik bir ortamla karşılıklı iletişim olanağı tanıyan bir benzetim modeli” (Bayraktar ve Kaleli, 2007: 2) olan sanal gerçeklik, sosyal hayata günden güne tesir etmeye başlamıştır.

Bilim kurgu romanlarından filmlere, mobil uygulamalardan simülatlara kadar çeşitli alanlara hizmet eden sanal gerçeklik; insana gerçeklik algısı veren, bu bağlamda hayatın gerçekliğini gerçeğin sanallığını tartışan, yazılım ve özel donanımlarla oluşturulan gerçek veya kurgusal ortamlardır. Kullanıcılar bu ortamlarda, gerçek dünyaya ilişkin veya hayali bir durumu, üç boyutlu bir simülasyon içinde, özel donanımlar yardımıyla kendi varlığını hissederek ve etkileşime girerek algılamaktadırlar (Kayapa ve Tong, 2011: 350-351; Ferhat, 2016: 724).

Bilgisayarlar vb. ortamlar aracılığı ile üretilen, görüntüler ve sesler dizisi olarak tanımlanabilen, geçmişe, günümüze veya geleceğe ait nesne veya kişilerin sayısal ortamlarda gösterilmek üzere simülasyonunu sağlayan sanal gerçeklik, 3 boyutlu görüntü veya canlandırmaların teknolojik araçlar ile insanların zihninde oluşturularak, gerçeklik hissi vermesidir. Günümüzde sanal gerçeklik ile insanlar, bu ortamları akıllı telefon, tablet, masaüstü veya dizüstü gibi sayısal ortamlarda izleyebilmekte ve çeşitli sensörler aracılığı ile denetleyerek bir parçası olabilmektedirler (Akaslan vd., 2018: 4).

Tanımlamalardan hareketle; yazılım ve özel donanımlar sayesinde 3 boyutlu görüntü ve karşılıklı iletişim imkânı sunan sanal gerçeklik, insanlarda gerçeklik algısı ve hissi oluşturan, insanlara sistemin bir parçası olma ve onu denetleme yetkisi veren bir benzetim modelidir.

FACEBOOK HORIZON

Sanal gerçeklik pazarındaki en büyük oyuncularından biri olan ve Oculus firmasını satın alan Facebook’un, geliştirdiği bilgisayar ile sanal gerçeklik alanında -özellikle eğlence sektöründe- önemli bir konum elde ettiğini dile getiren Aslan (2017: 23)’a göre, sanal gerçeklik kask ve gözlüğüyle sosyal hayata giriş yapan bu uygulamalar/oyunlar; yön, hareket, koku imkânlarına sahip uygulamalar ile hızla evrilmektedir.

Facebook’un sanal dünyayı inşa etmeye başlamasının ilk adımları 2016’da, her yeni Oculus çalışanına “Ready Player One” romanının bir kopyasını vermesiyle hissedilmiştir (Constine, 2019). 2018 yılında vizyona giren, yönetmenliğini Steven Spielberg’in gerçekleştirdiği ve Ernest Cline’nin “Ready Player One³” isimli romanından uyarlanan, Amerikan yapımı bilimkurgu macera türündeki “Ready Player One” filminden esinlenen Horizon, sosyal VR dünyası ve Facebook için oldukça önemli bir atılım olmuştur (www.en.wikipedia.org, 2020).

³ Ernest Cline 2011’de “Ready Player One” adlı bilim kurgu kitabını yayınlamıştır (www.en.wikipedia.org, 2020).

Facebook, Facebook'da sıkılmış veya klostrofobik olanlara hitap edebileceğini düşündüğü ve insanları sanal gerçeklikle daha fazla zaman geçirmeye teşvik etmek için sürükleyici bir ortam oluşturmuştur. Facebook, Horizon adını verdiği sosyal VR uygulaması ile kullanıcılarına, arkadaşlarıyla kıskançlık içinde paylaşımlarda buldukları bir dünya yerine, gerçek hayatlarından kaçabilecekleri, istedikleri kadar güzel görünecekleri, şık, tarz vs. giyinecekleri istenilen şekilde davranılabilecekleri vs. bir dünya sunmuştur (Constine, 2019). Facebook Horizon Sosyal VR uygulaması ile ilk kez, sanal dünyanın en güzel nimetlerinden “*ne olmak istiyorsan onun olunabileceği*” (Sharma, 2019) fırsatına ulaşılmıştır. 25 Eylül 2019’da gerçekleştirilen Facebook’un Oculus Connect 6 geliştirici konferansında, hakkında detayları gösterilen ve var olmayan bir ortamda bulunma deneyimi yaşatan teknolojik bir sistem olan ve 2020'nin başlarında kapalı beta (kapalı deneme) sürümü ile piyasaya sürülen Facebook Horizon, dünyanın dört bir yanına sanal seyahat imkânı sunmaktadır (Constine, 2019). Yeni sosyal VR yani sanal gerçeklik dünyası olan ve “Ready Player One⁴” filmine benzeyen, “*Oculus Quest ve Rift Platformuna gelen sosyal VR dünyası*” olarak tanımlanan Facebook Horizon’un tanıtımını gerçekleştiren Facebook kurucusu Mark Zuckerberg, Horizon kullanıcılarının da tıpkı filmdeki gibi kendi avatarlarını (karakterlerini) oluşturarak sanal dünyaya giriş yapabileceklerini dile getirmiştir. Bir kullanıcı avatarını oluşturduğunda, Horizon'da çoğu insanın buluşacağı bir şehir meydanında belirecektir. Süreç, herkesin kendi bireyselliğini tam olarak ifade edebilmesini sağlamak için “stil” ve “beden” seçeneklerinden oluşan bir dizi stilden, kendi “*bacaksız*” avatarlarını tasarlamasıyla başlayacaktır (Holt, 2019; Larsen, 2019). Facebook Horizon, kullanıcıların kendi ortamlarını ve oyunlarını kurabileceği, arkadaşlarıyla oyun oynayabileceği ve sosyalleşebileceği veya yalnızca kullanıcı tarafından oluşturulan manzaraları keşfedebilecekleri bir “sanal gerçeklik kum havuzu” evrendir⁵. İnsanları oyalamak için sanal ortamı boyamak veya inşa etmek, uçak uçurmak, resim yapmak, yeni insanlarla tanışmak, topluluklar kurmak, kendi yeni deneyimlerini yaratmak, çeşitli sanatsal faaliyetlerde bulunmak gibi etkinliklerle birlikte oyunlar ve yarışmalar vardır. Ayrıca Horizon, kullanıcıların bulmacaları çözmek, zorlukları aşmak ve dijital manzarayı keşfetmek için dünyanın dört bir yanından insanlarla ekip kurmalarını da sağlayacaktır. Telepods adlı portallar (geçitler) aracılığıyla sanal yerler arasında –sanal da olsa–ışınlanmalarına, film izlemelerine ve arkadaşlarıyla diğer medyaları kullanmalarına ve Wing Strikers gibi çok oyunculu oyunları oynamalarına olanak sağlayacaktır. Ayrıca, kullanıcılara VR dünyasında yardım edebilecek ve güvenliklerini sağlayacak “Horizon Locals” olarak bilinen insan kılavuzları da içerecek Böylece hem

⁴ Ready Player One” filminde kahraman, sanal gerçeklikle oynanan hazine avı oyununu kazanmak için diğer yarışmacılarla macera dolu bir rekabete girmektedir.

⁵ Kum Havuzu tekniğinden esinlenilmiş bir ifadedir. *Kum Havuzu Tekniği*: Psikologlar, beynimizin bilinmeyen içeriğine erişebilmek için, mavi bir ahşap veya plastik bir sandığı kumla doldurur. Hasta kutuya farklı figürler yerleştirir. Hastanın istediği gibi yerleştirdiği bu figürler gerçek veya sahte karakterleri temsil eder. Bu figürlerden bazıları, insanlar, hayvanlar, bitkiler, binalar, ulaşım araçları, işaretler veya kayalar ve ahşap, bilim-kurgu elementleri ve film karakterleri gibi doğal eşyalardır (<https://aklinizikesfedim.com/kum-havuzu-tekniği/>).

kullanıcılar sanal ortama daha iyi aşına olabilecek hem de troller⁶ yaygınlaşmayacaktır. Facebook, bu rehberlerin polis gibi davranacak "moderatörler" olmayacağını dile getirmiştir (Constine, 2019; Sharma, 2019; www.bbc.com, 2019). Ayrıca insanların diğer kullanıcılarla nasıl etkileşimde bulduklarını yönetmelerine olanak sağlayan araçlar da içereceğini belirtmiştir. Kullanıcılar Horizon'da diğer insanlarla sosyalleşebilecekler, bunun yanı sıra "World Builder" adlı araç takımını kullanarak yeni keşifler, ortamlar ve oyun deneyimleri de yaşayabileceklerdir (Larsen, 2019). Platformun kullanım amacı yalnız eğlence değildir, kullanıcılar kılavuzlar aracılığıyla çeşitli konular hakkında bilgi edinebileceklerdir. Yani sistem gelişmiş bir "sanal kütüphane" olarak kullanılabilir. Ayrıca yakın gelecekte bu platform üzerinden alışveriş de yapılabilecektir (ATV, 2019). Buradaki odak noktası, kullanıcı tarafından oluşturulan içerik üzerindedir. Facebook'a göre bu işlem, herhangi bir kodlama deneyimi gerektirmeyeceğinden herkes deneyebilir. Çünkü Horizon sadece bir sanal gerçeklik gözlüğü ve iki kumanda ile kullanılabilir (Larsen, 2019).

Facebook, Horizon güvenlik özelliklerini "Facebook Horizon vatandaşları olarak saygılı ve konforlu bir kültür oluşturmak bizim sorumluluğumuzdadır" diyen "Vatandaşlık" sayfasında anlatmaktadır. "Bir Horizon vatandaşı samimi, kapsayıcı ve meraklıdır". Horizon Locals, VR manzaralarını teknik sorulara ya da güvenlik sorunlarına sahip olmaları durumunda soruları yanıtlamak veya kullanıcılara yardımcı olmak üzere dolaşacaktır. Bu özelliğiyle Horizon Locals müşteri desteğinin ve dünya polisinin bir parçası gibi görünmektedir. İşler zorlaşırsa duraklatmak ve Horizon'a paralel özel bir alana geçiş yapmak için mavi renkli bir kalkan gösteren gösterge butonuna dokunulabilir. Eğer bu butona dokunulursa dünya donar ve kiminle konuşulduğu rapor edilebilir, sessize alınabilir veya bu kişi engellenebilir. Böylece, kullanıcılar kişisel alan sınırlarını tanımlayabilir ve hiç kimse canlarını sıkamaz veya onlarla iletişim için belirmezler. Facebook'un topluluk tonunu belirlemesi ve bu korumaları tanımlaması da akıllıca görülmektedir (Constine, 2019). Bu, Horizon'un güvenlik aracı olarak tasarlanmıştır. Bu yolla Facebook, grup davranışının ve moderasyonunun Horizon'da nasıl bir performans sergilediğini test etmeye odaklanmaktadır. Ayrıca potansiyel kullanıcılar, Facebook'un başlattığı sosyal-VR uygulamasını iki yıldan fazla bir süre boyunca sürdüreceğine dair güven vermesini beklenmektedir (Stein, 2019; www.bbc.com, 2019).

Horizon, sosyal etkileşimi kolaylaştırmaya takıntılı bir işletme - oyuncak veya ev eşyaları satın almak için Facebook tarafından işletilen mağazalar vs.- için mükemmel bir anlam ifade ederken harcanan zamana dayalı reklam görünümüleri -markalar için sanal billboardlar- aracılığıyla para kazanır. Ayrıca Facebook, kullanıcıların başkalarını kendi özel dünyalarını ziyaret etme amaçlı bir Telepod'a atlamak için ücretlendirmeyi isteyip istemediklerini henüz belirlememiştir. İleriki zamanlarda dünyanın ve oyunların sayısının arttığı, deneyimden para kazanmanın bir yolunu bulacağı varsayılmaktadır (Constine, 2019; Liszewski, 2019).

⁶ "İnternette olmanın verdiği rahatlık ile kötülük yapan, adeta ipi salınmış bir saldırgan gibi sarkastik ve küçümseyici bir söylemle masum insanlara saldıran kişi" (<http://www.olaganustukanitlar.com/trol-ne-demektir-internet-trolu-kime-denir/>).

Yeni VR platformuyla birlikte, Facebook ayrıca “*el izleme*”nin 2020'de Oculus Quest'e geldiğini açıkladı. Gelecek yıllarda önce “*el izleme*” denilen sadece VR gözlüğünün yeterli olduğu kumandaya gerek olmayan sistemle –gözlük el hareketlerini takip edecek ve sistem yönlendirilebilecektir- sonraki yıllardaysa CTRL-labs adlı bileğe takılan saat benzeri araçlarla sadece düşünerek –bu araçların topladığı sinirsel sinyallerle yani elektriksel uyarıları merkezi sinir sistemine ulaştırarak oluşturulan sinyallerle- Oculus Quest çalıştırılacaktır (CNET, 2019).

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

2020 yılı başında deneme sürümüyle tüketicilerle buluşturulan Facebook Horizon adlı sosyal VR uygulaması dünyada, piyasaya sürülür sürülmez hatta sürülmeden bile büyük rağbet görmüştür. Facebook Horizon sosyal VR uygulaması ülkemizde de Facebook kullanıcıları tarafından ilerleyen dönemlerde kullanılacağından dolayı beklenen etkiyi yaratıp yaratmayacağıının ve tüketicilerin bu tür sosyal VR uygulamalarına yönelik güven algısının belirlenmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Hızla değişen teknolojinin etkisiyle sosyal ilişkilerin sanal boyuta taşınmasıyla hayatımıza giren sosyal sanal gerçeklik (sosyal VR), günümüzde sosyalleşme konusunda ciddi anlamda bir risk unsurudur. Ernest Cline bunu hem Ready Player One kitabında hem de filminde gözler önüne sermiştir. Facebook ise Horizon adlı sosyal VR uygulaması ile bunu kitaptan ve filmde gerçek dünyaya taşımıştır. Çalışmada potansiyel tüketicilerin gerçekten Facebook Horizon Sosyal VR uygulamasını bu denli benimseyip benimsemeyecekleri, Facebook Horizon'a güvenip güvenemeyecekleri, potansiyel tüketiciler tarafından bu uygulamaya beklenen talebin oluşturulup oluşturulmayacağı ve Facebook Horizon'dan yola çıkarak diğer sosyal VR uygulamalara ilişkin tüketicilerin güvenirlik algılarını ölçmek amacıyla 03.03.2020-13.03.2020 tarihleri arasında araştırma gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın çalışma grubunu, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Kuyucak Meslek Yüksekokulu öğrencileri oluşturmaktadır. Kuyucak MYO'da İşletme Yönetimi, Kooperatifçilik ve Yerel Yönetimler olmak üzere 3 bölüm bulunmaktadır. Bu üç bölümde aktif okuyan öğrenci sayısı 191'dir. Araştırmacı aktif olarak çalıştığından dolayısıyla gerekli sözlü bilgilendirmenin yapılabilmesi ve Facebook Horizon tanıtım ve Ready Player One filmlerinin izletilebilmesi⁷; aynı zamanda VR uygulamaları/oyunları anlayabilecek yaş grubunu barındırdığı için araştırma alanı olarak araştırmacının çalıştığı kurum olan Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Kuyucak Meslek Yüksekokulu seçilmiştir.

Araştırmaya başlamadan önce ana kütleyi oluşturan her şubedeki 191 öğrenciye, ilgili araştırmaya katılmak isteyip istemedikleri sorulmuş, 55 öğrencinin çalışmaya gönüllü olarak katılacağını beyan etmesiyle örneklem 55 kişi olarak belirlenmiş ve kolayda örneklem yönteminin

⁷ Öğrencilere, Ready Player One (Başlat) filmi Fullfilmizle internet sitesinden izletilmiş, sitenin linki kaynakçada belirtilmiştir.

benimsendiği araştırmaya başlanılmıştır. Katılımcılara ders saatleri dışında, sınıf ortamında, gruplar halinde, hafta içi uygun saat dilimlerinde sözlü bilgilendirme gerçekleştirilmiş ardından Facebook Horizon tanıtım videosu izletilmiştir. En son Ready Player One filminin ilk 20 dakikalık kısmı izletilerek Sosyal VR uygulamaları hakkında katılımcıların daha detaylı bilgi edinmesi sağlanmıştır. Ardından katılımcılara bir sosyal VR uygulaması olan Facebook Horizon vb. uygulamalar hakkında görüşlerinin alınacağı yarı yapılandırılmış mülakat formu yöneltilmiştir.

Nitel araştırma tekniklerinden yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden yararlanılan bu çalışmada, analiz yöntemi olarak betimsel analiz uygulanmıştır. Altunışık vd. (2007: 84)'ye göre yarı biçimsel mülakat formunda, kaba hatlarıyla bir yol haritasına sahip olan mülakatçı, katılımcının ilgi ve bilgisi doğrultusunda farklı sorular sorarak konunun farklı yönlerinin ortaya çıkmasını sağlar. Çalışmada yararlanılan yarı yapılandırılmış mülakat formu; cinsiyet ve yaş olmak üzere 2 adet demografik, 2 adet çoktan seçmeli ve 11 adet açık uçlu soru olmak üzere toplamda 15 adet sorudan oluşmaktadır.

Gönüllülerin araştırmaya dâhil edilebilmesi için sanal gerçekliği anlayabilecek düzeyde internet ve teknoloji bilgisine sahip olması, araştırmacı tarafından sanal gerçeklik ve Facebook Horizon hakkında bilgilendirilmiş olması (gerek Facebook Horizon hakkında araştırmacının aktarmış olduğu sözel bilgiyi edinmiş olması gerekse Facebook Horizon'un kısa tanıtım filmini ve Facebook Horizon'a temel teşkil eden Ready Player One filmini izlemiş olması) gerekmektedir. Aksi halde gönüllüler araştırmaya dâhil edilmeyecektir.

Çalışmaya ilişkin Araştırma Problemleri:

AP₁: Facebook Horizon sosyal VR uygulaması potansiyel tüketicilerin ilgisini çekecektir.

AP₂: Facebook Horizon sosyalleşme açısından potansiyel tüketicilere olumlu katkılar sağlayacaktır.

AP₃: Facebook Horizon potansiyel tüketiciler üzerinde olumlu katkıları olacaktır

AP₄: Facebook Horizon potansiyel tüketiciler açısından son derece güvenilir bir uygulamadır.

AP₅: Facebook Horizon sayesinde potansiyel tüketiciler benzer sosyal VR uygulamalarına son derece güvenle bakmaktadırlar.

BULGULAR

Bu kısımda katılımcılara yöneltilen yarı yapılandırılmış mülakat formu sorularına ilişkin verilerin betimsel analizi gerçekleştirilmiş ve bulgular elde edilmiştir. Buna göre;

Araştırmaya katılan katılımcıların %50.9'u erkek iken %49.1'i kadındır. Katılımcıların yaş dağılımları ise %96.4 (53 kişi)'ü 19-25 yaş aralığında, , %1.8 (1 kişi)'i 18 yaş ve altında ve %1.8 (1 kişi)'i de 26-35 yaş aralığındadır. Katılımcıların %60(33 kişi)'i bilgisayar oyunu oynarken %40 (22kişi)'i oynamamaktadır. Katılımcıların %41.8 (23 kişi)'i sanal gerçeklik oyunu oynadığını ve oynayacağını ifade ederken %58.2 (32 kişi)'si oynamadığını ve oynamayacağını dile getirmiştir.

Katılımcılara Facebook Horizon ve diğer Sosyal VR uygulamalarına ilişkin yöneltilen yarı yapılandırılmış mülakat sorularına ilişkin bulgular aşağıda verilmiştir.

1. Facebook Horizon hakkındaki bilgilendirme doğrultusunda neler dikkatinizi çekti?

Katılımcıların büyük çoğunluğu yapılamayacak hiçbir şeyin olmaması ve her şeyi yapabilme özgürlüğüne sahip olmanın en çok dikkatlerini çeken unsur olduğunu dile getirmişlerdir. Ardından sırasıyla oyunun gerçekliğe yakın olması ve gerçeği yaşamanın, avatarların bacaklarının olmamasının, portalların, farklı karakterlere (hayvan, canavar, kadınsan erkek erkeksen kadın olabilen vs.) bürünebilmenin ve istenilen her yere özgürce gidebilmenin en çok dikkat çeken unsurlar olduğu görülmüştür.

2. Facebook Horizon’u deneyimlemek ister misiniz? Nedenini belirtiniz.

a. Katılımcıların %71(39 kişi)’i Horizonu deneyimlemek istediğini belirtmiştir. Sebep olarak da Horizonu deneyimlemenin güzel ve değişik bir deneyim olacağını gerçek hayatta yapamadıklarını yapabileceklerini (farklı karakterlere bürünebilmek, farklı ülkelere seyahat edip farklı insanlarla tanışmak, eğlenebileceklerini, ticaret yapacaklarını ve daha önce deneyimlemedikleri bir şeyi deneyimlemenin merak ve heyecan uyandırdığını dile getirmişlerdir.

b. Katılımcıların %29 (16 kişi)’u Horizon’un günlük hayatı olumsuz etkilediğini, gerçekte sanalın birbirine karışıp hayaller gerçek hayatta sanaldaki gibi gerçekleştirilemeyince gerçek hayattan yavaş yavaş kopulduğunu ifade etmişlerdir. Tehlikeli yanlarının çok fazla olduğunu dile getiren katılımcıların en çok üzerinde durduğu tehlikeler; gerçek kimliklerden kopulduğunu, kişisel bilgilerimizi vermek zorunda kalınmasının hoş olmadığını ve güvenli olmadığını, ruh sağlığına zarar verebileceğini ve insan ilişkileri ile iletişime zarar verebileceğidir.

3. Facebook Horizon’dan ne amaçla yararlanırsınız?

Katılımcıların Horizon’u deneyimlemekteki temel amaçlarının eğlence olduğu eğlenceyi de sırayla hayallerin gerçekleştirilebilmesi, sosyalleşebilme, mutluluk, dil öğrenme, duygusal tatmin, gerçekte yapılamayacakları yapabilmek, alışveriş, dünyayı gezme, para kazanmak, bilgi edinmek, yeni arkadaşlıklar ve hayatı kolaylaştırmak vs. olduğunu dile getirmişlerdir.

4. Sosyalleşme açısından Facebook Horizon etkin bir ürün müdür? Nedenini belirtiniz.

a. Katılımcıların %51 (28 kişi)’i Horizon’un etkin bir ürün olduğunu çünkü içine kapanık insanların bile bu oyunlardaki insanlarla arkadaşlık kurup sosyalleşebileceklerini, alışveriş yapabileceklerini ve kilometrelerce uzaktaki farklı kültürlerden insanlarla görüşülebileceğini dile getirmişlerdir.

b. Katılımcıların %2 (1 kişi)’si kısmen Horizon’un etkin bir ürün olduğunu çünkü sanal dünyada muhteşem bir ürün olabileceğini ama gerçek dünyada kişileri asosyal yapabileceğini dile getirmiştir.

c. Katılımcıların %47 (26 kişi)'si Horizon'un etkin bir ürün olmadığını çünkü sosyal hayatı etkileyeceğini, iletişimi bitireceğini ve insanların daha da asosyalleşeceklerini ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra insanlarla arkadaşlık kurmanın ve sosyalleşmenin gerçek hayattaki kadar iyi olmadığını ve bu platformu samimi bulmadıklarını ayrıca oyun seviyeleri arttıkça kavgaların artabileceğini dile getirmişlerdir.

5. Facebook Horizon'un olumlu ve olumsuz yanları nelerdir?

a. Katılımcılar Horizon'un olumlu yanlarını/etkilerini sırasıyla; hayat kolaylaştırıcı ve eğlence odaklı olması, iletişimde başka bir boyuta geçilmesi, rahatlıkla bilgiye ulaşılabileceği, dil öğrenileceği ve sosyalleşebileceği, çocukların hayal güçlerinin gelişeceği ve zaman geçirebilecekleri bir yer olduğu, yeni yerler görülebileceği, alışveriş ve ticaret yapılabileceği ve de bireylerin eksikliklerini oluşturdukları karakterle gizleyip tatmin olacakları şeklinde sıralamışlardır.

b. Katılımcıların Horizon'un için sırasıyla; çocuklarda psikolojik sorunlara yola açarak kendilerine zarar verme ihtimalinin bulunduğunu, çocukların gerçek ve sanal alemi ayırt edememesi, ebeveynlerin sorumluluklarını unutmaları bunun sonucu olarak da aile ilişkilerinin bozulması, çocukların eğitimlerinde aksamaların olabileceği, bağımlılık oluşturabileceği, kişisel bilgilerin verilmesinin büyük tehlike oluşturacağı, gerçek hayattan kopularak sosyal ilişkilerin zedelenebileceği, başarısız olma durumunda mutsuz olabilecekleri, bağımsız davranabilen insanların her şeyi yapabileme ihtimalleri, radyasyonun çocuk gelişimine zarar verebileceği vs. gibi olumsuz yanları sıraladıkları görülmüştür.

6. Facebook Horizon, gerçek hayatta mutsuzluğa sebep olur mu? Nedenini belirtiniz.

a. Katılımcıların %80 (44 kişi)'i Horizon'un gerçek hayatta mutsuzluğa yol açacağını belirtmişlerdir. Katılımcılar Horizon'un gerçeğe yakın bir uygulama olduğu ve sonuçta gerçek hayatta oradaki imkânlar olmayınca mutsuz olunacağı en çok gösterdikleri sebeptir. Ayrıca insanları olumsuz etkileyebileceğini, oyunu kaybedince her şeye baştan başlamanın mutsuzluk yaratacağını, gerçek hayatta ölümlere (intihar, oyun içi anlaşmazlıklar sonucu birbirlerini öldürme vs.) bile sebep olabileceği, iletişimin azalacağını ifade etmişlerdir.

b. Katılımcıların %5 (3 kişi)'i kararsız kaldıklarını çünkü bu platformun bazı yönleriyle inşaları mutlu edebilecekken bazı yönleriyle mutsuz edebileceğini ve gerçek hayatta yapamayacakları şeyleri yapıp mutlu olurken gerçek hayata dönünce mutsuz olabileceklerini dile getirmişlerdir.

c. Katılımcıların %15 (8 kişi)'i Horizon'un gerçek hayatta mutsuzluğa sebep olmayacağını aksine gerçek hayatta yapamayacaklarını yapabilecekleri için mutlu olabileceklerini, bunun sadece sanal bir oyun olduğunu, bu kadar olumlu yönü (seyahat, eğlence, yeni arkadaşlıklar vs.) varken mutsuzluk diye bir şey olmayacağını belirtmişlerdir.

7. Facebook Horizon sosyal becerilerin (sosyalleşme) gelişimi açısından bir risk unsuru mudur? Nedenini belirtiniz.

a. Katılımcıların %67 (37 kişi)'si Horizon'da çoğu şeyin risk unsuru olduğunu en çok da insanların asosyalleşeceğini ve ilişkilerin bozulacağını ifade etmişlerdir. Gerçek hayattan habersiz kalınacağı ve insanları hayattan koparacağını, istenilen her şeyin yapılabilmesiyle insanların kendilerini tehlikeye atacaklarını, gerçek duyguların olmadığını ve zamanlarının boşa harcanacağını dile getirmişlerdir.

b. Katılımcıların %7 (4 kişi)'si kararsız kaldıklarını çünkü oyundaki sosyalleşmelerinin gerçek hayata yansıyor yansımayacağını bilemeyeceklerini, bazı insanların kötü çıkabileceğini, günlük hayattan soğuturken arkadaşlıklar kurdurduğunu belirtmişlerdir.

c. Katılımcıların %26 (14 kişi)'si Horizon'un bir risk unsuru içermediğini aksine hayatı kolaylaştırdığını, sosyal becerileri geliştirdiğini, rahat iletişim kurulabileceğini, oyunu oynayanların da gerçek birer insan olduğu dolayısıyla herhangi bir zarar olmadığını ve herhangi bir sıkıntı yaşansa bile tek tuşla oyundan çıkılabileceğini belirtmişlerdir.

8. Facebook Horizon'a güvenebilir misiniz? Nedenini belirtiniz.

a. Katılımcıların %35 (19 kişi)'i güvenebileceklerini ifade etmişlerdir. Güvenmelerine sebep olarak sırasıyla Facebook'un güvenilir bir sosyal paylaşım sitesi olduğunu, sadece kendilerinin değil milyonların oynayacağını dolayısıyla onlara bir şey olmazsa kendilerine de bir şey olmayacağını zaten tüm sosyal paylaşım sitelerinde her türlü bilgilerini hâlihazırda paylaşmış olduklarını belirtmişlerdir.

b. Katılımcıların %65 (36 kişi)'i Horizon'a güvenemeyeceklerini çünkü dijital ortamlarda kötü amaçlı yazılımların olduğunu ve kişisel bilgilerin çalınabileceğini ifade etmişlerdir. Bu sebebi takip eden sebepler; Facebook'un kişisel bilgileri satması ve kişisel bilgilerinin ele geçirilip kimsenin kendi hayatlarına müdahale etmesini istememeleridir.

9. Facebook Horizon uygulamasında kola takılan paneldeki mavi kalkan gerçekten sizi güvende hissettirecek mi? Nedenini belirtiniz.

a. Katılımcıların %47 (26 kişi)'si kola takılan paneldeki mavi kalkan sayesinde kendilerini güvende hissettiklerini çünkü rahatsız edenin engellenebildiği ve çoğu platformun bunu çok iyi uyguladıklarını ifade ederek dile getirmişlerdir.

b. Katılımcıların %53 (29 kişi)'ü güvenmediklerini çünkü oyun oynarken gerçek hayatta vücutlarını korumadığını ve oyun oynarken ne olacağını bilemediklerini, cihaz bozulunca kendilerini kimin/neyin koruyacağını, kendilerini oyuna kaptırıp intihar etmeye kalktıklarında mavi kalkanın onları korumayacağını, bilinmeyen bir ortamda sadece bir kalkanın kendilerini korumayacağı, oyunda sağlanan güvenin gerçek hayatta bir güven sağlamayacağını dile getirmişlerdir.

10. Facebook Horizon'dan yola çıkarak sosyal VR uygulamalarına dâhil olur musunuz? Nedenini belirtiniz.

a. Katılımcıların %56 (31 kişi)'sı Horizontan yola çıkarak sosyal VR uygulamalarına dâhil olacaklarını çünkü bu uygulamaların oldukça eğlenceli, merak uyandırıcı, heyecanlı, deneyimsel, hayal gücü geliştirici ve arkadaşlık kurmak için güzel bir yol olduğunu dile getirmişlerdir.

b. Uygulamayı sadece bir kereliğine deneme amaçlı kullanabileceklerini sonrasında devam etmeyeceğini belirtenler ise katılımcıların %4 (2 kişi)'ünü oluşturmaktadır.

c. Katılımcıların %40 (22 kişi)'i bilgisayara bağımlı olmak ve zamanlarını boşa harcamak istemediklerini, toplumu kötü etkileyeceğini, gerçek ve sanal hayat arasında boşlukta kalılabileceği, güvenmediklerini, kendilerini oyuna kaptırıp çeşitli yerlerden düşecekleri, VR uygulamalar ve oyunlar için zamanlarının olmadığını, oyun oynamadıklarını ve sosyal hayatı çok fazla etkileyeceğini düşündükleri için sosyal VR uygulamalarına dâhil olmayacaklarını belirtmişlerdir.

11. Facebook Horizon'dan yola çıkarak sosyal VR uygulamalarına/oyunlarına koşulsuz güvenir misiniz? Nedenini belirtiniz.

a. Katılımcıların %20 (11 kişi)'si Horizonu baz alarak sosyal VR uygulamalarına koşulsuz güvenebileceklerini çünkü sonuçta tek bir tuşla çıkabileceklerini, sadece uygulama içi bir oyun olduğunu, kişisel bilgilerini verdiklerine göre güvenebilecekleri bir oyun/uygulama olduğunu, yasal gizliliklerin korunacağına inandıklarını, zaten bilgisayar oyunu bağımlısı oldukları ve bunun da eğlenceli olacağını düşündüklerini dile getirmişlerdir.

b. Katılımcıların %2 (1 kişi)'si sadece vakit geçirmek ve stres atmak amaçlı oynayacağını ama kısmen güvenebileceğini dile getirmiştir.

c. Katılımcıların %5 (3 kişi)'i kararsız kalmıştır. Sebep olarak da aslında oynamak istedikleri ama kişisel bilgiler vermenin sıkıntı yaratabileceğini ve öngörülemez sorunlarla karşılaşabileceklerini göstermişlerdir.

d. Katılımcıların %73 (40 kişi)'ü koşulsuz güvenmeyeceklerini çünkü gizlilik esaslarına uyulacağını düşünmediklerini ve kişisel bilgilerinin güvende olmadığını düşündüklerini, gerçek dışı şeylerin olduğunu dolayısıyla gerçek hayattan koparıldıklarını, kişisel bilgilerinin satılma ihtimalinin olduğunu dolayısıyla tehlikeli olduğunu, normal hayattaki zevklerden (ekip dikmek, gökkuşağını görmek vs. gibi) mahrum kalacaklarını ve bunlara kimsenin hakim olmaması gerektiğini, oyuna bağımlı olmak istemediklerini, ruh sağlığını olumsuz etkileyebileceğini ve kişilerin gerçek hayatlarındaki karakterlerinden farklı bir şekilde karşılıklarına çıkacaklarını dile getirmişlerdir.

Facebook Horizon'da hemen hemen yapılamayacak hiçbir şeyin olmaması dolayısıyla potansiyel tüketiciler açısından oldukça ilgi çekici bulunmuş, değişik ve güzel bir deneyim olacağından dolayı büyük çoğunluğu bu deneyimi yaşamak istemiştir. Bu deneyimi yaşamak

istemeyen azınlıkta sanal ve gerçek hayatın birbirine karışacağını bunun da sosyal hayatı olumsuz etkileyeceğini dile getirmiştir. Bu bulgu doğrultusunda “AP₁: Facebook Horizon sosyal VR uygulaması potansiyel tüketicilerin ilgisini çekecektir” desteklenmektedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu Facebook Horizon’dan eğlence amaçlı yararlanacaklarını ve Facebook Horizon’un etkin bir ürün olduğunu çünkü içine kapanık insanların bile bu sosyal VR uygulaması sayesinde sosyalleşebileceklerini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra katılımcıların bir kısmı tam aksi görüş bildirerek Facebook Horizon’un sosyal hayatı olumsuz etkileyeceğini insanları sosyalleştirmek yerine asosyalleştireceğini dile getirmiştir. Ama genel itibarıyla bakıldığında çoğunluk sosyalleşmenin artacağı yönünde olumlu görüş bildirmiş ve “AP₂: Facebook Horizon sosyalleşme açısından potansiyel tüketicilere olumlu katkılar sağlayacaktır” desteklenmiştir.

Facebook Horizon’un olumlu yanları ile olumsuz yanlarına ilişkin görüşler karşılaştırıldığında, olumsuz yanlarının olumlu yanlarından daha fazla olduğu görülmektedir. Çünkü Facebook Horizon gerçeğe yakın bir uygulamadır ve sanal âlemden yaşanılanlar gerçek hayata aktarılamayınca mutsuzluk ortaya çıkacaktır. Ayrıca Facebook Horizon asosyalleşmeye sebep olacağından ve kişisel bilgilerin verilmesinden dolayı da oldukça riskli bir oyundur. Bu bulgulara göre de “AP₃: Facebook Horizon potansiyel tüketiciler üzerinde olumlu katkıları olacaktır” reddedilmektedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu Facebook Horizon’a güvenemeyeceklerini çünkü dijital ortamlarda bulunan kötü amaçlı yazılımlar ve kişiler tarafından kişisel bilgilerinin çalınarak kötü niyetlerle kullanılabileceğini düşünmektedirler. Ayrıca kola takılan paneldeki mavi kalkanın da hiçbir güvenirliliğinin olmadığını sadece sanalda dünyada kaldığını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla “AP₄: Facebook Horizon potansiyel tüketiciler açısından son derece güvenilir bir uygulamadır” reddedilmiştir.

Katılımcılar Facebook Horizon öncülüğünde diğer sosyal VR uygulamalarını eğlenceli ve ilginç bir deneyim olacağı için deneyimleyeceklerini ancak %73 gibi büyük bir çoğunluk her ne kadar sosyal VR uygulamalarına dâhil olsalar da kesinlikle koşulsuz güvenemeyeceklerini çünkü kişisel bilgilerinin güvende olduğunu düşünmediklerini belirtmişlerdir. Buna göre “AP₅: Facebook Horizon sayesinde potansiyel tüketiciler benzer sosyal VR uygulamalarına son derece güvenle bakmaktadırlar” da reddedilmektedir.

SONUÇ

Bilgisayarlar tarafından özel yazılım ve donanımlarla oluşturulan, katılımcılara gerçeklik hissi veren, yapılabilecek ve yapılamayacak veya yapmak istenilen ya da olmak istenilen her şeyi deneyimleme ve sahip olma imkânı veren matematiksel ortamlar olan sanal gerçeklik, hayatımıza hızlı bir giriş yapmıştır.

Facebook Horizon sanal gerçeklik oyunu, klasik kuramlardan dinlenme veya fazla enerji kuramlarında bahsedilen fazla enerjinin atılması veya dinlenme amaçlarının ötesine geçerek öncül

deneme kuramında bahsi geçen ve adeta gelecekte yaşanılacaklara ışık tutacak ya da gelecekte yaşanılacakların bir simülasyonu olan bir oyun gibi davranmaktadır.

Potansiyel tüketicilerin gerçekten Facebook Horizon sosyal VR uygulamasını talep edip etmeyecekleri, Facebook Horizon'a güvenip güvenemeyecekleri ve Facebook Horizon'dan yola çıkarak diğer sosyal VR uygulamalara ilişkin tüketicilerin güvenilirlik algılarını ölçmek amacıyla gerçekleştirilen çalışmada betimsel analizden yararlanılmıştır.

Çalışmanın betimsel analizi sonucunda elde edilen bulgulara bakıldığında; katılımcıların Facebook Horizon ve diğer Sosyal VR uygulamalarını eğlenceli ve ilginç buldukları için oynayacakları ancak her ne olursa olsun paylaşılan kişisel bilgilerin kötü niyetli yazılımcılar veya kişilerce ele geçirilmesi, kötü amaçlı kullanılması, satılması vs. gibi sebeplerle ve sosyal hayatı olumsuz etkileyerek asosyalleşmeye sebep olacağından dolayı kesinlikle güvenilir bulmadıkları görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında tüketiciler, Facebook Horizon ve diğer sosyal VR uygulamalarını güvenilir bulmamakta ve birçok olumsuz yanının olduğunu düşünmektedirler. Dolayısıyla katılımcıların görüşleri, Facebook Horizon ve diğer sosyal VR uygulamalarının ne kullanımı ne de güvenilirliği hakkındaki olumlu beklentileri karşılamamaktadır.

Çalışmanın sadece videolar ve anlatılanlar üzerinden gerçekleştirilmesi çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Benzer bir çalışma gerçekleştirecek olan araştırmacılar tarafından, VR gözlük temin edilerek Facebook Horizon hesabı veya başka bir sosyal VR hesabı üzerinden VR deneyimi gerçekleştirilip daha detaylı bir çalışma elde edilebilir.

Kaynakça

- Akaslan, Dursun, Ernst, Fred Barış, Sarıışık, Gencay ve Erdoğan, Saffet (2018) “Sanal Gerçeklik Uygulamaları İçin Araştırma ve Eğitim Olanakları”, *Turkish Studies* C:13, S:21, ss.1-20.
- Aklımızı Keşfedin (2018) "Kum Havuzu Tekniği", <https://aklizikesfedin.com/kum-havuzu-teknigi/> (Erişim Tarihi: 09.01.2020).
- Altunışık, Remzi ve diğerleri (2007) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri/SPSS Uygulamalı*, 5. Baskı, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- Aslan, Recep (2017) “Uluslararası Rekabette Yeni İmkânlar Sanal Gerçeklik, Artırılmış Gerçeklik ve Hologram”, *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, S:49, ss. 21-26
- ATV Ana Haber (2019) “Dünyaya Sanal Boyut”, [Erişim: 11.01.2020, <https://www.youtube.com/watch?v=FTM96CisMjI&list=PLuSmyPRhE5Sg5ff1-7NJplC4mHBRnnD4d&index=3&t=4s>]
- Bayraktar, Erkan ve Kaleli, Fatih (2007) “Sanal Gerçeklik ve Uygulama Alanları” *Akademik Bilişim*, 31 Ocak-2 Şubat, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, ss. 1-6.
- BBC NEWS (2019) “Facebook to Create VR World Called Horizon”, [Erişim: 11.01.2020, <https://www.bbc.com/news/technology-49851798>]
- CNET (2019) “Oculus Connect 6 VR Event in 12 Minutes” [Erişim: 03.03.2020-13.03.2020, <https://www.youtube.com/watch?v=ybhYJ87U2Gs&list=PLuSmyPRhE5Sg5ff1-7NJplC4mHBRnnD4d&index=4&t=0s>]
- Constine, Josh (2019) “Facebook Announces Horizon, A VR Massive-Multiplayer World”, [Erişim: 11.01.2020, <https://techcrunch.com/2019/09/25/facebook-horizon/>]
- Ferhat, Savaş (2016) “Dijital Dünyanın Gerçekliği, Gerçek Dünyanın Sanallığı: Bir Dijital Medya Ürünü Olarak Sanal Gerçeklik”, *TRT Akademi*, C:1, S:2, ss. 724-746.
- Fullfilmizle (2020) “Ready Player One/Başlat” [Erişim: 03.03.2020-13.03.2020, <https://www.fullfilmizle.pw/ready-player-one-baslat-1080p-turkce-dublaj-full-izle/>]
- Holt, Kris (2019) “Social VR world 'Facebook Horizon' comes to Oculus in 2020”, [Erişim: 13.01.2020, <https://www.engadget.com/2019/09/25/oculus-social-vr-world-facebook-horizon/>]
- İKSV (2018) “İKSV Galaları: Başlat Ready Player One”, [Erişim: 26.02.2020, <https://www.iksv.org/tr/iksv-galalari/iksv-galalari-baslat-ready-player-one>]
- Kayapa, Nihal ve Tong, Togan (2011). “Sanal Gerçeklik Ortamında Algı”, *Sigma*, 3(Özel Sayı), ss.348-354.
- Koçyiğit, Sinan, Tuğluk, Mehmet Nur ve Kök, Mehmet (2007) “Çocuğun Gelişim Sürecinde Eğitsel Bir Etkinlik Olarak Oyun”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S:16, ss. 324-342.
- Larsen, Luke (2019) “Facebook’s Horizon VR World Looks Like Second Life All Over Again”, [Erişim: 11.01.2020, <https://www.digitaltrends.com/computing/facebook-horizon-is-second-life-all-over-again/>]
- Liszewski, Andrew (2019) “Facebook's Horizon Is a New VR Social Network Inspired by Spielberg's Worst Movie”, <https://gizmodo.com/facebook-horizon-is-a-new-vr-social-network-inspired-by-1838456603> (Erişim Tarihi: 13.01.2020).
- Oculus (2019) “Welcome to Facebook Horizon”, <https://www.youtube.com/watch?v=Is8eXZco46Q> (Erişim Tarihi: 03.03.2020 – 13.03.2020).
- Olağanüstü Kanıtlar (t.y.) "Trol Ne Demektir? "İnternet Trolü" Kime Denir?", <http://www.olaganustukanitlar.com/trol-ne-demektir-internet-trolu-kime-denir/> (Erişim Tarihi: 09.01.2020).
- Öngen, Orkun (2017) “Sosyal Medya Kullanıcılarının Gerçeklik Yanılgısı”, *e-Journal of New Media / Yeni Medya Elektronik Dergi*, C:1, S:1, ss. 1-14.
- Stein, Scott (2019) “I Tried Facebook’s Vision for The Social Future of VR, and It’s Full of Question Marks - Do I Want My Virtual Life to be Disneyfied?”, <https://www.cnet.com/news/i-tried-facebooks-vision-for-the-social-future-of-vr-full-of-question-marks/>, (Erişim Tarihi: 11.01.2020).
- Sharma, Shubham (2019) “Facebook Horizon is A Social VR World Right Out of Sci-Fi Movies: 5 Things You Should Know About It”, <https://siliconcanals.com/news/facebook-horizon-social-vr-world/> (Erişim Tarihi: 21.01.2020).
- Tural, Hüseyin (2005) “İlköğretim Matematik Öğretiminde Oyun ve Etkinliklerle Öğretimin Erişi ve Tutuma Etkisi”, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Wikipedia (2020) “Ready Player One (Film)”, [https://en.wikipedia.org/wiki/Ready_Player_One_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ready_Player_One_(film)) (Erişim Tarihi, 11.01.2020).

EKLER

Resim1. Facebook Horizon Şehir Meydanı
Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=Is8eXZco46Q>

Resim 2. Oculus Quest Sanal Gerçeklik Gözlüğü
Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=Is8eXZco46Q>

Resim 3. Ready Player One Filmi'nde Sanal Gerçeklik Oyunu Oynama Sahnesi
Kaynak: <https://www.iksv.org/tr/iksv-galalari/iksv-galalari-baslat-ready-player-one>

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi: Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu

The First Izmir Economic Congress In Turkish Business History And Management Science: The Formation Of Bank-Centred Business Groups

Muzaffer AYDEMİR¹

Öz

Yönetim bilimi çalışmalarında Türk işletme tarihine olan ilgi giderek artmaktadır. Erken Cumhuriyet Dönemi ve öncesi, işletme tarihi çalışmaları için özellikli bir zaman dilimidir. Kazanılanbağımsızlık zaferi sonrası henüz barış anlaşması imzalanmadan ve yeni yönetim şekli ilan edilmeden düzenlenen Birinci İzmir İktisat Kongresi, tarih ve iktisat bilim insanlarınca detaylı bir şekilde ele alınmasına rağmen yönetim bilim insanları tarafından yeterince incelenmemiştir. Kurtuluş Savaşını kazanan lider kadro, sahip oldukları stratejik yönetim yetenekleri ile ülkenin milli kalkınmasını gerçekleştirebilecek örgütsel yapılar kurmuşlardır. Lider kadronun yönetiminde yapılan kongrede alınan kararlar sonucunda, Türk işletme gruplarının ilk örnekleri olan İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde benimsenen milli kalkınma amacını gerçekleştirebilmek için dönemin koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan banka merkezli işletme grupları, daha sonra kurulacak çok sayıdaki örgütsel yapıya örnek teşkil etmiştir. Dönemin kurumsal koşullarının şekillendirdiği örgütsel yapıların analizinde kullanılan metot tarihsel dönüşüm metodolojisidir. Çalışmada, Erken Cumhuriyet döneminde kurulan özgün örgütsel yapılar tarihsel dönüşüm metodolojisi çerçevesinde ele alınarak henüz yeterince incelenmemiş döneme ışık tutulacaktır. Böyleceyönetim bilimi yazınına da katkıda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İşletme Tarihi, İşletme Grubu, Yönetim.

Abstract

The Turkish business history has been gradually taken attraction from the management science studies. Pre and early Republican era is a specific time period for business history studies. The First Izmir Economic Congress, which was held after the War of Independence but before signing a peace treaty and declaring a new form of government, was examined in detail by the history and economics scholars; however, it has not been studied by the management scientists. The top cadre that won the War of Independence established organizational structures that can carry out the national development of the country with their strategic management skills. As a result of the decisions taken in the congress, İşbank and Sanayi and Maadin Bank were established as the first examples of Turkish business groups. Bank-centred business groups, which emerged in the first Izmir Economic Congress to meet the goal of national development, have set an example for many organizational structures that were to be established later. Theme thousand in the analysis of organizational structures shaped by the institutional conditions of the era is the historical transformation methodology. Our study will contribute to the management science by examining the original organizational structures established in the early Republican period with the historical transformation methodology and shed light on this period which has not been sufficiently examined.

Keywords: Business History, BusinesGroups, Management.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Altınbaş Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, muzaffer.aydemir@altinbas.edu.tr

Giriş

Türk işletme tarihinde önemli değişikliklerin yaşandığı dönemlerden birisi Erken Cumhuriyet dönemidir. Erken Cumhuriyet dönemi, yaşanan hızlı değişimler ve ortaya çıkan özgün ve stratejik önemdeki örgütsel yapılar ile dikkat çekmektedir. Ülkenin geleceğini belirleyecek önemli stratejik kararlar Cumhuriyetin ilanından hemen önce ve sonraki dönemde alınmıştır. Hayati önem taşıyan uzun vadeli kararlar ancak yetenekli ve güçlü yöneticiler tarafından alınmaktadır (Aydemir, 2019a: 27). Stratejik yöneticiler başarılı olabilmeleri için gerekli yönetsel becerilere sahip olmalıdır. Yöneticiler, daha uzun dönem bakış açısına sahip olmalı ve meydana gelebilecek olaylara hazır olmalıdırlar (Gottschalk, 2007: 123). Mesleki yaşamlarının çoğunu başarı için zorlu stratejik kararların alındığı muharebe alanlarında geçiren yöneticiler, Erken Cumhuriyet döneminde aldıkları kararlarla, ülkenin uzun süreli geleceğini belirlemiştir.

Ülke yöneticilerinin Kurtuluş Savaşı sonrası aldıkları ilk stratejik karar Birinci İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasıdır. Birinci İzmir İktisat Kongresi sadece iktisat konularının görüşüldüğü bir toplantı değil, milli kalkınmayı sağlayacak örgütsel yapıların esasları belirlendiği bir girişimdir. Bu kapsamda, Birinci İzmir İktisat Kongresi ülkenin ekonomik geleceğini belirleyen kararların alındığı stratejik bir girişim, faaliyettir.

Stratejik önemde olan Birinci İzmir İktisat Kongresi'ne ait birçok araştırma yapılmıştır. Kongre, tarih ve iktisat bilim insanları tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir. 1920'lerin ekonomik politikasında önem taşıyan gelişme Cumhuriyetin ilanından önce düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'dir (Tuna, 2009: 20). Cumhuriyet ekonomisinin miladı İzmir İktisat Kongresi'dir (Durmuş ve Aydemir, 2016: 157). Tarihsel ve iktisadi öneminin yanında Birinci İzmir İktisat Kongresi gelecekte kurulacak olan girişimlerin, örgütsel yapıların esaslarının belirlendiği stratejik bir toplantıdır. Birinci İzmir İktisat Kongresi işletme bilimi esasları ile yeterince ele alınmamıştır. Bu kapsamda Birinci İzmir İktisat Kongresi işletme, yönetim bilimi insanları tarafından metodolojik olarak incelenmelidir.

Kongre, öncelikle farklı grupların temsilcileri tarafından kendi çalışma alanlarına ilişkin sorunların ortaya konup tartışılması, çözüm önerilerinin ortaya konması ve kararların alınmasını sağlamıştır. İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanma amacı, savaştan yorgun çıkan iktisadi aktörlerin ve birimlerin birbirlerini tanımalarını sağlamak, onların ihtiyaçlarını tespit etmek, iktisadi konular üzerine dikkatleri çekmek ve iktisat politikalarını da bu sonuçlara göre belirleme isteğidir (Koçtürk ve Gölalan, 2010: 50).

Birinci İzmir İktisat Kongresi, "17 Şubat – 04 Mart" 1923 tarihinde toplanmıştır. Kongrenin tarih tesadüfen seçilmemiştir. Kongre, zafer sonrası çeşitli siyasi olayların yaşandığı dönemde yapılmıştır. Kongrenin, Cumhuriyetin ilanından sekiz ay kadar önce ve Lozan Barış görüşmelerinin

Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi:
Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu

özellikle ekonomik konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle kesildiği dönemde (Koç, 2020: 155) yapılması zamanlamasının tesadüf olmadığını göstermektedir.

Kurtuluş savaşı kazanıldıktan sonra ülke hızlı bir değişim geçirmiştir. Zafer sonrası değişen koşullara bağlı olarak kısa sürede birçok yeni işletme, örgütsel yapı ortaya çıkmıştır. Yeni işletmelerin ortaya çıkışları zamana ve koşullar bağlı olarak değişmektedir. Yeni işletmelerin ortaya çıkışlarının nedenlerini bulamamızda kullanılabilir yönetsel yaklaşım tarihsel dönüşüm metodolojisidir. Gelişme sürecine ilişkin kuramsal analiz ile tarihsel araştırma bir tarihsel dönüşüm metodolojisi aracılığıyla (Lazonick, 2007: 53) açıklanabilir. Tarihsel dönüşüm metodolojisinde, yenilikçi işletmelerin ortaya çıkışları toplumsal, kurumsal koşullara bağlıdır. Ortaya çıkan yeni işletmeler dönemin koşulların bir yansımasıdır.

Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda iki önemli örgütsel yapı kurulmuştur; İş Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankası. Banka merkezli işletme grubu olarak kurulan ve daha sonra kurulacak olan birçok yeni işletmeye model oluşturan bankaların esasları Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenmiştir. Her iki banka da dönemin kurumsal koşullarına bağlı olarak birçok işlevi yerine getirebilecek özgün bir örgütsel yapıda kurulmuştur. Banka merkezli işletme gruplarının örgütsel yapısında farklı sektörlerde faaliyet gösteren birçok işletme, iştirak bulunmaktadır. Kuruluş sözleşme ve kanununda da ifade edildiği gibi iki banka da milli kalkınmayı gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyulan tüm fonksiyonları tek bir örgütsel yapıda altında toplamış ve yürütmüştür.

Yapılan çalışmalarda İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankaları birer sanayi grubu olarak nitelendirilmiş ancak bu yaklaşım yönetim bilimi esasları ile açıklanmamıştır. Yaşer (1973), İş Bankası'nı "İş Bankası Grubu" olarak nitelendirmiş, Zarakolu da (1974), Sanayi ve Maadin Bankası'nın bir sanayi holding şirketi gibi çalıştığını belirtmiştir. Müteakiben yönetim bilimi esasları ile yapılan çalışmalarda da Sanayi ve Maadin Bankası (Aydemir, Özkaleli ve Katırcıoğlu, 2012) ve İş Bankası (Aydemir, 2019b) banka merkezli işletme grubu olarak tanımlanmıştır. Ancak banka merkezli işletme grubu modelinin esaslarının belirlendiği tarihsel kaynak henüz incelenmiştir.

Birinci İzmir İktisat Kongresi, iktisat ve tarih incelemelerinin ötesinde, işletme tarihi açısından da önemli anlam ve tespitler içermektedir. Geleceğin işletmelerinin özgün örgütsel yapıları kongrede alınan kararlar çerçevesinde şekillenmiştir. Çalışmamızda cevabı aranan soru, Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan banka merkezli işletme grubu modelinin esaslarının hangi tarihsel süreçte ortaya çıktığıdır?

Birinci İzmir İktisat Kongresi işletme tarihi çalışmaları için önemlidir. Cumhuriyetin kuruluşu sonrası kurulan özgün örgütsel yapılar kongrede alınan stratejik kararlar sonrası kurulmuştur. Çalışmayı yapmaktaki amacımız, Erken Cumhuriyet döneminde kurulan banka merkezli işletme gruplarının modelinin esaslarının belirlendiği Birinci İzmir İktisat Kongresi'ni yönetim bilimi esasları ile inceleyerek Türk İşletme Tarihi çalışmalarına katkıda bulunmaktır.

1. İzmir İktisat Kongresi

Birinci İzmir İktisat Kongresi'ni toplayan lider kadro, kongre öncesi süreçte sadece savaşa odaklanmamış, hayatın devamını sağlayacak örgütsel yapıları da kurmuştur. Kurtuluş savaşı sürerken, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2 Mayıs 1920'de hükümetin kurulması ile ilgili 3 numaralı kanunu kabul etmesi sonundaon bir bakanlıktan birisi olanİktisat (ekonomi) Bakanlığı (İnan, 1989: 12) kurulmuştur. Savaş esnasında üretim düşük seviyelerde seyretmiş, toplumun çoğu tüketici (İnan, 1989: 12) olarak kalmıştır. Savaş sonuçlandıktan ve zafer kazanıldıktan sonra kurumsal ortam son derece olumsuzdur. Ülkenin üretiminin çoğunluğunu sağlayan yerler harap olmuş, işgalin olumsuz sonuçları her alanda kendini hissettirmiştir. Kazanılan askeri zafer aslında çok daha zor yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Savaş esnasında bile ekonomiye yönelik kurumları teşkil eden yönetici kadro, zafer sonrası olumsuz koşulları ortadan kaldırmak, milli kalkınmayı gerçekleştirmek için yapılacak girişimlerin, kurulacak örgütsel yapıların esaslarını belirlemek için çabalara girişmiştir. Bu kapsamda zafer sonrası yapılan ilk önemli girişim olan Birinci İzmir İktisat Kongresi'dir. Birinci İzmir İktisat Kongresi Türk İşletme Tarihi açısından ayrıcalıkla bir yere sahiptir.

Öncelikle kongrenin düzenlendiği yer önem arz etmektedir. Anadolu'nun işgalinin başladığı ve işgali kesin olarak sonlandıracak zaferin kazanıldığı yerin seçilmesi tesadüf değildir. Ayrıca işgal ordularının kaçarken bıraktıkları harap İzmir şehri yeni ekonomik zaferlerin başarı tohumlarının atıldığı yer olacaktır. Kongre ile savaşlardan yorgun çıkan halka, ekonomik yön vermek ve harap olan yurdu kalkındırma ve mamur etme (İnan, 1989: 12) mesajlarının İzmir'den verilmesi anlamlıdır.

Kongrenin dikkat çekici özelliklerinden birisi düzenlenme zamanıdır. Birinci İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923 tarihinde başlamış ve 4 Mart 1923 tarihine kadar sürmüştür. Kongre tarihi birkaç bakımdan önemlidir. Birincisi, kongre düzenlenirken yaşanan siyasal olaylar ve bunların ekonomik yansımalarıdır. Kongre başladığında savaş yeni bitmiş, barış anlaşması henüz imzalanmamıştır. Kongrenin başladığı dönem, barış anlaşması görüşmelerin sürdüğü, ancak çeşitli kesintilerin yaşandığı bir dönemdir. Lozan barış görüşmeleri sürerken temel konularda sorunlar yaşanmıştır. Kongre, Lozan'da kapitülasyonlar gibi Osmanlıyı sömürgeleştiren konularda sert tartışmaların yapılması üzerine görüşmelerin 4 Şubat 1923 tarihinde askıya alındığı bir konjonktürde düzenlenmektedir (Durmuş ve Aydemir, 2016: 163). Kongre görüşmelerin taraflar arasında çıkan anlaşmazlık sonucu kesildiği bir zamanda taraflara mesaj verecek şekilde toplanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçlar, kapitülasyonlar gibi önemli bazı konularda anlaşma sağlanamaması üzerine kesintiye uğrayan Lozan görüşmelerindeki dayatmacı muhataplara bu konularda hiçbir şekilde ödün verilmeyeceğini (Durmuş ve Aydemir, 2016: 165) mesajı, Birinci İzmir İktisat Kongresinde verilmiştir. Kongrenin hazırlıkları müzakerelerin kesildiği bir dönemde Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen toplum yapısı ve güç dengeleri(Korum, 1982: 64) dikkate alınarak organize edilmiştir. Kısacası zaferi kazanan yönetici kadro düzenlenen kongre aracılığıyla Lozan'da karşılaşılan zorlukları Türk ve dünya kamuoyuna duyurmakla (Özçelik, Tuncer, 2007: 255), kalmayıp, bazı ekonomik dayatmalarda

Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi:
Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu

bulunan taraflara cevap niteliğindeki kararları da almıştır. Kongrenin zamanlamasında dikkat çeken ikinci husus da, ülkenin yeni yönetim şeklinin ilan edilmeden önce yapılmasıdır. Kongre düzenlendiği zaman Kurtuluş Savaşı zafer ile sonuçlanmış, ancak devletin yeni yönetim şekli henüz belirlenmemiştir. Kongrede sekiz ay sonra ilan edilecek yeni yönetim şeklinin ekonomik altyapısı ilan edilmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nin zamanlaması görüşülen konuların ne kadar öncelikli olduğuna işaret etmektedir.

Kongre'de yapılan görüşmeler kadar katılımcılarının özellikleri de dikkat çekicidir. Kongrenin katılımcıları farklı gruplardan; çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarından oluşmuştur. Dönemin ekonomik koşullarını temsil eden farklı grupların kongreye katılımı etkili sonuçların alınmasını sağlamıştır. İşgal ve savaş, tüccar ve esnafın Ankara hükümeti ile irtibatlarını zorlaştırmıştır. İstanbul ve İzmir illerinde bulunan sermaye çevrelerinin, Ankara hükümeti temsilcileri ile yakınlaşmasını sağlaması ve yeni kurulacak cumhuriyetin ekonomi politikalarını kendilerine bildirmesi (Kahraman ve Şişmanoğlu, 2019: 630) Birinci İzmir İktisat Kongresi sayesinde olmuştur. Düzenlenen kongre ile tüccarların çiftçilerin, sanayicilerin ve işçilerin sorun ve isteklerinin neler olduğunu bilmek/belirlemek (Durmuş ve Aydemir, 2016: 158) imkânı elde edilmiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra İstanbullu Türk tüccarlar Milli Türk Ticaret Birliği'ni kurarak yabancı ekonomilerle, dış ekonomik ilişkileri sürdüren azınlıkların tasfiyesiyle meydana gelen boşluğu doldurmayı (Koçtürk ve Gölalan, 2010: 50) amaçlamışlardır. İşgal sırasında tütün tekeli kurulması, işletilme hakkının yabancı sermaye egemenliğindeki bir şirkete verilmesi tehlikesi karşısında yerli tüccarlar arasında işgal sonrası Milli Türk Ticaret Birliği'nin kurulmasına neden olmuştur. Birliğin kurulması esnaf ve tüccarların milli bir kongreye katılımının altyapısını sağlamıştır.

Kongre 16 günlük yoğun bir mesai sonrası tamamlanmıştır. Kongrede alınan kararlar tavsiye niteliği taşımaktadır. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar hükümeti bağlayıcı nitelikte kararlar değildir (Koç, 2010: 155). Kongre kararları, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ile Bakanlar Kurulu Başkanlığına takdim olunmuştur (İnan, 1989: 20). Kongre sonrasında yapılan düzenlemeler ve yeni girişimler alınan kararların dikkate alındığının birer göstergesidir.

Kongrede alınan ana kararlar; şirketleşmeyi kolaylaştırmak, sanayiye teşvik, milli bankalaşma, milli yerli üretimi teşvik, teknik eleman yetiştirecek okullar açmak, demir yolları inşaatının hükümetçe bir programa bağlanması, sanayi mallarının gümrük vergileri ile korunması, ulaşım sorunlarının çözülmesi (Keçetep, 2016: 826), tekelleşmenin önlenmesi, reji kaldırılıp tütün faaliyetlerinde serbesti sağlanması, aşar vergisi kaldırılması, yabancı sermayeye ülke ekonomisinin öncelikleri doğrultusunda izin verilmesi (Kahraman ve Şişmanoğlu, 2019: 631) şeklinde özetleyebiliriz. Alınan kararlar ve yayınlanan belge ekonomik kadroya da yön verici niteliktedir. Toplumda iktisadi düşüncenin gelişmediği, aydınların da iktisadi bilgilerinin dar olduğu bir dönemde düzenlenen kongre sonunda, böyle bir belgenin yayınlanmış olması büyük önem taşımaktadır (Koç, 2010: 152). Kısacası kongre, Cumhuriyetin ilanından önce hükümetin kuruluşundan sonra Türkiye'yi ileri ülkeler düzeyinde

yükseltmek ve bu amaçla uygulanabilecek bir iktisat politikasını tayin etmek için (Köksal veİlkin 1973: 5) yapılmıştır.

Tüm bu iktisadi hususların yanında kararların yarattığı örgütsel modeller en az kararlar kadar önem taşımaktadır. Kongrede alınan kararlar ışığında milli kalkınmayı sağlayacak, birçok eksikliği, ihtiyacı aynı yapı altında karşılayabilecek yeni örgütler ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan yeni örgütsel yapıların kuruluş esasları kongrede alınan kararlar ile belirlenmiştir.

2. Yeni İşletmelerin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Dönüşüm Metodolojisi

İşletme tarihi çalışmaları, mikro ve makro ekonomik düzeyler arasında (Amatori ve Jones, 2007: 19), kurumsal ortamlarda işletmelerin ortaya çıkışındaki kurumsal, örgütsel nedenler, gelişmeleri, geçirdiği safhalar ile yaşanan değişimlerin nedenleri ve süreçlerve sonuçlar üzerinde durmaktadır. Yapılan çalışmalarda ülke kalkınmasının taşıdığı önem işletmelerin ortaya çıkışının nedenleri arasında yer almaktadır. İşletme tarihi çalışmalarında örnekler genellikle öncü konumundaki işletmeler olmaktadır (Sivramkrishna, 2014; Pozzi, 2014). İşletme tarihi çalışmaları niceliksel ekonomik kaynaklar yanında değerli niteliksel verileri de kullanarak yönetim bilimine ciddi katkılar sağlamaktadır.

İşletme tarihi çalışmalarında kullanılan önemli yöntemlerden birisi de tarihsel dönüşüm metodolojisidir. Tarihsel dönüşüm metodolojisi, kuramı ve tarihi bütünleştirilmeye yönelik çabalarının eleştirel bir değerlendirilmesi yoluyla (Lazonick, 2007: 53) uygulanmaktadır. Bu yaklaşımda karşılıklı etkileşimlerin sonuçları değerlendirilmektedir. Tarihsel dönüşüm metodolojisi, toplumsal analiz birimlerini belirler ve sonuçta iktisadi gelişme sürecinde değişik toplumsal birimlerin birbirleriyle nasıl etkileştiklerini belirlememize olanak sağlar (Lazonick, 2007: 47).

Tarihsel dönüşüm metodolojisinde yenilikçi işletmenin toplumsal koşulları incelenmektedir. Söz konusu koşullar, yenilik sürecini teşvik eden ya da kısıtlayan sektörel, örgütsel ve kurumsal koşulların temel özellikleridir (Lazonick, 2007: 49). Yenilikçi işletmeyi anlayabilmemizi sağlayacak koşullar; sektörel (teknoloji, piyasa ve rekabet), örgütsel (bilişsel, davranışsal, stratejik), kurumsal (istihdam, mali, düzenleyici) koşullar (Lazonick, 2007: 49) olarak sınıflandırılmaktadır.

Yenilikçi işletmeler değişken koşulların var olduğu ortamlarda ortaya çıkmaktadırlar. İşletmelerin ortaya çıkmasını sağlayan koşullar zamanla değişmektedir. Koşullar ve ortaya çıkan işletmeler arasındaki ilişkiyi anlamamızı sağlayan yaklaşım tarihsel dönüşüm metodolojisidir. Tarihsel dönüşüm metodolojisinde yeni işletmeler çalışma ortamındaki farklı koşullara bağlı olarak var olmakta, örgütsel şekil almaktadırlar. Yeni işletmelerin ortaya çıkışlarını doğru bir şekilde anlayabilmemiz için dönemin koşullarını iyi bilmemiz, değerlendirmemiz gerekmektedir.

İşletme tarihi çalışmaları sadece mikro düzeydeki işletmeleri, örgütsel yapıları anlamada değil makro düzeydeki çabaları da anlamamızı sağlamaktadır. İşletme tarihi çalışmalarında makro ve mikro

Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi:
Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu

düzeylerin etkileşimi ve bunların örgütsel sonuçları önemlidir. Tarihsel dönüşüm metodolojisi, mikro ve makro düzeyleri birbirine bağlayarak işletmeleri, ulusal ve uluslararası ekonomik kalkınmanın evrimini anlamamıza yardımcı olmaktadır (Amatori, 2009: 17). Yenilikçi işletmeleri doğru anlamak için ortaya çıktıkları koşulları anlamak gerekmektedir.

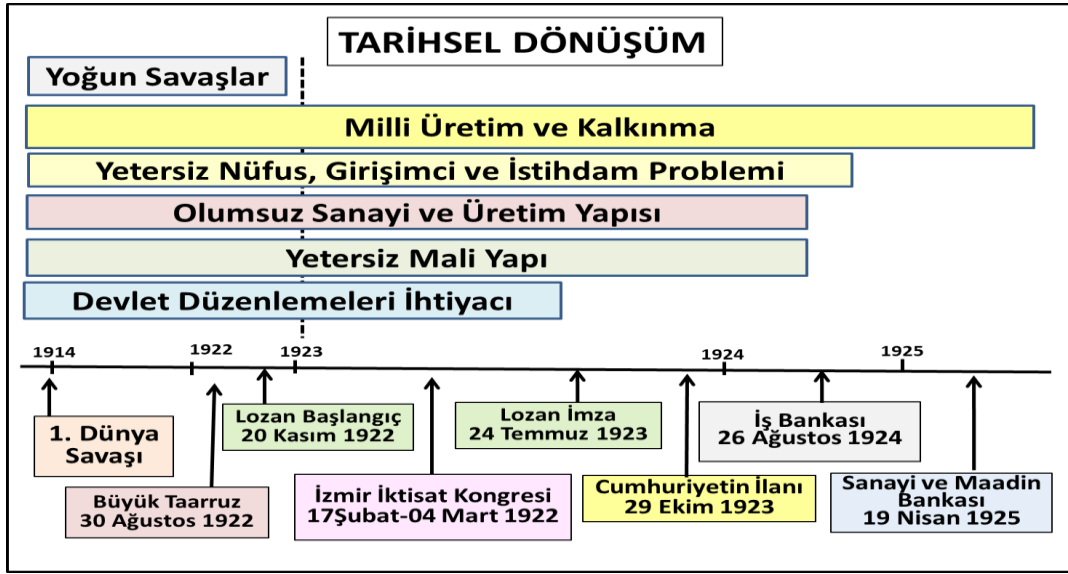
3. Tarihsel Dönüşüm ve Kurumsal Koşullar

Tarihsel dönüşüm metodolojisinde yenilikçi işletmeyi anlayabilmemizi için sektörel, örgütsel ve kurumsal koşulların yeni işletmelerin ortaya çıkışlarındaki etkileri incelememiz gerekir. İzmir İktisat Kongresi doğrudan spesifik yeni bir işletmenin kurulmasını değil milli kalkınmayı sağlayacak stratejik örgütsel esasların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, spesifik bir işletme, örgütsel yapı incelenmediğinden örgütsel dönüşüm metodolojisinde yer alan sektörel örgütsel ve kurumsal koşullardan sadece kurumsal koşullar incelenecektir.

Şekil 1’de Birinci İzmir İktisat Kongresinin toplandığı dönemde etkili olan koşullar ve kongre sonrası ortaya çıkan ana örgütsel yapılar yer almaktadır. Kongre toplanmadan önce ortaya çıkan ve kongrenin çalışmalarında doğrudan etkisi bulunan koşullar kurumsal koşullar olarak üst kısımda belirtilmiştir. Bahse konu koşulların şekillendirdiği kongre süreci öncesi ve sonrası meydana gelen değişimler de altta belirtilmiştir.

Tarihsel dönüşüm metodolojisinde yeni örgütsel yapıların ortaya çıkışı ve bu çıkışın nedenleri ortaya konmaktadır. Kurtuluş Savaşı sonrasında yaşanan dönüşümlerin nedenlerini biraz daha gerilerde aramak gerekmektedir. Birinci Dünya Savaşı’ndan başlayan süreç kurumsal koşulları üzerinde belirleyici olmuştur. Savaşın kurumsal koşullarının olumsuz yansımaları Şekil 1’de de görüldüğü gibi tüm ekonomik ve toplumsal şartları negatif yönde etkilemiştir. Yaşanan savaşlar, ülkenin mali yapısını daha da zayıflatmış, sınırlı olan sanayi üretimi gerilemiş, milli üretim ve kalkınma ihtiyacı hat safhaya ulaşmıştır. Savaşlar ülkenin demografik yapısını, nüfusunun nitelik ve nicelik özelliklerini olumsuz şekilde etkilemiştir. Ülkenin milli kalkınmasını sağlayacak girişimcilerin ortaya çıkması savaşlar nedeniyle mümkün olamamıştır. Birinci Dünya Savaşı ile 1925 yılları arasına baktığımızda yaşanan olayların önemli bir kısmı politik olaylardır. Savaşın doğal sonucu olan politik olaylar yanında dikkat çeken süreç Birinci İzmir İktisat Kongresi’nin toplanması ve sonrasındır. Kongrenin şekillendirdiği koşullar iki önemli örgütsel yapıyı, banka merkezli işletme grubunu meydana çıkarmıştır. Cumhuriyetin ilanından bir yıl gibi kısa bir süre sonra kurulan İş Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankası’nın örgütsel esasları Birinci İzmir İktisat Kongresi’nde belirlenmiştir.

Şekil 1. Birinci İzmir İktisat Kongresinin toplandığı dönemdeki tarihsel dönüşüm koşulları

Tarihsel dönüşüm metodolojisinde, ortaya çıkan yeni işletme ve örgütsel yapıların makro düzeyde doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için dönemin genel koşulları olan kurumsal koşulların doğru bir şekilde ortaya konması gerekmektedir. Birinci İzmir İktisat Kongresi'nin toplanma nedenlerini oluşturan ve uzun bir geçmişe dayanan koşullar anlaşılmadan kongre sonrası ortaya çıkan örgütsel yapıları doğru bir şekilde değerlendirmek mümkün değildir. Tablo 1'de Birinci İzmir İktisat Kongresi'nin toplandığı dönemde kurumsal koşullar ve bunların ortaya çıkan yeni örgütsel yapılar üzerine etkileri ele alınmıştır.

Tablo 1. Birinci İzmir İktisat Kongresi dönemindeki kurumsal koşullar ve etkileri

Koşullar Sistemi	Alt Koşullar	Mevcut Koşullar	Koşulların Sonuca Etkileri
Kurumsal Koşullar	Savaşın Yarattığı Koşullar	Yeni bitmiş zaferle sonuçlanmış yıkıcı savaşın olumsuz etkileri	Savaşın yarattığı olumsuz koşulları ortadan kaldırmak için milli kalkınma esaslarının belirlenmesi
	Sanayi, Üretim Koşulları	Sanayinin, üretimin ilkel koşullarda, yetersiz düzeyde yapılması.	Milli kalkınmayı gerçekleştirebilecek güçlü örgütsel yapıların, işletmelerin esaslarının belirlenmesi.
	Mali Koşullar	Kısıtlı mali piyasa imkanları, güçlü mali örgütsel yapılar, bankaların yabancıların sahipliğinde olması	Sanayileşme, kalkınmayı sağlayacak güçlü milli bankalara ihtiyaç
	İstihdam Koşulları	Ülkedeki insan kaynakları	İnsan gücünün kalkınma için niteliksel ve niceliksel olarak yetersiz olması

Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi:
Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu

	Girişimci Yapısı	Ülkedeki girişimcilerin özellikleri	Mevcut iş insanlarının esnaf ve tüccar olması,
	Düzenleyici	Devlet düzenlemelere olan ihtiyaç	Lozan Barış Anlaşması görüşmelerinde borçlar ve kapitülasyonlar ve hukuki konularda gerekli düzenlemelerin yapılması.

Osmanlı İmparatorluğunun üretim sistemi tarım yanında loncalar, esnaf sistemine dayalı idi. Geniş bir coğrafyaya hükmeden, İpekyolu üzerinde olan imparatorluk uzun süre güçlü bir ekonomik bir güce sahip idi. Amerika'nın keşfi sonucu Avrupa'ya kıymetli metallerin gelmesi, Ümit Burnu'nun geçilerek Asya'nın güneyi ve doğusunun ekonomik sisteme katılması ve özellikle buhar gücünün keşfi ve sanayide kullanılması dünya dengelerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Sanayileşme ve kitle üretim sistemi sonunda daha fazla hammadde ihtiyacı ortaya çıkmış, Osmanlı İmparatorluk toprakları Batı için güçlü bir pazar olmanın yanında hammadde kaynağı olmuştur. Esnaf, loncalardan daha fazla ürünü daha ucuza üreten Batı karşısında imparatorluk topraklarında hammadde fiyatlarını yükseltmiş, üretim sistemi zarar görmüştür. Uzun süre devam eden süreç sonunda imparatorluk toprakları kârlı bir pazara dönüşmüştür. Yapılan anlaşmalar ile İngiltere başta olmak üzere Batılı devletlere tanınan imtiyazlar, kapitülasyonlar Osmanlı İmparatorluğu için olumsuz neticeler yaratmıştır Osmanlı pazarının bu açılımı mevcut sanayiye yıkılmış ve sanayileşme çabalarını boşa çıkarmıştır (Georgeon, 2006: 190).

19. yüzyıl boyunca sanayileşmesini tamamlamış olan Batı Avrupa 20. yüzyıl ilk yıllarında ekonomik alanda güçlü bir duruma gelmiştir (Köksal ve İlkin, 1973: 3). Sanayileşme Batıdaki sermaye birikimini artırmış yeni ve güçlü girişimlerin, güçlü işletmelerin kurulmasını sağlamıştır. Buna karşılık Osmanlı Devleti sanayileşme hamlesini yapamamış, ilkel ve tarıma büyük ölçüde bağlı bir ülke olmuştur (Köksal ve İlkin, 1973: 3).

Ekonomik koşullar yanında yaşanan ve kaybedilen yıkıcı savaşlar da imparatorluk ekonomisine olumsuz etkilerde bulunmuştur. Orduyu teçhiz etmek için alınan borçlar devlet hazinesine ilave yük getirmiştir. Girilen savaşların kaybedilmesi, ödenen tazminatlar ve yeni borçlanmalar ekonomik durumu daha da kötüleştirmiştir. Yıkıcı savaşlar yalnız ekonomiyi değil toplumu da olumsuz şekilde etkilemiştir. Anadolu bozkırının geçimlik üretime mahkum kıldığı geniş ve yoksul köylü kitlesi 10 yılı aşkın savaş ve yıkım döneminin en çok sarstığı sınıfı oluşturmuştur (Boratav, 1988: 27).

1900 başına gelindiğinde tablo çok daha olumsuz bir hal almıştır. 1908-1914 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısı tarımcı, sanayide fevkalade geri, dış ticarete dışa bağımlı niteliklerini büyük ölçüde korumuştur (Boratav, 1988: 23). Alınan ve bir türlü ödenemeyen

dış borçlar dış ticaretin artan açıkları yöneticileri yeni arayışlara yönlendirmiştir. Girişimci azlığı ve sermaye kısıtlılığı karşısında devlet sanayi işletmeleri kurma yoluna gitmiştir. Dışa bağımlılık ve sermaye yetersizliği gibi problemler özellikle askeri ihtiyaçların karşılanabilmesi için devletin sanayi işletmesi kurmasını zorunlu hale getirmiştir (Tuna, 2009: 18).

Balkan ve Birinci Dünya Savaşı sonunda koşullar devlet ve halk için daha da olumsuz olmuştur. I. Dünya Savaşı ekonomik yönden zayıf olan yurdumuzu daha da zor bir duruma düşürmüştü (Köksal ve İlkin, 1973: 3). Birçok cephede aynı anda yapılan savaşların çoğu kaybedilmiş, sahip olunan toprakların çoğu elden çıkmıştır. Kaybedilen topraklar sonunda İmparatorluk ekonomisi belirli alanlarda toplanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöktüğü dönemlerde Türkiye ekonomisi alanda kapitalist metropollere büyük ölçüde bağımlıdır (Tezel, 2015: 121). Bu dönemde, sanayileşmede sanayinin bölgeler arasındaki dağılımı dengesizdir (Türk, 1970: 10). Bu merkezlerin Kurtuluş Savaşı öncesi işgali kontrolün işgal güçlerine geçmesine neden olmuştur.

Kurtuluş Savaşı esnasında ve sonundaki istatistik veriler dönemin kurumsal ortamı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Kongre öncesi yapılan istatistik sayımları dönemin koşulları hakkında fikir edinmemizi sağlayabilecektir. Son Osmanlı sanayi istatistik sayımları 1913-1915 yılları arasında yapılmıştır. İmparatorluk topraklarındaki üretim yapan işletmeler basit teknolojik yeteneğe sahip, sektörel olarak da Avrupa sanayisi ile rekabet gücünden yoksundu. Üretim yapan örgütsel yapılar ağır sanayiden uzaktılar, toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyet göstermekteydiler. İmparatorluğun şehir ve kasabalarındaki işletmeler, halkın temel ihtiyaçlarını karşılayacak maddeleri üretmekteydiler. Genel tablo içerisinde, gıda sanayi 1913 yılında %68.6, 1915 yılında %70.3, dokuma sanayi de %14.9, 1915 yılında da %11.9 oranına (Ökçün, 1971: IX) sahipti.

İzmir İktisat Kongresi öncesi 1921 yılında yapılan sanayi sayımları, savaş sürecinin etkilerini göz önüne sermektedir. 1921 yılında milli sınırlar içinde faaliyet gösteren 33.058 işletmenin %60.7 dokuma çalışan %46.3, deri %16.2 çalışan %23.6, maden %9.9 çalışan %10.5, tahta %6.3 çalışan %7.9, gıda %3.8 çalışan %5.9, toprak %2.1 çalışan %4.7 ve kimya %1 çalışan %1.1'dir (Türkdoğan, 1981, 457). Türkiye'nin 1923 sınırları esas alındığında yerli fabrika üretiminin yurtiçi tüketimi karşılama oranı pamuklu kumaşlarda %10, yünlü kumaşlarda %40, ipekli kumaşlarda %5, sabunda %20, buğday ununda %60 olup porselen, cam, çatal bıçak, şeker gibi tüketim mallarında tamamı ithaldir (Tezel, 2015: 121).

Birinci İzmir İktisat kongresi öncesinde büyük işletmelerin çoğunluğu yabancıların mülkiyetindedir. 1920'lerin başında Türkiye ekonomisinde önemli bir yer tutan yabancı sermaye şirketlerinin ülkedeki öz varlıklarının %45 Alman, %26 Fransız, %17 İngiliz, %4 Belçika, %2 Amerikalılara ait olup toplamı 63 milyon sterlin kadardır (Tezel, 2015: 126). Yerli girişimcilerin sahip olduğu işletmeler ortalama 3'den az çalışanı olan atölyeler şeklindedir. Kurtuluş savaşı sonrasında

Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi:
Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu

ekonomi genellikle küçük işletmelerin hakim olduğu bir örgütlenme biçiminde idi (Türkdoğan, 1981: 456).

Kongre öncesi finansal örgütlerin, bankaların sahiplik yapıları, kuruluş amaçları dikkat çekicidir. Cumhuriyetten önce piyasada faaliyet gösteren bankalar daha çok yabancı sermaye tarafından ya da yabancı iştirakiyle, özellikle Türkiye’de faaliyette bulunan yabancı şirketleri finanse etmek amacıyla kurulmuştur (Parasız, 1998, s. 109). Bankaların uygulamaları dikkate alındığında amaçlarının imparatorluk mali yapısını güçlendirmekten çok kendi beklentilerini karşılamak olduğu görülmektedir. Savaş öncesi dönemde bankaların başlıca faaliyetleri kamu borçlarını düzenlemek, aracılık etmek ve ülkedeki yabancı yatırımcıları yönlendirmektir (Keyder, 1998: 115).

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi ile Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden dönemde kurulan bankalar salt finansal ve iktisadi açıdan ele alınmamalıdır. Anılan dönemde kurulan bankalar zamanın ekonomik, sosyal, siyasi yönetsel özelliklerini yansıtmaktadırlar. 1909 yılından itibaren milli kalkınma hareketi kapsamında birçok yerel banka kurulmuştur. Özellikle kasabalardaki Türk toprak sahipleri ve tüccarlar tarafından örgütlenmiş olan bu bankaların kuruluşunda genellikle siyasal iktidarın milletvekillerinin öncü olduğu göze çarpmaktaydı (Kazgan vd., 1999: 81). Yerel tüccar bölgenin ileri gelenleri, girişimciler tarafından 1909 yılından itibaren başlayan bankacılık hareketi 1930 yılına kadar sürmüştür. Söz konusu dönemde toplam 49 adet yerel banka kurulmuştur (Ökçün, 1973: 415-458). Kurulan 49 bankanın 21 adedi İzmir İktisat Kongresi öncesinde kurulmuştur. Anadolu bankaları ihracatta yabancı sermaye hâkimiyetiyle rekabet olanakları sağlamaya yönelik yerel tüccar örgütleri niteliğindeydi (Keyder, 1998: 115). Özellikle şehir ve kasabalardaki Türk toprak sahipleri ve tüccarlar tarafından örgütlenmiş olan bu bankaların kuruluşunda genellikle siyasal iktidarın milletvekillerinin öncü olduğu göze çarpmaktaydı (Kazgan, vd., 1999: 30-II).

Savaşın yarattığı olumsuz koşullar finansal yapılarda da kendisini göstermiştir. Savaş esnasında ve sonrasında ülke topraklarında yabancı sermaye azalmaya başlamıştır. Bu hareketlilik yerel girişimleri de olumsuz şekilde etkilemiştir. Savaş sırasında hem Fransız hem İngiliz sermayesinin ülkeyi terk zorunda kalması hem de tarım fiyatlarının artması nedeniyle bol kâr getiren mali girişimlerin kalıcı faaliyetler olmadığı daha sonra görüldü (Keyder, 1998: 115).

Kurtuluş Savaşı sonrası finansal yapıyı etkileyen önemli faktörlerden birisi de İmparatorluğun borç stokudur. Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalacak olan dış borçlar (Yaşa, 1980: 563) yeni yönetici kadronun çözmesi gereken önemli sorunlardan birisidir. Lozan görüşmelerinin çetin geçmesinin ana nedenlerinden birisi de borçlar meselesidir. Lozan anlaşması sonrasında uzun bir döneme yayılacak olan imparatorluk borçları genç Cumhuriyetin mali yapısında bazı zorlukların yaşanmasına neden olmuştur. Borç meselesi yanında yabancılara tanınan gümrük imtiyazları ve kapitülasyonlar da imparatorluktan miras kalan, kalkınma önünde engel oluşturan konulardandır.

Milli kalkınmanın önündeki önemli kurumsal engellerden birisi de ülkenin demografik yapısı ve kaynaklarının durumudur. Kurtuluş Savaşı sonrası ülkenin nüfus yapısı da diğer koşullar gibi olumlu değildi. Uzun süren yıkıcı savaşlar ülkenin genç işgücünü azaltmıştır. Nüfus yapısı incelenirken nicel ve nitel özellikleri önem kazanmaktadır. Kurtuluş savaşı bittiğinde ülke nüfusu 10 milyon civarında idi. Gençlerini savaş meydanlarında yitiren ülke mevcut nüfusu ile kalkınmak mecburiyetindedir. Cumhuriyetin başlangıcında nüfus yaklaşık %77'si köylerde yaşıyor, çalışan nüfusun %81'i tarımla uğraşırken %5,6'sı sanayi %4,8'i ticaret ve %7'si de hizmet sektöründe istihdam ediliyordu (Kazgan, vd., 1999: 30-II).

Kurtuluş Savaşı sonrası demografik yapının nicelikleri kadar nitelikleri de olumsuzdur. Mevcut nüfusun nitelikleri de ülke kalkınması için yeterli özelliklere sahip değildir. Öncelikle okuma yazma oranı oldukça düşüktür. 1920'lerin başında tipik bir az gelişmiş bir ülke durumunda olan Türkiye'de okuma yazma oranı %10 dolayındadır (Yaşa, 1980: 563). Milli kalkınmanın gerçekleşebilmesi için yüksek bir okuma yazma oranına sahip yetişmiş bir nüfusa ihtiyaç duyulmaktadır. Kalkınma için nüfusun niteliklerinden birisi de girişimci varlığıdır. Savaş sonrası ülkede iktisadi açıdan öne çıkan kesim esnaf ve tüccarlardır. Çoğu yöresel boyutta faaliyette bulunan esnaf ve tüccarlar sınırlı sayıda üretim kapasitesine sahip işletmelerde üretim yapmakta, ürünlerini bölgesindeki tüketici kesime sunmaktaydılar. Büyük şehirlerdeki tüccarlar ise çoğunlukla yabancı şirketlerin temsilcileri idiler. Sanayileşmek, kalkınmak için öncelikle kalkınmayı sağlayacak işletmeleri, örgütsel yapıları kuracak girişimci sınıfa ihtiyaç vardır. İzmir İktisat Kongresi düzenlendiğinde yeterli düzeyde milli kalkınmayı gerçekleştirebilecek sanayici, girişimcilerin olduğu söylenemez. Bu dönemde ülkenin lider kadrosu asker kökenli kişilerden oluşmaktaydı. Hayatları savaş meydanlarında geçmiş, stratejik kararlar vermiş ve verdiği kararlar sonucu zaferi kazanmış kadro, milli kalkınmaya yönelik stratejik karar ve uygulamaları da yerinde ve zamanında yaptılar. Kendileri girişimci olmasa da güçlü girişimci kadroları oluşturmak için kongreyi topladılar.

4. Birinci İzmir İktisat Kongresi ve Yeni İşletme Kurulması

Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrasında düzenlenen Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde gelecek dönemde uygulanacak yeni kalkınma stratejileri belirlenmiştir. Savaş sonrası ülkenin hızla kalkınması gerekmektedir. Kongrede, milli kalkınmanın gerçekleşebilmesi için yol haritası, ana esasların belirlenmesi hedeflenmiştir. Ekonomik kalkınma konusuna bu kadar büyük önem vermekle beraber açıklığa kavuşturulması gereken bir nokta bulunmaktadır; o da kalkınmanın ne yolda ve hangi strateji ile gerçekleştirileceği fikridir (Koç, 2010: 149). Kongrede tartışılan ana konulardan birisi de ülkede ivedilikle savaşın izlerinin silinmesi, hedeflenen kalkınma için sanayileşmenin nasıl sağlanacağıdır.

Kongreye çeşitli sektörlerle ait çalışma gruplarının temsilcileri katılmıştır. Kongrede, kalkınma modeli ve bunun nasıl başarılacağı konuları öncelikli olmak üzere sektör temsilcilerinin görüşleri alınmıştır. Zaferi kazanan yönetici kadro kalkınma modeli arayışları konusunda açıklık sağlayabilmek

Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi:
Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu

maksadı ile bir iktisat kongresi toplanmasının doğru olacağını (Koç, 2010: 149) düşünerek kongre düzenlemişlerdir. Kongrede; milli kalkınma nasıl sağlanacak, sanayileşmek için hangi tip örgütsel yapılar oluşturulacak, toplum kısa sürede nasıl daha iyi bir refah düzeyine ulaştırılacak gibi soruların cevapları bulunmaya çalışılmıştır.

Kongrede sanayileşmenin hangi yöntemle yapılacağı görüşülmüştür. Bu konuda iki alternatif bulunmaktadır; özel sektör veya devlet girişimleri. Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde çok kesin bir sınır çizilmemekle birlikte sanayileşmek için özel girişimciliğin öne çıktığı görülmektedir. İzmir İktisat Kongresi ışığı altında 1923'te başlayan bu dönemde özel kesime ağırlık verilmiştir (Köksal ve İlkin, 1973: 5).

Özel kesim veya kamu kesimini başarısı önemli eksikliklerin giderilmesine bağlıdır. Söz konusu eksikliklerden ilki toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayacak ürünleri üretecek olan işletmelerin yokluğudur. Kalkınmanın gerçekleşebilmesi için örgütsel yapılara ihtiyaç duyulmaktadır. Güçlü örgütsel yapıların kurulabilmesi için de girişimcilerin sermaye yapılarının olması gerekmektedir. Yapılacak girişimlere finansal kaynak sağlayacak sermaye birikimine sahip örgütsel yapılar bankalardır. Bankalar, sahip oldukları sermayeyi girişimcilerin hizmetine sunarak farklı sektörlerde yeni işletmelerin kurulmasını sağlarlar. Kurtuluş Savaşı sonrasında ortaya çıkan önemli sorunlardan birisi de sermaye kıtlığıdır. Sermaye kıtlığı kongrede ele alınan öncelikli konulardan birisidir. Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde sermaye birikimi eksikliğinin en önemli ekonomik problem olduğu göz önüne alınarak bankacılık konusuna özel bir önem atfediliyordu (Tuna, 2009: 24). Sermaye kıtlığını giderecek, girişimcilerin ihtiyaçlarına cevap verecek bankalara olan ihtiyaç, sektör temsilcileri tarafından dile getirilmiştir. Özellikle tüccar grubu bankaya olan ihtiyaçlarını açıkça belirtmiştir. Kongre'de tüccar grubun ihtiyaçları belirlenirken; dağınık biçimde bulunan sermaye yapısının toparlanması, ilgili düzenlemelerin yapılması ve teminat ile kredi imkânları sağlayacak bankalara ihtiyaç duyulduğu dile getirilmiştir (Pıçak, Süloğlu ve Eker, 2017: 148).

5. Birinci İzmir İktisat Kongresi ve Banka Merkezli İşletme Grubu

İzmir İktisat Kongresinde ana hedef milli kalkınmanın sağlanmasıdır. Milli kalkınma için öncelikle güçlü örgütsel yapılara, işletmelere, şirketlere ihtiyaç duyulmaktadır. Kurtuluş Savaşı sonrası ülkede bu özellikleri taşıyan örgütsel yapıların olduğu söylenemez. İzmir İktisat Kongresi'nde eksiklerin tespit edilmesinin yanında çözümü sağlayacak örgütsel yapıların esasları da tespit edilmiştir. Cumhuriyetin ilk on yılında sanayinin gelişmesi için 1923 İktisat Kongresi kararları doğrultusunda gerçekçi ekonomik adımlar atılmıştır (Durmuş ve Aydemir, 2016: 160). Kongre milli kalkınmayı sağlayacak ekonomik alanlar ve örgütsel yapıların tespitinde oldukça etkili olmuştur. Kongre kararlarının etkisinin hissedildiği alanlar; para, kredi, bankacılık, mali sistem alanı, ulaşım sektörü, tarım sektörü, sanayi ve ticaret sektörü, dış ticari ilişkiler olarak sıralanabilir (Koç, 2010: 156). İzmir iktisat Kongresi'nin işleyiş süreci ve alınan kararlar detaylı olarak çalışılmasına rağmen kararların

yarattığı örgütsel yapılar yönetim bilimi esaslarıyla ele alınmamıştır. Kongre sonrasında ortaya çıkan örgütsel modellerinin anlaşılabilmesi için öncelikle alınan kararların bilinmesi gerekmektedir.

Birinci İzmir İktisat Kongresi kongreyi düzenleyen lider kadronun dışında farklı grupların katılımı ile gerçekleşmiştir. Kongrede, “mesleki temsil” ilkesini temel alarak oluşturduğu işçi, tüccar, sanayici ve çiftçi grupları temsil edilmiştir (Pıçak, Süloğlu ve Eker, 2017: 146). Kongrede; farklı grupların sorunları ve çözüm önerileri görüşülmüş iktisadi konulara ait esaslar, tavsiye kararları alınmıştır. Hükümeti bağlayıcı nitelikte olmayan kararlar çeşitli sınıfların isteklerini ve ekonomiyeye bakışlarını göstermesi açısından önem taşımaktadır (Koç, 2010: 155).

Kongrede tüccar ve sanayi grubu yaptıkları toplantılarda milli kalkınma için yapılması gerekenlere ilişkin farklı konularda kararlar almışlardır. Katılımcılar tarafından alınan ve milli kalkınma önündeki engellerin aşılmasına yönelik olan ülke yönetim ekibine tavsiye niteliğindeki kararların örgütsel karşılıklarının neler olduğu incelendiğinde karşımıza iki ana konu çıkmaktadır, bankacılık ve işletmelerin, örgütsel yapıların teşkili. Yapılan toplantılarda tüccar grubu bankalar, sanayi grubu da sanayi bankalarına ilişkin kararlar aldılar. Çünkü dönemin koşullarında sermaye kıtlığı kalkınma önündeki ciddi bir engeldir.

Tüccar grubu ilk olarak bankalar meselesini ele almıştır. Toplantıda, münasip bir isim altında bir ticaret ana bankası kurulması kararlaştırılmış ve buna ilişkin esaslar (İnan, 1989: 32) belirlenmiştir. Benzer şekilde sanayi grubu da sanayi bankasının kurulması yönünde karar almıştır. Sanayiye yönelik uzun vadeli kredide uzmanlaşmış bir bankanın bulunmayışı, kendini açık bir biçimde hissettirmektedir ve böyle bir banka kurulması İzmir İktisat Kongresi'nde sanayiciler grubunun başlıca taleplerinden biri olacaktır (Georgeon, 2006: 192). Bu kapsamda, ziraat ve köy bankaları hariç, imtiyazlı birkaç bankanın sermaye katılımı ile sanayi bankasının kurulması (İnan, 1989: 50) düşünülmüş, bu kararlar üzerine tüm bu faaliyetleri yürütecek bir ana ticaret bankasının kurulması kabul edilmiştir (Pıçak, Süloğlu ve Eker, 2017: 148). Bankacılık yanında şirketleşme yeni ve güçlü işlemlerin kuruluşları ile ilgili esaslar da kongrede kararlaştırılmıştır.

İzmir İktisat Kongresi'nde bankacılık ve sanayileşme, şirketleşme konusunda alınan kararların ne gibi somut örgütsel karşılıklarının olduğu düşünüldüğünde karşımıza iki örgütsel yapı çıkmaktadır; İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası. Her iki banka da Cumhuriyetin ilanından sonra kurulmuştur. İş Bankası 1924 yılında, Sanayi ve Maadin Bankası da 1925 yılında kuruldu. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ülkenin uzun vadeli endüstriyel sermaye eksikliği problemine, İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası birlikte çözüm getirmişlerdir (Kandemir, 2002: 32).

İzmir İktisat Kongresi sonrası kurulan ilk kapsamlı örgütsel yapı İş Bankası'dır. Türkiye'de milli bankacılığın gelişmesi Cumhuriyetin başlangıcı ile olmuştur (Tezer, 1973: 13). Cumhuriyet kurulduktan bir yıl sonra kurulan İş Bankası sonraki dönem kurulacak örgütsel yapılar için bir model olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti devleti ile Türkiye İş Bankası'nın kuruluş ve emekleme dönemi

Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi:
Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu

örtüşür (Kocabaşoğlu, vd., 2001: 17). Cumhuriyetin kuruluşu sonrası kalkınma için yeni girişimcilere ihtiyaç duyulmuştur. 1923'te Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte devlet, yerli bürokrat, tüccar, işletme sahiplerini girişimci olma konusunda cesaretlendirdiler (Khanna ve Yafeh, 2007: 356). Ülke yöneticileri ve halkın geniş katılımıyla özel girişim olarak kurulan İş Bankası milli kalkınmanın ilk somut örgütsel örneğidir.

İş Bankası'nın kuruluşundan sonra kurulan önemli ikinci örgütsel yapı 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'dır. Sanayi ve Maadin Bankası özel bir kanunla, bir devlet kuruluşu olarak kurulmuştur. Banka Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan basit üretim teknikleri ile çalışan ve düşük üretim kapasitesine sahip işletmeleri devralmıştır. Sanayi faaliyetler; banka teessüs ettikten sonra dört fabrika; Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası ile Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası'nı devralmıştır (Apak, Aydınelli ve Akın, 1952: 25). Banka farklı amaçları gerçekleştirmek için kanunla kurulmuştur. Banka, 19 Nisan 1925 tarihinde, 633 Sayılı Özel Yasayla kendisine devredilen olan müessesatı-sanayiye teşkil edecek şirketlere devredinceye kadar yönetmek, iştirak suretiyle sanayi faaliyetlerinde bulunmak, işletmek ve her türlü bankacılık işlemlerini yapmak üzere kurulmuştur (Akgüç, 1989: 157). 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası daha sonraki dönemde kurulacak olan yeni girişimlere örnek teşkil etmiştir. Türkiye Sınai ve Maadin Bankası, özellikle 1950'li yılların başlarından itibaren, görülen kalkınma bankasının ilk örneklerinden biri olarak nitelendirilebilir (Akgüç, 1989: 24). Sanayi ve Maadin Bankası, İş Bankası'ndan farklı olarak diğer alandaki eksikliği gidermek amacıyla kurulmuştur. Sanayi ve Maadin Bankası'na devlet kuruluşları meydana getirmek görevi verilirken gaye, İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen esaslara aykırı olarak özel kuruluşların yerini almak değil, daha çok onları tamamlamaktı (Serin, 1983: 106).

İzmir İktisat Kongresi sonrası kurulan iki önemli banka örgütsel yapıları yanında kuruluş amaçları ve işlevleri açısından incelendiklerinde bir banka olmanın ötesinde birer işletme grupları olarak görülürler. İş Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankası'nın daha iyi anlaşılabilmesi için işletme grubunun ve özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Tablo 2'de işletme grubu özellikleri ile İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası'nın özellikleri karşılaştırılmaktadır. Cumhuriyet kurulduktan sonra kurulan her iki örgütsel yapı da banka olmanın ötesinde işletme grubu özellikleri taşımaktadır.

Tablo 2. İşletme grubu özellikleri ve İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası

İşletme Grubu Özelliği	Kuramsal Yaklaşımlar	İş Bankası-Sanayi ve Maadin Bankası
Örgütsel yapı	İşletme grupları ana işletmenin yönetsel kontrolü altında faaliyet gösterirler (Khanna, 2000).	İş Bankası iştirakleri, ana işletme olan bankaya bağlı olarak faaliyet göstermiştir (Aydemir, 2019b, s. 58). Sanayi ve Maadin Bankası iştirakleri bankanın yönetimi altında faaliyet göstermiştir (Aydemir, Özkaleli ve Katırcıoğlu, 2012, s. 257)

Muzaffer AYDEMİR

Taşdıkları önem	İşletme grupları, faaliyet gösterdikleri ülkelerin ekonomilerinde önemli bir rol oynarlar (Chung, 2001, s. 35) İşletme grupları her yerde gelişmekte olan ekonomilerde performansı büyük ölçüde önemli bir şekilde etkilemektedir (Khanna, Rivkin, 2001, s. 45)	Her iki banka da Cumhuriyet sonrası kurulan ilk önemli örgütsel yapılardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında sınai gelişmenin sağlanması için 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde benimsenen kararlar doğrultusunda alınan önlemlerden en önemlileri; önce 1924'te İş Bankası (Georgeon, 2006, s. 193) ile Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulmasıdır (Koçtürk, Gölalan, 2010, s. 53),
Kalkınma ihtiyacı	İşletme grupları gelişmekte olan ekonomilerde performansı büyük ölçüde etkilemektedir (Khanna; Rivkin, 2001, s. 45).	Kalkınma modeli arayışları (Koç, 2010, s. 148) ve izlenecek iktisat politikalarının ve iktisadi kalkınma hamlelerinin tespiti için (Keçetep, 2016, s. 826) İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Tespit edilen esaslar çerçevesinde banka merkezli işletme grubu özellikleri taşıyan iki bankalar kurulmuştur.
Örgütsel heterogeneti	İşletme grupları iştirakleri farklı sektörlerde faaliyet gösterirler (Khanna ve Palepu, 2000).	İş Bankası, tarım, sanayi, madencilik, enerji üretimi ve dağıtım, bayındırlık işleri, nakliyecilik, sigortacılık, turizm, dışsattım alanlarında her türlü teşebbüsü kurmuş ve iştirak etmiştir (Kocabaşoğlu, vd. 2001, s. 30). Sanayi ve Maadin Bankası; Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası ile Hereke İpeklî ve Yünlü Dokuma Fabrikası devralmıştır (Apak, Aydınelli ve Akın, 1952, s. 25) ve faaliyette bulunduğu süre boyunca 16 farklı alanda faaliyet gösteren iştirake sahip olmuştur (Aydemir, Özkaleli ve Katırcıoğlu, 2012, s. 256)
Pazar etkinliği	Gelişmekte olan piyasalarda işletme grupları pazar imkanlarından faydalanmak için kurulmaktadır (Khanna, Palepu, 2000, s. 268) İşletme grupları faaliyette buldukları pazarlarda etkindirler (Khanna ve Palepu, 2000)	İş Bankası, pazar eksikliklerine tepkiden daha çok sanayi eksikliklerinin giderilmesi amacıyla hareket etmeye devam etmiştir (Aydemir, 2019b, s. 60). Sanayi ve Maadin Bankası, dönem içerisinde pazar şartlarını yeterince oluşmamasına rağmen yönetsel şemsiyesi altındaki sektör çeşitliliğine sahip işletmelerin pazar içerisinde etkin olmasını sağlamıştır (Aydemir, Özkaleli ve Katırcıoğlu, 2012, s. 257).
Finansal ilişki	İşletme grupları ana işletme ile iştirakler arasında finansal ilişkiler vardır (Ghemawat ve Khanna, 1998; Khanna, 2000).	İş Bankası ticari kredilerin yanı sıra sınai mülkiyette de aktif olarak yer almaya başlamıştır (Ateş ve Soyak, 1999, s. 150). Sanayi ve Maadin Bankası iştirakleri ile finansal ilişkiler tesis etmiştir (Altug, 1981, s. 94).
Kuruluş sözleşmesi özellikleri	-	İş Bankası'nın kuruluş sözleşmesindeki 4 adet kuruluş amacını yalnızca bir adedi bankacılık, diğerleri yönetim ve işletmecilik işlemleri ile ilgilidir (Türkiye İş Bankası Esas Mukavelesi, 1946). Sanayi ve Maadin Bankası kuruluş kanununda yer alan altı amaçtan dördü işletmecilik ve yönetim, ikisi de bankacılık ve finans ile ilgilidir (Recai, 1934, s. 31).

Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi: Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu

Dünyadaki hemen hemen birçok ülkede, farklı adlarla faaliyet gösteren işletme grupları ülkelerin ekonomilerde baskın konuma sahiptirler. Türkiye’de holding adı altında işletme gruplarının ortaya çıkışları 1960 sonrasına rast gelmesine rağmen Cumhuriyetin kuruluşundan kısa bir süre sonra işletme grubu özelliklerine sahip örgütsel yapılar hızla kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’ndeki işletme gruplarının ilk örnekleri İş Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankasıdır. Her iki banka da literatürde iş grubu olarak adlandırılmaktadır. Cumhuriyet’in ekonomik tarihinde “İş Bankası Grubu” diye anılan bu kuruluşun yeri ve etkisi çok önemlidir (Yaşer, 1973: 343). Benzer şekilde Sanayi ve Maadin Bankası’nın da bir işletme grubu olduğu ifade edilmektedir. Zarakolu (1974) Sanayi ve Maadin Bankası’nın gerçek anlamda bir sanayi bankacılığı yapmaktan öte, bir sanayi holding şirketi gibi çalışmak zorunda kaldığını vurgulamaktadır. Söz konusu bankaların bir iş grubu oldukları söylenmesine rağmen yönetsel esaslarla konu açıklanmamıştır. Yönetim bilimi esasları ile Cumhuriyetin ilk iki bankasının birer banka merkezli işletme grubu oldukları Sanayi ve Maadin Bankası (Aydemir, Özkaleli ve Katırcıoğlu, 2012), İş Bankası (Aydemir, 2019b) ortaya konmuştur. Yapılan çalışmalarda, işletme grubu yaklaşımı ile bankalar karşılaştırılarak banka merkezli işletme grubu modeli Türk işletme tarihi çalışmalarına kazandırılmıştır. Söz konusu çalışmalar sadece örgütsel yapıların modelini belirlemiş, modelin esaslarının ortaya çıktığı süreçleri ele almamıştır. Banka merkezli işletme grubu modeli Birinci İzmir İktisat Kongresi’nde belirlenen esaslar çerçevesinde kurulan örgütsel yapılarda ortaya çıkmıştır. Özgün bir örgütsel yapı olan modelin kökeni gerçekte Birinci İzmir İktisat Kongresi’dir.

Sonuç ve Değerlendirme

Birinci İzmir İktisat Kongresi Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kongrenin tamamlanmasını müteakip birkaç ay sonra Lozan Barış Anlaşması imzalanmış ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Birçok önemli politik olay arasında yapılan kongrede devletin makro düzeydeki ekonomik esasları belirlenmeye çalışılmıştır. Birinci İzmir İktisat Kongresi’nin tarih ve iktisat bilimleri yanında işletme, yönetim bilimi açısından da önemi büyüktür. Kongrede alınan kararlar sonrasında ortaya çıkan örgütsel yapılar yönetim bilimi yaklaşımları ile incelenmeye değerdir.

Birinci İzmir İktisat Kongresi yapıldıktan ve Cumhuriyet ilan edildikten sonra iki önemli örgütsel yapı ortaya çıkmıştır. İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası. Kongreye katılan tüccar ve sanayi grubu girişimlerine finansal destek sağlayacak sanayi bankasının kurulmasını istemişlerdir. Milli kalkınmanın ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeni işletmelerini kurulması için finansal destek yanında tüm yönetsel koşulları karşılayabilecek yeni bir örgütsel modele ihtiyaç vardır. Bu kapsamda, dönemin koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan örgütsel yapı “banka merkezli işletme grubudur”. Model güçlü bir stratejik bilincin eseridir. Fonksiyonel geçmişlerinde verdikleri karar ve uygulamalar sonucu stratejik yönetim yeteneğini kazanmış olan yönetici kadro kongrede alınan

kararlar doğrultusunda özgün örgütsel yapılar kurmuşlardır. Banka merkezli işletme grubu, aynı örgütsel yapı altında birçok soruna çözüm getiren yönetsel bir modeldir.

Modelin ortaya çıkışını anlayabilmek için bize rehber olacak yönetim yaklaşımı tarihsel dönüşüm metodolojisidir. Tarihsel dönüşüm metodolojisine göre yeni örgütlerin ortaya çıkışı veya geçirdikleri dönüşüm süreçleri dönemin koşullarına bağlıdır. Birinci İzmir İktisat Kongresi'nin düzenlendiği zaman ve sonrasında ülkenin kurumsal koşullarının tamamı olumsuzdur. Tüm bu olumsuz toplumsal, ekonomik ve yönetsel koşulları ortadan kaldıracak milli kalkınmayı gerçekleştirebilmek için kurulan örgütsel yapı banka merkezli işletme grubu olmuştur. Kongrede alınan kararlar çerçevesinde banka ismi ile kurulan örgütsel yapılar her türlü işletmecilik faaliyetini başarılı bir şekilde yürütmüştür. Kuruluş sözleşme ve kanunlarında yer alan esaslar, örgütsel yapı ve işleyişleri ile diğer özellikleri her iki bankanın da kurduklarında birer işletme grubu olduğunu göstermektedir. Dönemin koşullarının ve ihtiyaçlarının şekillendirdiği örgütsel yapılar gerçekte bir işletme grubu modelidir. Söz konusu model ileriki dönemlerde kurulacak işletme gruplarına başlangıç olmuştur. Türk işletme tarihi çalışmalarında önemli bir yere sahip banka merkezli işletme grubu modelinin çıkış noktası Birinci İzmir İktisat Kongresi'dir.

Türk işletme tarihi çalışmaları farklı dönemleri kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Erken cumhuriyet dönemi ve öncesinde yapılan girişimler ve ortaya çıkan örgütsel yapılar işletme tarihi çalışmaları için ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bahse konu dönem yönetim bilimi yaklaşımları ile incelenmelidir. Yakın tarihlerde ortaya çıkan işletme grubu modelinin kökenleri bu dönemlere dayanmaktadır. Yapılacak yeni çalışmalarda farklı ülkelerdeki benzer modellerin incelenmesi Türk ve dünya işletme tarihi literatürüne önemli katkılarda bulunacaktır.

Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi:
Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu

Kaynakça

- Akgüç, Öztin (1989) 100 Soruda Türkiye’de Bankacılık, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Amatori, Franco ve Jones Geoffrey (2007) “Giriş”, Franco Amatori ve Geoffrey Jones (Ed.); Dünya İşletme Tarihi, (Çev. Abdullah Ersoy), Dost Kitapevi Yayınlar, Ankara, ss. 13-23.
- Amatori, Franco (2009) “Business History: State of the Art and Controversies, in “Revista de Historia Industrial”, Entreprises et Histories, 39.1, ss. 17-35.
- Apak, Kemaliettin, Aydınelli, Cevdet ve Akın, Mehmet (1952) Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri, Selülöz Basımevi, İzmit.
- Ateş, Toktamış ve Soyak, Alkan (1999) Cumhuriyet Dönemi İktisadi Yapı ve Finans Sistemi 1923-1946 Dönemi, Creative Yayıncılık, İstanbul.
- Aydemir, Muzaffer, Özkaleli Murat ve Katırcıoğlu, Salih (2012) “The Roots of Holdings through State: Evidence from Turkish Industry and Maadin Bank in Turkey”, Actual Problems of Economics, 136.11, ss. 250-259.
- Aydemir, Muzaffer (2019a) Türkiye’de Üst Yönetim Ekipleri, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Aydemir, Muzaffer (2019b) “Turkey’s Pioneering Model Business Group: İş Bankası (Business Bank)”, Sarıpek Doğa, Yenihan Bora ve Franca Valentin, (Ed.): Critical Review of Social Sciences Contemporary Issues, Frontpage Publications, London, ss. 48-64.
- Boratav, Korkut (1988) Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Chung, Chi-Nien (2001). “Markets, Culture and Institutions: the Emergence of Large Business Groups in Taiwan, 1950’s-1970’s”, Journal of Management Studies, 38.5, ss. 719-745.
- Durmuş, Savaş ve Aydemir Kemal (2016) “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)”, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7.12, ss. 155-167.
- Georgeon, François (2006) Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930 Seçilmiş Makaleler, (Çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ghemawat, Pankaj ve Khanna, Tarun (1998) “The Nature of Diversified Business Groups: A Research Design and Two Case Studies”, The Journal of Industrial Economic”, 46.1, ss. 35-61.
- Gottschalk, Petter (2007) CIO and Corporate Strategic Management: Changing Role of CIO to CEO, Idea Group Publishing, Hershey.
- İnan, Afet (1989) İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kahraman, Serpil ve Şişmanoğlu Gizem (2019) “Atatürk Dönemi İktisadi Devletçi Sanayileşme Politikaları”, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17, ss. 627-656.
- Kandemir, Ahmet (2002) Dünyada ve Türkiye’de Kalkınma Bankacılığı ve Kalkınmanın Finansmanı, Türkiye Kalkınma Bankası Yayın No 12, Ankara.
- Kazgan, Haydar, vd. (1999) Osmanlıdan Günümüze Türk Finans Tarihi Cilt II, Creatif Yayıncılık, İstanbul.
- Keçetep, İlker (2016) Türkiye’de İktisat Biliminin Doğuşu, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı, ss. 823-834.
- Keyder, Çağlar (1998) 1923-1932 Dönemi Bankalar, 75 Yılda Paranın Serüveni, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Khanna, Tarun (2000) “Business Groups and Social Welfare in Emerging Markets: Existing Evidence and Unanswered Questions”, European Economic Review, 44, ss. 748-761.
- Khanna, Tarun ve Palepu, Krishna (2000) “Is Group Affiliation Profitable in Emerging Markets? An Analysis of Diversified Indian Business Groups”, The Journal of Finance, 2000, 55.2, ss.867-891.
- Khanna, Tarun ve Rivkin, Jan (2001) “Estimating the Performance of Business Groups in Emerging Markets”, Strategic Management Journal, 2001, 22.1, ss.45-74.
- Khanna, Tarun ve Yafeh, Yishay (2007) “Business Groups in Emerging Markets: Paragons or Parasites”, Journal of Economic Literature, XLV, ss. 331-372.
- Kocabaşoğlu, Uygur, Sak Güven, Sönmez Sinan, vd. (2001) Türkiye İş Bankası Tarihi, Acar Matbaası, İstanbul.
- Koç, Ceyhan (2010) "İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri". Atatürk Dergisi 3, ss. 145-167.
- Koçtürk, Murat ve Gölalan Meryem (2010) “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”, Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, 45.2, ss. 48-65.
- Korum, Uğur (1982) “1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları” [Bildiri], Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, AÜ. SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu BasımeviNo:513, Ankara, ss. 63-78.

Köksal, Bilge ve İlkin Rasih (1973) Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişmesi (1923-1973), Binbirdirek Matbaası, Ankara.

Lazonick, William (2007) “Yenilikçi İşletmeyi Anlamak: İktisat Kuramı ve İşletme Tarihinin Bütünleştirilmesine Doğru”, FrancoAmotori ve GeoffreyJones (Ed.); Dünya İşletme Tarihi, (Çev. Abdullah Ersoy), Dost Kitapevi Yayınlar, Ankara, ss. 78-101.

Ökçün, Gündüz (1971) Osmanlı Sanayi 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistik, Sevinç Matbaası, Ankara.

Özçelik, Özer ve Tuncer Güner (2007) “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları” Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9.1, ss. 253-266.

Parasız, İlker (1998) Türkiye’de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi, 75 Yılda Paranın Serüveni, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Pıçak, Murat, Süloğlu Duygu ve Eker Abdullah (2017) Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye İş Bankası’nın Kuruluşu ve Ekonomiye Etkisi, (Ed. Koç Selçuk, Genç Sema, Çolak Kerem), Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları, ss. 140-162.

Pozzi, Daniele (2014) An Elastic Managerial Revolution: Family, Managers and Multidivisional Organization at Pirelli (1943–56), Business History, 56.5, ss. 765–788.

Recai, Mehmet (1934) Banka, Arkadaş Matbaası, İstanbul.

Serin, Necdet (1983) Türkiye’nin Sanayileşmesi, Sevinç Matbaası, Ankara.

Sivramkrishna, Sashi (2014) “From Merchant to Merchant-Ruler: A Structure–Conduct–Performance Perspective of the East India Company’s History, 1600–1765”, Business History, 56.5, ss. 789–815.

Tezel, Yahya (2015) Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yaylacık Matbaacılık, İstanbul.

Tezer, Öcal (1973) Türk Banka Sistemi, Emel Matbaacılık, Ankara.

Tuna, Serkan (2009) Dünya Ekonomik Krizine Bir Cevap mı? Türkiye’de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939), Derlem Yayınları, İstanbul.

Türk, İsmail (1970) Niçin ve Nasıl Sanayileşme, Türkiye’nin Sanayileşmesi Sorunu Semineri, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Türkdoğan, Orhan (1981) Sanayi Sosyolojisi Türkiye’nin Sanayileşmesi Dün Bugün Yarın, Töre Devlet Yayınevi, Ankara

Türkiye İş Bankası Esas Mukavelesi (1946) Kenan Matbaası, İstanbul.

Yaşa, Memduh (1980) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, Akbank Kültür Yayınları, Apa Ofset Basımevi, İstanbul.

Yaşer, Yaşar (1973) Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.

Zarakolu, Avni (1974) Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

**İş Güvencesizliğinin Görev Performansına Etkisi:
Yenilikçi Davranışın Düzenleyici Rolü**
**The Effect of Job Insecurity on Task Performance:
The Moderator Role of Innovative Behaviour**
Saadet Ela PELENK¹

Öz

Örgütün küçülmesi, yeniden yapılandırılması ve e-ticaret gibi bazı faktörler, iş güvencesizliğini arttırmaktadır. Ancak çalışanın iş güvencesizliği algısı, görev performansı ölçüsü ile değişebilir. Görev performansı, çalışanın iş sorumluluğunu yerine getirmesi sonucu, işletmeye olan katkısıdır. Ancak, iş güvencesizliği algısı, çalışanın görev performansını düşürebilir. Bu bağlamda iş güvencesizliği algısı, yenilikçi davranış ile farklı görev performansı sonuçlarına neden olabilir. Yenilikçi davranış; ortak bir sorunun çözümüne yönelik, tüketici ihtiyaç ya da beklentisine cevap verebilen radikal ya da kademeli bir ürün ya da hizmet geliştirmektir. Böylelikle olumsuz algı ve durumlar, bir sorun olarak görülme yerine yenilikçi bir perspektiften çözülebilir ve verimlilik tekrar sağlanabilir. Araştırmanın amacı, iş güvencesizliğinin görev performansına etkisinde yenilikçi davranışın düzenleyici rolünü incelemektir. Bu amaç ile Kocaeli’nde büyük ölçekli bir otomobil fabrikasında çalışan 125 kişi ile çevrimiçi anket yapılmıştır. Araştırma verisinin toplanmasında, kolayda örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmada, korelasyon ve hiyerarşik regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda iş güvencesizliği ve görev performansı ilişkisinde yenilikçi davranışın düzenleyici rolü olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, çalışanların iş güvencesizliği algılarını yenilikçi davranışlar ile değiştirerek, bir farkındalık kazandıklarını ve bunu görev performansına yansıttıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İş Güvencesizliği, Görev Performansı, Yenilikçi Davranış.

Abstract

Some factors, like downsizing, restructuring of the organization and e-commerce, increase job insecurity. However, the measure of task performance may change the employee's perception of job insecurity. Task performance is the employee's contribution to the business as a result of fulfilling the work responsibility. However, the perception of job insecurity can also decrease the employee's job performance. In this context, the perception of job insecurity can lead to different results in task performance with innovative behavior. Innovative behavior is to develop a radical or incremental product or service for the solution of a common problem that can meet consumers' needs or expectations. Therefore, instead of being a problem, negative perceptions and situations can be solved from an innovative perspective and productivity can be restored. For that reason, this research aims to examine the moderator role of innovative behavior in the effect of job insecurity on task performance. To that end, an online survey was conducted with 125 participants working in a large-scale automobile factory in Kocaeli. The convenience sampling method was used in collecting research data. In the research, correlation and hierarchical regression analyzes were used. As a result of the research, it was determined that innovative behavior has a moderator role in the relationship between job insecurity and task performance. This result shows that employees gain awareness by replacing their perceptions of job insecurity with innovative behaviors and reflect this on their job performance.

Keywords: Job Insecurity, Task Performance, Innovative Behavior.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü, saadetela.pelenk@erdogan.edu.tr

1. GİRİŞ

“Bir birey, zamanın değerli olduğunun farkında olarak işini yapıyorsa “işini yaşamaktadır”. Aksine birey, zamanını etkin kullanamıyorsa sadece “işini yapmaktadır”. Bir işi yaşamak, içinde bulunulan mekâna, zamana ve işe odaklanmak, o işin evrenin bütünlüğü içinde bir yere sahip olduğunu fark etmek ve mutluluk duyarak çalışmaktır” (Dökmen, 2009).

Ekonomik krizler ile toplu işten çıkarılmanın arttığı günümüzde, iş hayatındaki birçok çalışan, işsizlik deneyimini yaşamaktadır. Bu durum, çalışanlar arasında da kaygı ve tedirginlik yaratmaktadır (Kumaş, 2001: 271). Çalışanın, iş kaybına yönelik ya da işin devamı ile ilgili olumsuz algısı olan iş güvencesizliği, çevresel ya da öznel ölçütlerden etkilenmektedir (Greenhalgh ve Rosenblatt, 1984; Rosenblatt ve Ruvio, 1996; Kinnunen ve diğerleri, 1999). Eğer bir çalışan, bir iş güvencesizliğini algılasa negatif tepki de gösterebilir (Mignonac ve Herrbach, 2004; Zhao ve diğerleri, 2007). Diğer taraftan iş güvencesizliği, bireysel açılarından bilişsel ve fiziksel sağlık sorunlarına neden olurken; örgütsel açıdan, iş tatmini ve bağlılık gibi unsurları etkilemektedir (Ashford ve Bobko, 1989; Rosenblatt ve Ruvio, 1996). Literatürde iş güvencesizliğinin, “iş tatmini ve örgütsel bağlılık” (Ashford ve Bobko, 1989; Rosenblatt ve Ruvio, 1996), “duygusal bağlılık ve duygusal tükenme” (Kerse, Koçak ve Özdemir, 2018), “işten ayrılma niyeti” (Poyraz ve Kama, 2008; Karacaoğlu, 2015), “birey-örgüt uyumu” (İlkin ve Derin, 2018); “örgütsel vatandaşlık” (Ezgi, 2017), “kaygı düzeyi” (Dursun, 2013), “işsel işten ayrılma ve yaşam doyumu” (Seçer, 2011), “belirsizlikle mücadele stratejileri” (Çolak, 2014) ile ilişkileri incelenmiştir.

Küreselleşme ve ekonomik kriz gibi nedenler ile işletmeler, çalışanlarına ömür boyu iş garantisi verememektedir. Bu durum, çalışanların kaygı, belirsizlik ve stres gibi negatif duygular hissetmelerine yol açmaktadır (Hulin, 1991). İş güvencesizliği, iş tehdidinin sürekliliği ile çalışanın, işini korumadaki güçsüzlüğü (Greenhalgh ve Rosenblatt 1984) olarak düşünüldüğünde, çalışanın iş güvencesizliğini yüksek ya da düşük derecede algılaması, işletmeye olan güveninin bir göstergesidir (Poyraz ve Kama, 2008). Bu açıdan iş güvencesizliği, nesnel (dışsal tehdit) ve öznel (içsel tehdit) ya da bilişsel (nicel) ve duygusal (nitel) olarak sınıflandırılabilir (Hellgren, Sverke ve Isaksson, 1999; Ferrie, 2001).

Bilişsel iş güvencesizliği kişinin işini kaybetme durumunu ve çalışanın iş kaybı ihtimalini düşünmesidir. Duygusal iş güvencesizliği ise, kişinin iş kaybı korkusu ve iş özelliklerinin ya da değerlerinin tehdidine yönelik algılardan oluşmaktadır (Borg ve Elizur, 1992). Bu açıdan; sözü edilen iş kaybı olasılığı, kısa dönemde çalışanın davranış ve tutumlarına etki ederken, uzun dönemde ekonomik ve sosyal dengesini değiştirmektedir. Dolayısıyla bu zorlu süreç, çalışanın fiziksel ve ruhsal sağlığını olumsuz etkilemekte; işten ayrılma, iş performansı düşüklüğü gibi işletme çıktılarına neden olmaktadır (Ashford, Lee ve Bobko, 1989; Sverke, Hellgren ve Naswall, 2002).

Görev performansı, çalışanın iş yükümlülükleri sonucu; teknik bilgi, beceri ve deneyim gerektiren eylemlerdir (Williams ve Karau,1991; Van Scotter ve Motowidlo, 1996). Görev

performansının iki alt bileşeni bulunur. Bu bileşenler, teknik görev performansı ve liderlik görev performansıdır. Teknik görev performansı, yöneticinin görev tanımı haricinde, çalışan performansıdır. Liderlik görev performansı, yöneticinin idari becerisidir. Teknik görev performansı, yönetim fonksiyonları ve iş kararlarına dönük olup; liderlik görev performansı, çalışanlara geri-bildirim ve motivasyon sağlamaktır (Conway, 1999). Merrill'e (2006) göre çalışan, ilk yıllarında sadece görevinin sınırları dâhilindeki sorunlarla ilgilenirken; ilerleyen yıllarda iş yeteneği arttıkça, daha karmaşık konularla meşgul olmaktadır. Bu durum, çalışanın görev performansı ölçümünde önemlidir. Aslında çalışanın ihtiyacı olan bilgi türü, uzmanlığı ile doğru orantılıdır. Bu durumda, çalışanın görev süresi arttıkça ve çalışan, farklı görevlerde buldukça, bilgi türü ve miktarı artmaktadır (Kanter, 1988; Byström,1999). Ancak günümüz değişen iş koşullarında görev performansı başarısı için, yenilikçi ve farklı bilgi türlerine de ihtiyaç duyulabilmektedir.

Literatürde görev performansının, “duygusal emek” (Onay, 2011) ve “duygusal tükenme” (Ünlü ve Yürür, 2011), “kültürel zekâ ve öz yeterlilik” (Şahin ve Gürbüz, 2012), “psikolojik sermaye” (Polatçı, 2014), “etik ve kurumsal değerler” (Gügerçin, 2015), “lider-üye etkileşimi, tecrübe ve terfi edilebilirlik” (Gürbüz ve Ayhan, 2017), “duygusal zekâ” (Onay, 2011), “örgütsel destek ve psikolojik sahiplenme” (Akçin, 2018), “proaktif kişilik ve yenilikçi davranış” (Tunca, Elçi ve Murat, 2018; İspir, 2018; Görmüş, 2019) ile ilişkileri incelenmiştir.

Görev performansı ölçümü, çalışan için gerekli eğitim ihtiyaçlarının tespit edilmesi, standart hedeflere ulaşılması ve çalışanların değerlendirilmesini sağlamaktadır (Armstrong 2010). Bu ölçüm sonucu; çalışanın iş tanımındaki görevleri yerine getirmesi ile işletmeye olan katkısı (Williams, Kipling ve Karau,1991) ve görevlerin ötesinde yetenek ve bilgisini işine yansıttığı tespit edilebilir. Carmeli ve arkadaşlarına göre (2006), görev performansı; özellikle yenilikçi davranışın bir görev, takım ve örgüt dâhilinde uygulanması ile bağlantılı olup; bu davranış türü, ürün ve hizmetler ile ilgili fikir üretimi, tanıtımı ve uygulama (ürün ya da hizmeti pazara sunma) adımlarını içermektedir (West ve Farr, 1989; Reuvers, Van Engen, Vinkenburg ve Wilson-Evered, 2008).

Yenilikçi davranış, işletmeye fayda sağlayabilmek için (Jannsen, 2000), yeni fikirlerin, ürün-süreç ve yöntemlerin tasarlanması ve uygulamaya geçirilmesine yönelik faaliyetler (Kheng, June ve Mahmood, 2013) olduğundan bireysel ya da takım olarak ortak bir fayda sağlamayı hedefler (West ve Farr,1989). Bu açıdan yenilikçi davranış; fırsatların belirlenmesi (bilgi edinme süreci), üretkenlik (fırsatlara dönük fikir üretmek), geliştirme (fikirlerin sistemli şekilde bütünleştirilmesi), destekleme (kaynakların, yenilik için kullanılması) ve uygulama (fikrin, hayata geçirilmesi-ürünün pazara sunulması) adımlarından oluşmaktadır (Kleysen ve Street, 2001). Jannsen (2000); yenilikçi davranışı “fikir üretme, tanıtma ve gerçekleştirme”; Kanter (1988); yenilikçi davranışı “fikir üretme, koalisyon ve fikri gerçekleştirme” olarak tanımlamıştır.

Oukes'e (2010) göre yenilikçi davranış; rol performansı, grup ya da işletmeden fayda sağlamak için bir iş rolüdür. Büyüme fırsatlarından yararlanarak veya büyüme için gerekli yetenekleri geliştirirken, işletmeler süreçlerini yenileyebilir, yeni pazarlar açabilirler, üretim kaynaklarının kullanım türünü değiştirerek pazara yenilikçi ürün ve hizmetler sunabilirler (Kim ve Mauborgne 2005; Langerak ve Hultink 2006). Yenilikçi davranış, işletme fırsatlarının tespit edilerek verimliliğin artırılmasını sağlamaktadır (Kleysen ve Street, 2001). Bu amaçla yenilikçi davranış, ürün ve hizmetler ile ilgili yeni fikirler üretilmesi ve bu fikirlerin hayata geçirilmesi adımlarını içermektedir (West ve Farr, 1989; Reuvers, Van Engen, Vinkenburg ve Wilson-Evered, 2008).

Literatürde yenilikçi davranışın, “pozitif psikolojik sermaye” (Örücü ve Çınar, 2019), “sosyal sermaye ve yenilikçi iklim” (Turgut ve Beğenirbaş, 2013), “gelişim kültürü ve lider desteği” (Akkoç, Turunç ve Çalışkan, 2011), “dönüşümcü liderlik ve görev performansı” (Aryee ve diğerleri, 2012), “iş performansı” (Yuan ve Woodman, 2010; Çalışkan ve Akkoç, 2012), “ilişkisel sosyal sermaye” (Turgut ve Beğenirbaş, 2014) ile ilişkisi incelenmiştir. Aslında yenilikçi davranış, işletmeye fayda sağlayabilmek için (Janssen, 2000); yeni fikirlerin, ürün süreçlerinin ve yöntemlerin tasarlanması ve uygulamaya geçirmesine yönelik çalışan faaliyetleridir (West ve Farr, 1989; Kheng, June ve Mahmood, 2013). Bu açıdan yenilikçi davranış; *fırsatların belirlenmesi* (bilgi edinme süreci), *üretkenlik* (fırsatlara dönük fikir üretmek), *geliştirme* (fikirlerin sistemli şekilde uygulanması), *destekleme* (kaynakların, yenilik için kullanılması) ve *uygulamalardan* oluşmaktadır (Kleysen ve Street, 2001). Kanter (1988) bu davranış türünü; yeni fikrin üretilmesi, bu fikir hakkında ortak bir görüş sağlanması ve bu fikrin gerçekleştirilmesi olarak tanımlamıştır.

Literatürde iş güvencesizliğinin; iş tatmini ve örgütsel bağlılık (Ashford ve Bobko, 1989; Rosenblatt ve Ruvio, 1996), iş performansı (Jamal, 2017; Jehangir ve diğerleri, 2011) ile ilişkilerini ele alan çalışmalar mevcuttur. Ancak iş güvencesizliğinin, yenilikçi davranış ve görev performansı ile ilişkisini ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda araştırmanın amacı, iş güvencesizliğinin görev performansına etkisinde yenilikçi davranışın düzenleyici rolünün incelemektir. Araştırma, yenilikçiliğin en fazla uygulandığı alanlarından biri olan otomotiv sektöründe, anket yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma evreninin ilgili sektörden seçilme nedeni; bu işletmenin, ileri üretim-tasarım teknolojilerini yoğun kullanması, özellikle Ar-Ge ve üretim (teknik) birimlerinde çalışanlarından hem yenilikçi olmalarının hem de görev odaklı performans göstermelerinin beklenmesidir. Günümüzde teknolojik, ekonomik ve küresel faktörler nedeniyle iş güvencesizliği tehlikesi ile karşı karşıya kalan çalışanlar, genellikle bu süreci olumsuz algılamaktadırlar. Bu araştırma, işletme verimliliğinin önem taşıdığı bilgi ekonomisinde; “çalışanın yenilikçi davranarak, iş güvencesizliğini bir tehdit unsuru yerine fırsat olarak görmesi ve bu süreci, pozitif yönde görev performansına yansıtması gerektiğini” vurgulamaktadır. Bu çalışmanın; iş güvencesizliğinin, bir kriz ya da bir son olarak görülmemesi, aksine çalışanlarca yenilikçi davranışlar ile başarılı performanslara dönüştürülebilmesi bağlamında literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

2. HİPOTEZ GELİŞTİRME

Çalışanın bir problem olarak algıladığı iş güvencesizliği, psikolojik bir temele dayanmaktadır. Bu durumda kalan kişi, işinin garanti olmaması veya yakın bir zamanda işine son verileceğine dair bir algılama içerisine girmektedir (Reisel vd., 2007). Bu algı türü; çalışanlara güçsüzlük ve kontrol kaybı vermekle birlikte çalışanların işe yönelik davranışlarını negatif etkilemektedir (Vander Elst, De Cuyper ve De Witte, 2011).

Mignonac ve Herrbach (2004), işletmedeki pozitif ve negatif olayların (iş kaybı) çalışanın korku ve sinirlilik gibi tepkiler göstermesine neden olduğunu tespit etmişlerdir (Zhao ve diğerleri, 2007). Bu nedenle iş güvencesi kaygısı taşıyan çalışanın, örgüte uyumu ve iş tatmini sağlaması pek mümkün gözükmemektedir. İlkın ve Derin (2018), tekstil sektöründe yaptıkları çalışmada; iş güvencesizliği ile bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemişlerdir.

İsaoglu (2004), Chirumbolo ve Areni (2005) ve Cheng ve Chan (2008) iş güvencesizliğinin, çalışan performansını negatif etkilediği tespit etmişlerdir. Ancak Hulin (1991) iş güvencesizliğinin, çalışanların yenilikçi davranışlarını da olumsuz etkilediğini tespit etmiştir. Vander Elst, De Cuyper ve De Witte (2011) de iş güvencesizliğinin, çalışan için güçsüzlük ve kontrol kaybı yarattığından işe yönelik davranışını olumsuz yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Ashford, Lee ve Bobko (1989) ile Sverke, Hellgren ve Näswall (2002), iş güvencesizliğinin çalışanın iş performansını azalttığını tespit etmişlerdir. Diğer taraftan Cascio (1993) iş güvencesizliğinin, risk almayı ve yaratıcılığı olumsuz etkilediğini tespit etmiştir.

Özdemir (2019), “Çalışanların İş Güvencesizliğinin Duygusal Emek ve İç Girişimcilik Üzerine Etkisi” başlıklı çalışmasında iş güvencesizliğinin, iç girişimcilik boyutlarından yenilikçiliği negatif yönde etkilediği tespit etmiştir.

Spiegelaere ve diğerlerinin (2014) “İş Güvencesizliği, İş Otonomisi ve Yenilikçi (İnovatif) İş Davranışı İlişkisi ve İşe Adanmışlığın Aracı Etkisi” başlıklı çalışmalarında; iş güvencesizliğinin, yenilikçi iş davranışını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca ilgili çalışma sonucunda; otonominin, yenilikçi iş davranışını pozitif yönde etkilediği ve işe adanmışlığın, bu ilişkide aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir.

Yenilikçi ve proaktif çalışanlar, her durumda fırsatları değerlendirebilirler (Li, Lang ve Crant, 2010). Bu noktada yönetici desteği ile birlikte (Kanter, 1988) yenilikçilik, çalışanların görev performansını arttıran bir etmendir (Walumbwa, Zhou ve Hartnell, 2012; Janssen, 2000). Akkoç (2012), lider desteğinin yenilikçi davranışını arttırdığını tespit etmiştir.

İspir (2018), 226 kamu çalışanı ile yaptığı araştırma ile yenilikçi davranışın, iş performansını pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Tunca ve diğerleri (2018) İstanbul, Aydın ve Kocaeli illerinde

çeşitli sektörlerde görev yapan 329 çalışan ile yaptıkları araştırmada proaktif kişilik yapısının ve yenilikçi davranışın, görev performansını pozitif yönde ve anlamlı etkilediğini tespit etmişlerdir.

Pekdemir (2014), yenilik kültürünün önemli alt faktörlerinden “Özerklik ve Ödüllendirme Algılarının, Çalışan Performansına Etkisinde Çalışanın Yenilikçi Davranışının Aracı Rolü” konulu çalışması sonucu; çalışanın işlerini kontrol etme yeteneğini gösteren özerkliğin, çalışan performansına etkisinde yenilikçi davranışın tam aracı olduğunu tespit etmiştir.

Görmüş (2019), sigorta sektöründe yaptığı araştırmada, proaktif kişiliğin görev performansını pozitif yönde arttırdığını tespit etmiştir. Görev performansı, çalışanın iş tanımında yer alan görevleri yerine getirmesi sonucu, işletmeye olan katkısı (Williams, Kipling ve Karau,1991) ve çalışanın, görevlerinin ötesinde yeteneğini ve bilgisini işine yansıtmasıdır. Ancak küreselleşme ve ekonomik kriz gibi faktörler, işletme çalışanlarına ömür boyu iş garantisi vermemektedir. Bu durum, çalışanların kaygı, belirsizlik ve stres gibi negatif duygular hissetmesine neden olmaktadır (Hulin, 1991).

Chan (2006), proaktif kişilik ve görev performansı ilişkisini araştırdığı çalışma sonucu; proaktif kişiliği yüksek olan çalışanların, daha iyi kararlar aldıklarını ve proaktif davranışların performans artışı sağladığını tespit etmiştir (Wawoe, 2010). Aryee, Walumbwa, Zhou ve Hartnell (2012), yenilikçi davranış ve görev performansı arasında pozitif yönlü ilişki tespit etmişlerdir.

Literatürde iş güvencesizliğinin kaygı düzeyi (Dursun ve Bayram, 2013); işten ayrılma niyeti (Karacaoğlu, 2015); içsel işten ayrılma ve yaşam doyumu (Seçer, 2011); tükenmişlik (Çetin, 2015); iş tatmini ve birey-örgüt uyumu (Ilkım ve Derin, 2018); örgütsel vatandaşlık (Dede, 2017) ile ilişkileri incelenmiştir.

Cascio (1993), iş güvencesizliğinin risk alma davranışı ve yaratıcılığı olumsuz etkilediğini tespit etmiştir. Hulin (1991) de; iş güvencesizliğinin, çalışanların yenilikçi davranışlarını olumsuz etkilediğini tespit etmiştir. Çetin (2015) zabıta çalışanlarında iş güvencesizliği ile tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.

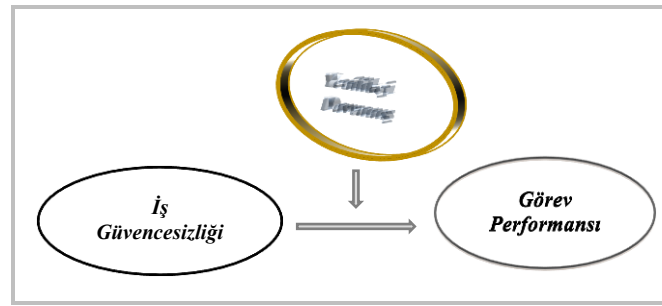
Javed, Bashir, Rawwas ve Arjoon (2017), İslami çalışma etiği, yenilikçi çalışma davranışı ve uyarlanabilir performans konusu incelemişlerdir. Pakistan’da çeşitli otellerde çalışan 257 personel ile anket yapılmıştır. Çalışma sonucunda, İslami çalışma etiğinin adaptif (uyumsal) performansı anlamlı şekilde etkilediği ve bunun da yenilikçi iş davranışını doğrudan ve dolaylı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma; etik liderliğin, İslami iş etiği ve yenilikçi iş davranışı arasında düzenleyici etkisini doğrulanmıştır.

Kim ve Koo (2017), otel çalışanlarında lider-üye değişimi, adanmışlık, yenilikçi davranış ve iş performansı ilişkilerini incelemişlerdir. İlgili çalışma sonucu, lider-üye değişiminin yenilikçi davranışı anlamlı bir şekilde etkilediği; ayrıca iş performansının anlamlı bir şekilde yenilikçi davranıştan etkilendiği tespit etmişlerdir.

Yenilikçi çalışanlar, yaratıcı ve yeni fikirler üretmenin yanı sıra mevcut süreçleri iyileştirmek için çok çeşitli bilgiler toplama ve uygulama eğilimindedirler (Aryee vd., 2012). Yenilikçi davranış için, bilgi ve öğrenme önemlidir. Çalışanların iş rollerini yerine getirmeleri için gerekli olan öğrenme isteklilikleri, yeni bilgiler toplamalarına ilham vermekte ve çalışanların iş performansı için de kritik öneme sahip olmaktadır (Walumbwa vd., 2009). Janssen (2000), yeni fikirlerin oluşturulması, tanıtılması ve uygulanması adımlarını içeren yenilikçi davranışın rol performansına katkı ve yarar sağlayacağına işaret etmiştir. Literatürden yola çıkarak araştırmanın hipotezleri ve modeli aşağıdaki gibidir:

H₁: İş güvencesizliği, görev performansını negatif etkilemektedir.

H₂: İş güvencesizliği ve görev performansı ilişkisinde yenilikçi davranış düzenleyici değişkendir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Önemi, Amacı ve Sınırlılıkları

Yeni liberal ekonominin, örgütlerde ve işgücünde giderek daha yeni ve esnek uygulamaları içermesi; çalışanların, fonksiyonel ve nicel esneklik açısından kendilerini zamanla daha güvencesiz bir çalışma yaşamı içinde bulmalarına neden olmaktadır (Erdut, 2004: 16). Örgütsel değişimler sonucu; işini kaybetme riski ile karşı karşıya kalan çalışanlar, iş güvencesizliği kaygısı ile yeni iş rollerinde yer alabilmektedir. Çalışanların yeni iş rolleri, farklı bilgi ve beceriyi kullanma zorunluluğu ile birlikte, maaş ve çalışma koşullarında olası bir güvencesizliğin getirdiği sorunlarla da başa çıkabilmeyi gerektirmektedir (Hartley, 1999'dan aktaran Çakır, 2007).

Yenilikçi bir işletme, yaratıcı fikirlerin oluşturulması için gereken girdilerin çeşitliliğine izin vermektedir. Bu durum uzun süre var olan problemler ve çözümleri, profesyonel eğitim ve işletmede yaygın fikirler konusunda gerekli iş deneyimi çeşitliliği ve zenginliğini sağlayacaktır. İşletme içindeki kapsamlı belirsizlikler, teşvik edilen araştırmalar ile çözüme kavuşturulmaktadır. İşletmenin büyük bir bölümünün, işletmenin gelişimine yönelik araştırmaya dâhil olması; işletme uygulamalarının başarı ve kabul şansını da arttırmaktadır. Ayrıca işletmede araştırma ve yenilik yaygınlığı, iletişim kolaylığı ve özgürlüğünü de beraberinde getirecektir (Thompson, 1965: 11). Bu bağlamda araştırmanın önemi, yenilikçi davranışın, pozitif iş çıktıları ile birlikte; iş güvencesizliği algısının negatif etkilerini azaltabilmesi ve bu doğrultuda görev performansını arttırabilmesidir.

Araştırmanın amacı, iş güvencesizliğinin görev performansına etkisinde yenilikçi davranışın düzenleyici rolünü incelemektir. Bu amaçla Kocaeli’nde büyük ölçekli bir otomobil fabrikasında ar-ge ve üretim hattında çalışan 125 kişi ile anket yapılmıştır. Çalışanların vardiya usulü ve yoğun iş mesaieleri dikkate alınarak, sorulara yanıt verdikleri düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırma yaratıcılığın ve yeni teknolojilerin, otomobillerin fonksiyonel ve ergonomik tasarımları için kullanıldığı, bir otomobil işletmesinde yapılmıştır. Araştırma evrenini, Kocaeli ilinde faaliyet gösteren büyük ölçekli bir otomobil işletmesinin üretim ve ar-ge kısmında görevli 130 çalışan oluşturmaktadır. Anketler, Kasım ve Aralık 2019 Tarihleri arasında toplanmıştır. Ancak 125 kişinin, geri dönüş yaptığı ve tam olarak doldurduğu anketler analize dâhil edilmiştir.

Araştırmanın sınırlılıkları arasında zaman faktörü yer almaktadır. Araştırma yapılan işletme çalışanların çoğunluğu vardiyalı çalışma saatine sahiptir. Diğer taraftan orta kademe arge ve üretim yöneticilerinin yoğun mesai saatleri nedeniyle anket yapılan çalışan sayısı kısıtlı olmuştur. Araştırmanın diğer bir kısıtı araştırmanın tek bir sektörde yapılmasıdır. Bu nedenle araştırma sonuçlarının, farklı sektörlerde yer alan işletmeler için genelleştirilmesi yanlış olacaktır.

3.2. Örneklem ve Veri Toplama Yöntemi

Anket yapısal olarak üç bölümden oluşmaktadır İlk bölümde; De Witte (2000) tarafından geliştirilen dört maddeli ve tek boyutlu “iş güvencesizliği ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin maddelerinden biri “*Gelecekte işimle ilgili güvencesizlik hissediyorum*” şeklindedir. İlgili ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. İlgili çalışmada ölçeğin güvenilirlik değeri 0.92 olarak tespit edilmiştir.

Anketin ikinci bölümünde; Scott ve Bruce (1994) tarafından geliştirilen altı maddelik ve tek boyutlu “yenilikçi davranış ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin maddelerinden biri “*İşimle ilgili yaratıcı fikirler üretirim*” şeklindedir. İlgili çalışmada ölçeğin güvenilirlik değeri 0.89 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca ölçeğin iç tutarlılığı ve yapısal geçerliliği, Çalışkan, Akkoç ve Turunç (2019) çalışmasında da sağlanmıştır. İlgili çalışmada ölçeğin güvenilirlik değeri 0.89 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca ölçeğin iç tutarlılığı ve yapısal geçerliliği, Çalışkan, Akkoç ve Turunç (2019) çalışmasında da sağlanmıştır.

Anketin üçüncü bölümünde; Williams ve Anderson (1991) tarafından geliştirilen ve Tongur (2011) tarafından Türkçe ’ye çevrilen yedi maddeli ve tek boyutlu “görev performansı” ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin maddelerinden biri “*Benden beklenen görevleri tam olarak yerine getiririm*” şeklindedir. Görev performansı ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirliği Tongur (2011) ve ayrıca Tongör’un (2016) çalışmalarında test edilmiştir. Görev performansı ölçeğinin güvenilirlik değeri, 0.91 olarak ölçülmüştür. Ölçekleri değerlendirmek için; 5’li Likert ölçüsü kullanılmıştır (5= Tamamen katılıyorum, 4= Katılıyorum, 3= Kararsızım, 2= Katılmıyorum, 1= Hiç katılmıyorum).

3.3. Demografik Değişkenler

Katılımcıların 78'i (%63) erkektir. Katılımcıların %12'i teknik lise mezunu (13 kişi), %18'si meslek yüksekokulu mezunu, %50'si lisans, diğer katılımcılardan %12'si yüksek lisans ve %8'i doktora eğitimine sahiptir. Katılımcıların %82'si evlidir. Katılımcıların yaş ortalaması ise 33'tür.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizi için, SPSS. 23 istatistik yazılım programı kullanılmıştır. İş güvencesizliği, görev performansı ve yenilikçi davranış değişkenleri, korelasyon ve hiyerarşik regresyon analizleri ile çözümlenmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Bulguları

Araştırma ölçeklerinin geçerliliği için keşfedici faktör analizi yapılmış ve güvenilirlik tespiti için Cronbach Alfa değerleri hesaplanmıştır. Örneklem sayısının, faktör analizi için yeterli sayıda olup olmadığı için Kaiser Meyer Olkin (KMO) testi yapılmıştır. Ölçeklerin KMO değerleri, kabul edilen (Field, 2000) eşik değerin (0,50) üstünde çıkmıştır. Faktörler incelenirken, öz değerleri 1'den büyük olanlar esas alınmıştır. Cronbach Alfa değerlerinin, 0,70 ve üzerinde olması ölçeklerin güvenilirliğini göstermektedir (Kalaycı, 2008). Bu çalışmada Cronbach Alfa değerleri 0,70'in üzerinde tespit edilmiştir. Araştırma verilerinin normal dağılıma sahip olup olmadıklarının belirlenmesi için; basıklık ve çarpıklık değerleri hesaplanmıştır. Buna göre eğer basıklık ve çarpıklık değerleri, -2,0 ile +2,0 sayıları arasında yer alıyorsa, verilerin normal dağıldığı varsayılmaktadır (George ve Mallery, 2012). Bu çalışmadaki değişkenlerin normal dağılımına ilişkin veriler, Tablo 1'de gösterildiği gibidir:

Tablo 1. Normal Dağılım Tablosu

Faktör	Basıklık	Çarpıklık
İş Güvencesizliği	-0,71	0,81
Yenilikçi Davranış	0,67	-1,37
Görev Performansı	1,39	-1,50

Araştırma ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine ilişkin elde edilen sonuçlar Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 2. İş Güvencesizliği Ölçeğinin Faktör ve Güvenilirlik Analizleri

Ölçek	Ölçek Maddeleri	Faktör Yüklü	Cronbach Alfa (α)
İş Güvencesizliği (İG)	İG 1	0,877	0,897
	İG 2	0,723	
	İG 3	0,657	
	İG 4	0,803	
	Öz değer		3,060
	Açıklanan Toplam Varyans		% 76,391
	KMO Değeri		0,815
	Barlett Küresellik Değeri		$X^2= 321,344$; $p=0,000$
	AVE=0,5920; CR=0,851		

Tablo 2’de iş güvencesizliği ölçeğinin faktör yükleri 0,803 ve 0,877 arasında değişmektedir. Rol çatışmasının öz değeri 3,060 olup, öz değer 1’den büyüktür. Rol çatışmasının açıkladığı toplam varyans % 76,39 olup, Cronbach Alfa değeri (α) 0,89’dur.

Tablo 3. *Yenilikçi Davranış Ölçeğinin Faktör ve Güvenilirlik Analizleri*

Ölçek	Ölçek Maddeleri	Faktör Yüğü	Cronbach Alfa (α)
Yenilikçi Davranış (YD)	YD 1	0,813	0,876
	YD 2	0,697	
	YD 3	0,483	
	YD 4	0,495	
	YD 5	0,660	
	YD 6	0,585	
	Öz değeri		3,733
	Açıklanan Toplam Varyans		% 62,222
	KMO Değeri		0,871
	Barlett Küresellik Değeri		$X^2= 366,246$; $p=0,000$
	AVE= 0,500; CR= 0,794		

Tablo 3’de yenilikçi davranış ölçeğinin faktör yükleri 0,483 ve 0,813 arasında değişmektedir. Yenilikçi davranış öz değeri 3,733 olup, öz değer 1’den büyüktür. Rol çatışmasının açıkladığı toplam varyans % 62,22 olup, Cronbach Alfa değeri (α) 0,87’dir.

Tablo 4. *Görev Performansı Ölçeğinin Faktör ve Güvenilirlik Analizleri*

Ölçek	Ölçek Maddeleri	Faktör Yüğü	Cronbach Alfa (α)
Görev Performansı (GP)	GP 1	0,777	0,903
	GP 2	0,788	
	GP 3	0,868	
	GP 4	0,782	
	GP 5	0,789	
	GP 6	0,779	
	GP 7	0,799	
	Öz değeri		4,457
	Açıklanan Toplam Varyans		% 63,668
	KMO Değeri		0,870
	Barlett Küresellik Değeri		$X^2= 522,699$; $p=0,000$
AVE=0,636 ; CR= 0,912			

Tablo 4’de görev performansı ölçeğinin faktör yükleri 0,777 ve 0,868 arasında değişmektedir. Görev performansı öz değeri 4,457 olup, öz değer 1’den büyüktür. Görev performansının açıkladığı toplam varyans % 63,66 olup, Cronbach Alfa değeri (α) 0,90’dur.

4.2. Hipotez Testleri

Araştırma modelinde yer alan bağımlı değişken (görev performansı) ile bağımsız değişken (iş güvencesizliği) ve düzenleyici değişken (yenilikçi davranış) arasındaki ilişkileri test edebilmek için öncelikle Korelasyon testi, sonrasında çoklu regresyon testi yapılmıştır. Araştırmanın korelasyon analizi sonucu, Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Korelasyon Tablosu

Değişkenler	(1)	(2)	(3)
İş Güvencesizliği (1)	-		
Yenilikçi Davranış (2)	-0,587**	-	
Görev Performans (3)	-0,582**	0,656**	-
Ortalama	2,3780	3,6547	3,6594
Standart sapma	1,01	0,88	0,89

N=125, *p<0,05,**p<0,01

Tablo 5'te yer alan korelasyon tablosundaki verilere göre, iş güvencesizliği ile yenilikçi davranış yüksek derecede negatif yönlü ilişkili ($r = -0,587^{**}$; $p < 0,01$); yenilikçi davranış ve görev performansı yüksek derecede pozitif yönlü ilişkili ($r = 0,656^{**}$; $p < 0,01$) ve iş güvencesizliği ile görev performansı negatif yönlü ilişkili ($r = -0,582^{**}$; $p < 0,01$) çıkmıştır.

İş güvencesizliğinin, görev performansına etkisinde çoklu doğrusallık sorununu ortadan kaldırmak için, iş güvencesizliği (bağımsız değişken) ve yenilikçi davranış (düzenleyici değişken) değerleri merkezileştirilmiştir (Cohen ve Cohen, 1983). Tablo 6'da VIF değerleri, Durbin Watson ve tolerans değerleri, verilerde çoklu doğrusallık sorunu olmadığını göstermiştir (Durbin ve Watson, 1950).

Tablo 6. VIF ve Durbin Watson Değerleri

Hipotez	Bağımlı Değişken	Bağımsız ve Düzenleyici Değişken	Tolerans	VIF	Durbin-Watson
H ₁	Görev Performansı	İş Güvencesizliği	1,000	1,000	2,131
H ₂	Görev Performansı	Yenilikçi Davranış	0,656	1,525	2,117

Tablo 7'de, iş güvencesizliğinin, görev performansına etkisini ifade eden H₁ ve iş güvencesizliğinin görev performansına etkisinde yenilikçi davranışın düzenleyici rolünü ifade eden H₂ hipotezleri çözümlenmiştir.

Düzenleyici (moderator) değişken, bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkinin yönünü veya gücünü etkileyen değişken olup; bağımsız değişkenin, bağımlı değişkene aynı düzeyde bir bakıma önce veya sonra koşulu olmadan etki etmesidir. Bu bağlamda düzenleyici değişken, bağımsız bir değişken olarak görev almaktadır. Bu noktada, düzenleyici değişken, bağımlı ve bağımsız değişkenleri birlikte etki etmektedir (Baron ve Kenny, 1986).

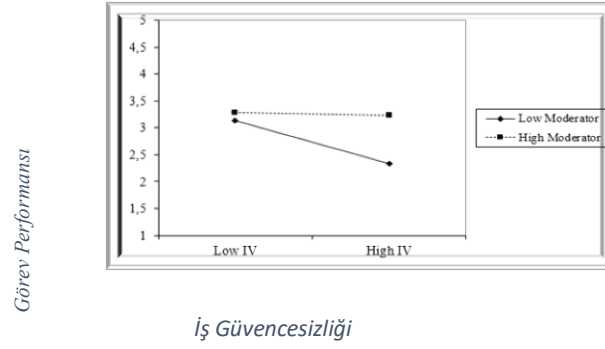
Tablo 7. İş Güvencesizliğinin Görev Performansına Etkisinde Yenilikçi Davranışın Düzenleyici Rolü

Bağımlı Değişken= Görev Performansı		t	p	LLCI	ULCI
Bağımsız Değişkenler	Model 1	Model 2			
İş Güvencesizliği	-0,582**	-0,301**	-4,65	0,000	
F	63,061				
R	0,582				
R ²	0,339				
Yenilikçi Davranış		0,479**			
İş Güvencesizliği *Yenilikçi Davranış (Etkileşim Değeri)		0,804**	3,66	0,0004	0,1083
F		47,464			
R		0,735			
R ²		0,540			
Toplam Etkileşim Değeri					
R ² Değişimi		0,0510			
F		13,4276			

* p<0,05, ** p<0,01

İş güvencesizliğinin görev performansına etkisinde yenilikçi davranışın düzenleyici (moderator) rolünün incelendiği model istatistiksel olarak anlamlıdır (R= 0,73; R² = 0,54; F= 47, 4643; p=0,000). Araştırma modeli, değişkenler arasındaki ilişkinin %54'ünü açıklamaktadır. Tablo 7'de yer alan Model 1'de hiyerarşik regresyon analizi sonucu; iş güvencesizliğinin görev performansını negatif ve anlamlı yönde etkilediği tespit edilmiş ($\beta=-0,582$; p=0,00) olup; H₁ hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 7'de yer alan Model 2'de; iş güvencesizliği ve görev performansına etkisinde, yenilikçi davranış düzenleyici (moderator) rolü tespit edilmiştir ($\beta= 0,804$; t= 3,66; p=0,00). H₂ hipotezi desteklenmiştir. Model 1'de iş güvencesizliği, görev performansını 0,58 beta değerinde azaltırken; yenilikçi davranışın modele düzenleyici değişken olarak katılması durumunda; iş güvencesizliği 0,30 beta değerinde görev performansını azaltmaktadır. Moderator değişkenin (İş güvencesizliği x Yenilikçi davranış), görev performansının 0,80'ini etkilediği ve 0,54'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Bir bakıma yenilikçi davranış, iş güvencesizliğinin görev performansı üzerindeki negatif etkiyi azaltmaktadır. Ayrıca düzenleyici etkinin anlamlılığı için (H₂) Bootstrap güven aralığı (BootLLCI - BootULCI) değerlerinin sıfırı (0) içerip içermemesine bakılmakta ve Tablo 7'deki etkileşim değerlerinin 0'ın üstünde kaldığı görülmüştür.

Şekil 2. İş Güvencesizliğinin Görev Performansına Etkisinde Yenilikçi Davranışın Düzenleyici Rolü

Şekil 2 'de; yenilikçi davranışın (moderator) *düşük düzeyde* olduğu noktalarda çalışanların iş güvencesizliği arttıkça, görev performansı düşmektedir. Ama yenilikçi davranışın (moderator) yüksek düzeyde olduğu noktalarda çalışanların iş güvencesizliği algıları arttıkça, görev performansı düşmemekte, sabite yakın düzeyde ilerlemektedir. Dolayısıyla çalışanların, ekonomik olarak çalışmak zorunda oldukları ve örgüte zorunlu bağlılık geliştirdikleri, dolayısıyla sadece görevlerini yaptıkları sonuca varılabilir.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Günümüzde işletmelerin büyümesini etkileyen faktörlere ilgi artmaktadır. Bunun nedenleri, iki neden ile ifade edilebilir. Birinci nedeni, büyüyen ve gelişen işletmelerin, çalışan istihdamı için hayati bir kaynak olduklarıdır. İkinci nedeni ise işletmelerde büyüme kavramının az incelenen bir konu olmasıdır (Wiklund, Patzelt ve Shepherd, 2009). Yenilikçi davranış, işletme büyümesini pozitif yönde etkilemektedir. Bu noktada yenilikçi davranış, işletme performansını arttıran ve toplum için önemli katkılar sağlayan bir unsurdur (Kleysen ve Street, 2001; Yuan ve Woodman, 2010). Scott ve Bruce (1994), yenilikçi davranışların, yüksek performanslı örgütlerin temeli olmakla birlikte yenilikçi davranışları “nelerin motive ettiği” konusunu incelemenin kritik bir faktör olduğunu vurgulamıştır.

İşletmelerin yenilikçi politika ve süreçler oluşturarak, bunları uygulaması, işletmelere pazarda rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Böylelikle işletmeler, çalışanları ile birlikte yeni metot, hizmet ya da ürünler geliştirerek rakip işletmeler karşısında avantaj elde edeceklerdir (Çalışkan, 2013). Bu bağlamda yenilikçi davranış çalışanın, yeni fikir- ürün- süreç ve metotları oluşturması ve uygulamasını içeren faaliyetleridir (Kheng, June ve Mahmood, 2013).

Bir birey, yenilik davranışına ve yenilikçi olmayan bireylere göre özgün düşünceye sahip olabilir. Yenilikçi bireyler, risk almaktan ve belirsizlikten çekinmeyip (Şimşek, 2002); bilgiyi yapıcı şekilde değerlendirirler (Leavitt ve Walton, 1975). Bu bağlamda yenilikçi davranış, çalışanların farklı ve sonuç odaklı yaklaşımlarıdır (Janssen, 2000). Oysaki iş güvencesizliği algısı, işin devamlılığına dair çalışanın hissettiği risk ve streştir. Bu risk artarsa, çalışanın iş güvencesizliği algısı da yükselmektedir. Diğer taraftan işin özellikleri, olumsuz koşullar ve çalışanın yüklediği anlam da iş güvencesizliği algısını etkilemektedir (Greenhalg ve Rosenblatt, 1984).

Araştırma ilk sonucu olarak; iş güvencesizliği, görev performansını negatif yönde etkilediği tespit edilmiş ve H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuç, çeşitli araştırmalar tarafından desteklenmiştir (Ashford, Lee ve Bobko,1989; Sverke, Hellgren ve Näswall, 2002; İsaoglu, 2004; Chirumbolo ve Areni, 2005; Cheng ve Chan, 2008).

Scott ve Bruce (1994), yenilikçi davranışların, yüksek performanslı örgütlerin temeli olmakla birlikte, “yenilikçi davranışları neyin motive ettiğini” incelenmesinin kritik bir faktör olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan iş güvencesizliği, işin devamlılığına dair bir belirsizlik duygusunu ifade etmekte olup; işin devamlılığında daha çok çevresel faktörlerin etkili olduğu görülmektedir (Hartley, 1991). İş güvencesizliği algısının yoğun olduğu bir toplumda, bu negatif algı yapıcı düşünce ve öz eleştiriler ile kırılabilir. Dolayısıyla yöneticilerin de desteğiyle yenilikçi davranışlar ile görev performansı artabilir. Bu araştırmanın birinci sonucu olarak; iş güvencesizliği, görev performansını negatif ve anlamlı etkilemiştir. H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuç, King (2000) ve Aryee vd. (1999) çalışmaları tarafından destek görmeye birlikte; Goldsmith vd. (2000), iş güvencesizliğinin çalışan performansını arttırdığını tespit etmiştir.

Araştırmanın ikinci bir sonucu olarak; yenilikçi davranışın, iş güvencesizliği ve görev performansı ilişkisinde düzenleyici etkisi olduğu tespit edilmiştir ve H₂ hipotezi kabul edilmiştir. Literatürde yenilikçi davranışın, bu iki değişken ilişkisindeki aracı rolünü destekleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak Abstein ve arkadaşları (2014); yenilikçi iş davranışların, çalışanların çevrelerini geliştirdiği ve iş-yaşam dengesini yönetmeyi sağladığını tespit etmişlerdir. Janssen (2000: 288) de, yenilikçi davranışların görev/rol performansını arttırdığını tespit etmiştir.

Yenilikçi davranışın, iş performansını artırması çeşitli çalışmalar tarafından desteklenmektedir (Aryee, Walumbwa, Zhou ve Hartnell, 2012; Tunca, Elçi ve Murat, 2018; İspir, 2018; Görmüş, 2019). Tersine durumda, çalışanların iş güvencesizliği algıları yüksekse, görev performansları yenilikçi davranışlarıyla birlikte azalış göstermektedir. Bu durumda çalışanlar, yenilikçi olabilirler. Fakat yeniliğin günlük yaşamda uygulanması konusunda örgütsel engeller ile karşılaşılıyor olabilirler. Diğer taraftan, yenilikçi davranışın az rastlandığı işletme bölümlerinde, iş güvencesizliği yüksek olsa da görev performansı sabit bir çizgide seyredebilir. Bu durum; çalışanların, sadece ekonomik açıdan çalışmak zorunda oldukları ve işlerini yaptıkları gösterebilir. Sonuç olarak; iş güvencesizliği, çalışanların performansını negatif yönde etkilemektedir (Cheng ve Chan, 2008). Ancak, işsizlik kaygısı ile çalışanların performansları artış gösterebilir (Orçanlı, 2019; Çelebi, 2017; Valibayova, 2018).

Yöneticiler ve çalışanlar, içsel ve dışsal (çevresel) birçok belirsizlik ile mücadele etmektedir. Genelde olumsuz tutum ve davranışlar, suya atılan bir taş parçasının yaydığı dalga gibi, diğer insanları da etkisi altına almaktadır. Oysaki yöneticiler, faaliyet gösterdikleri sektörün fırsat ve tehditleri; diğer taraftan işletmelerinin durumunu; swot analizi, balance score card gibi teknikler ile geliştirirlerse

mevcut çalışanlarını önemli bir kaynak olarak görebilirler. Hemen karşılaşılabilecek ilk kriz ya da kaosta, iş gören çıkarılması en kolay ve ucuz yoldur. Ancak yöneticiler, aynı zamanda işletmenin resmi liderleridir. Bu bağlamda; bir işletmede yenilikten, değişimden ve gelişmeden korkan; inisiyatif ve yetki kullanmaktan ve sorumluluk almaktan kaçan; zayıf ve statükocu yöneticilerin varlığı, yönetimde verimsizliğin en önemli nedenidir. Örgütsel etkililik ve verimlilik, her şeyden önce aktif ve dinamik yöneticilerin varlığına bağlı olmaktadır (Aytürk, 2015: 172).

Araştırma zaman ve maliyet diğer yandan, çalışanların yoğun iş mesailerinin neticesinde ayırdıkları sürenin sınırlı olmasından dolayı tek bir işletmede ve az sayıda çalışan ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma, teknolojik yeniliklerin yaygın üretildiği ve uygulandığı Türkiye'nin saygın ve önde gelen bir otomobil işletmesinde gerçekleştirilmiştir. İlerideki çalışanların stres, öz kontrol ve kişilik özelliklerinin de değişken olarak araştırmaya eklenmesi önerilir.

Kaynakça

- Abstein, Adriana, Heidenreich, Sven ve Spieth, Patrick (2014). Innovative Work Behaviour: The Impact of Comprehensive Human Resource System Perceptions and the Role Of Work–Life Conflict. *Industry and Innovation*, 21.2, ss. 91-116.
- Akçin, Kültigin (2018) "Çalışanların Örgütsel Destek Algısı ve Psikolojik Sahiplenmelerinin, Sessizlik Davranışlarına ve Görev Performansına Etkisi: Eğitim Sektöründe Bir Araştırma". Yayımlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Bursa.
- Akkoç, İrfan, Turunç, Ömer ve Çalışkan, Abdullah (2011) "Gelişim Kültürü ve Lider Desteğinin Yenilikçi Davranış ve İş Performansına Etkisi: İş-Aile Çatışmasının Aracılık Rolü." *The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 13.4, ss.83-114.
- Akkoç, İrfan (2012) "Gelişim Kültürü ve Etik İklimin Yenilikçiliğe Etkisinde Dağıtım Adaletinin Rolü".
- Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, C:4, ss. 45-60.
- Armstrong, Michael (2010) *Armstrong's Essential Human Resource Management Practice: A Guide to People Management*, Kogan Page Publishers, Philadelphia.
- Aryee, Samuel, Fields, Dail ve Luk, Vivienne (1999). "A Cross-Cultural Test of a Model of the Work–Family Interface, *Journal of Management*, 25, ss. 491–511.
- Aryee, Samuel, Walumbwa Ochieng Fred, Zhou Qin ve Hartnell Chad (2012) "Transformational Leadership, Innovative Behavior and Task Performance: Test of Mediation and Moderation Processes", *Human Performance*, 25.1, ss.1-25.
- Ashford, Susan, Lee Cynthia ve Bobko Philip (1989) "Content, Causes and Consequences of Job Insecurity: A Theory-Based Measure and Substantive Test". *Academy of Management Journal*, C:32, ss. 803–829.
- Aytürk, Nihat (2015). *Örgütsel ve Yönetimsel Davranış*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Baron, Reuben M. ve Kenny, David A. (1986). "The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51.6, ss.1173-1182.
- Bystrom, Katriina (1999) "Task Complexity, Information Types and Information Sources: Examination of Relationships" (Unpublished Doctoral Dissertation). Acta Universitatis Tamperensis, Department of Information Studies, Tampere, Finland.
- Borg, Ingwer ve Elizur Dov (1992) "Job Insecurity: Correlates, Moderators and Measurement". *International Journal of Manpower*, C:13, ss.13-26.
- Carmeli,A., Meitar, R. ve Weisberg, J. (2006). "Self-leadership Skills and Innovative Behavior at Work". *International Journal of Manpower*, 27.1, ss.75-90.
- Cascio, Wayne F. (1993) "Downsizing: What Do We Know? What Have We Learned?", *The Academy of Management Executive*, C:7, ss. 95–104.
- Chan, David (2006) "Interactive Effects of Situational Judgment Effectiveness and Proactive Personality on Work Perceptions and Work Outcomes". *Journal of Applied Psychology*, 91.2, s.475.
- Cheng, Grand H.L. ve Chan, Darius K.S. (2008) "Who Suffers More from Job Insecurity? A meta-Analytic Review, *Applied Psychology*, 57.2, ss. 272-303.
- Chirumbolo, Antonio ve Areni, Alessandra (2005) "The Influence of Job Insecurity on Job Performance and Absenteeism: The Moderating Effect of Work Attitudes. University G. D'Annunzio of Chieti-Pescara. *Journal of Industrial Psychology*, 31.4, ss. 65-71.
- Cohen, J. ve Cohen, P. (1983). "Applied Multiple Regression/Correlation Analysis for The Behavioral Sciences". Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- Conway, James M. (1999) "Distinguishing Contextual Performance From Task Performance For Managerial Jobs". *Journal of Applied Psychology*, C:84, ss. 3-13.
- Çakır, Özlem (2007). "İşini Kaybetme Kaygısı: İş Güvencesizliği". *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1.12, ss.117-140.
- Çalışkan, Abdullah ve Akkoç, İrfan (2012) "Girişimci ve Yenilikçi Davranışın İş Performansına Etkisinde Çevresel Belirsizliğin Rolü" *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9.1, ss.1-28.
- Çalışkan, Abdullah (2013) "İç Odaklı Örgüt Kültürünün Yenilikçi Davranışa Etkisinde Personel Güçlendirmenin Aracılık Rolü". *İş, Güç: The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, C:15, ss. 88-112.

Çalışkan, Abdullah, Akkoç, İrfan ve Turunç, Ömer (2019) “Yenilikçi Davranış: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması”. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5.1, ss. 94-111.

Çelebi, İlknur (2017) “İşletmelerde İş Güvencesizliğinin Tükenmişliğe ve Performansa Etkileri ve Adıyaman Bölgesindeki İşletmelerde Bir Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Çolak, Esra (2014) “İş güvencesizliği ve Türk Üniversite Sisteminde Araştırma Görevlilerinin Belirsizlikle Mücadele Stratejileri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Çetin, Cemile (2015). "Zabıta Çalışanlarında İş Güvencesizliği ile Tükenmişlik İlişkisine Yönelik Bir Araştırma". Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13.2, ss. 73-96.

Dede, Ezgi (2017). “İş Güvencesizliği Algısının ve Örgütsel Güven Düzeyinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkileri: Devlet Ortaokulu ve Özel Ortaokul Öğretmenleri Üzerine Bir Araştırma”. Yayınlanmış Doktora Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

De Witte, Hans (2000) *Work Ethic and Job Insecurity: Assessment and Consequences for Wellbeing, Satisfaction and Performance at Work*. In R. Bouwen, K. De Witte, H. De Witte and T. Taillieu (Eds.), Garant Published, Leuven, Belgium.

Dökmen, Üstün (2009). *Var Olmak, Gelişmek, Uzlaşmak*, 17. Basım, Remzi Kitapevi, Ankara.

Durbin, James ve Watson, G. (1971). “Testing for Serial Correlation in Least Squares Regression”. *Biometrika*, 58.1, ss 1-19.

Dursun, Salih ve Bayram, Nuran (2013). "İş Güvencesizliği Algısının Çalışanların Kaygı Düzeyleri Üzerine Etkisi: Bir Uygulama". *The Journal of Industrial Relations and Human Resources* 15.3, ss. 20-27.

Ferrie, Jane E. (2001) “Is Job Insecurity Harmful To Health?”, *Journal of the Royal Society of Medicine*, University College London, C:94, ss. 71-76.

Field, Andy P. (2000). “*Discovering Statistics Using Spss For Windows*”. Sage Publications, London.

George, Darren ve Mallery, Paul (2010). *Spss for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*. Boston: Pearson Publishing.

Goldsmith Arthur H., Veum Jonathan R. ve Darity W. (2000). “Working Hard for the Money? Efficiency Wages and Worker Effort”. *Journal of Economic Psychology*, 21, ss.351-385.

Görmüş, İbrahim (2019) "Türk Sigorta Şirketlerinde Çalışanların Proaktif Kişilik Özelliklerinin Bağlamsal, Görev Performanslarına ve Yenilikçi Davranışa Etkisinin Araştırılması". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Sigortacılık Anabilim Dalı, İstanbul.

Gügerçin, Utku (2015) "Bireyin Etik Yaklaşımı ile Kurumsal Değerlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Görev Performansı Üzerindeki Etkisi: Adana İlindeki Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Mersin.

Gürbüz, Sait ve Ayhan, Özgür (2017) "Lidere Yakın Olmanın Dayanımlı Hafifliği: Lider-Üye Etkileşimi, Görev Performansı, Tecrübe ve Terfi Edebilirlik Arasındaki İlişkilerin Testi". *Türk Psikoloji Dergisi*, 32.80, ss. 1-19.

Greenhalgh, Leonard ve Rosenbaltt, Zehava (1984) “Job Insecurity: Toward Conceptual Clarity”, *Academy of Management Review*, 9.3, ss. 438-448.

Hartley Jean (1991). “Industrial Relations and Job Insecurity: A Social Psychological Framework”. In *Job Insecurity Coping with Jobs at Risk*, J. Hartley, D. Jacobson, B. Klandermans and T. V. Vuuren (eds). London: Sage Publications.

Hellgren, Johanny, Sverke, Magnus ve Isaksson, Kerstin (1999) “A Two-Dimensional Approach to Job Insecurity: Consequences For Employee Attitudes and Well-Being”, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8.2, ss. 179-195.

Hulin, Charles (1991) “Adaptation, Persistence and Commitment in Organizations”. In Dunnette, M.D. and Hough, L.M. (Eds.), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*. ss.445-505. Consulting Psychologists Press, Palo Alto, CA, USA.

İlkım, Neslihan ve Derin, Neslihan (2018). "Algılanan İş Güvencesizliği, İş Tatmini ve Birey-Örgüt Uyumu Kavramları Arasındaki İlişkiler". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18.36, ss. 238-254.

İsaoğlu, Fitnat Gözde (2004) “Özel Sektör Çalışanlarında İş Güvencesizliğinin Öz Yeterlik ve İş Performansı ile İlişkisi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İspir, İsa (2018) “Çalışanların İş Tatmini ile Yenilikçi Davranışının Bireysel Performansa

Etkisi". İnönü University International Journal of Social Sciences, C:7, ss.120-135.

Jamal, Muhammad Jawad (2017). "Job Stress and Job Performance Controversy Revisited: An Empirical Examination in Two Countries". Concordia University International Journal of Stress Management, 14.2, ss. 175-187.

Janssen, Onne (2000) "Job Demands, Perceptions of Effort-Reward Fairness and Innovative Work Behavior", Journal of Occupational and Organizational Psychology, C:73, ss. 287-302.

Janssen, Onne, Van De Vliert Evert ve West Michael (2004) "The Bright and Dark Sides of Individual and Group Innovation: A Special Issue Introduction", Journal of Organizational Behavior, 25.2, ss. 129-145.

Javed, Basharat, Bashir Sajid, Rawwas Mohammed Y. ve Arjoonc Surendra(2017). "Islamic Work Ethic, Innovative Work Behaviour and Adaptive Performance: The Mediating Mechanism and an Interacting Effect". Current Issues in Tourism, 20.6, ss. 647-663.

Jehangir, Muhammad, Kareem Nasir, Khan Ayaz, Jan Tahir Muhammad ve Soherwardi Shaheed (2011) "Effects of Job Stress on Job Performance and Job Satisfaction", Institute of Interdisciplinary Business Research, 3.7, ss.453-465.

Kalaycı, Şeref (2008). "Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri". Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

Kanter, Rosabeth Moss (1988) "When a Thousand Flowers Bloom: Structural, Collective and Social Conditions for Innovation in Organizations", Research in Organizational Behavior, C:10, ss. 169-211.

Karacaoğlu, Korhan (2015). "Çalışanların İş Güvencesizliğinin İşten Ayrılma Niyetleri Üzerindeki Etkisi: Alanya Bölgesindeki Beş Yıldızlı Otellerde Bir Araştırma". Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 7.1.

Kerse, Gökhan, Koçak, Daimi ve Özdemir, Şefik (2018). "Does the Perception of Job Insecurity Bring Emotional Exhaustion? The Relationship between Job Insecurity, Affective Commitment and Emotional Exhaustion", Business and Economics Research Journal, 9.3, ss.651-663.

Kheng, Yeoh Khar, June Sethela ve Mahmood, Rosli (2013) "The Determinants of Innovative Work Behavior in the Knowledge Intensive Business Services Sector In Malaysia", Asian Social Science, 9.15, ss. 47-59.

Kim, Min-Seong ve Dong-Woo Koo (2017). "Linking LMX, Engagement, Innovative Behavior and Job Performance in Hotel Employees".

International Journal of Contemporary Hospitality Management, 29.12, ss. 3044-3062.

King James E. (2000). "White-Collar Reactions to Job Insecurity and the Role of the Psychological Contract: Implications for Human Resource Management". Human Resource Management, Spring, 39.1, ss.79-92.

Kleysen, Robert F. ve Street, Christopher T. (2001) "Toward a Multi-Dimensional Measure of Individual Innovative Work Behavior", Journal of Intellectual Capital, 2.3, ss. 284-296.

Kinnuen, Ulla, Mauno Saija, Natti Jouko ve Happonen Mika (1999) "Perceived Job Insecurity: A Longitudinal Study Among Finish Employees", European Journal of Work and Organizational Psychology, ss.243-260.

Kumaş, Handan (2001). "İşsizliğin Psiko-Sosyal Boyutu ve Çalışma Yaşamına İlişkin Değerler Üzerindeki Etkileri". Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3.4.

Langerak, Fred ve Hultink, Eric Jan (2006) "The Impact of Product Innovativeness on the Link between Development Speed and New Product Profitability," Journal of Product Innovation Management, 23.3, ss. 203-214.

Leavitt, Clark ve Walton, John (1975) "Development of a Scale for Innovativeness" in NA-Advances in Consumer Research, eds. Mary Jane Schlinger, Ann Abor, Association for Consumer Research, Pages, MI: USA.

Merrill, M. David (2006) "Hypothesized Performance on Complex Tasks As A Function of Scaled Instructional Strategies", In J. Enen and R. E. Clark (Eds.), Handling Complexity in Learning Environments: Theory and Research, ss.265-281. Elsevier, Amsterdam.

Mignonac, Karim ve Herrbach Olivier (2004) "Linking Work Events, Affective States and Attitudes: An Empirical Study of Managers' Emotions", Journal of Business and Psychology, C:19, ss. 221-240.

Onay, Meltem (2011) "Çalışanın Sahip Olduğu Duygusal Zekâsının ve Duygusal Emeğinin, Görev Performansı ve Bağlamsal Performans Üzerindeki Etkisi". Ege Akademik Bakış, C:11, s. 587-600.

Onur, Ünlü ve Yürür, Senay (2011) "Duygusal Emek, Duygusal Tükenme ve Görev ve Bağlamsal Performans İlişkisi: Yalova'da Hizmet Sektörü Çalışanları ile Bir Araştırma", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 0.37, ss. 183-207.

Orçanlı, Kenan, Bekmezci, Mustafa ve Fırat, Zafer Mehmet (2019) "İş Güvencesizliğinin İş Performansına Etkisinde Örgütsel Kimliğin

Aracılık Etkisi". Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 12.8.

Oukes, Tamara (2010) "Innovative Work Behavior", University of Twente, Bachelor Thesis, Holland.

Örücü, Edip ve Binnaz, Çınar (2019) "Pozitif Psikolojik Sermayenin Yenilikçi Davranış Üzerindeki Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma" Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7.2, ss. 275-291.

Özdemir, Şefik (2019) "Çalışanların İş Güvencesizliğinin Duygusal Emek ve İş Girişimcilik Üzerine Etkisi". Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C:3, ss.185-196.

Pekdemir, Işıl (2014). "Özerklik Ve Ödüllendirme Algılarının Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde Çalışanın İnovasyona Yönelik Davranışının Aracılık Rolüne Yönelik Bir Araştırma", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, C:43, ss. 332-350.

Polatci, Sema (2014) "Psikolojik Sermayenin Görev ve Bağlamsal Performans Üzerindeki Etkileri: Polis Teşkilatında Bir Araştırma". Ege Academic Review, C:14, ss. 115-124.

Poyraz, Kemal ve Kama Bülent (2008) "Algılanan İş Güvencesinin, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi, 13.2, ss.143-164.

Reisel, William D., Chia, S.L., Maloles, C. M. ve Slocum, John W. (2007). "The Effects of Job Insecurity on Satisfaction and Perceived Organizational Performance". Journal of Leadership and Organizational Studies, 14.2, ss. 106-116.

Reuvers, Mark, Van Engen Marloes L., Vinkenburg Claartje J. ve Wilson-Evered Elisabeth (2008) "Transformational Leadership and Innovative Work Behaviour: Exploring The Relevance of Gender Differences", Creativity and Innovation Management, 17.3, ss. 227-244.

Rosenblatt, Zehava ve Ruvio, Ayalla A. (1996) "A Test of Multidimensional Model of Job Insecurity: The Case of Israeli Teachers", Journal of Organizational Behavior, C:17, ss. 587-605.

Scott, Susanne G. ve Bruce Reginald A. (1994) "Determinants of Innovative Behavior: A Path Model of Individual Innovation in the Workplace", Academy of Management Journal, 37.3, ss.580-607.

Seçer, Barış (2011). "İş Güvencesizliğinin İşçiler Üzerindeki Etkisi: İşten Ayrılma ve Yaşam Doyumuna Etkisi" İş, Güç:

The Journal of Industrial Relations and Human Resources 13.4.

Spiegelaere, Stan De, Van Gyes, Guy, De Witte, Hans, Niesen, Wendy ve Van Hootegem, Geert (2014) "On the Relation of Job Insecurity, Job Autonomy, Innovative Work Behaviour and the Mediating Effect of Work Engagement". Creativity and Innovation Management, 23.3, ss.318-330.

Stenholm, Pekka (2011) "Innovative Behavior as a Moderator of Growth Intentions". Journal of Small Business Management, C: 49, ss. 233-251.

Sverke, Magnus, Hellgren Johnny ve Naswall Katharina (2002) "No Security: A Meta-Analysis and Review of Job Insecurity and Its Consequences", Journal of Occupational Health Psychology, 7.3.

Şahin, Faruk ve Gürbüz, Sait (2012) "Kültürel Zekâ ve Öz-Yeterliliğin Görev Performansı ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerinde Etkisi: Çok Uluslu Örgüt Üzerinde Bir Uygulama". The Journal of Industrial Relations and Human Resources, 14.2, ss. 123-140.

Şimşek, Şerif (2002) Yönetim ve Organizasyon, Günay Ofset, Konya.

Tongur, Aykut (2011) "Organizational Support, Organizational Citizenship Behavior and Perceived Performance: Analysis of Crime Scene Investigation Units of Turkish National Police", Doctoral Dissertation, University of Central Florida Orlando, Florida.

Töngür, Aykut (2016) "İş Yükü, Kişilerarası Çatışma ve Performans: Bankacılık Sektörünün Karşılaştırmalı Analizi", Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C:7, ss. 547-565.

Tunca, Sezai, Elçi, Meral ve Murat, Gülay (2018) "Proaktif Kişilik Yapısının ve Yenilikçi Davranışın Görev Performansına Etkisi". Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5.1, ss.325-335.

Turgut, Ercan ve Beğenirbaş, Memduh (2013) "Çalışanların Yenilikçi Davranışları Üzerinde Sosyal Sermaye ve Yenilikçi İklimin Rolü: Sağlık sektöründe bir Araştırma" Kara Harp Okulu Bilim Dergisi 23.2, ss.101-124.

Turgut, Ercan ve Beğenirbaş, Memduh (2014) "İlişkisel Sosyal Sermayenin Yenilikçi Davranışa Etkisinde Örtülü Bilgi Paylaşımı Davranışının Aracılık Rolü". Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7.1, ss. 146-160.

Valibayova, Gizilgöl (2018) "İş Güvencesizliği Algısının İş Stresi ve İş Performansına Etkisi: Araştırma Görevlileri Üzerine Bir Çalışma". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. On Dokuz

Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Vander Elst, Tinne, Cuyper Nele De ve De Witte Hans (2011) "The Role of Perceived Control in the Relationship between Job Insecurity and Psychosocial Outcomes: Moderator or Mediator?", *Stress and Health*, 27.3, ss.215-227.

Van Scotter, James Robert ve Motowidlo Stephan J. (1996) "Interpersonal Facilitation and Job Dedication as Separate Facets of Contextual Performance", *Journal of Applied Psychology*, 81.5, ss. 525-531.

Yuan, Feirong ve Woodman, Richard W. (2010) "Innovative behavior in the Workplace: The Role of Performance and Image Outcome Expectations. *Academy of Management Journal*, 53.2, ss. 323-342.

Walumbwa, Fred O., Cropanzano, Russell ve Hartnell, Ched A. (2009). "Organizational justice, Voluntary Learning Behavior and Job Performance: A Test of the Mediating Effects of identification and leader member exchange". *Journal of Organizational Behavior*, 30.8, ss.1103-1126.

Wawoe, Kilian W. (2010) "Proactive Personality: The Advantages and Disadvantages of An Entrepreneurial Disposition In The Financial Industry", Doctoral Dissertation, Vrije University, Amsterdam.

West, Michael ve Farr James L. (1989) "Innovation at Work: Psychological Perspectives", *Social Behavior*, 4.1, ss. 15-30.

Wiklund, Johan, Patzelt, Holger ve Shepherd, Dean (2009) "Building an Integrative Model of Small Business Growth". *Small Business Economics* 32.4, ss. 351-374.

Williams, Kipling D. ve Karau Steven J. (1991) "Social Loafing and Social Compensation: The Effects of Expectations of Co-Worker Performance", *Journal of Personality and Social Psychology*, 61.4, ss. 570-581.

Zhao, Hao, Wayne, S.J., Glibkowski Brian C., Wayne Sandy ve Bravo Jesus (2007) "The Impact of Psychological Contract Breach in Work-Related Outcomes: A Meta-Analysis", *Personnel Psychology*, 60.3, ss. 647-680.